

I.G.DUCA

AMINTIRI POLITICE

***

PARTEA ÎNTÂIA

NEUTRALITATEA
Vol. I:

Venirea la putere . Cele dântâi şase luni . Vizita Ţarului la Constanţa . Izbucnirea războiului general . Consiliul de Coroană de la Sinaia . Ultimele luni ale domniei Regelui Carol . Începutul noii domnii . Regele Ferdinand - Regina Maria . Iarna 1914-1915 . Primăvara 1915 - Intrarea Italiei în război . Zvârcolirile opoziţiei - Victoriile germane . Incidentul Poklewski . Toamna 1915 . Iarna 1915-1916 . Sesiunea parlamentară 1915-1916 . Primăvara 1916 . Precipitarea evenimentelor . Brătianu se hotărăşte . Iscălirea tratatului . Ultimele zile ale neutralităţii . Consiliul de Coroană de la Cotroceni - Declararea războiului . Moartea Reginei Elisabeta .

PARTEA A DOUA

RĂZBOIUL
Vol. II:

Războiul - Primele zile . Desperarea lui Brătianu - Mantaua lui Arvintie . Apărarea în Carpaţi - Moartea lui Filipescu . Chinuitoarele aternative - Moartea Principelui Mircea . Dezastrul se precipită - Falkenhayn trece Carpaţii şi Mackensen Dunărea . Bătălia pentru apărarea Bucureştilor - Ultimele zile . Iaşi - Primele săptămâni ale anului 1916 . 1917 - Primele luni - Tifosul exantematic . Primele luni, urmare - Revoluţia rusească - Intrarea Americii . 1917 - Reformele - Partidul muncii . Bolşevismul se întinde - Votarea reformelor . Criza ministerială - Ofensiva pe Siret - Mărăşti, Mărăşeşti . August - Septembrie .

I.G.DUCA

AMINTIRI POLITICE

Vol. III

Colecția „Memorii și mărturii"
Jon Dumitru-Verlag

MÜNCHEN 1982

I.G.DUCA

AMINTIRI POLITICE

Vol.III

Colecția „Memorii și mărturii"
Jon Dumitru-Verlag

MÜNCHEN 1982

*Gesamtherstellung: Jon Dumitru — Verlag
für Fachliteratur, wissenschaftl. Bücher, literarische Werke
in der Sammlung — Colecția „Memorii și mărturii" —
8000 München 40, Siegfriedstr.3, Tel. (089) 34 61 32
Composersatz und Offsetdruck: Jon Dumitru — Verlagswerkstatt
8000 München 40, Kaiserstr. 65, Tel. (089) 34 31 93*

Printed in Germany

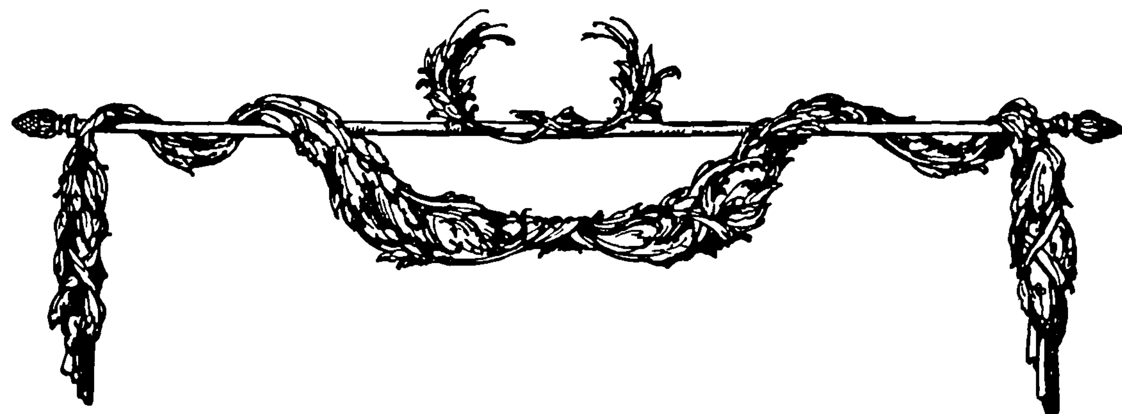
Fig. 1. I.G. Duca

I O N G. D U C A

A M I N T I R I P O L I T I C E

Volumul III

RĂZBOIUL
(partea a II-a)

Le Mémorial des Alliés sera, pour les générations à venir, le témoignage de la communauté d'aspirations et de sacrifices de tous Ceux qui, par la guerre mondiale, ont fait triompher le Droit et la Liberté.

Cette lutte, une des plus grandes et des plus belles que l'Humanité ait jamais connues, a été, pour le Peuple Roumain, la lutte suprême entre toutes.

En effet, par suites des vicissitudes de l'Histoire, le Peuple Roumain se trouvait dans la plus tragique des situations. Partagé sous diverses dominations étrangères, il a connu, durant des siècles, toutes les horreurs et toutes les injustices de l'oppression. — L'élément Roumain, situé entre les Carpathes le Pruth et le Danube, a pu, le premier, reconquérir sa liberté et constituer, vers la fin du siècle dernier, la Roumanie indépendante.

Mais l'œuvre d'émancipation de la Race Roumaine n'a été achevée que par suite du triomphe des principes de Droit et de Liberté dont la guerre mondiale a été l'expression. C'est alors que les éléments Roumains de Transylvanie, de Bucovine et de Bessarabie, tronçons épars d'une seule et même Race, ont reconquis, eux aussi, leur liberté.

Aujourd'hui l'Unité Nationale de tous les Roumains est réalisée et l'injustice séculaire est réparée.

Dans ces conditions, peut-il encore être question des sacrifices consentis ?

Aucun prix ne paraît au Peuple Roumain assez cher pour son émancipation complète et pour son unité définitive.

Aussi n'aimons-nous pas, devant le magnifique avenir qui s'ouvre aujourd'hui devant nous, parler de nos douleurs et de nos sacrifices, si ce n'est pour nous incliner avec vénération devant nos Morts, devant Ceux Auxquels nous devons la réalisation de notre rêve d'hier et de nos espérances de demain.

I. I. Duca

Memorialul Aliaţilor va constitui, pentru generaţiile ce vor veni, mărturia comunităţii de aspiraţii şi de sacrificii a tuturor celor care au făcut ca prin războiul mondial să triumfe Dreptul şi Libertatea.

Această luptă, una dintre cele mai grandioase şi mai frumoase pe care Umanitatea le-a cunoscut vreodată, a fost pentru Poporul Român, între toate, lupta lui supremă.

De fapt, consecinţă a vicisitudinilor istoriei, Poporul Român se găsea în cea mai tragică dintre situaţii. Împărţit sub diverse dominaţii străine, el a cunoscut, de-a lungul secolelor, toate ororile şi toate nedreptăţile împilării. Elementul Român, situat între Carpaţi, Prut şi Dunăre, a reuşit cel dintâi să-şi recucerească libertatea şi să întemeieze, spre sfârşitul secolului trecut, România independentă.

Dar opera de emancipare a Neamului Românesc nu s'a desăvârşit decât în urma triumfului principiilor de Drept şi Libertate a căror expresie a fost războiul mondial. Atunci şi-au recucerit libertatea şi Românii din Transilvania, Bucovina şi Basarabia, trunchi din trunchiul aceluiaşi Neam unic.

Astăzi este desăvârşită Unitatea Naţională a tuturor Românilor şi îndreptată nedreptatea seculară.

În aceste condiţii, ar mai putea fi oare vorba de sacrificii consimţite?

Pentru completa lui emancipare şi pentru unitatea lui definitivă, nici un preţ nu-i părea Poporului Român de ajuns de scump.

De aceea, dacă în faţa viitorului magnific ce se deschide de astăzi înaintea noastră, ne place să vorbim despre durerile şi sacrificiile noastre, nu o facem decât pentru a ne înclina cu veneraţie înaintea Morţilor noştri, înaintea Celor Cărora le datorăm împlinirea visului nostru de ieri şi a speranţelor noastre de mâine.

I. G. Duca

III
RĂZBOIUL

CAPITOLUL TREIZECI ŞI OPT

1917
DE LA VENIREA LUI LENIN LA PUTERE PÂNĂ LA DEZARMAREA TRUPELOR RUSEŞTI DIN MOLDOVA

Într'adevăr, ştirile ce ne veneau din Rusia erau din ce în ce mai îngrijorătoare. În a doua jumătate a lunii Octombrie au sosit la Iaşi Generalul Iancovescu şi un corespondent al marii reviste săptămânale americane „Saturday Evening Post", Dl. Ellis, amândoi purtători de veşti rele.

Generalul Iancovescu fusese trimis la Petrograd în calitatea sa de Ministru de Război, spre a lua contact cu autorităţile militare ruseşti şi spre a vedea dacă mai era ceva de sperat din partea armatei Rusiei revoluţionare. Raportul pe care ni l-a făcut la Consiliul de Miniştri era cât se poate de pesimist. Din el rezulta lămurit că anarhia se întindea tot mai mult şi că, atât înaltul comandament de la Moghilev, cât şi diferitele comandamente de unităţi erau incapabile să stăpânească procesul de dezagregare care cuprinsese întreaga armată rusească. La Petrograd haosul domnea pretutindeni. Îmi aduc aminte, între altele, de o foarte caracteristică convorbire pe care Generalul Iancovescu o avusese cu Colonelul Versovski care fusese la Periş — ajuns acuma tare şi mare în Rusia revoluţionară.

Dl. Ellis a fost şi mai categoric. Spre deosebire de ceilalţi corespondenţi americani, de obicei tineri şi fără multă cultură, Dl. Ellis era un om încărunţit, foarte cult, de un nivel cu mult superior mediei confraţilor lui. El străbătuse Rusia în lung şi în lat şi concluzia lui era că nefericitul Kerenski nu mai poate domina, că Rusia este în ajunul izbândei bolşevicilor, iar lui Brătianu i-a spus fără înconjur să nu ne mai facem nici o iluzie, dar absolut nici una, că ţara este incapabilă să mai continuie războiul, că merge cu paşi repezi spre pacea separată şi că, prin urmare, să ne facem toate socotelile pe baza acestei eventualităţi, care a ajuns să fie o chestie de zile.

Aşa a şi fost. La 2 Octombrie revoluţia bolşevică a izbucnit la Petrograd şi Lenin a pus mâna pe guvernul Rusiei. Deşi faptul prezenta o gravitate lesne de înţeles, trebuie să mărturisesc că nu domnea în rândurile noastre consternarea care ar fi trebuit în mod logic să domnească. Întâi, fiindcă ne obişnuisem cu ideea că bolşevicii vor birui şi, în sfârşit, fiindcă

mulţi credeau că Lenin nu se va putea menţine la putere. Alegerile parţiale pentru constituantă arătaseră abia cu câteva zile înainte că ideile bolşevice erau împărtăşite de un număr foarte restrâns de cetăţeni ai Rusiei. Raţionând după criteriile politice obişnuite, concluzia că, în asemenea condiţiuni o minoritate neînsemnată nu va reuşi să se impună marii majorităţi a populaţiei ruseşti, apărea multora ca logică şi probabilă.

Brătianu nu împărtăşea deloc acest fel de-a vedea. El era convins că o voinţă hotărîtă, oricare ar fi ea, se va impune în mijlocul haosului existent şi demult avea convingerea că, din nenorocire, de la izbucnirea revoluţiei ruseşti numai Lenin şi prietenii lui ştiau ce voiesc şi urmăreau cu o admirabilă tenacitate şi cu o energie sălbatică scopurile lor. Întrucât mă priveşte, eu împărtăşeam cu totul părerile lui Brătianu, dar nu este mai puţin adevărat că acestea, în genere, erau foarte împărţite. Cu cine te întâlneai îţi spunea, fie că regimul Lenin va dăinui, fie că este o aventură sortită unei pieiri apropiate. Cel mai afirmativ era ministrul Serbiei Marinkovici, care ne oprea pe stradă ca să ne spună că el cunoaşte Rusia, că a trăit ani de zile la Petersburg şi că ne poate certifica că experienţa Lenin nu va dura decât două, trei săptămâni. Parcă îl văd pe Strada Romană, plimbându-se ceasuri întregi ca să ne convingă că are dreptate, enervat fiindcă nu putea învinge îndoielile mele.

De-altminteri, Lenin nu ne-a dat prilejul să continuăm multă vreme aceste discuţiuni academice, deoarece la 9 Noiembrie a şi propus Puterilor Centrale un armistiţiu general. Rusia ieşea deci oficial din luptă — frontul rusesc se desfiinţa — şi trebuia ca şi noi, la rândul nostru, să luăm o hotărîre. Ceasul amânărilor şi al îndoielilor înceta, suna acuma în chip tragic ceasul deciziilor supreme.

Brătianu era liniştit fiindcă evenimentele nu îl surprinseseră, hotărîrea lui era luată şi definitivă. El socotea că rolul nostru militar era terminat şi că Aliaţii trebuiau să înţeleagă aceasta şi să ne dea dezlegarea cuvenită. Raţionamentul lui era următorul: dacă Rusia încheie pace, pentru Aliaţi frontul oriental este pierdut. Dacă noi continuăm să rezistăm, puteam cel mult opri pentru puţin timp, pe acest front, câteva divizii germano-austriace, dar că oricât de eroică ne-ar fi apărarea, soarta noastră este dinainte pecetluită. Într'adevăr, vom fi repede înconjuraţi şi tăiaţi la spate de orice posibilitate de aprovizionare cu alimente şi, mai ales, cu muniţii, vom fi prin urmare siliţi să capitulăm. În asemenea condiţiuni, sacrificându-ne pe frontul oriental, serviciul pe care îl aducem Aliaţilor era neînsemnat, problematic şi, în orice caz, cu desăvârşire disproporţionat cu jertfa, groaznica jertfă ce ni se cerea. Şi la urma urmei, dacă pentru noi această jertfă echivala cu o sinucidere, puteau cel puţin Aliaţii să susţină că folosul lor este real? Nu era în interesul lor însuşi să nu distrugă România, şi să rezerve această forţă pentru mai târziu, când le putea din nou deveni utilă? Căci nu trebuie uitat că dacă frontul oriental va dispare prin plecarea Ru-

şilor, frontul de la Salonic va subsista. Cine ştie, poate mâine situaţia acestui front va fi astfel, încât România să poată relua armele şi să contribuie la definitiva lui nimicire.

De noi, Aliaţii nu se pot însă plânge, deoarece contribuţia noastră în lupta comună a fost însemnată şi, graţie intervenţiei noastre Verdunul a putut fi scăpat, iar frontul occidental, uşurat timp de un an de zile prin numeroasele divizii germane trimise împotriva noastră. Cât priveşte drepturile noastre, le-am plătit îndeajuns cu sângele vărsat, opt sute de mii de morţi era un tribut suficient pentru valorificarea revendicărilor noastre naţionale. Aşa fiind, Brătianu considera că datoria Aliaţilor este să înţeleagă că nu mai putem, că nu mai trebuie, că nu este drept să mai continuăm lupta şi, prin urmare, să ne autorizeze să depunem armele. Şi Brătianu adăuga că există două ipoteze: sau în acest timp Lenin va cădea de la putere, iar Ucrainienii sau Cazacii vor reorganiza un front, şi atunci vom scăpa de nevoia unor negocieri de pace cu Germanii; deci situaţia noastră faţă de Aliaţi va rămâne neştirbită; sau că haosul va continua în Rusia şi va trebui să mergem la masa verde cu Germanii, dar că şi atunci această situaţie va fi numai aparent ştirbită, căci vom avea putinţa să tărăgănăm tratativele, să nu ratificăm pacea iscălită, până când Aliaţii noştri vor fi în măsură să termine războiul. În fine, admiţând chiar că nu am putea evita o pace formală cu Puterile Centrale, au oare Aliaţii cuvânt să ne-o ia în nume de rău, nu este evident că această pace ne-a fost impusă din vina altora, că nu noi am voit-o, că a trebuit deci să o suferim ca o tristă fatalitate? Ea nu poate deci avea nici o valoare, Puterile aliate trebuie pur şi simplu să o socoată drept nulă şi neavenită şi, orice s'ar întâmpla, să ne considere până la pacea generală drept aliaţii lor cu integritatea drepturilor ce derivau din tratatul nostru de alianţă. Acesta era punctul de vedere al lui Brătianu, el nu-şi recunoştea dreptul să impună ţării sale noi sacrificii inutile, căci neajutată destul la început, trădată acuma în urmă de Rusia, pentru moment, cel puţin, rolul ei era terminat. Ea dispărea din lupta comună, dar drepturile ei rămâneau întregi.

Horărîrea odată luată trebuia dusă însă la îndeplinire şi nu era lucru uşor. De bună seamă, Aliaţii aveau să protesteze, egoismul lor şi, de ce să nu o mărturisim, situaţia grea în care se aflau prin dispariţia frontului rusesc, le impunea datoria să încerce orice amânări de lichidare, fie chiar parţială a acestui front.

Pe de altă parte, punerea în practică a hotărîrii se izbea şi de dificultăţi de ordin intern. Mai întâi, Brătianu nu era stăpân abolut pe guvernul său, elementele conservatoare, îndeosebi Take Ionescu, erau de mult dispuse să se preocupe mai mult de ce vor spune şi crede Aliaţii, decât de adevăratele interese ale momentului. Alţii mai mici la suflet şi cu orizonturi mai înguste, ca Mişu Cantacuzino, erau ispitiţi să transforme cele mai grave probleme naţionale în prilejuri de lupte de partid şi de conflicte

meschine de politică internă. Brătianu îşi dădea deci bine seama că, în loc să primească un concurs de la colegii săi faţă de Aliaţi, va trebui să lupte cu ei poate chiar mai mult decât cu aceştia.

În al doilea rând, în armată părerile erau împărţite, cei mai cuminţi îşi dădeau seama că ceasul este prea grav pentru ca să suni din pinteni şi din sabie, sau să te dedai la fanfaronade cazone, dar mulţi, cu mentalitatea specifică militarilor, împingeau la lupte şi la continuarea lor până la ultimul om şi până la ultima picătură de sânge.

Şi în sfârşit, o ultimă dificultate o constituia misiunea militară franceză, Generalul Berthelot. Acesta, în grija lui sinceră de a scăpa un crâmpei măcar din frontul oriental, în preocuparea de a nu fi poate suspectat, ca prea puţin energic, de către guvernul său proclama pretutindeni nevoia continuării luptei până la capăt în orice condiţiuni şi, fireşte, desfăşura o acţiune intensă printre ofiţeri la Marele Cartier ca şi pe front, pentru a-i influenţa în sensul vederilor sale. Aşa fiind,Brătianu trebuia să procedeze cu cea mai mare prudenţă şi mărturisesc că a împins această prudenţă până la exagerare. Nici măcar mie nu mi-a spus lămurit intenţiile lui, le-am aflat, sau mai bine zis le-am ghicit, din anumite întrebări pe care pe la sfârşitul lui Septembrie, începutul lui Octombrie mi le-a pus Barbu Ştirbey. Ceilalţi colegi ştiau şi mai puţin decât mine. Ca de obicei, el se temea de indiscreţii şi avea dreptate, fiindcă prietenii conservatori aveau vădit o atitudine care nu putea decât să compromită reuşita unei atari politici faţă de Aliaţi.

Dată fiind propunerea precisă de armistiţiu iscălită de Troţki nu se mai putea tărăgăna. Brătianu trebuia să-şi dezvăluiască gândurile, dar chiar şi acum nu şi le-a destăinuit decât parţial, bucată cu bucată şi niciodată nu a fost mai enigmatic decât în această perioadă. În schimb, lucra metodic la executarea planului său.

Cu Regele lucrurile au mers uşor, felul de-a vedea al lui Brătianu corespunzând pe deplin cu al său. Noi, colegii liberali, de asemenea, vedeam lucrurile ca şi Brătianu, aveam unii teamă de repercusiunea pe care hotărîrea noastră o va avea asupra Aliaţilor, dar aceasta mai mult din cauză că dânsul nu ne spusese tuturora gândul său întreg. Putea însă conta pe noi, căci aveam toţi în el cea mai deplină încredere.

Cu conservatorii, pe de altă parte, cunoscându-le starea de spirit şi neavând în ei nici o încredere, Brătianu a fost extrem de rezervat. De fapt, nu le-a dezvăluit deloc planul său, nu a discutat niciodată amănuntele cu ei, iar când a trebuit să se ia o hotărîre concretă le-a spus punctul său de vedere, a luptat ca să-l facă să triumfe, atât şi nimic mai mult.

Sistemul avea avantaje netăgăduite, evita indiscreţii funeste şi tot cortegiul de intrigi ce fatal s'ar fi legat de acestea. Dar avea şi mari neajunsuri, fiindcă deschidea larg poarta tuturor presupunerilor, înlesnea crearea celor mai fanteziste legende şi îngăduia în jurul acestor presupuneri şi legende înjghebarea aceloraşi intrigi, deci mai bine ar fi fost să le spună de la înce-

put lui Take Ionescu şi colegilor conservatori tot planul său. Rezerva lui le-a permis să-i suspecteze intenţiile şi să creeze o atmosferă cu care Brătianu a avut, în ultimă analiză, mai mult şi mai greu de luptat la conferinţa păcii, decât ar fi avut la Iaşi cu câteva intrigi trecătoare, pe care dealtminteri nu le-a putut evita.

Cu Aliaţii, în schimb, cred că Brătianu a manevrat bine, căci, dându-şi seama de rezistenţele ce le va întâmpina, a procedat prin etape, strecurându-şi gândul său încetul cu încetul, progresiv cu desfăşurarea evenimentelor. Este foarte interesant de urmărit în această privinţă schimbul său de telegrame cu legaţiunile noastre din ţările aliate şi îndeosebi cu Victor Antonescu la Paris. Când ştii dinainte planul lui Brătianu, este curios să vezi cum, cu mare precauţiune, pe nesimţite şi printre rânduri, dânsul îşi dezvăluie adevăratele intenţii.

Dar dacă nu i se părea prudent să vorbească mult la distanţă cu miniştrii pe care nu îi cunoştea bine, a căror stare psihologică îi putea deci scăpa, în schimb la Iaşi faţă de Saint-Aulaire şi de sir George Barclay, în care avea toată încrederea, pe care îi ştia în măsură să vadă realitatea lucrurilor şi să simtă ca şi noi, nu s'a sfiit să fie categoric şi să pledeze cu toată energia în favoarea tezei sale. De aceea spera să influenţeze pe Aliaţii noştri mai mult prin ei decât prin miniştrii noştri de la Paris, Londra şi Roma. De fapt a şi reuşit de minune, căci Saint-Aulaire, Barclay şi chiar Fasciotti au devenit auxiliarii lui convinşi, mai convinşi decât proprii săi colegi conservatori.

Cu militarii a mers destul de bine, pe Generalul Prezan, o minte echilibrată, un temperament moderat, Brătianu l-a câştigat repede şi pe deplin. Ceilalţi generali mai de seamă au urmat curentul, mai ales când au văzut că acesta era şi punctul de vedere al Palatului. Singuri Averescu şi Iancovescu, făceau notă discordantă. Averescu fiindcă era mai enigmatic decât oricând, răspundea la toate în doi peri, însoţind fiecare răspuns de-o reticenţă, luând aere misterioase, atitudini ironice, prezentându-se deja sub forma personalităţii politice a cărui ceas suna. Iar Iancovescu, nu ştiu de ce, făcea deocamdată pe matadorul, ceea ce nu l-a împiedicat peste câteva săptămâni să devină de un germanofilism care nu a fost nici spre cinstea perspicacităţii sale intelectuale, nici a conştiinţei morale a caracterului său. Printre ofiţerii cei mici, ce este drept, se observa o tendinţă spre rezistenţă, dar părerile acestora nu ne preocupau mult, fiindcă le ştiam neutralizate prin ale altora mai numeroşi, care pricepeau deşertăciunea unei lupte dinainte osândită înfrângerii.

Greutatea cea mare provenea însă, după cum am spus, de la Generalul Berthelot. Acesta, pentru motivele arătate, voia, cu orice preţ, să ne oblige a continua lupta şi nu se dădea în lături de la nici o intervenţie şi de la nici o intrigă. La el Brătianu se izbea de un adevărat zid.

Oricum la 19 Noiembrie, Troţki în calitatea sa de ministru de externe

al guvernului bolşevic, cerea un răspuns la propunerea sa de armistiţiu şi declara formal că în caz de refuz pe ziua de 1 Decembrie va începe tratativele de pace. Brătianu convocă deci pentru ziua de 18 Noiembrie două consilii, unul la ora 12 la Palat, unde au fost convocaţi, sub preşedinţia Regelui, Prezan, comandanţii de armată, adică Averescu şi Eremia Grigorescu, Generalul Berthelot şi ministrul de război Generalul Iancovescu; iar al doilea la cinci seara la el acasă, unde în afară de miniştri a fost chemat şi Generalul Prezan.

În consiliul de la Palat, înainte de-a asculta părerea generalilor, Regele a citit un chestionar cu următorul cuprins: „În starea actuală a armatei ruseşti şi eventualitatea unui armistiţiu ce ar urma să fie încheiat între ea şi inamic, care ar fi situaţia creată armatei române:

1/ Dacă armistiţiul ar fi încheiat de fapt în afară de înaltul comandament rusesc;

2/ Dacă ar fi încheiat chiar de către acesta;

3/ Conform cu atitudinea care ne-ar fi impusă, care ar fi măsurile militare de luat de pe acuma.

În caz de retragere a trupelor ruseşti, care ar fi măsurile de stipulat pentru executarea lor şi care ar trebui să fie măsurile aferente de luat în ceea ce priveşte trupele române.

Doresc să aud părerile Dv. şi după expunerea şi discutarea lor, vă rog să precizaţi şi să fixaţi în scris concluziile Dv. ca răspuns la aceste trei întrebări."

Şi documentul adăuga:

„Am chemat şi pe Generalul Berthelot în calitatea sa de colaborator şi de **cetăţean român** şi aş fi fericit dacă aş vedea figurând şi iscălitura lui. Dar dacă Generalul vede vreun inconvenient, este rugat în orice caz să ia parte la discuţie şi să o lămurească prin luminile lui".

Documentul fusese redactat de Brătianu în colaborare cu Barbu Ştirbey şi avea drept scop să obţină de la generali şi îndeosebi de la Averescu răspunsuri precise pe care să nu le poată nega a doua zi.

Rezultatul consultării a fost că generalii au declarat că nu au nimic de obiectat contra respingerii armistiţiului, dacă guvernul, mai ales, consideră această respingere necesară şi din punctul de vedere politic.

Iar noi, seara, la Consiliul de Miniştri, luând cunoştiinţă de cele petrecute dimineaţa la Palat, am hotărît fireşte, în unanimitate, respingerea propunerii lui Troţki. După aceea, Generalul Prezan ne-a expus situaţia pe frontul nostru, ne-a arătat că deocamdată aproape toate armatele ruseşti, aflate pe teritoriul nostru prin comitelele de soldaţi, s'au rostit împotriva guvernului Lenin, că o singură divizie a făcut armistiţiu cu Nemţii şi că Generalul Cerbaceff are cele mai bune simţăminte faţă de noi, că puteam avea în el o încredere deplină. Ceea ce determinase această primă atitudine a noastră era faptul că ştirile din Rusia erau încă foarte contradic-

torii şi, evident, că aşa fiind datoria noastră elementară, era să evităm a face un gest pripit.

Într'adevăr, nordul Rusiei părea în mâinile bolşevicilor, dar Stavka, precum şi Ucraina, Cubanul şi Cazacii păreau dispuşi să continuie lupta şi să se transforme în organizaţii proprii. Atât Cerbaceff, cât şi Berthelot se arătau plini de încredere în privinţa Ucrainei şi a Cazacilor lui Kaledin, ei vedeau deja posibilitatea de-a reconstitui un front româno-rus cu sprijinul lor.

Brătianu nu le împărtăşea optimismul şi, lucru curios, nici Take Ionescu, dar cât timp exista o speranţă trebuia să mai încercăm a mai câştiga timp. Aliaţii erau încântaţi, ne trimiteau telegrame de compătimire şi de felicitare, noi nu ne făceam însă iluzii, simţeam că în curând evenimentele se vor precipita şi că tot la iscălirea unui armistiţiu ne vor constrânge.

Aşa a şi fost. Nu mai târziu de 20 Noiembrie, Generalul Cerbaceff îi comunica lui Brătianu că nu mai poate stăpâni situaţia şi că este pus în alternativa de a părăsi comandamentul sau de-a propune el însuşi armistiţiul. Faţă de această comunicare, hotărîrea de la 18 Noiembrie de-a respinge armistiţiul, hotărîre care se întemeia în primul rând pe faptul că trupele ruseşti de pe teritoriul nostru refuzaseră până la acea dată să se solidarizeze cu acţiunea lui Lenin şi al lui Troţki, nu mai putea fi menţinută acum când aceste trupe voiau să înceteze lupta, peste capul comandantului. Într'adevăr, ştirile de la unităţile ruseşti erau cât se poate de rele. Comandantul armatei de la Comăneşti, ca şi Generalul Rogoza de la armata a patra, fuseseră arestaţi de soldaţii lor. În plus, de la Roman ne venise vestea că trupe ruseşti au luat muniţii de la depozitul din Săbăoaru şi că ameninţau să bombardeze oraşul.

În asemenea condiţii, să continui a refuza iscălitura armistiţiului ar fi însemnat să ai peste câteva zile anarhia rusească pe teritoriul ţării şi înaintarea Germanilor, adică dezastrul complet şi definitiv. În schimb, a iscăli armistiţiul însemna a câştiga timp, a da Generalului Cerbaceff putinţa să-şi păstreze comanda, să nu fie înlocuit printr'un prapurcic bolşevic oarecare şi a vedea în răstimp dacă nu se poate reconstitui un front cu Ucrainienii şi cu Kaledin, sau dacă nu se petrece vreo schimbare politică în interiorul Rusiei. Căci, trebuie să adaug, Lenin pusese mâna pe putere la Petrograd tocmai pe când se făceau alegerile pentru constituantă, alegeri care reprezentaseră o cumplită înfrângere pentru bolşevici, aşa încât cu mentalitatea curentă eram toţi dispuşi să punem la îndoială trăinicia regimului maximalist.

În urma convorbirilor cu miniştrii aliaţi la Iaşi, Brătianu i-a convins să nu avem de astă dată altă ieşire decât aceea de a începe cu Puterile Aliate tratative în vederea încheierii unui armistiţiu. Ba mai mult, i-a determinat să iscălească în numele ţărilor pe care le reprezentau un act prin

care ne autorizau să încheiem acest armistiţiu, recunoscând că ne-am îndeplinit întreaga datorie faţă de Aliaţi, aceştia nemaiavând dreptul să ne ceară deocamdată nici un sacrificiu militar.

Era desigur din partea lui Brătianu o lovitură de maestru, deşi actul avea o parte slabă. Saint-Aulaire, Barclay, Fasciotti şi Vopicka nu erau autorizaţi de guvernele lor să-i dea această dezlegare, rămânea deci să obţină ulterior ratificarea iscăliturii lor. Totuşi, având în vedere împrejurările, dânsul nu se îndoia că ei o vor obţine. De-altminteri, faptul că reprezentanţii aliaţilor aici, adică cei care se aflau la faţa locului şi cunoşteau pe deplin situaţia, recunoscuseră că noi nu aveam altă ieşire, constituia pentru hotărîrea noastră un aport moral de-o netăgăduită valoare şi putea oricând fi invocat de noi cu succes faţă de întreaga opinie publică nepărtinitoare a lumii.

Înarmat cu acest document, Brătianu a convocat pentru ziua de 21 Noiembrie, la ora zece şi jumătate dimineaţa, un Consiliu de Miniştri la Palat sub preşedenţia Regelui. La acest Consiliu au fost din nou chemaţi Generalii Prezan, Averescu şi Eremia Grigorescu, Costinescu singur a lipsit fiind din ce în ce mai bolnav. Brătianu a expus situaţia, schimbările intervenite şi, după ce a desfăşurat toate argumentele, a conchis să trimitem delegaţi în vederea încheierii unui armistiţiu cu Puterile Centrale. Toţi miniştrii, fără nici o notă discordantă, au aprobat propunerea lui.

Brătianu avusese de altfel precauţiunea să declare categoric că el înţelege să dea acestui armistiţiu numai un caracter militar, nicidecum şi unul politic. Ruşii vor să ajungă prin armistiţiu la pacea separată, noi, îl suferim ca o dureroasă şi fatală consecinţă a armistiţiului rusesc şi îl încheiem spre a câştiga timp, cu speranţa că poate vor surveni, fie în Rusia, fie pe frontul occidental, evenimente care să ne îngăduie a continua lupta. Brătianu, fireşte, o spunea şi era dator să o spună, dar de fapt nu'şi făcea nici o iluzie. Precum am mai arătat-o, considera, că frontul rusesc este pentru Aliaţi definitiv pierdut şi, prin urmare, rolul militar al României ca terminat până la noi împrejurări.

Pe Take Ionescu nu l-am înţeles bine cu acest prilej şi gândindu-mă nu îi înţeleg nici azi atitudinea. În conversaţii particulare era contra politicii lui Brătianu, pretindea mereu că vom pierde definitiv încrederea Aliaţilor şi beneficiile marilor noastre jertfe. În Consiliul de Miniştri, de câte ori trebuia să se ia o hotărîre şi, prin urmare, să-şi spună cuvântul său autorizat, hotărît şi cu răspundere îşi înfăţişa părerile lui. De fapt, vedea că nu este altceva de făcut şi atunci adera oficial la hotărîrile noastre, pe de altă parte voia să apară Aliaţilor mai credincios decât Brătianu şi atunci, în particular, combătea deciziile ce purtau propria lui iscălitură. Era, se vede, sugestionat de imaginea lui Ianus cu cele două feţe.

În orice caz, Averescu, ştiind probabil din indiscreţiile Iaşului starea de spirit a lui Take Ionescu, a crezut momentul potrivit pentru a face o intri-

gă. Şi astfel, după ce a vorbit Brătianu, a cerut cu un aer mefistofelic lămuriri guvernului, asupra scopului armistiţiului. Desigur că spre surprinderea lui, a putut repede constata că Brătianu şi Take Ionescu sunt de acord, căci ambii i-au răspuns invocând aceleaşi argumente, aproape cu aceleaşi cuvinte. Atunci Averescu a aruncat o nouă săgeată, de astă dată vădit pentru a plictisi pe Rege: a întrebat dacă este absolută nevoie să trimitem şi noi delegaţi, dacă nu sunt de ajuns delegaţii ruşi, întrucât armata noastră a fost sub comandament rusesc. Regele, care era foarte gelos de prerogativele lui, a protestat imediat cu indignare, iar faptul în sine fiind inexact şi, de bună seamă, Averescu o ştia, Brătianu şi Generalul Grigorescu i-au arătat cu dovezi netemeinicia suspectei sale afirmaţiuni.

În afară de aceste două mici incidente, Consiliul s'a terminat repede, hotărîrea lui putându-se astfel rezuma: România va trimite delegaţi la Focşani împreună cu delegaţii Generalului Cerbaceff, şi anume pe Generalul Lupescu şi Coloneii Condeescu, Răşcanu şi Mladian. Ei vor primi instrucţiuni scrise, Generalul Prezan va căuta să obţină de la Generalul rus ca şi ale sale să fie identice cu ale delegaţilor noştri, aceştia trebuind să declare lămurit şi în toate împrejurările că instrucţiunile lor sunt pur militare. Dacă delegaţii inamici vor căuta să afle ceva despre intenţiile noastre politice, ei se vor mărgini sistematic să răspundă că nu ştiu nimic, că vor referi guvernului. Durata armistiţiului nostru va trebui fireşte să fie aceea a armistiţiului rusesc.

Ridicând şedinţa Regele emoţionat ne-a spus: „Când am intrat în război ştiam că va fi greu, prevedeam chiar că se poate să fim învinşi; nu mi-a putut trece însă prin minte că vom fi victimele unui act de trădare fără precedent în istorie şi că astfel va veni o zi cum e cea de azi — în care să trebuiască să ne gândim cum să ieşim cu onoare fără a ne sinucide".

Încă o dată Regele sintetizase de minune situaţia.

Pe cât se putea în aşa tragice împrejurări, lucrurile mergeau deci bine, reprezentanţii Aliaţilor primiseră de la guvernele lor instrucţiuni să aprobe armistiţiul nostru, cu alte cuvinte ratificarea actului iscălit de ei şi remis lui Brătianu. Victor Antonescu telegrafia din Paris că Clemenceau pricepuse inexorabila necesitate a hotărîrii noastre, că din toată inima deplângea dramatica situaţie în care eroica noastră naţiune se afla, că suntem „des gens chics" şi că ne va acorda tot ce îi vom cere. Mai mult, însuşi Clemenceau telegrafiase lui Brătianu exprimând regretul că în situaţia în care am fost puşi de Ruşi eroica noastră armată este silită să depună armele, dar că este convins că, dată fiind strânsa legătură ce o avem cu Aliaţii, vom face totul ca să luptăm cât se va putea. Brătianu, profitând de această bună atmosferă şi legându-se de sfârşitul telegramei lui Clemenceau, se pregătea tocmai să-i răspundă şi să-i arate adevărata situaţie şi, prin urmare, ce pot şi ce nu mai pot cere Aliaţii de la noi, când ne pomenim deodată cu vestea din Paris că Clemenceau este furios, că ne acuză de trădare şi că declară

nici mai mult nici mai puţin că nu ne mai consideră ca aliaţii lor. Nu mai pricepeam nimic. Doar cu câteva zile, cu câteva ceasuri înainte, Saint-Aulaire primise telegrame care aprobau consimţământul ce ne dăduse în scris, iar telegramele lui Victor Antonescu şi ale lui Clemenceau erau aici şi confirmau solemna aprobare a Aliaţilor. Ce s'a putut deci, întâmpla?

După câteva zile am desluşit enigma: Generalul Berthelot, fără ştirea şi peste capul lui Saint-Aulaire, telegrafiase direct şefului său ierarhic, ministrul de război, adică lui Clemenceau, arătându-i că nu a fost consultat în luarea hotărîrii noastre, că noi putem să rezistăm, dar că nu vrem şi insistând, dacă nu chiar afirmând - nu ştiu precis fiindcă nu am avut în mână textul telegramelor lui - că Brătianu vrea să ajungă la o pace separată şi să schimbe directivele politicii noastre externe.

La primirea acestor veşti, Clemenceau care era violent, impulsiv şi nu citise probabil decât distrat sau deloc telegramele lui Saint-Aulaire adresate la Quai d'Orsay, adică nu lui direct, a izbucnit, fără să-şi dea seama de consecinţele accesului său de mânie, ne-a ameninţat pe noi şi a dezavuat pe bietul Sainte-Aulaire. Brătianu era cu atât mai indignat pe Generalul Berthelot, cu cât telegrafiase şi inexactităţi materiale lui Clemenceau. Aşa, spre pildă, afirmarea lui că Brătianu hotărîse încheierea armistiţiului fără să-l consulte, era pur şi simplu un neadevăr, el fusese dimpotrivă prima persoană pe care Brătianu o consultase imediat după ce Cerbaceff îi declarase că nu îşi mai poate stăpâni trupele şi că, dacă nu face armistiţiul peste câteva zile, un prapurcic bolşevic va fi în fruntea milionului de soldaţi ce se aflau pe teritoriul românesc. Convorbirea aceasta avusese loc de faţă fiind generalii Prezan şi Iancovescu. Berthelot recunoscuse temeinicia argumentaţiei lui Brătianu şi nu îi făcuse nici o obiecţie.

Cum era deci cu putinţă să susţină acuma că nu a ştiut nimic şi că nu a convenit la nimic? Ce determinase pe acest om care ne dăduse până atunci atâtea dovezi de caracter, de lealitate, să comită aproape un act de felonie?

Cred că doi au fost factorii care au determinat această stranie atitudine a Generalului Berthelot: primul a fost dragostea lui de Franţa şi, al doilea, anumite influenţe ce s'au exercitat în acel moment asupra sa. Într'adevăr, perspectiva năruirii definitive a frontului rusesc i-a întunecat judecata, ideea că toată armata germană, înşirată de la Baltică până la Marea Neagră, va deveni disponibilă şi că va fi aruncată de Hindenburg pe frontul francez îl înfricoşa şi îl înebunea. Considera deci de datoria lui de Francez, de ostaş francez, să facă totul, absolut tot ce-i va sta în putinţă, ca să împiedice această catastrofă. Ucrainienii trebuiau neapărat reînviaţi ca naţie, cu armată de sine stătătoare, Cazacii lui Kaledin trebuiau organizaţi, ajutaţi cu arme şi cu bani. La Stavka trebuia menţinut, impus, Duhonin, o trupă trebuia organizată în grabă pentru a respinge pe prapurcicul Krilenko, care înainta spre Moghilev cu banda de bolşevici, iar România tre-

buia să lupte până la ultimul om. Aceasta era datoria ei către Aliaţi, către scumpa lui Franţă. Faptul că într'o asemenea luptă România se distrugea fără folos real pentru Aliaţi erau consideraţiuni politice de care el, Generalul, militarul Berthelot nu avea să se preocupe. Puteau întârzia câteva săptămâni de luptă eroică a armatei române trasportarea pe frontul francez a câtorva divizii germane? Dacă da, atâta îl privea, atâta îl interesa. Putea fi cetăţean de onoare al României, dar mai presus de toate era Francez şi, ca atare, interesele Franţei trebuiau să primeze cu desăvârşire intereselor României. Să piară România dar Franţa să scape!

Aceste consideraţiuni, poate cam simpliste, de militar care nu percepe toate contigenţele lucrurilor, dar onorabile prin marele şi sincerul patriotism ce le însufleţea, au determinat, desigur, atitudinea de atunci a Generalului Berthelot şi, precum am spus-o, şi anumite influenţe, din nefericire româneşti. În dorinţa lui Take Ionescu şi a prietenilor lui de a se înfăţişa mereu ca cei mai aprigi susţinători ai Aliaţilor, în pornirea lor de a se complace întotdeauna şi în toate, în nenorocita noastră infirmitate naţională de a ne ponegri adversarii interni pe arena internaţională, colegii conservatori nu au putut, nici în aceste tragice clipe, să scape de ispita de a-l denunţa pe Brătianu Aliaţilor.

Aşa fiind, s'au dus la Sainte-Aulaire şi la Generalul Berthelot să le spună că ei nu sunt de acord cu politica lui Brătianu, că Aliaţii ar trebui să se ferească de el, că intenţiile sale sunt suspecte, că în fundul sufletului a fost întotdeauna o tendinţă spre germanofilism, că armata vrea să reziste, că ea poate să reziste, că - ei adevăraţii prieteni ai Alianţei - sunt dispuşi să îndemne armata la rezistenţă până la capăt, precum şi să se retragă după o luptă eroică prin interiorul Rusiei până unde Aliaţii vor crede de cuviinţă.

Aceste raţionamente nu găseau nici un răsunet în faţa lui Saint-Aulaire. El avea un simţ prea ascuţit al realităţilor ca să nu vadă punctul de vedere al lui Brătianu, şi era singurul care considera că un prim-ministru al României, conştient de datoriile către ţara sa, le poate şi susţine. În afară de acestea, din contactul lor aproape zilnic la Iaşi, Saint-Aulaire dobândise o deosebită consideraţiune pentru dânsul. Judecata îi impunea şi, de câteva luni deja, erau în toate chestiunile pe deplin de acord. În fine, Saint-Aulaire îşi dădea perfect de bine seama că distrugerea definitivă a armatei române printr'o rezistenţă de câteva săptămâni nu putea fi de nici un folos real Franţei, şi, în orice caz, că nu putea influenţa întru nimic rezultatul final al războiului. În această împrejurare atitudinea sa a fost atât de leală, atât de prietenoasă, atât de înţelegătoare, încât îi datorăm fără îndoială o recunoştinţă naţională.

Meritul său era cu atât mai mare cu cât fiind dezavuat de Clemenceau, ameninţat chiar cu rechemarea, nu s'a sfiit să-şi menţină părerile, spunând fără înconjur celor din Paris că ei sunt liberi să-l înlocuiască, dacă cred

de cuviinţă dar că el, cât va fi în acest post, nu va putea telegrafia guvernului decât ceea ce crede că este drept bine, fiindcă numai astfel are conştiinţa că serveşte cu adevărat interesele Franţei.

Brătianu nu a putut niciodată uita acest gest al lui Sainte-Aulaire şi cât a trăit i-a păstrat o deosebită stimă şi o sinceră afecţiune, cum de altfel noi toţi.

În schimb, acest limbagiu, această denunţare a găsit la Generalul Berthelot un teren prielnic. În fundul conştiinţei sale el simţea că cere prea mult patriei sale, dar cum înşişi Românii veneau să-i dea dreptate, să-l invite să aibă o astfel de atitudine, de ce ar fi fost el la urma urmei mai catolic decât Papa? Dacă cineva poate fi învinuit, aceştia sunt miniştrii români, şi numai în parte Generalul Berthelot. Aşa se explică de ce, o dată incidentul închis, noi l-am iertat cu toţii, singurul care ar fi fost în drept să rămână supărat pe el era Dl. de Saint-Aulaire, pe care de fapt îl descrisese lui Clemenceau drept complicele nostru într'o acţiune dăunătoare intereselor Franţei. Ce explicaţie va fi fost între ei nu ştiu, destul că şi dânşii au păstrat raporturi de intimă şi cordială prietenie. De-altminteri în această perioadă Take Ionescu şi prietenii lui au avut o stranie atitudine, au redactat chiar un memoriu scris pe care l-au remis oficial lui Saint-Aulaire şi lui Berthelot, declarând că România poate şi trebuie să continue lupta. Fireşte că l-au redactat fără să spună nimănui. Am aflat doar pe urmă de existenţa lui, aşa încât nici azi nu aş putea să spun în ce moment precis l-au remis reprezentanţilor Franţei. Ceea ce ştiu pozitiv este că la întocmirea lui a jucat un rol deosebit Titulescu, aceasta a fost şi cauza pentru care Brătianu i-a fost ani de zile ostil, iar Ferechide a fost până într'atâta de indignat pe el, încât nu l-a iertat până la moarte.

Am bănuit însă de pe atunci că se petrece ceva insolit, întâi pentru că de două, trei ori mergând dimineaţa la Brătianu, care stătea pe Strada Romană lângă Saint-Aulaire, i-am surprins pe Titulescu, pe Take Ionescu şi pe Mişu Cantacuzino mergând pe furiş la dânsul. Şi în al doilea rând, pentru că, prânzind într'o seară la Titulescu, i-a scăpat o frază care m'a pus pe gânduri. Mărturisesc însă, nu credeam că intervenţiile lor au mers aşa departe şi că au avut un caracter atât de concret şi, de ce nu aş adăuga-o, atât de întristător.

Deocamdată însă trebuia rezolvat incidentul lui Clemenceau, care putea să aibă consecinţe grave. Trebuie să spun că Victor Antonescu s'a achitat de această sarcină în chip strălucit. Explicaţia pe care a avut-o cu Clemenceau şi telegrama explicativă a lui Brătianu, expediată de altfel înainte chiar de a afla de supărarea Primului Ministru francez, faimoasa telegramă pe care noi o numeam telegrama „de la France voisine", au lămurit neînţelegerea şi au pus capăt, deocamdată cel puţin, incidentului.

În timpul acesta la Focşani se încheiase armistiţiul. Delegaţia germană prezidată de Generalul von Morgen fusese foarte curtenitoare cu delegaţii noştri şi căuta vădit să capteze bunăvoinţa lor spre a vedea dacă atmosfera nu ar fi prielnică încercării de-a se ajunge la o pace separată.

De altfel, patru incidente au caracterizat aceste negociaţiuni. Întâi Germanii, care pregăteau o mare ofensivă pe frontul occidental, au cerut dreptul de a ridica o parte din trupele lor spre a le transporta în Apus. Bineînţeles ne-am opus, de astă dată eram perfect de acord cu Generalul Berthelot când zicea că aceasta ar însemna pentru Franţa „un coup de poignard dans le dos". Curios însă că înşişi delegaţii bolşevici s'au împotrivit acestei pretenţii germane, dar cum pe de altă parte Ruşii ţineau cu orice preţ să încheie un armistiţiu, în cele din urmă s'a ajuns la o soluţie intermediară cu care Francezii au fost de acord, anume că: „cele două părţi se obligă a nu mai da ordine pentru transporturi operative, mişcări şi grupări, precum şi de a nu mai executa transporturile şi grupările pentru care s'ar fi dat ordine după 5 Decembrie stil nou inclusiv".

Al doilea, delegaţii noştri s'au fotografiat la Focşani cu delegaţii germani. Este lesne de înţeles ce penibilă impresie ne-a produs această, să-i zicem „nefericită inspiraţie". Ai noştri, cu mentalitatea ce ne caracterizează erau indignaţi şi ruşinaţi, Aliaţii noştri, în special Francezii, care nu glumesc în asemenea chestiuni, erau cu drept cuvânt revoltaţi în cel mai mare grad. A trebuit să ne ocupăm de această chestie chiar în consiliul de miniştri, unde din îndemnul lui Vintilă Brătianu am orânduit o anchetă, care de va dovedi adevărul celor spuse, să hotărască pedepsirea aspră a celor vinovaţi. După obiceiul pământului, Generalul Iancovescu, care nu găsea în fundul conştiinţei sale chestiunea atât de gravă, care poate chiar — dacă ar fi fost la Focşani — s'ar fi aşezat şi el în faţa obiectivului fotografilor lui von Morgen, a procedat în aşa fel încât nu s'a dat nici o urmare întregii afaceri. Această lipsă de demnitate şi de ţinută m'a mâhnit mai mult decât aş putea-o spune.

Al treilea, Germanii au cerut să se purceadă imediat la schimbul ostatecilor. Lucrul ne convenea pe de-o parte, fiindcă pentru noi era o fericire să scăpăm cu un ceas mai devreme de o întreţinere costisitoare şi grea a acestor oameni şi, pe de altă parte, fiindcă presa Puterilor Centrale dusese pe această chestie o campanie atât de înverşunată împotriva noastră încât ne convenea să le dovedim prin mărturisirile ostatecilor că fuseseră trataţi omeneşte şi ca guvernul român, având în vedere groaznicele condiţiuni din Moldova, îşi împlinise cu prisosinţă datoria. Fapt care de altfel s'a şi întâmplat. Şi, în sfârşit, la rândul nostru auzisem atâtea — de astă dată adevărate — despre suferinţele ostatecilor noştri din teritoriul ocupat şi de aiurea, încât era o adevărată datorie, dacă ni se oferea un prilej, să putem cât mai curând pune capăt martiriului lor.

Cu tratarea acestei afaceri, am însărcinat, alături de câţiva militari,

(Colonelul Richard Petrescu, fratele lui Emil Petrescu şi George Mitilineu, care era ataşat pe lângă Prezan), pe N. Tabacovici, care pe lângă că îşi făcuse studiile în Germania şi că ştia, prin urmare, perfect limba era şi conducătorul serviciului ostatecilor şi al prizonierilor de război. Fiindcă tocmai se ducea la Berlin şi la Viena o campanie atât de pătimaşă, prin Septembrie, Brătianu mă rugase să mă ocup de această problemă şi de două luni, prin urmare, lucram la Ministerul de Război cu Tabacovici şi cu consiliul de pe lângă el; aşa fiind, avusesem putinţa să mă conving personal că se lucrase bine la acel serviciu. Vizitasem cu Lăscăruş Catargi unele lagăre şi închisori, Dobrovețul între altele, vorbisem cu cei deţinuţi şi ajunsesem la concluzia că faţă de mijloacele de care se dispunea, Tabacovici îşi îndeplinise întreaga datorie. Am stăruit deci pe lângă Brătianu să-l delege pentru schimbul ostatecilor, căci energic şi sprinten cum era, trebuie să spun că a îndeplinit şi această misiune, în unele privinţe delicate, spre mulţumirea obştească. Din convorbirile pe care le-a avut în treacăt cu delegaţii germani, Tabacovici a putut culege unele impresii care pe urmă ne-au fost de folos.

Al patrulea, chiar la prima întâlnire între Generalul Lupescu şi delegaţia germană, a apărut spre uimirea noastră Virgil Arion cu fratele său Costică, acesta din urmă declarând că vine spre a afla veşti de la fiul său Dinu, care îşi făcea datoria pe front ca ofiţer de rezervă. Cât despre Virgil Arion, nu am putut niciodată lămuri pe deplin ce a spus, destul că încerca să ia contact cu militarii noştri, spre a le face comentarii cu caracter politic, tendinţa lui fiind să ne aducă la o pace separată cu înlocuirea dinastiei. De fapt — evident, am aflat-o abia mai târziu la Bucureşti — era o mare confuzie de câtva timp în rândurile germanofililor. Carp, cu intransigenţa lui voia pacea imediat, înlăturarea întregii dinastii şi aşezarea pe tronul României a unuia din fiii Kaiserului. El era exponentul punctului de vedere german. Ca de obicei nu acţiona personal, amicii lui însă se agitau mult pentru a asigura izbânda ideilor sale. În cursul verii, giranţii de minister, Lupu Costache & Co. puseseră la cale un fel de plebiscit în favoarea constituirii unui guvern Carp. Motivarea suna astfel: „Dacă parlamentul ţării ar fi avut putinţa să se întrunească la Bucureşti, fără îndoială că Dl. P.P. Carp ar fi primit de la el, printr'o unanimă declarare, mandatul de-a lucra cu depline puteri în numele Patriei. Cum însă expresia acestei voinţi lipseşte, trebuie ca naţiunea însăşi să încredinţeze direct acest mandat D-lui P.P. Carp". Pe temeiul acestor considerente se trimiseseră în toată ţara spre a subscrie adrese cu următorul cuprins: „Subsemnaţii, având convingerea că în împrejurările prin care trece Ţara acţiunea D-lui P.P. Carp este singura în stare a reda României situaţia pierdută, îi încredinţăm sarcina de a apăra drepturile ţării în negocierile ce se vor deschide pentru dobândirea păcii dorite de toţi (adică a unei păci separate)".

Pe lângă nedemnitatea unei atari acţiuni, mai era şi ridicolă. Dacă tre-

buia să fie învestit Carp cu dreptul de a trata pacea de către naţiune, aceste adeziuni tot nu puteau exprima voinţa Ţării, fiindcă jumătate din teritoriu — Moldova — nu adera la el. Iar dacă în concepţia lui Carp şi a amicilor săi aprobarea teritoriului ocupat de inamici era suficientă, ce rost mai avea această consultare naţională? Precum Carp constituise un guvern al României ocupate fără să mai consulte ţara, tot astfel putea să constituie fără să o consulte şi delegaţia ei la o conferinţă în vederea încheierii unei păci separate. Din punct de vedere practic, ca şi din punct de vedere al prescripţiunilor drepturilor ginţilor, ambele manifestaţiuni erau deopotrivă de lipsite de valoare.

Cu bunul simţ care îl caracterizează, poporul nostru nu a subscris listele trimise, le-a botezat în derâdere „pantahuza" lui Carp, iar totul s'a sfârşit, spre cinstea ţării, în apatie şi ridicol.

Acum, în pragul armistiţiului de la Focşani, Carp şi amicii săi începuseră cu mari speranţe o altă acţiune. Organizau în Bucureşti şi în principalele oraşe din ţară conferinţe în favoarea izbânzii tezei lor: pacea separată, izgonirea dinastiei şi înfeudarea, deplina înfeudare la viaţa politică şi economică a Germaniei. Oratorul care se agita mai mult era Alecu Beldiman, pentru care era un minunat prilej spre a dovedi ceea ce era în realitate, adică mai mult german decât român. Cauza era atât de potrivnică sentimentului public, încât cu toate presiunile administrative şi ameninţările comandaturii — sau în parte tocmai de-aceea — conferinţele au avut aceeaşi soartă ca şi „pantahuza".

Personal m'a mâhnit mult că la una din aceste conferinţe, la aceea din Craiova, a luat cuvântul şi Georges Ştirbey, fratele mai mic al lui Barbu Ştirbey. Copilărisem cu el şi, deşi era mai tânăr decât mine, deşi ne aflam în alte tabere politice, deşi concepţiile noastre se deosebeau adânc, eu democrat convins, el conservator aproape reacţionar, îi păstrasem o firească afecţiune şi mă obişnuisem să-l stimez. Actul acesta în plin război, sub egida armatelor de ocupaţie, mi-a sfâşiat inima. Fratele său era disperat, iar sora lui, D-na Eliza Brătianu, îl considera o ruşine pentru întregul neam. Peste câteva săptămâni febra tifoidă l-a răpit în floarea vârstei, poate că cel Atotputernic s'a milostivit cu el. Osândit să fie pus alături de Stere, de Beldiman şi de Virgil Arion, ce ar fi fost viaţa şi viitorul acestui om născut sub atât de fericite auspicii, purtător al unui nume istoric, posesor al unei mari averi, cumpătat şi nelipsit de oarecari însuşiri intelectuale?

Marghiloman, ca exponent al punctului de vedere austriac, acordase cu puţin timp înainte un interview agenţiei germane „Trans Ocean", în care vorbise de necesitatea ca România să încheie cât mai curând o pace separată adăugând chiar: „dacă condiţiunile acestora ar face necesar ca Regele, care a declarat războiul să nu poată încheia pacea, nu mă îndoiesc că Regele, va face gestul inevitabil". Acum, sub sugestia lui Czernin, nu mai cerea înlăturarea dinastiei. Într'adevăr, pe atunci preocuparea Vienei era să

se încheie cu România pacea cât mai repede şi, prin urmare, cei de la Ballplatz erau dispuşi să înlăture din calea lor tot ce ar fi putut complica situaţia şi întârzia soluţia dorită. Ori, era de la sine înţeles că a pretinde neapărat înlăturarea dinastiei, nici nu simplifica, nici nu grăbea lucrurile.

Stere, după ce fusese violent împotriva Regelui şi vorbise să se ofere Coroana României lui Wilhelm II sau unuia din fiii săi, acuma, cu grandomania lui, visa alipirea ţării noastre la o Grossösterreich, sau la Germania, un mare bloc politic şi economic, stavila permanentă împotriva tendinţelor de expamsiune ale Ruşilor înspre Orientul Europei. În măreţia acestui plan chestia dinastiei îi apărea mică, secundară, o dispreţuia mai ales în urma impresiilor pe care le culesese la Berlin că Wilhelm II şi fiii lui nu ar fi dispuşi să primească tronul României cât şi faţă de ultimile dispoziţiuni ale Austriei în ceea ce priveşte chestia dinastică de la noi. Pe de altă parte, pe problemele de ordin intern, neînţelegerile lui atât cu Carp, cât şi cu Marghiloman, îl îndepărtau tot mai mult de ei, şi prin aceasta, fatal şi de politica lor. Într'adevăr, Stere era un partizan hotărît al reformelor, al exproprierii şi al votului obştesc, se considera chiar unul din părinţii lor. Ştia că le votasem formal la Iaşi, era deci pentru el o imposibilitate absolut morală şi de principii să renunţe la grabnica lor aplicare. În schimb Carp şi Marghiloman, cu lipsa lor organică de simţ al realităţilor, considerau votul de la Iaşi ca nul şi neavenit şi îşi închipuiau, mai mult decât oricând că aceste două mari reforme pot fi înlăturate.

Toată această lume, văzând cele ce se petreceau pe frontul rusesc, socotea că le-a sunat ceasul şi, prin urmare, se întrunea, se certa, conspira, intriga, se contrazicea. Nu voi intra în amănuntele acestor uneltiri, mă opreşte un legitim simţământ de durere naţională şi, pe de altă parte, nu am fost în măsură să cunosc cele petrecute la Bucureşti prin mine însumi, aşa încât nu pot aduce personal nici o contribuţie cu adevărat interesantă întru lămurirea acestui trist episod al istoriei războiului.

Destul că la cei de la Focşani se resimţea lipsa de unitate, de hotărîre clară a acelor de la Bucureşti. Pe noi,care nu ştiam bineînţeles toate acestea, fiindcă era încă rupt orice contact cu teritoriul ocupat, ne mira numai, fără a ne-o putea explica, atitudinea celor din delegaţiile de la Focşani. Confuzia era, ce este drept, completă şi ameţitoare. Pe când Virgil Arion cu spectrala lui siluetă se furişa în umbră şi strecura pe la urechile unora şi altora că dacă vrem să scăpăm ţara, pe care politica nenorocită a Regelui şi a lui Brătianu a prăpădit-o, să înlăturăm dinastia, să facem pace şi să ne aruncăm fără rezerve în braţele Germaniei, fericiţi dacă după hotărîrea noastră va consimţi să ne ierte. Generalul von Morgen spusese într'o convorbire cu Mitilineu că Germania are cele mai bune sentimente faţă de România, că nu vrea să-i micşoreze teritoriul, că în Dobrogea pretenţiile bulgare sunt nejustificate, că vor şti să li se împotrivească. Mai mult, vorbise în termeni elogioşi de Mărăşeşti, de vitejia armatei române şi, după o

comparaţie cu Regele Carol, fireşte în folosul acestuia, adăugase că Regele Ferdinand este stimat în Germania, marea vinovată a conflictului fiind Regina Maria.

Dar unde confuzia a fost şi mai caracteristică a fost în următoarea împrejurare: Virgil Arion, însoţit de Maiorul Iarosch din Statul Major al Generalului von Morgen şi de Lt. Kremnitz, fiul Dr. Kremnitz şi al faimoasei Mitte Kremnitz, crescut, dacă nu chiar născut în România, comunicase Generalului Samsonovici, care pe atunci era şeful de Stat Major al Generalului Eremia Grigorescu, că Mareşalul von Mackensen ar vrea să aibă o convorbire cu Regele Ferdinand. Propunerea ne-a surprins şi după un schimb de vederi cu Regele, am hotărît să trimitem la Generalul von Morgen pe Jean Mitilineu, care era un om dibaci şi fin, cu următorul răspuns din partea Generalului Prezan, dar redactat fireşte de Brătianu:

1) Dacă este vorba de chestiuni de ordin militar, acestea se tratează de la comandant de căpetenie la comandant de căpetenie. În acest caz comandantul de căpetenie al armatei române fiind azi Generalul Prezan, întrevederea ar urma să aibă loc cu D-sa.

2) Dacă este vorba de chestiuni de ordin politic şi de o însărcinare oficială de această natură şi în acest sens, atunci, fiindcă M.S. Regele este Suveran constituţional, audienţa nu s'ar putea acorda decât cu cunoştinţa şi în prezenţa Şefului Guvernului şi Ministrului Afacerilor Străine, Dl. Ion I.C. Brătianu.

3) Dacă este vorba de un mesagiu personal al M.S. Împăratului Germaniei către M.S. Regele, care ar fi însărcinat pe Dl. Feldmareşal von Mackensen, în acest caz M.S. Regele ar putea acorda audienţa cerută.

În sfârşit, a mai adăugat răspunsului propriu-zis trimis Generalului von Morgen alăturatele două observaţiuni:

1) Că în nici unul din cazurile specificate audienţa sau întrevederea, dacă s'ar acorda sau decide, nu ar putea să aibă loc în mod secret (clandestin).

2) Că în orice caz persoanele care au făcut demersul în numele D-lui General Feldmareşal von Mackensen au fost greşit alese şi că ar fi fost preferabil să nu figureze în delegaţie Dl. Virgil Arion şi Lt. Kremnitz, deşi german, ceea ce ar explica prezenţa sa în comisiune, din cauza faptului că a fost crescut de Casa Regală Română. Acest adaos este de altfel atât de caracteristic pentru cine l-a cunoscut pe Brătianu de aproape. Generalul von Morgen, după ce a declarat că nu avea cunoştinţă de cele comunicate Generalului Samsonovici de către D-nii Virgil Arion, Iarosch şi Kremnitz, (deşi pe urmă a dat lui Mitilineu impresia că era foarte bine la curent cu acest demers) s'a oferit să transmită imediat la Bucureşti răspunsul Generalului Prezan. A doua zi de dimineaţă însă, spre surprinderea lui Mitilineu, von Morgen i-a declarat că este autorizat să-i declare că chestiunea se prezintă cu totul sub altă formă, că „Dl. General Feldmanreşal von Macken-

sen nu a cerut audiență la M.S. Regele sau vreo întrevedere și nici nu are ordine de a provoca o atare convorbire, ci că Dl. Feldmareșal a declarat numai că era gata a primi o asemenea întrevedere dacă propunerea ar fi venit din partea română; că și astăzi este dispus a primi întrevederea, tot dacă propunerea ar veni din partea română, aceasta însă, numai pentru chestiuni de ordin pur militar, iar întâlnirea să aibă loc în teritoriul ocupat".

Schimbarea de atitudine era cu atât mai curioasă cu cât von Morgen avea pe biroul său o notă pe care a arătat-o lui Mitilineu, din care reieșea limpede că șeful de Stat Major al lui Mackensen, Colonelul Heutsch, provocase demersul lui Virgil Arion. Evident că nu am mai dat nici o urmare chestiunii, dar rămân câteva intrebări: de ce demersul, de ce retragerea propunerii, de ce autorizat Heutsch pe Virgil Arion? Au vrut să pipăie terenul? Au luat o hotărîre și pe urmă s'au răzgândit? Virgil Arion a depășit oare mandatul ce i s'a dat și care, potrivit notei de pe biroul lui von Morgen glăsuia numai precum urmează: „Dacă M.S. Regele crede că este în interesul țării sale și are dorința de a provoca o întâlnire personală cu Feldmareșalul von Mackensen, atunci Feldmareșalul este dispus a consimți la o atare întâlnire"? Samsonovici nu a înțeles bine, deși este de necrezut — ce i-a spus Virgil Arion, întrucât a omis să-i ceară o copie scrisă după comunicarea ce i-a făcut-o? Marele Cartier General a invitat pe Mackensen să facă acest demers, iar Wilhelmstrasse l-a oprit când a aflat despre el, sau viceversa? Germania a luat această inițiativă și aliații ei au silit-o să dea înapoi? Mister și iar mister, dar dovadă vădită pentru noi, la Iași, că Puterile Centrale nu aveau încă față de noi, în privința atitudinii de urmat, o hotărîre bine definită.

Toate aceste amănunte le-am cunoscut mai de aproape decât oricine fiindcă în calitatea mea de șef suprem la serviciul prizonierilor și ostatecilor, toate negociațiunile de la Focșani — afară de cele cu caracter pur militar — s'au făcut prin mine și de câte ori aveau nevoie de o instrucție urgentă din partea guvernului îmi telefonau chiar direct de pe front.

În aceste groaznice momente, cu frontul rusesc în descompunere, cu Troțki care pleca la Brest-Litowsk să încheie pacea separată, cu revoluția bolșevică în spate, cu armistițiul, cu atitudinea germanofililor noștri din București, cu trupele care erau în plină răzvrătire în toată Moldova, cu neînțelegeri în guvern, cu Averescu care zăngănea din sabie — din sabia suspectă a generalului politician — cu intrigile lui Berthelot și cu ieșirile lui Clemenceau, oricine și-ar fi închipuit că starea noastră sufletească, în acele zile trebuie să fi fost îngrozitoare. Un chin de nedescris și de nesuferit. Desigur că logic așa ar fi trebuit să fie și totuși nu era astfel, oricât de straniu ar părea, oricât de inexplicabil, moralul nostru era aproape ridicat, în orice caz cu mult mai sus decât în nenumărate împrejurări din timpul războiului.

Într'adevăr, spre a ne da seama de fizionomia reală a acelor zile, nu

trebuie să uităm că paralel cu acest dezastru primeam şi ştiri care menţineau treze în sufletele noastre speranţa şi credinţa. Ne veneau veşti bune din afară şi dinăuntru, Englezii de pildă, înaintau în Palestina şi cucereau Ierusalimul, amicul Thompson prezidând la această operaţiune. În sine, lucrul nu era de mare însemnătate, dar noi ne bucuram fiindcă vedeam în el o slăbire a frontului turcesc, deci a situaţiei de la Salonic. Ori, printr'o caracteristică presimţire, cu toate deznădejdile ce ni le pricinuise acest front, noi păstram o lăuntrică credinţă că de acolo ne va veni într'o zi mântuirea, cum de altfel s'a şi întâmplat.

În Italia de asemenea frontul se consolida. După înfrângerile din toamnă şi retragerea îngrijorătoare a trupelor italiene, Francezii trimiseseră trupe în ajutorul lor şi acuma frontul era pe deplin consolidat, aşa încât în ultimă analiză sforţarea Austriecilor îi costase mari jertfe şi se sfârşea fără nici un folos cu adevărat apreciabil, fără nici un rezultat de natură să influenţeze în mod serios asupra soartei finale a războiului. Succesele austriece dovedeau astfel mai mult neputinţa Puterilor Centrale, decât tăria lor.

La înfrângerile italiene din toamna anului 1917 nu mă pot însă nici azi gândi fără să-mi reamintesc de atitudinea tipică a Baronului Fasciotti. De la intrarea Italiei în acţiune, Fasciotti nu a încetat să ne laude virtuţile militare ale patriei sale, faţă de ceilalţi Aliaţi fiind de o severitate absolută, găsind întotdeauna prilejul să-i critice. Nu mai vorbesc de noi! În timpul dezastrelor şi a retragerii nu avea un cuvânt de justificare, sau de mângâiere pentru noi. De îndată însă ce trupele italiene au suferit o înfrângere care, fie zis în treacăt, putea fi evitată, a început să facă ocolul Iaşilor acuzând pe... Aliaţi! Ei erau vinovaţi de tot ceea ce se întâmplase, ei nu făceau niciodată nimic pentru biata Italie, care a jertfit totul pentru cauza Aliaţilor. Ba, mai mult, în indignarea lui ameninţa, vorbea chiar de pace separată.

Barbu Ştirbey, care avea pentru el toate indulgenţele fiindcă, spre deosebire de mine, avea o părere înaltă despre inteligenţa lui, surâdea calm. Eu eram revoltat şi mărturisesc că ceea ce sporea supărarea mea era că şi ataşatul său militar, Ferigo, folosea acelaşi scandalos limbagiu. Azi, în perspectiva vremurilor, privesc atitudinea lui Ferigo şi a lui Fasciotti cu mai multă filozofie, îmi dau seama că fiii luminoasei Italii nu sunt făcuţi pentru război, că sforţarea pe care războiul mondial le-o impunea depăşea posibilităţile lor fireşti şi că exageraţiunile verbale sunt un atribut al celor care trăiesc pe malurile Mediteranei, numai o naivitate excesivă îngăduindu-ne a-i lua în serios. Oricum ar fi, în atmosfera de atunci a Iaşilor, ieşirile vehemente ale lui Fasciotti şi ale subalternilor săi erau profund antipatice.

Pe de altă parte, veştile din Franţa erau toate dătătoare de speranţe şi de optimism. Guvernelor cam nehotărîte din ultimele timpuri le succedase Clemenceau, care din primul ceas punea în practică o minunată energie,

cu lozinca lui „je fais la guerre!“. Simţeai că sub înviorătoarea lui influenţă Franţa şi, prin contagiune toţi Aliaţii, îşi încordau puterile într'o supremă sforţare.

Desigur ieşirea din luptă a Ruşilor îngreuna situaţiunea frontului occidental şi era de natură să inspire mari şi legitime îngrijorări, dar acest pericol se compensa în mintea noastră cu perspectiva venirii trupelor americane. Zilnic Americanii înşirau cifre impresionante, câte divizii, câţi oameni, câte tunuri mitraliere, câte tancuri, câte miliarde vor arunca în luptă. Şi deşi ştirile pe care le aveam din Germania erau foarte imperfecte şi aproximative, ghiceam din ce auzeam şi, mai ales din ce întrezăream că situaţia lor devenea din zi în zi mai grea.

Ce-i drept nu ştiam bine — din cauza izolării noastre — nici ceea ce se petrecea într'un lagăr, nici ceea ce se petrecea în celălalt şi poate că această neştiinţă, ca toate neştiinţele, era factorul determinant al optimismului nostru, straniu desigur, totuşi real.

De bună seamă însă că marea noastră înviorare venea de la cele ce se petreceau în Basarabia. Aproape concomitent cu iscălirea armistiţiului de la Focşani, se deschidea la Chişinău Sfatul Ţării, prologul reîntoarcerii Basarabiei la patria mumă. Era deci firesc să fim cu toţii în culmea bucuriei, cei mai optimişti — şi mă prenumăram şi eu printre ei — îşi ziceau: azi Basarabia, mâine Ardealul. Desfăşurarea evenimentelor ne arăta că vom putea îndeplini întreaga noastră unitate naţională, adică mai mult decât am putut visa în ceasul în care am tras spada. Cei mai puţin optimişti îşi ziceau că ce va fi mâine nu ştim, dar că ce este sigur, este că deocamdată ne alegem cu Basarabia şi chiar dacă nu ar fi decât atât, tot am primit răsplata sângelui vărsat şi a suferinţelor îndurate.

Eu urmăream de mult şi foarte de aproape evenimentele de peste Prut. Agentul meu de legătură cu Basarabia pe lângă Dr. Cazacu, pentru care aveam demult — de când era dinainte de război medic deplasat la Buftea — o deosebită consideraţiune, era Onisifor Ghibu, refugiat ardelean, prieten cu Goga, care în calitatea sa de profesor avusese raporturi destul de strânse cu mine la Ministerul de Instrucţie. Făcusem apel la el pentru ziarul de front, pe care l-am înfiinţat la Bucureşti îndată după intrarea noastră în acţiune. În timpul iernii, la Iaşi, când evacuam cât mai multă lume în Rusia, s'a hotărît să plece şi el cu nevasta şi copiii. Se gândise întâi să ceară ospitalitate bătrânului Vasile Stroescu la una din moşiile lui din Basarabia, se oprise însă la Chişinău, luase contact cu Alecsandri şi Halippa, cu Gorie şi cu Herţa, aproape singurii exponenţi ai românismului, pe atunci aflători în Basarabia.

Nu aş vrea să exagerez rolul lui Onisifor Ghibu, dar este dovedit că în mijlocul haosului din rândurile românilor de peste Prut, a totalei lor nepregătiri politice, a mentalităţilor datorate mediului şi culturii ruseşti care îi predispuneau mai mult spre latura lor naţională, Ghibu, cu naţio-

nalismul lui de ardelean hotărît şi intransigent, a contribuit mult la îndrumarea mişcării spre singura ei cale logică: Unirea cu vechiul Regat. Dânsul îşi pusese în minte să introducă în şcoală şi în biserică limba română, să facă un ziar românesc care să susţină cauza întregirii tuturor Românilor de la Nistru până la Tisa. Pentru îndeplinirea primului scop avea nevoie de cărţi româneşti, a venit deci la Iaşi şi a făcut apel la mine. De prisos să spun că am făcut cu bucurie tot ce mi-a stat în putinţă. Pentru îndeplinirea celui de-al doilea scop trebuiau bani şi o tipografie cu litere latine. L-am ajutat şi aici, contribuţia bănească a fost modestă, tipografia însă până în cele din urmă, nu i-am putut-o procura fiindcă s'a opus Brătianu. Pe vremea aceea el spera încă în menţinerea frontului ruso-român, şi, prin urmare, era firesc ca să evite orice gesturi pe care Ruşii le-ar fi putut cu drept cuvânt interpreta ca adevărate atentate la integritatea lor teritorială.

Trebuia deci ca miniştrii Guvernului român aliat cu Rusia şi în luptă alături de ea împotriva duşmanilor comuni, să fie foarte precauţi şi să salveze toate aparenţele. De aceea se născuse între Onisifor Ghibu şi mine o legătură intimă, mereu venea să mă vadă, să mă consulte, să-mi ceară un concurs material sau moral, să-mi spună ce a făcut, ce are de gând să mai facă, să-mi povestească ce se petrece printre Românii Basarabeni, iar eu, la rândul meu îi ţineam astfel la curent pe colegii mei, îndeosebi pe Brătianu.

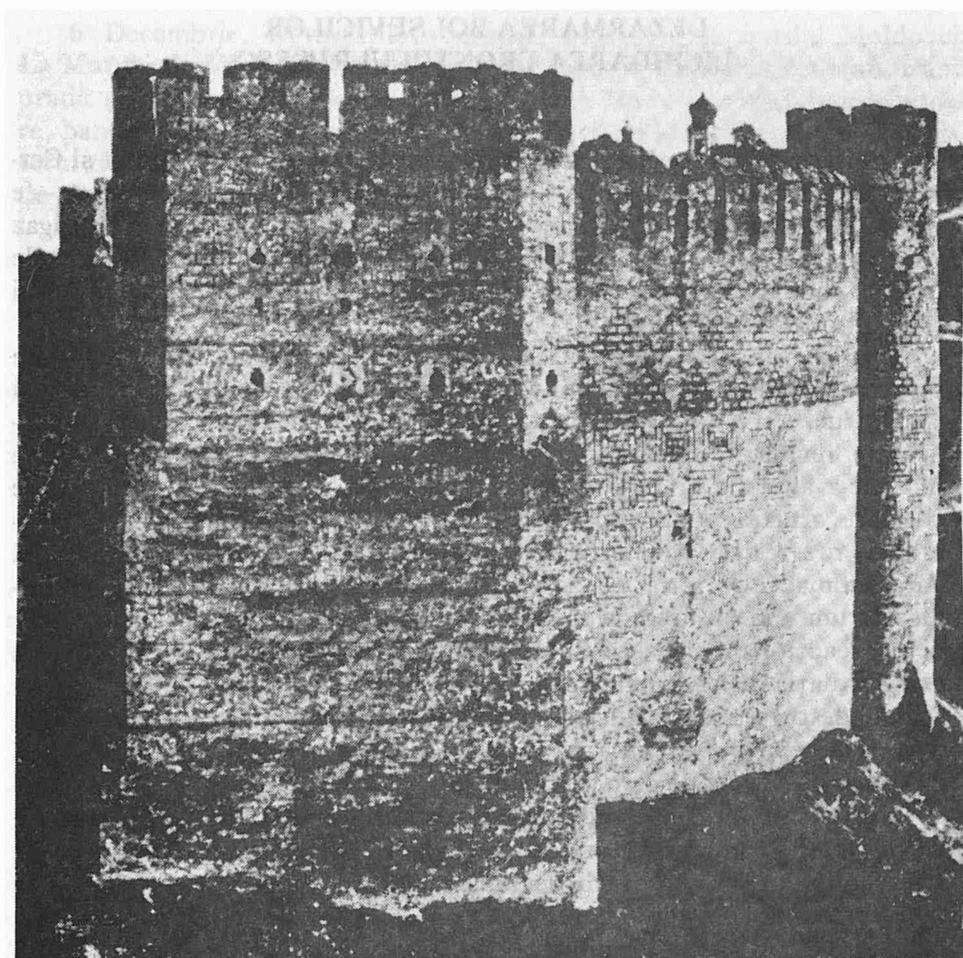
Cum evoluaseră evenimentele în Basarabia de la izbucnirea revoluţiei ruseşti se ştie. Mai întâi lozinca a fost „Basarabia - factor component dintr'o Rusie democratică şi federativă“. Pe urmă, paralel cu mişcarea de descompunere a autorităţii de stat rusesc, au început să se accentueze mişcările de separatism ale diferitelor ţinuturi neruseşti, care în decursul vremurilor fuseseră încorporate Rusiei prin politica de cucerire a Romanofilor. Românii noştri basarabeni au urmat şi ei diferitele faze ale acestei evoluţiuni şi, din etapă în etapă, ajunseseră la sfârşitul lui Noiembrie 1917, pe când Rusia oficială a lui Lenin şi a lui Troţki ne trăda şi ne obliga să cerem şi noi Germanilor un armistiţiu, la convocarea unui parlament, Sfatul Ţării, ieşit ca de-altminteri şi Rada Ukrainiană şi celelalte adunări similare, din voturile diferitelor comitete, organizaţiuni, congrese profesorale şi naţionale, parlament care preluase întreaga conducere legiuitoare şi politică a Basarabiei. Era evident că de acum încolo se aştepta numai un moment prielnic spre a se ajunge la unirea definitivă şi formală cu patria mumă. Optimismul ce năştea din aceste evenimente nu se observa numai la mine, era aproape general. Îmi aduc aminte că prorogând parlamentul la 15 Noiembrie, fiindcă mulţi deputaţi şi senatori erau în Rusia, am hotărît să chemăm pe cei aflători la Iaşi la o serie de consfătuiri spre a discuta cu ei situaţia politică, armistiţiul, perspectivele de viitor. Ne întruneam de obicei la Vintilă Brătianu la Ministerul Muniţiilor, fostul palat al lui Beizadea Grigore Sturdza, poreclit Viţelul. Înainte de

prima întrunire eram îngrijoraţi, ne aşteptam să ne găsim prietenii politici demoralizaţi, dar, în afară de rare excepţii, moralul în genere era surprinzător de bun, priveau cu toţii cu resemnare şi bărbăţie, groaznicele greutăţi ale momentului. Tendinţa generală era că va trebui de acum să stăm toţi pe loc, să ajungem la o pace cu Germanii, dacă nu este altă ieşire momentană, şi să aşteptăm cu încredere sfârşitul conflictului mondial. Înfrângerea noastră nu implica înfrângerea Aliaţilor şi dânşii învingând, trebuia să culegem şi noi roadele tuturor jertfelor şi suferinţelor noastre de acuma.

Între alţii nu voi uita niciodată pe Suculescu de la Romanaţi, care a murit peste câteva săptămâni la Huşi de un tifos exantematic contractat la moşia sa Barboşi, din judeţul Fălciu, locul de naştere al lui Vodă Cuza. Se zvonise din cercurile conservatoare că urma să ne retragem prin Rusia în Apus când, într'o după-amiază, mă pomenesc la mine acasă, în Strada Păcurari, cu amicul Suculescu care, venise să-mi declare că dacă guvernul va hotărî să părăsească ţara, el nu ne va urma. Şi atunci, în timp de peste o jumătate de oră, mi-a desfăşurat motivele care i-au determinat decizia, arătându-mi în acelaşi timp că argumentele pe care le invoca în propria sa cauză ar trebui să determine şi hotărîrile guvernului. Mi-a spus că el este fiu de ţăran din câmpia dunăreană, de la Osica din Romanaţi, că el simte în aceste ceasuri grele că este legat de acest pământ prin prea multe, prea puternice, prea tainice rădăcini ca să poată concepe desgrădinarea lui printr'un exil, că la ideea aceasta toţi moşii şi strămoşii care dorm în el, aidoma tuturor generaţiilor de plugari pierdute în negura vremurilor, oameni umili dar cu îndărătnicie contopiţi cu glia lor, reînvie într'însul spre a-l opri în loc. Când îmi spunea aceste cuvinte avea lacrimile în ochi şi niciodată nu am resimţit în chip mai plastic legătura tainică dintre om şi pământul lui. Atunci mi-am dat seama ca niciodată de acest primitiv instinct, mai puternic decât toate raţionamentele şi decât toate logicele, instinct care a asigurat în mijlocul tuturor furtunilor istorice perpetuarea neamului nostru în acest colţ al lumii. A fost o scenă mişcătoare. De altfel pe Suculescu îl apreciam de mult prin echilibrul facultăţilor lui, prin inteligenţa sa pătrunzătoare şi atât de frumos cumpănită, prin talentul lui oratoric, dar mărturisesc că din pricina acestei scene îi voi păstra pururea o duioasă amintire. Patriotismul său izvorît cu adevărat din pământul satului său merita drept răsplată să fi văzut România Mare înfăptuită.

Deocamdată printre consfătuirile cu parlamentarii şi consiliile de miniştri unde ne chemau cele mai zguduitoare hotărîri, ca să mă conving pare-se pe mine însumi că totuşi viaţa îşi urmează cursul ei obişnuit, colindam în fiecare dimineaţă cu Simionescu şcolile primare din Iaşi, ascultam elevii — expresia generaţiei viitoare — şi inspectam cantinele şcolare pe care le organizasem spre a alina puţin mizeriile războiului. Câteodată surprin-

deam în ochii lui Simionescu o privire care părea să însemne, în tragedia acestor ceasuri, întrebarea pe cine vrea Ministrul să ameţească cu toată activitatea lui aparent normală, pe el, pe mine, sau pe ceilalţi? Nici pe el, nici pe mine, nici pe ceilalţi, şi totuşi, şi pe el şi pe mine şi pe ceilalţi.

Basarabia: Cetatea Hotin

CAPITOLUL TREIZECI ŞI NOUĂ

1917
NOAPTEA DE LA 9 DECEMBRIE
DEZARMAREA BOLŞEVICILOR
LICHIDAREA FRONTULUI RUSESC

Armistiţiul fiind iscălit, situaţia cu Aliaţii limpezită, Berthelot şi Cerbaceff în plină acţiune pentru formarea frontului Ukrainian, se putea - ce este drept cu oarecare optimism - spera că vom avea câteva zile de răgaz spre a ne fixa oficial şi definitiv atitudinea de urmat faţă de consecinţele păcii de la Brest-Litowsk şi faţă de un armisţiu care evident nu putea fi prelungit prea multă vreme.

A doua zi însă, după iscălirea armistiţiului de la Focşani, procesul de bolşevizare şi de descompunere a frontului rusesc de la noi a şi început să se accentueze cu o îngrijorătoare iuţeală. De fapt, ne aflam în faţa unei adevărate revoluţii bolşevice pe teritoriul nostru. Era chiar o situaţiune unică de-a avea pe acelaşi teritoriu două stări de lucruri cu desăvârşire deosebite, armata românească, liniştită, demnă, resemnată, cea rusească anarhică, răzvrătită, ameninţătoare. Era însă lesne de înţeles că această stranie convieţuire între două situaţii diametral opuse, nu putea să dăinuiască, una din ele trebuia în chip fatal să stăpânească pe cealaltă. Dacă noi nu reacţionam, ne ameninţau cele mai mari primejdii, căci din ceas în ceas situaţia devenea mai gravă.

Este destul să înşir ştirile care ne-au parvenit numai în cursul a 5-6 zile, de la 3 Decembrie de pildă până la 8 Decembrie, pentru ca cineva să-şi dea seama de clipele pe care le trăiam.

La 3 Decembrie, Tisenhausen, comisarul lui Kerenski pe lângă armatele ruseşti din România, este arestat de bolşevicii care au pus stăpânire pe sovietul din Iaşi şi au hotărît degradarea tuturor ofiţerilor. La Tecuci se răzvrăteşte un corp de armată rus. La Bucecea, în judeţul Botoşani, unităţi ruseşit dau foc târgului, iar la Leova incendiază depozitul de subzistenţă. În Basarabia, bande de soldaţi fugiţi de pe front ard tot ce găsesc în tot cuprinsul provinciei. La Odesa au loc lupte de stradă între bolşevici şi Ukrainieni, iar soarta refugiaţilor români devine tot mai critică. La 9 seara bolşevicii din Iaşi anunţă o întrunire în sala Pastia şi ni se afirmă că ieşind de la întrunire vor să facă manifestaţii şi să se dedea la acte de dezordine.

4 Decembrie. Bolşevicii se întrunesc în număr tot mai mare în jurul gării din Socola, îndreaptă tunurile spre oraş şi ameninţă să ne bombardeze. Generalul Cerbaceff ne declară că nu mai poate răspunde de santinelele lui şi, prin urmare ne roagă să luăm noi măsuri de pază pentru birourile şi mai cu seamă pentru casieriile lui. La Moineşti, unde sunt sondele de petrol, Ruşii se dedau la devastări obligându-ne să trimitem de urtenţă trupe. Şeful de Stat Major al lui Cerbaceff, Generalul Varanovski a trecut la bolşevici, tot astfel şi Baumgarten, pe care îl considera omul lui de încredere.

6 Decembrie. Devastările continuă, îndeosebi în nordul Moldovei. La Moruzi, la Vârful-Câmpului şi la Zvoreşti, la Manoliu, Teţcanu, Ruşii pradă şi pun foc. La Socola, situaţia devine din ce în ce mai îngrijorătoare, bande întregi vor să intre în oraş. Delegaţii de bolşevici se duc la Ministerul de Război şi cer Generalului Iancovescu autorizaţia de a veni cu 500 de oameni înarmaţi la Copou spre a aresta pe Generalul Cerbaceff.

7 Decembrie. Generalul Prezan ne comunică ştirea că armata a 4-a a primit ordin să părăsească frontul şi că vrea să se îndrepte asupra Iaşilor. Pe de altă parte, bolşevicii de la Socola ameninţă că dacă nu-i lăsăm să l aresteze pe Cerbaceff şi pe cei ce i-au mai rămas credincioşi, vor veni trupe numeroase în ajutorul lor, la nevoie toată armata rusească de pe frontul român. La Dorohoi, Covurlui, Bacău, Tutova, soldaţii ruşi complet bolşevizaţi jefuiesc totul în drumul lor, populaţia îngrozită fuge spre oraşe, iar drojdia satelor participă pe alocuri la prădăciuni, bolşevicii împărţindu-le vitele şi produsele furate. La Botoşani, în mijlocul oraşului, Ruşii dau foc liceului. Ni se semnalizează prezenţa lui Rakowski în apropierea graniţei noastre, unde stă la pândă, iar Generalul Cerbaceff ne cere din nou să-l apărăm până când un front Ukrainian se va putea reconstitui, căci deocamdată armatele lui din Moldova i-au scăpat cu desăvârşire din mână.

8 Decembrie. Anarhia este la culme pretutindeni. Demetre Ghika-Poulet, care se întorsese tocmai de la Petrograd unde trăise câteva luni, vine să-mi atragă atenţia că la Socola acţiunea bolşevică este condusă de câteva zile de un anume Rochal, considerat la Petrograd ca unul din cei mai primejdioşi agitatori bolşevici, ca autorul răzvrătirilor de la Cronstadt şi al cruzimilor săvârşite de marinarii flotei. Prezenţa lui în România este deci foarte suspectă, cu siguranţă deci că trimiţându-l aici bolşevicii pregăteau o mare lovitură: arestarea familiei regale, asasinarea guvernului, ori înlăturarea Marelui Cartier. Cu Rochal într'adevăr totul părea posibil.

Această stare de lucruri ne silea să fim mereu de veghe, Alexandru Constantinescu luase, în calitate de Ministru de Interne, conducerea ordinei publice, sau mai bine zis a apărării Iaşilor. Într'un halat şi papuci, cu ochelarii pe frunte, aşezat turceşte la biroul lui, stătea toată noaptea cu

telefonul în mână, înconjurat de prefectul de poliţie, de şeful siguranţei şi de mai mulţi ofiţeri. Cu jovialitate, cu sânge rece şi cu o minte limpede, conducea totul şi trebuie să fim drepţi să recunoaştem că a desfăşurat în acele nopţi o activitate pe cât de pricepută, pe atât de energică. Militarii declarau că ar fi trebuit să fie ostaş, nu avocat şi om politic. Pe el îl amuza acestă incursiune în ale milităriei şi se complăcea în noua lui situaţie de general, cu care fireşte îl tachinam. De fapt, în acele ceasuri cu adevărat înspăimântătoare, a adus ţării mari servici. În acelaşi timp consiliile de miniştri se succedau unele după altele, eram într'o permanentă deliberare, trebuia să chibzuim ce să facem şi aveam în plus greutăţi cu Take Ionescu, care simţea că nu vom putea scăpa de transformarea armistiţiului în negocieri de pace. Pe de altă parte se temea de bolşevici, aşa încât azi cerea una, mâine alta, iar Brătianu avea nevoie de o mare energie şi de o deosebită dibăcie ca să se strecoare printre aceste stânci. Credincios politicii pe care şi-o fixase, Brătianu, cu băgare de seamă, fără a-şi descoperi complet jocul, manevra cu tenacitatea caracteristică, spre a îndruma lucrurile în direcţia voită de el. La consiliul din 5 Decembrie, după cererea Generalului Prezan, care participa la dezbaterile noastre, se hotărăşte convocarea unui consiliu, cu generali, pentru a examina posibilităţile de apărare şi starea de spirit a armatei. La consiliul din 6 Decembrie, Brătianu face mai vizibil un pas înainte în sensul vederilor lui. El ne propune să trimită Aliaţilor o telegramă prin care să le arătăm situaţia, să-i rugăm să judece ce concurs ne mai pot da, şi să ne spună ce ne sfătuiesc să facem în impasul în care am ajuns.

Titulescu şi Mişu Cantacuzino îl întrebară imediat dacă prin aceasta doreşte să facă aluzie la pacea separată. De astă dată, pentru prima oară în plin consiliu, el şi-a dezvăluit mai hotărît gândurile. „Nu înţeleg", zice Brătianu, „să propun sau să cer eu pacea separată, dar fiindcă mă întrebaţi, găsesc că în situaţia tragică din faţa noastră, Aliaţii au ei datoria să ne autorizeze să o facem", şi adăugă: „Am o răspundere prea mare faţă de acest popor şi nu voiesc să omit nimic din ceea ce trebuie să fac".

„Aliaţii trebuie să examineze care este menirea României în Orient şi nu trebuie să lase ca ţara să intre pe mâna germanofililor. Eu, Brătianu, şi cu guvernul meu mă pot lega să merg cu Aliaţii până la sfârşit, dar nu-mi pot lua obligaţia ca ţara să mă urmeze acuma aşa după cum mi-am luat o atare obligaţie atunci când am determinat intrarea acesteia în acţiune. Nu trebuie să ne înşelăm asupra situaţiei noastre şi să zicem că putem reprezenta în orice ipoteză spiritul public. Azi ţara îi socoteşete pe Ruşi ca pe cei mai mari duşmani ai noştri, mai mari ca Germanii, şi să nu ne facem iluzii, germanofilii vor fi consideraţi ca nişte salvatori, dacă vor apare ca fiind în măsură să ne scape de Ruşi.

„Noi, care am făcut războiul avem datoria să rezervăm în jocul României şi cartea Aliaţilor până la sfârşit, dar nu putem, nu avem puterea de-a împiedica ţara să-şi joace şi cealaltă carte, în interesul ei imediat."

După această categorică declaraţie, mă aşteptam la protestări indignate din partea colegilor noştri conservatori, dar, spre surprinderea mea, nu au spus nici un cuvânt şi au consimţit ca Brătianu să trimită Aliaţilor telegrama propusă. Este adevărat că Take Ionescu lipsea de la şedinţă, aşa încât tăcerea şi consimţământul celorlalţi nu însemna o adeziune definitivă la punctul de vedere expus de Brătianu. Discuţiile trebuia să continuie mai vii şi mai patetice decât oricând.

Ziua de 7 Decembrie am petrecut-o în consiliu. La ora unspreceze, ne aflam la Brătianu numai noi, miniştrii liberali. La unsprezece şi jumătate, tot la Brătianu consiliu de miniştri cu Prezan. La trei, consfătuire la Brătianu cu miniştrii aliaţi, Saint Aulaire, Vopicka, Barclay şi de astă dată cu toţi generalii, adică Prezan, Averescu şi Grigorescu şi la consiliul de miniştri Fasciotti. La patru, iar consiliu de miniştri la Brătianu, de astă dată cu toţi generalii, adică cu Prezan, Averescu şi Eremia Grigorescu, şi la şase, consiliul de miniştri la Palat sub preşedenţia Regelui.

Brătianu ne chemase pe noi, miniştrii liberali, să ne comunice următoarele: conservatorii vor să pună chestiunea continuării războiului alături de Aliaţi, în orice caz sub anume condiţiuni şi să demisioneze din guvern dacă se pune sub orice formă chestia păcii separate.

La primul consiliu, dimineaţa, se puse numai problema ce facem cu bolşevicii, intrăm sau nu în luptă cu ei, căci situaţia a devenit pe cât de gravă, pe atât de intolerabilă. Hotărîm cu toţii, după un prim schimb de vederi, să nu luăm o decizie definitivă decât după ce vom consulta pe toţi generalii. La consiliul de la ora 4, deci, Brătianu ne comunică întâi cerinţa lui Cerbaceff şi a Aliaţilor de-a intra în luptă cu bolşevicii şi adaugă: miniştrii aliaţi i-au declarat că ei consideră aceasta ca fiind cel mai mare serviciu pe care îl putem aduce în cazul de faţă cauzei Aliaţilor, care se trudesc să reconstituie un front româno-ukrainian. Brătianu ne zice pe urmă că este gata să consimtă la această cerere formală, dar cu rezerva expresă că este ultimul serviciu pe care România îl mai poate aduce Aliaţilor, şi, prin urmare, că după aceea el, Brătianu, nu se mai poate obliga faţă de Aliaţi, nici să refuze pacea separată.

Întrebaţi asupra posibilităţii menţinerii frontului rusesc, toţi generalii, afară de Generalul Eremia Grigorescu, declarară că orice speranţă trebuie de acum încolo înlăturată. Urmează discuţiuni asupra situaţiei create frontului român în urma retragerii Ruşilor, Generalul Averescu de acord fiind de-altfel cu colegii lui, declarând că 24 de ore după denunţarea armistiţiului, sau a încheierii păcii de către Ruşi, noi vom trebui să ne retragem aripile noastre fiind complet descoperite.

Numai în ceea ce priveşte modalităţile şi prespectivele acestor inevitabile retrageri se nasc divergenţe între vederile generalilor: Generalul Iancovescu susţine că armata nu se poate retrage decât cel mult pe Siret, Generalul Averescu crede că retragerea poate fi împinsă până la Bârlad, dacă

va avea aprovizionarea asigurată, iar Grigorescu cerea să se lupte oriunde până la ultimul om şi până la ultimul tun, el necapitulând în nici un caz. Averescu spuse că el nu va capitula decât cu ordin scris şi adaugă surprinzătoarea frază, că îi repugnă mai cu seamă să o facă în câmpie deschisă. Iar Iancovescu, de unde era cu câteva zile înainte foarte războinic, acum se arăta partizan al păcii separate, chiar fără aprobarea Aliaţilor.

Chestiunea alunecând pe terenul politic, Brătianu puse capăt acestei penibile discuţii, rugând încă o dată pe generali să studieze chestiunea retragerii în funcţiune de foloasele ce ar putea deriva pentru Aliaţi, precum şi de riscurile pentru armata şi ţara noastră.

Seara între 6 şi 8, scena a fost zguduitoare la Palat, probabil din cauza solemnităţii ei. Regele, foarte emoţionat avea lacrimile în ochi, Brătianu era vădit chinuit, Take Ionescu descompus, noi toţi mişcaţi până în fundul sufletului de tragedia pe care o trăiam. Generalii toţi îngânduraţi, Averescu singur ironic având aerul să zică „tot ceea ce se întâmplă este din vina Dv., eu o prevedeam, dar nu am fost consultat". După lungi, penibile discuţii în care nu a fost vorba decât de retrageri, de capitulări, ultima sforţare, de inutilă încercare, de gesturi frumoase pentru a muri, s'au ratificat hotărîrile de la consiliul de miniştri. Cu alte cuvinte, concluzia tuturor acestor consultări şi dezbateri era că va trebui să ne retragem singuri şi, după o scurtă şi nimicitoare luptă, să capitulăm. Era groaznic, am plecat după emoţiile acestor dramatice zile adânc cutremurat.

La 8 Decembrie, lucrurile se precipitau însă, sub presiunea Aliaţilor, Cerbaceff ne ceru din nou formal să-l ajutăm în opera lui de ukrainizare a frontului, înlocuind sovietele bolşevice cu soviete ukrainiene. Brătianu ne convoacă şi pe această chestie părerile se împart. Take Ionescu se opune, căci dacă Germanii denunţă armistiţiul trebuie să luptăm cât vom putea şi pe urmă să capitulăm, salvând fiinţa legală a statului, adică Regele, Guvernul şi Parlamentul. De bolşevici să nu ne atingem. Mişu Cantacuzino şi Titulescu sunt de altă părere şi consideră că suntem datori să intrăm în luptă cu bolşevicii luptând pentru un front ukrainian, dacă Aliaţii ne-au cerut-o.

Brătianu propune să încercăm acţiunea cerută de Aliaţi de-a recrea o armată ukrainiană, deşi sorţi de izbândă nu prea sunt, însă pune două condiţii:

1/ Dacă acţiunea nu ar reuşi şi România ar fi silită să capituleze, Aliaţii să-i lase libertatea de-a încheia chiar o pace separată, fără a pierde nimic din drepturile ce-i sunt recunoscute prin tratatul de alianţă.

2/ Aliaţii să ne garanteze tezaurul de la Moscova, în cazul în care bolşevicii, în urma intervenţiei noastre împotriva lor, l-ar confisca. Chestiunea fiind de-o însemnătate decisivă şi având mai presus de toate un caracter politic, se hotărăşte să avem a doua zi un nou consiliu la Palat sub preşedenţia Regelui. Evident că în urma tuturor descuţiunilor jocul lui Brătianu

apărea tot mai clar şi conflictul cu conservatorii trebuia să izbucnească până în cele din urmă. Take Ionescu avusese o convorbire personală cu Brătianu, în care îl vestise că dacă persistă în politica la care pare a se fi oprit, el va fi obligat să părăsească guvernul. Iar în ultimul consiliu de miniştri de la 8 Decembrie avusese o ieşire în acelaşi sens, declarând că admite toate părerile, că nu pune în cumpănă patriotismul nimănui, dar că, neputând fi obligat la o politică în care nu are încredere, el preferă să plece din guvern şi din ţară. La care Brătianu răspunsese că el este gata să primească orice soluţie ce s'ar dovedi mai bună şi mai realizabilă în practică, decât aceea la care făcuse aluzie, dar cere mai presus de toate menţinerea guvernului naţional. Dacă acest guvern nu se poate menţine, el nu va renunţa la putere şi va sfătui pe Rege să recurgă la alte soluţiuni.

Totodată era vădit că spectacolul pe care îl ofeream nu era mai presus de orice critică, situaţia cerea o soluţie, iar de o săptămână nu luam nici una, discutam şi iar discutam. Din fericire, evenimentele ne-au dictat ele calea de urmat. Într'adevăr, în noaptea dintre 8 şi 9 Decembrie 1917 mă culcasem şi dormeam adânc, când, pe la miezul nopţii, sunt sculat din somn - „a venit un automobil, să vă îmbrăcaţi imediat şi să mergeţi la Dl. Prim Ministru."

Mi-am dat îndată seama că se întâmplase ceva grav şi făceam fel de fel de ipoteze în scurtul timp ce mi-a trebuit - să sosesc la Brătianu acasă. Ajuns acolo am aflat îndată ce se petrecuse: pe la unsprezece şi jumătate seara, întorcându-se acasă pe Strada Carol, Mârzescu întâlnise pe trotoarul din faţa casei lui Gr. Iamandi unde locuia Generalul Cerbaceff, pe Generalul Iancovescu, care se plimba de colo până colo. Întrebându-l ce caută acolo la această oră, Iancovescu îi spune că se petrec lucruri grave la Cerbaceff, Rochal cu o bandă de vreo 20 de tovarăşi, printre care figura şi o femeie, au pătruns la el, i-au cerut să-şi dea demisia din comandament şi, în faţa rezistenţei lui, unul din bolşevici - un anume Corneff venit de câteva zile din Petrograd tot cu Rochal - a scos revolverul şi l-a îndreptat împotriva sărmanului general, care ar fi fost omorît, cu siguranţă, dacă cei câţiva Ukrainieni din jurul lui, temându-se de un atac şi auzind zgomot în odaia şefului lor, nu ar fi sărit în ajutorul său.

Cerbaceff a telefonat imediat autorităţilor noastre, Iancovescu şi Alecu Constantinescu au trimis trupe care au înconjurat casa şi au oprit pe Rochal şi pe tovarăşii lui să fugă şi să comunice cu exteriorul. Cerbaceff, mai mult mort decât viu, cerea să-l salvăm şi să luăm o hotărîre cel puţin în privinţa bolşevicilor de la Socola, care, aflând de arestarea lui Rochal, vor încerca desigur să bombardeze Iaşul şi să intre cu forţa în oraş spre a-l elibera. Colonelul Petain şi Poklewski veniţi în grabă la Cerbaceff insistau în acelaşi sens şi Iancovescu se întreba, tocmai ce să facă când i-a ieşit în cale Mârzescu. Arătându-i imediat că problema avea mai mult o latură politică decât una militară şi, prin urmare, l-a dus la Brătianu, fără vorbă

multă. Acesta dormea şi el, căci nimeni nu-l pusese la curent până atunci cu cele ce se petreceau. Sculându-se şi aflând cum stau lucrurile dispuse pe dată convocarea unui consiliu de miniştri. Întru cât telefonul lui nu răspundea, Mârzescu se urcă într'o maşină să aducă pe Take Ionescu. Îl caută acasă, dar deoarece locuia în apropierea lui Cerbaceff, de când se zvonise că bolşevicii vor să-l aresteze, el, de teamă, nu mai petrecea noaptea acasă, ci dormea la Titulescu în salon pe o canapea, în casele Corjescu sus pe lângă Sf. Haralambie.

Mârzescu mi-a povestit adesea scena: Take Ionescu nici nu voia să vină la consiliu, zicea că el se condisera ca şi demisionat şi că de când ne-a intrat în cap ideea de a intra în luptă cu bolşevicii, are impresia că D-zeu, ne-a luat minţile la toţi. Se vedea clar că nu era stăpân pe nervii lui şi că o adevărată spaimă fizică îl cuprinsese. Titulescu se răstea la el silindu-l aproape cu forţa, să se îmbrace şi să plece. În automobil continua să protesteze şi să declare că evenimentele ne vor dovedi în curând că tot ce facem este o aberaţie.

Încetul cu încetul, Generalul Prezan şi toţi miniştrii, unii cu figuri mai adormite, alţii cu aere îngrijorate sau speriate, s'au adunat iar discuţia a început pe la unu după miezul nopţii în îngustul birou pe care Brătianu îl avea în casele Levin din Strada Romană. Cât vor trăi voi avea vie în faţa ochilor mei imaginea acestui istoric consiliu. Brătianu la biroul lui, noi pe scaune de jur împrejurul camerei, Prezan tăcut, liniştit, îmbrăcat corect ca şi cum ar fi fost chemat la o serată, stând lângă uşă. O mică schiţă a odăii va înlezni evocarea plastică a celor petrecute în noaptea de 8 spre 9 Decembrie 1917.

Brătianu începu prin a ne povesti cele ce s'au întâmplat şi ne arătă pe urmă că problema s'a schimbat chiar în ultimele ore, şi de astă dată, fără a mai pierde o clipă, trebuie să alegem între următoarele două alternative: sau intrăm în luptă cu bolşevicii, sau ne expunem ca peste câteva ceasuri tovarăşii lui Rochal să fie stăpâni pe Iaşi, pe Rege şi pe guvern. De bună seamă intrarea în luptă cu bolşevicii implica mari pericole: represalii împotriva Românilor de la Odessa şi de la Cherson, pierderea tezaurului nostru de la Moscova, devastări şi vărsări de sânge în Moldova, întreruperea aprovizionărilor prin Rusia şi aşa mai departe. Dar, între aceste pericole desigur mari şi grave şi între pericolul ca tot ce reprezintă încă fiinţa legală a Statului să ajungă pe mâna bolşevicilor, el socoteşte că nu se poate sta un moment la îndoială.

Faţă de o atare perspectivă însuşi argumentul că Aliaţii insistă şi ei ca să începem acţiunea împotriva bolşevicilor devenea cu totul secundar, oricât de însemnat ar fi fost. Din atitudinea noastră a miniştrilor, deşi nu avusesem timpul să ne spunem părerile apărea însă lămurit că împărtăşeam punctul de vedere al lui Brătianu, aşa încât eu personal credeam chiar că deliberarea se va sfârşi repede. Dar, în acel moment, Take Io-

Strada Romana

Fereastră

Biroul

Brătianu

Take Ionescu

Curtea

Salon

Eu

ușă

Antreu

Notă: *Cercurile din plan redau locul scaunelor ocupate de diferiți miniștri.*

nescu, foarte congestionat şi vizibil enervat, ceru cuvântul şi declarând că el nu poate consimţi la o luptă cu bolşevicii. „Eu“, zice el, „am plecat împotriva Puterilor Centrale, lupta aceasta sunt gata să o duc până la capăt, oricare ar trebui să-i fie consecinţele. Dar să lupt pe două fronturi, asta nu o admit pentru nimic în lume. „De-altminterea“, adaugă el, „dacă vreţi război cu bolşevicii, vă previn de pe acuma ce ni se va întâmpla: vom fi atacaţi de Germani în faţă, de Ruşi în spate, vom fi striviţi între două focuri, distruşi cu desăvârşire. Nu ne va rămâne nici măcar posibilitatea de-a salva fiinţa statului plecând în Rusia şi strecurându-ne de acolo sub protecţia Aliaţilor, a Ukrainienilor şi a Cazacilor de pe Don, până în Apus. După concepţia mea“ repeta el într'una, „aceasta nu este o politică, este o aberaţie şi nimeni nu-mi poate cere să mă solidarizez cu ea!“.

Ştiindu-l pe Take Ionescu foarte impresionabil, mărturisesc că la început nu am dat o prea mare însemnătate împotrivirii sale. Îmi închipuiam că faţa de insistenţele lui Brătianu, faţă de argumentele generale, va ceda. Iluziile mi-au fost însă de scurtă durată. De la primele cuvinte ale lui Brătianu, Take Ionescu a reacţionat aproape violent. Văzând aceasta, au intervenit în discuţie înşişi colegii săi conservatori, însă aceasta a avut darul să-l îndărătnicească şi mai mult. Ca să nu înăsprească lucrurile, Brătianu şi cu noi liberalii am păstrat o prudentă tăcere, lăsând ca dialogul să se continuie între Take Ionescu şi colegii lui.

Şi într'adevăr, timp de o oră am asistat la acest straniu spectacol, Greceanu, Delavrancea, Cantacuzino şi Titulescu certându-se cu şeful lor, căutând să-l convingă că nu avem altceva de făcut decât să aprobăm propunerea lui Brătianu. Îndeosebi Mişu Cantacuzino şi cu Titulescu au fost chiar agresivi faţă de rezistenţa încăpăţânată a lui Take Ionescu, dar cu cât se strângea cercul argumentaţiei, cu cât devenea mai îngust, dânsul se înroşea mai tare şi era mai hotărît în opunerea sa. În cele din urmă, cei patru miniştri conservatori, pe rând, i-au declarat categoric în faţa noastră, care bineînţeles continuam să tăcem, că oricare ar fi afecţiunea şi consideraţia lor, dacă Take Ionescu nu cedează, ei se vor vedea siliţi să ia poziţie contra lui. Chestiunea este prea gravă, este în joc soarta ţării şi înseşi capetele noastre, ei nu înţeleg deci să renunţe la o soluţie care le apare tuturora ca dictată nu numai de necesităţi evidente, dar de cel mai elementar bun simţ. Mereu auzeam cuvintele: „Take!... Domnule Take Ionescu!... Coane Take, nu te pricepem, nu vezi că dacă stăm cu braţele încrucişate mâine dimineaţă ne vom pomeni arestaţi de cei câţiva mii de bolşevici adunaţi la Socola, iar dacă scăpăm cumva de acest pericol, în puţine zile trupele ruseşti, ce au plecat de pe front, vor ocupa Iaşul, devastând totul în drumul lor!“ Take Ionescu răspundea într'una, „nu, nu, aceasta este o nebunie, eu nu pot aproba atare aberaţii!“ „Înşişi Aliaţii ne-o cer, dacă nu ar fi decât această consideraţiune şi ar trebui să cedezi!“, strigau în cor conservatorii. „Nu vreau să ştiu“, ţipa din nou Take Ionescu, „Aliaţii îmi pot cere să

lupt împotriva Nemţilor, de la aceasta nu mă dau în lături, dar nu pot cere să mă expun ca Bolşevicii să ne reteze capetele!" „Nu te mai recunoaştem, parcă ai fi altul, cum, D-ta, care ai întotdeauna o judecată atât de limpede nu vezi — fiindcă vorbeşti de capete — că tocmai lăsând bolşevicii să devină stăpânii situaţiei ne jucăm capetele, că vom pieri şi pieri ridicoli, pe lângă toate!"

Totul era însă zadarnic. În disperare, Titulescu şi Mişu Cantacuzino au recurs la Generalul Prezan. L-au rugat să ne declare cum vede el situaţia. Prezan s'a grăbit să spună că nu are căderea să se rostească asupra chestiunii în sine, dacă trebuie sau nu să intrăm în lupta cu bolşevicii, aceasta fiind o chestiune politică şi deci de competenţa exclusivă a guvernului ţării, dar că ceea ce ne poate afirma în calitatea sa de şef al oştirii este că, dacă hotărîm dezarmarea bolşevicilor, el îşi ia întreaga răspundere a situaţiei. Se poate să fie oarecare greutăţi, dar, având în vedere starea diferitelor unităţi ruseşi, nu le prevede mari. În genere vorbind, Marele Cartier a studiat întreaga operaţie a dezarmării şi evacuării bolşevicilor, tot planul este gata şi este pe deplin în măsură să-l execute pe întreg teritoriul Moldovei.

Aceste asiguratoare declaraţiuni care erau de natură să întărească punctul nostru de vedere nu au putut nici ele determina o schimbare în atitudinea de intransigenţă a lui Take Ionescu. Atunci, Alecu Constantinescu, care era vechi prieten al lui, a făcut cu oarecare patetism apel la amiciţia, la vechile lor legături. Singurul răspuns pe care l-a putut obţine a fost: „Faceţi ce ştiţi şi ce vreţi, să ştiu că rămân singur şi tot îmi voi păstra părerea neschimbată. În chestii aşa de grave mă iau după capul meu, nu cer nimănui, nici chiar prietenilor mei politici să mă urmeze!"

Titulescu a sărit atunci implorând pe şeful său, dar nici acest demers nu a fost mai fericit. Take Ionescu i-a spus răspicat: „Nu vă cer nimic în ceasuri de acestea, mergeţi după conştiinţa voastră. Consideraţiunile de partid trec pe al doilea plan. Eu vă dezleg de ele fără supărare, dar aprobarea mea la ceea ce vreţi să hotărîţi nu veţi dobândi-o, căci încă o dată mi se pare o adevărată nebunie!" Succesiv Brătianu, noi, toţi, Alecu Constantinescu am mai făcut apel la Take Ionescu. Inutil şi iar inutil.

În vremea aceasta timpul trecea, Generalul Prezan scoate ceasornicul şi zice solemn: „Domnilor Miniştri, vă atrag atenţia că a trecut de ora trei. Încă o dată nu îmi aparţine să iau o hotărîre, sunt aici pentru a executa hotărîrile Dv., oricare ar fi ele. Am însă datoria să vă atrag atenţia că dacă vreţi să dezarmez pe bolşevicii de la Socola şi să scap Iaşii de un eventual bombardament şi atac, am nevoie de o pregătire de două ore. Vă rog, deci, să binevoiţi a lua o hotărîre cât mai curând, fiindcă reuşita operaţiei cere ca să înceapă înainte de a se lumina de zi. Deci la patru, patru şi jumătate cel mai târziu, dacă vreţi să dezarmaţi cu succes pe revoluţionarii de la Socola, trebuie să ştiu ce hotărîre aţi luat".

Fig. 2 : Generalul Presan

Fireşte că aceste cuvinte au motivat un alt asalt din partea noastră, Take Ionescu însă stăruind în demisie, Brătianu declară că dacă în faţa tuturor argumentelor invocate el îşi menţine totuşi intransigenţa, atunci nu este altă soluţie decât demisia întregului guvern. Regele să formeze un guvern care să întindă mâna Nemţilor, întrucât guvernul naţional nu mai este în măsură să-şi îndeplinească menirea. Aceasta este după el concluzia logică a demisiei şefului partidului conservator.

Noi protestam, colegii conservatori declarau că se solidarizează cu noi, că trebuie cu toţii să rămânem la posturile noastre şi să ne facem, în ceasurile tragice de acum, mai mult încă decât oricând datoria până la capăt. Să luăm deci hotărîrea pe care evidenţa însăşi ne-o dictează şi, după câteva ceasuri, Take Ionescu va vedea că am avut dreptate şi va reveni asupra hotărîrii sale.

Acesta, repetând că nu revine şi nu va reveni asupra demisiei sale, discuţia reîncepu de la capăt; camera, care nu era mare, se umpluse de fumul atâtor ţigări încât aveam impresia că noi ne prefăcusem în soviet, când Generalul Prezan mă rechemă la realitate. „Domnilor Miniştri, vă rog încă o dată, luaţi o hotărîre, este ora cutare, ne apropiem de răsăritul soarelui, dacă mai întârziaţi nu mai răspund de dezarmarea de la Socola. Vă cer un răspuns oricare ar fi el, dar un răspuns".

În sfârşit, la ora patru şi jumătate Brătianu puse capăt discuţiei şi ceru ca fiecare ministru să spună dacă este pentru sau contra intrării în acţiune împotriva bolşevicilor. Aici se petrecu din nou o scenă neaşteptată. Pe lângă Take Ionescu, trei din miniştrii care se arătaseră toată noaptea de acord cu Brătianu la vot, votară contra dezarmării bolşevicilor: Ferechide, Mitică Greceanu şi Generalul Iancovescu. Am rămas uluiţi — ce se petrecuse? Abia după câteva zile am descifrat enigma, este surprinzător şi arată tot incalculabilul unui suflet omenesc.

Ferechide vorbise în favoarea tezei lui Brătianu, fiindcă inteligenţa sa îi arătase că era singura soluţie posibilă, când a fost însă să ajungă la vot, pasiunea a trecut peste raţionament, şi-a adus aminte că D-na Mustaţă, prietena bătrâneţelor sale, care era la Odessa, ar putea cădea victima represiunii bolşevicilor şi nu a avut tăria să înfrunte învinuirea pe care şi-ar fi putut-o aduce mai târziu şi anume că un gest al lui personal a determinat nenorocirea sau pieirea iubitei sale.

La Greceanu a fost, ne-a mărturisit-o, un simţământ de compătimire pentru Take Ionescu. Când l-a văzut complet izolat, părăsit de toţi prietenii săi politici, stând pe scaun congestionat şi descompus, şi-a zis, „să fac un gest de platonică solidarizare cu el, căci mă doare să-l văd în aceste împrejurări aşa de singur". Greceanu adăuga - „dacă aş fi ştiut că hotărîrea depinde de votul meu, nu aş fi stat o clipă la îndoială, votam cu Brătianu, dar fiindcă ştiam majoritatea asigurată, am vrut să dau sărmanului Take Ionescu mângâierea pe care mi-o dicta sufletul meu înduioşat".

Şi de fapt în inima lui Take Ionescu se petrecea o adevărat dramă. Rezistenţa lui îndârjită provenea, ca şi la bătrânul Ferechide, tot din faptul că persoana ce-i era scumpă, viitoarea D-nă Adina Take Ionescu, pe atunci încă D-na Cordescu, era în Rusia şi că tremura pentru viaţa ei. Dacă D-na Cordescu s'ar fi aflat la Iaşi, fără îndoială că Take Ionescu ar fi fost cel dintâi să ceară alături de noi dezarmarea bolşevicilor, stârpirea primejdiosului focar revoluţionar de la Socola. Dar iubirea fusese mai puternică decât raţionamentul omului de stat şi decât patrioticele sale îndatoriri. Infinita curiozitate a tainicelor cauze ce de-a lungul veacurilor determină hotărîrile oamenilor şi mişcările popoarelor!

Cât priveşte pe Generalul Iancovescu, el intrase definitiv în faza convingerii că trebuie să cerem pace Germanilor, era deci logic cu el însuşi, opunându-se unor măsuri ce puteau, dacă nu prelungi rezistenţa noastră, cel puţin prelungeau durata armistiţiului.

La patru şi jumătate totul fiind sfârşit, Brătianu a plecat la Palat să prevină pe Rege şi să ceară aprobarea lui, iar noi am rămas la el până se va întoarce cu răspunsul şi cu însărcinarea să încercăm încă o dată a convinge pe Take Ionescu să revină asupra demisiei sale. Am început prin a deschide uşile, întrucât de peste trei ceasuri nu ne mişcasem şi ne asfixiam, iar D-na Brătianu, pe care vociferările noastre şi emoţiunile momentului o împiedecaseră să doarmă, ne-a oferit să bem un ceai. Pe când aşteptam ca vestitul Vasile să ne servească, Take Ionescu ceru să i se aducă hârtie. Alecu Constantinescu presupunând în ce scop, căuta să creeze o diversiune prin glume, Take Ionescu insista însă şi, furios, se aşează la birou, ia tocul în mână şi începe a scrie. Titulescu se apropie de el, îl respinge, aceeaşi soartă o au şi ceilalţi colegi, pe când pufuind şi din ce în ce mai congestionat continua să scrie. Noi urmăream scena cu un amestec de supărare şi de ilaritate, de necaz şi de ironie, fiindcă la urma urmei era şi ceva comic în toată înfăţişarea şi atitudinea lui. Când, cu bunul său simţ, cu spiritul său al realităţilor Alecu Constantinescu sorbind din ţigară îi spune: „Ce faci tu acolo, Take? Nu te mai ţine de fleacuri! Acuma este oare vremea demisiei, şi pe urmă degeaba o scrii, că tot ai să o retragi. Mai bine nu-ţi mai pierde vremea şi vino aci să îţi fac un ceai bun cum îţi place ţie".

Evident am surâs cu toţii, afară de Take Ionescu care a răspuns: „Nu admit glumele în aceste momente şi încă glume de prost gust". Constantinescu însă nu s'a formalizat şi tot jovial a adăugat: „Spune ce vrei că nu mă supăr, văd că te-ai enervat şi-mi pare rău de tine, crede-mă, bea ceaiul pe care ţi l-am pregătit, are să-ţi facă bine". Tonul glumeţ al lui Constantinescu îl exaspera tot mai mult pe Take Ionescu care, cu demisia scrisă, se scoală de la birou şi începe să circule prin camera şi antreul vecin, enervat şi deprimat.

Căutam unul după altul să intrăm în vorbă cu el, ne respingea însă

sistematic, zicând: „Lăsaţi-mă, lăsaţi-mă, aţi prăpădit ţara şi peste câteva ceasuri au să ne împuşte bolşevicii!" În asemenea condiţiuni, orice insistenţe erau de prisos, numai Alecu Constantinescu era în nota justă a situaţiei, gluma sau tăcerea fiind singurele tactici ce se puteau adopta. De-altminteri, însuşi Take Ionescu şi-a dat seama că situaţia evolua spre ridicol şi, de aceea, s'a băgat într'un colţ unde privea în tăcere ceasul sub părinteasca obdăduire a vechiului său prieten Alecu Constantinescu care, pe jumătate serios, pe jumătate în derâdere, îl mângâia ca pe un copil ce trebuia domolit. Noi, între timp, formasem grupuri, grupuri, discutând asupra situaţiei, comentând incidentele lungii şedinţe a Consiliului.

Vremea trecea şi Brătianu nu se mai înapoia, Generalul Prezan se uita întruna la ceas oftând şi exclamând: „Întârzierea aceasta îmi strică toate planurile, numai dacă nu ne-ar costa prea scump!" În cele din urmă, la cinci şi jumătate, Brătianu se întoarse. Când a sosit la Palat, Regele dormea, bătrânul Neuman l-a sculat, s'a îmbrăcat în grabă şi, deşi a dat imediat adeziunea sa la hotărîrea Consiliului, întrevederea s'a prelungit fiindcă Suveranul voia să cunoască în amănunţime ce s'a petrecut la Cerbaceff, cum a decurs discuţia în Consiliu, care era felul de a vedea al Marelui Cartier, ce pregătiri a făcut Prezan etc. Regele, însărcinează apoi pe Brătianu să comunice lui Take Ionescu că nu poate sub nici un cuvânt să primească demisia şi că îl roagă să vină a doua zi de dimineaţă la el. La care Brătianu adăugă, „până atunci să sperăm că Generalul Prezan va fi dezarmat cu succes pe cei de la Socola, aşa încât nici nu va mai fi loc să vorbiţi de această demisie".

Era aproape de ora 6 dimineaţa când toate formalităţile fiind terminate, Generalul Prezan a pornit la Marele Cartier să înceapă operaţiunile. Noi ne-am dus acasă convinşi că peste două-trei ceasuri vom auzi — precum de altfel ne şi vestise dânsul — bubuituri de tun, pocnituri de mitraliere şi focuri de arme.

Mârzescu a plecat în automobilul său cu Take Ionescu şi cu Titulescu şi mi-a povestit că, abia în maşină Take Ionescu fără a ţine seama de prezenţa lui, a început să facă lui Titulescu cele mai aspre imputări. Dialogul luase o formă atât de violentă, încât Mârzescu a trebuit să intervină, Titulescu mi-a povestit însă apoi că ceea ce s'a petrecut în automobil nu a fost nimic pe lângă ce s'a petrecut pe urmă la el acasă. Până la 8 dimineaţa Take Ionescu l-a acuzat de trădare, de lipsă de judecată şi de prietenie. A fost o răfuială pe cât de cumplită, pe atât de zgomotoasă şi, de ce să nu o spunem, pe atât de regretabilă.

Iar eu, obosit după o noapte de veghe şi de tensiune nervoasă, am adormit totuşi foarte surprins că nu fusesem trezit de zgomotul unui bombardament. Mi-am închipuit că nu auzisem nimic din cauza minunatei mele facultăţi de a dormi un somn binefăcător şi adânc. În jurul meu nici ceilalţi nu auziseră ceva, aşa încât am conchis că din cauza întârzierii de-

liberărilor noastre, Prezan a fost nevoit să amâne întreaga operaţie, ceea ce mă îngrijora. M'am dus deci repede la Brătianu, pe care l-am găsit pe la 9 dimineaţa surâzând şi întâmpinându-mă cu aceste cuvinte: „Ne putem felicita, am ocupat Socola, toţi bolşevicii s'au predat, nu avem nici un mort şi nici un rănit!"

Părea un basm şi totuşi era realitate. Când pe la ora şapte, şapte şi jumătate, bolşevicii s'au văzut înconjuraţi de trupele noastre, au schiţat timp de câteva minute o rezistenţă, dar, simţindu-ne hotărîţi au depus imediat armele, şi astfel fără nici o luptă, am putut dezarma mai multe mii în câteva ceasuri şi fără nici o pierdere.

În momentul în care mă aflam la Brătianu, ofiţerii noştri preluau armele bolşevicilor, care foarte docili se supuneau, fără nici un protest, tuturor ordinelor, cerând numai să fie trimişi acasă în Rusia. Lucrul era îmbucurător nu numai din pricina situaţiei în sine de la Socola, ci şi din punctul de vedere general. Într'adevăr, dovedea că bolşevicii sunt incapabili de o rezistenţă serioasă şi, prin urmare, că putem spera să-i dezarmăm fără greutate în tot cuprinsul Moldovei. De-altminteri aşa s'a şi întâmplat, afară de câteva încăierări în regiunea Paşcani-Spătare-Mihăileni şi mai ales la Galaţi, unde au avut loc lupte fără prea mari greutăţi şi fără prea multe pierderi. În câteva săptămâni am lichidat deci definitiv armata bolşevică şi zile de-a rândul ne-a fost dat nouă, care văzusem un an înainte defilând pe străzile Iaşilor în sunetul cântecelor trupele ţariste mândru sfidătoare, nepăsătoare de durerile şi înfrângerile noastre, ne-a fost dat, zic, să privim acuma aceiaşi soldaţi prăpădiţi, dezordonaţi şi dezarmaţi, duşi ca turmele de câţiva plutonieri români sărăcăcios îmbrăcaţi, dar purtând capul sus, având parca până la cel mai mic conştiinţa de însemnătate a rolului de părticică de mândrie naţională pe care o întrupau. Era un spectacol de necrezut, unul din cele mai paradoxale ale fantasticului caleidoscop al războiului. Era însă mai presus de toate pentru noi şi cea mai cruntă răzbunare a soartei împotriva trădării ruseşti.

Mărturisesc că de când am văzut sub ochii mei acele jalnice convoaie de soldaţi trimişi acasă ca nişte nenorociţi şi netrebnici, conştient de tragedia epocală a unui mare imperiu, nu am mai avut niciodată vreo ură pentru tot ce îndurasem de pe urma lor. Pedeapsa împrejurărilor impunea iertarea oamenilor. În noaptea istorică de la 8 — 9 Decembrie 1917 Consiliul de Miniştri al României îşi făcuse încă o dată cu pricepere datoria către ţară.

Faţă de rezultatele obţinute, Take Ionescu ruşinat căuta numai un pretext ca să revină asupra demisiei sale, Regele şi Brătianu au făcut tot posibilul ca să-i înlesnească reîntoarcerea şi, peste puţin timp, şi-a reluat locul la zilnicele noastre Consilii de Miniştri, primit cu bucurie de noi toţi şi salutat de Alecu Constantinescu: „Vezi că am avut dreptate când te-am rugat atunci noaptea să nu îţi mai scrii demisia, fiindcă tot ai să o retragi!"

Şi astfel s'a sfârşit printr'un epilog glumeţ tragedia acelor ceasuri în care România s'a găsit într'una din cele mai groaznice situaţii în care s'a aflat vreodată o ţară — în nevoia de-a lupta cu propriul său aliat, sub ochii înşişi ai inamicului comun.

Iaşi: Biserica Golia

CAPITOLUL PATRUZECI

DE LA DEZARMAREA BOLŞEVICILOR LA DEMISIA GUVERNULUI

De la vestita noapte 8 – 9 Decembrie până la sfârşitul lui Ianuarie când ne-am dat demisia pot spune că am trăit într'o adevărată atmosferă de agonie. Simţeam că suntem în ajunul sfârşitului, nu ştiam însă clar care va fi acest sfârşit. Denunţarea armistiţiului de la Focşani atârna ca o spadă a lui Damocles, gata să cadă dintr'un moment într'altul pe capetele noastre. Trăiam de azi pe mâine cu inexprimabila senzaţie a unui chinuitor provizorat şi ne zbăteam la fiecare pas între patru serii de preocupări: Ruşii, Germanii, Aliaţii şi colegii noştri.

Într'adevăr, pretutindeni dificultăţi şi numai dificultăţi, când părea că se mai luminează puţin într'o parte, se întuneca şi mai rău într'altă parte. Ce este drept, după hotărîrea luată în noaptea între 8 şi 9 Decembrie am scăpat în Moldova de grija bolşevicilor, dar aceasta nu însemna deloc că am scăpat definitiv şi în genere de dificultăţile cu ei, dimpotrivă, ele continuau în diferite locuri şi sub diferite forme. Întâi la Petrograd, unde atitudinea noastră faţă de armatele bolşevice din Modova a produs reacţiuni energice. Troţki a adresat o notă ameninţatoare lui Diamandy, protestând împotriva amestecului nostru în afacerile interne ale Rusiei şi declarând că în asemenea condiţiuni guvernul lor va lua şi el măsuri pentru a sprijini în România acţiunea revoluţionarilor români refugiaţi deocamdată în Rusia. Aluzie vădită la Rakowski, care inspira întreaga atitudine a bolşevicilor împotriva noastră şi ale cărui duşmănoase porniri şi uneltiri le resimţeam în toate.

Diamandy, foarte dibaci i-a răspuns că nu avem câtuşi de puţin intenţia să ne amestecăm în treburile interne ale Rusiei, dar că faţă de anarhia şi devastările trupelor ruseşti, a trebuit să luăm măsuri poliţieneşti de apărare. Deocamdată Troţki s'a declarat mulţumit, dar mulţumirea le-a fost de scurtă durată, căci au aflat despre dispariţia preţuitului lor tovarăş Rochat şi imediat au început să manifeste faţă de tot ce era românesc o deosebită duşmănie. Dacă nu au trecut deocamdată la acte mai concre-

te este că nu puteau ştii precis ce se întâmplase cu dânsul. Adevărul este că nici eu nu ştiu cum a fost omorît, unde şi de cine, nu am putut cu toate investigaţiunile mele, afla niciodată. Tocmai misterul cu care acest omor era învăluit faţă chiar de un ministru român în funcţiune atunci, mă face să cred că noi nu am avut nici un amestec direct. Asasinarea a fost pusă la cale şi executată de misiunea militară franceză, care trăia atunci în iluzia reconstituirii unui front ukrainian sub preşedinţia lui Cerbaceff şi care, prin aceasta chiar, vedea în suprimarea lui Rochat un mijloc de a-şi atinge mai sigur şi mai uşor scopul. Din câteva cuvinte spuse mai târziu după război de Marchizul de Belloy nu m'ar mira ca simpaticul prieten să fi condus el această funebră operaţie, cu atavica seninătate care îngăduie Francezilor să nu se dea în lături de la nimic, când conştiinţa lor le spune că interesul Franţei o cere. Aşa s'ar explica şi ordinul de eliberare a lui Rochat prezentat sentinelelor noastre şi care s'a dovedit în urmă a fi fals. Mai mult, unii pretind că s'ar fi stabilit ulterior că hârtia, caracterele maşinii de scris şi ştampila erau identice cu acelea de la biroul de informaţie francez la Marele Cartier.

Oricum ar fi fost, atmosfera era atât de încărcată la Petrograd, încât probabil tot sub inspiraţia lui Rakowski, la 31 Decembrie guvernul bolşevic fără alte forme de procedură a arestat pe Diamandy în localul legaţiunii şi împreună cu tot personalul l-a închis în cetatea Sf. Petru şi Pavel. Acolo sărmanul Diamandy cu tovarăşii lui au fost cât se poate de rău trataţi, închişi în carcere fără aşternuturi şi primind în cratiţe de metal murdare mâncarea deţinuţilor de rând. De îndată ce au aflat despre această scandaloasă călcare a drepturilor ginţilor, membrii corpului diplomatic din Petrograd s'au întrunit la Ambasadorul Statelor Unite, au exprimat solemn solidarizarea lor cu Diamandy şi au cerut imediat eliberarea lui. Nu numai atât, s'au dus în corpore la Institutul Smolski, unde Lenin îşi avea reşedinţa, spre a-i exprima indignarea lor. Faţă de această impunătoare şi unanimă manifestaţiune, ţarul roşu nu a avut încotro şi a dispus eliberarea Ministrului României — până ieri şi, dacă vrem, oficial şi azi — aliata patriei sale.

În toate aceste împrejurări Diamandy s'a purtat cu bărbăţie şi demnitate, dar nu este mai puţin adevărat că a petrecut un 1 Ianuarie nu tocmai plăcut şi câteva ceasuri pline de îngrijorătoare perspective. De fapt noi nu am aflat despre arestarea lui decât la 4 Ianuarie, când totul era terminat, dar în răstimp, anume la 3 Ianuarie, Lenin ne-a adresat prin radiogramă un ultimatum cu următorul cuprins:

„Comandantul diviziei revoluţionare Nr. 49 ne-a transmis o protestare cu privire la purtarea autorităţilor române. Autorităţile române nu numai că nu acordă nici o atenţie şefilor aleşi ai armatei ruse şi nu vor să aibă întrevederi cu şefii aleşi şi cu reprezentanţii comitetelor, dar pun mâna şi pe stocurile de furaj ale armatei noastre. Din această cauză, caii diviziei 49 au rămas fără furaj. Mişcarea armatelor ruseşti este oprită de Români prin forţa armelor. Unul din regimentele diviziei 49, regimentul 194, Troit-

sko-Surgievski, a fost înconjurat de români. Sosirea aprovizionărilor este oprită. Regimentul este dezarmat şi trimis înapoi. Autorităţile române au arestat comitetul ales al regimentului 149, precum şi pe ofiţerii austrieci, poftiţi ca oaspeţi la regimentul 149. Consiliul comisarului poporului cere guvernului român eliberarea celor arestaţi, pedepsirea organelor administrative care au făcut aceste operaţiuni ilegale, precum şi garanţii că asemenea fapte nu se vor mai repeta. Dacă nu primim un răspuns la acest ultimatum în timp de 24 de ore, socotim că relaţiile care ne leagă de România sunt rupte şi vom proceda la măsuri militare din cele mai serioase".

Era vădit un pretext menit să creeze o diversiune faţă de procedarea neobişnuită a arestării unui Ministru Plenipotenţiar. De aceea nu am luat cât de puţin în tragic ultimatumul lui Lenin şi i-am răspuns precum urmează:

„Am primit radiograma intitulată „ultimatum" din partea sovietului comisarilor poporului şi purtând mai multe semnături. Vă rog să luaţi informaţii asupra autenticităţii ei, deoarece atât fondul, cât şi forma dau loc la îndoieli. Dacă radiograma este confirmată, vă rog să faceţi cunoscut că semnatarii au fost induşi în eroare, deoarece măsurile de siguranţă şi poliţie luate de autorităţile române nu constituie nici un act de ostilitate faţă de armata rusă; ele se mărginesc la înlăturarea conflictelor armate pe teritoriul român şi la împiedicarea retragerii în dezordine, operaţii care au ca urmări jefuiri şi devastări. Cazul diviziei 49, cu deosebire amintit, este o curată născocire. Armata română nu a sechestrat nici o cantitate de furaj şi, dimpotrivă, a ajutat cu propriile ei rezerve la aprovizionarea trupelor ruseşti. Autorităţile române nu au arestat comitetele trupelor ruseşti, ofiţerii austrieci găsiţi înapoia frontului au fost reconduşi la avanposturile inamice, deşi după stipulaţiunile armistiţiului eram în drept să-i luăm prizonieri".

Totodată am adresat un protest tuturor puterilor contra acestei flagrante încălcări a prescripţiilor dreptului internaţional. Lenin nu a dat nici o urmare radiogramei noastre, dar când a aflat că am trimis trupele noastre în Basarabia, ne-a trimis o adevărată declaraţie de război, cuprinzând trei puncte şi iscălită de astă dată de Troţki:

1/ Relaţiile diplomatice cu România sunt rupte. Membrii Legaţiunii române şi toţi agenţii autorităţilor române vor fi expulzaţi pe drumul cel mai scurt.

2/ Tezaurul în aur al României care se găseşte la Moscova nu va mai putea fi obţinut de „oligarhia română", consiliul comisarilor ia asupra sa toată răspunderea pentru conservarea acestui fond, care va trebui să fie remis în mâinile poporului român.

3/ Fostul comandant şef al trupelor ruse de pe frontul român, Generalul Cerbaceff, care a luat poziţie contra revoluţiei, este declarat duşmanul poporului şi pus în afara legii.

Însăşi redactarea acestei declaraţii trăda amestecul lui Rakowski. Ce însemna că tezaurul nu va fi restituit „oligarhiei române“, ci numai „poporului român“, dacă nu că Sovietele îl păstrează pentru ziua în care dânsul (Rakowski) va fi pus stăpânire pe destinele României, cei din Petersburg fiind convinşi că vor reuşi totuşi să târască şi pe români în marea lor mişcare revoluţionară.

Văzusem atâtea din partea ruşilor, încât trebuie să spun — oricât ar părea de straniu — că nu ne-a emoţionat deloc această declaraţie de război a guvernului bolşevic, am luat-o ca un fapt divers. La urma urmei era şi firesc să fie aşa. Ştiam Rusia în plină anarhie, tratând la Brest-Litowski pacea separată cu Puterile Centrale. Ne dădeam seama că soldatul rus refuza să se bată, că nici o forţă din lume nu l mai poate opri să plece înapoi în satul său. Prin urmare, declaraţia de război a guvernului bolşevic era un gest fără de consecinţe practice, la care, după cât îmi amintesc, nici nu ne-am dat osteneala să răspundem.

Mult mai mult ne preocupa atunci soarta românilor aflaţi în Rusia, în special la Odessa şi Cherson. Ne dădeam seama că pe ei se va răzbuna Rakowski şi bolşevicii şi ne întrebam cu spaimă care le va fi soarta. Aveam printre ei, unii rude, alţii prieteni, şi de fapt războiul guvernului bolşevic împotriva României anunţat de Troţki în termeni atât de zgomotoşi, s'a redus la o mişelească prigoană contra câtorva zeci de oameni, printre care şi femei, oameni nevinovaţi şi incapabili să se apere.

De-altminteri, încă de la începutul lui Decembrie situaţia refugiaţilor români din sudul Rusiei devenise tragică, fiindcă Ukrainienii au fost cu desăvârşire incapabili să opună bolşevicilor o rezistenţă serioasă, aşa încât aceştia din urmă au pus stăpânire pe Odessa şi pe toată regiunea înconjurătoare. Evident că din acea zi nici viaţa compatrioţilor noştri nu a mai fost în siguranţă. Din fericire pentru ei şi pentru noi, anarhia era atât de cumplită, încât la început românii s'au putut strecura la adăpostul ei. Pe urmă a sosit însă Rakowski în persoană la Odessa şi a început să conducă el mişcarea împotriva românilor. A sechestrat tot ce aveau prin bănci, i-a întemniţat, făcea razii prin oraş ca să-i prindă, să-i aresteze, să-şi bată joc de ei şi de familiile lor. Mai mult, a adunat o serie de dezertori, de indivizi suspecţi, cetăţeni români sau evrei din România, care îl ajutau în acţiunea lui şi erau destinaţi să formeze nucleul unei mişcări revoluţionare la noi în ţară. Printre ei se distingeau îndeosebi trei indivizi: Bujor, Dobrogeanu-Gherea şi un anume C.I. Dicescu.

Bujor era un vechi prieten al lui Rakowski, unul din adjutanţii lui în toată acţiunea socialistă şi anti-războinică pe care o condusese în timpul celor doi ani de neutralitate. Nu ştiu precis cum izbutise să fugă la Odessa.

Dobrogeanu-Gherea fusese prins în Moldova, conspirând pentru răsturnarea Regelui şi întronarea în România a unui regim bolşevic. Fiind

sub arme, autoritățile militare au decis condamnarea lui la moarte. Din considerațiuni pentru bătrânul Gherea, restauratorul gării Ploiești și cunoscutul critic literar, pe care îl știa din tinerețe, Brătianu a intervenit personal și l-a scăpat grație stăruinții sale pe tânărul Dobrogeanu-Gherea de la o moarte sigură. Ceea ce nu l-a împiedicat pe acesta să continuie uneltirile lui revoluționare și să ne acuze pe toți, cu Brătianu în frunte, de „infami ogligarhi". Intervenția fusese cu atât mai prețioasă, cu cât Brătianu de obicei se ferea sistematic să se amestece în chestii de această natură. Din greșeala autorităților noastre, tânărul reușise și el pe urmă să treacă Prutul și să lupte alături de Rakowski împotriva țării.

Cât privește pe Dicescu, cazul lui este și mai curios. El era un evreu din București, Isidor I. Kantor. Vissarion scriitorul, îi cunoscuse de-aproape și povestea cu mult haz caracteristica lui biografie. Spirit aventuros, lipsit de orice scrupul, la nevoie puțin escroc, de o ambiție patologică, făcuse înainte de război pe ziaristul pe la „Flacăra" lui Cocea și pe la „Adevărul" și, din Isidor I. Kantor devenise succesiv, cu o fulgerătoare repeziciune, Dore I. Kantor, Dick Dicescu și chiar la un moment dat, pe vremea când Dissescu era ministru, C.I. Dissesco. Acuma făcea parte la Odessa din adunarea revoluționară numită Rumcerodul, care stăpânea tot sudul Rusiei, tăia și spânzura, iar acest june tiran se ilustra prin cruzimea sa față de bieții refugiați români. De fapt în timp de câteva săptămâni viața fiecărui refugiat a fost o adevărată epopee și o mică tragedie. Din fericire Dinu Brătianu și ai lui au putut veni cu ultimul tren. Dacă Rakowski ar fi pus mâna pe el l-ar fi luat desigur ca ostatec și soarta lui ar fi fost cu adevărat dramatică, de altfel, l-a și căutat zile întregi în toată Odessa și nu s'a sfiit să mărturisească pe urmă nemulțumirea că nu l-a putut găsi.

Dar cele mai grave dificultăți ni le-au pricinuit bolșevicii în Basarabia. Într'adevăr, toate hoardele armate și dezarmate, în drumul lor spre inima Rusiei, sub supravegherea armatei noastre, se abțineau de la orice neorânduieli pe teritoriul românesc. Cum treceau însă Prutul și scăpau de sub acest control, se dedau la jafuri și la tot felul de manifestațiuni anarhice. Agenții bolșevici izgoniți de la noi și-au mutat sediul la Chișinău și au început atunci acțiunea de bolșevizare a Basarabiei. În Decembrie de fapt provincia era în plină revoluție agrară, țăranii incendiau conacele proprietarilor, goleau hambarele, împărțeau pământurile și devastau pădurile. Guvernul Basarabiei autonome, care de acuma se proclamase chiar Republică de sine stătătoare, putea cu greu stăpâni acest val crescând de anarhie. Îi lipseau în primul rând organele necesare menținerii ordinii, căci Noua Republică constituise în pripă o așa-zisă armată moldovenească ce se compunea din soldați basarabeni veniți de pe diferite fronturi. Dar, firește, organizarea era embrionară și elementele însărcinate să o conducă erau de cele mai multe ori improvizate, lipsite de pregătirea necesară. Oamenii lui Lenin au înțeles că germenele descompunerii trebuie aruncat

acolo mai întâi şi s'au pus pe lucru. Atunci am văzut reapărând la orizont şi pe faimosul Cotărău din vremea neutralităţii. Basarabean de origine, acest periculos aventurier se pusese în slujba sovietelor, când cu bani şi făgăduieli demagogice se insinua printre soldaţii moldoveni care se lăsau ademeniţi. Pe zi ce trecea guvernul basarabean simţea cum puterea îi scapă din mână. Câtva timp adevăratul conducător al lui Inculeţ, preşedintele republicii, a tratat cu bolşevicii ca să câştige puţină vreme, nădăjduind că va putea pune din nou stăpânire pe trupele lui. Toate încercările au fost însă zadarnice, bolşevicii îşi continuau opera şi anarhia creştea. Situaţia guvernului şi întreaga soartă a noii Republici Basarabene devenea tragică, de aceea, prin intermediul lui Cerbaceff, guvernul basarabean ne-a cerut ajutorul militar trebuincios pentru apărarea liniilor ferate şi a depozitelor de aprovizionare. Noi, de teamă de a nu provoca pe Nemţi şi a-i împinge la denunţarea armistiţiului, ne-am mărginit deocamdată să ordonăm voluntarilor ardeleni pe care îi organizasem la Kiew să plece imediat la Chişinău şi să se pună la dispoziţia Republicii autonome a Basarabiei şi, totodată, am trimis de la Iaşi peste Prut un detaşament compus din ardeleni, ukrainieni şi câţiva grăniceri români. Voluntarii ardeleni de la Kiew au fost însă atacaţi în gara Chişinău de bolşevici, dezarmaţi şi bătuţi, iar detaşamentul de la Iaşi cum a trecut Prutul a avut de susţinut lupte şi mai grele cu bolşevicii. La Corneşti, Generalul Necrasoff şi Colonelul Socoloff, doi intimi ai lui Cerbaceff, au fost omorîţi şi detaşamentul complet învins, iar membrii români ai comisiei interaliate pentru aprovizionarea armatei au fost arestaţi la Chişinău şi trimişi prizonieri la Odessa. De astă dată nu mai era vreme de pierdut. Inculeţ şi întreg guvernul se aşteptau să fie ei înşişi arestaţi dintr'un moment într'altul. În consecinţă, au trimis pe ascuns mai mulţi emisari la Iaşi că să ne arate gravitatea situaţiei şi să ne ceară de urgenţă ajutor. Îl văd încă pe Pelivan tremurând de groază, fiindcă scăpase ca prin minune de urgia bolşevicilor, căci prin nenumărate greutăţi reuşise să se strecoare până la Iaşi. Faţă de această situaţie şi fiindcă, pe de altă parte, nici nu mai era îngăduit să sperăm o prelungire a armistiţiului, ne-am hotărît să trimitem trupele necesare spre a ocupa Basarabia şi, înlăturând orice primejdie bolşevică între Prut şi Nistru, să permitem celor de la Chişinău să îndeplinească şi ultima formalitate: unirea solemnă a Basarabiei dezrobite cu Patria Mumă. Generalul Broşteanu, unul din primii militari decoraţi cu „Mihai Viteazul" şi care ne era cunoscut ca un om de tact, a fost pus în fruntea trupelor însărcinate să intre în Chişinău.

Bineînţeles, ca să salvăm aparenţele, am însărcinat pe Generalul Prezan să dea un manifest, prin care să arate Basarabenilor că nu venim nici în cucerire, nici pentru a răpi populaţiei pământul şi roadele revoluţiei, ci pentru a restabili ordinea şi a o pune la adăpostul jafurilor de care sufereau cu toţii. Manifestul insista deopotrivă asupra caracterului trecător al inter-

venţiei noastre militare şi asupra faptului că treceam Prutul în urma rugăminţii formale a comandamentului rusesc. În acelaşi timp, Inculeţ a cerut Aliaţilor prin d'Albiat şi Sarret ca şi ei să certifice Basarabenilor că armatele române vor respecta cuceririle revoluţiei ruseşti şi că trec Prutul numai pentru a restabili ordinea. Aliaţii au dat formal populaţiei basarabene asigurările cerute.

Aceste precauţiuni stilistice erau cu atât mai necesare, cu cât de mai multă vreme bolşevicii duceau în Basarabia o campanie împotriva noastră şi prezentau România populaţiei de acolo, cu desăvârşire necunoscătoare de adevăr, ca o oligarhie care vrea să reintroducă între Prut şi Nistru un regim de teroare şi de reacţiune. În bună parte această propagandă prinsese, manevra trebuia deci neapărat dejucată.

De altfel de îndată ce soldaţii noştri au apărut, bolşevicii au luat-o pretutindeni la fugă şi populaţia şi-a manifestat bucuria că a scăpat de nesiguranţa în care trăia. Generalul Broşteanu a intrat în Chişinău în mijlocul unui mare entuziasm, ca un adevărat salvator. Fireşte au mai trebuit câteva săptămâni pentru ca trupele noastre să ocupe întreg teritoriul Basarabiei şi din anumite consideraţiuni politice, asupra cărora voi reveni mai târziu, au trecut două luni până când unirea să fie oficial proclamată, dar în realitate din momentul acela ea era un fapt îndeplinit şi, ca atare, l-am considerat la Iaşi.

Nu am nevoie să spun cât de fericiţi am fost şi ce mângâiere a reprezentat această unire pentru noi toţi în acele zile de cumplită grijă şi de chinuitoare nesiguranţă. Orice trebuia să ne aducă ceasul de mâine, deocamdată Basarabia era iarăşi a noastră.

La drept vorbind, aceste fapte se petrecuseră fără să avem prea mult contact cu exponenţii mişcării naţionale din Basarabia. Personal cunoscusem pe Pelivan, pe Tantu şi pe alţi câţiva de mai puţină însemnătate, pe toţi cei ce jucau însă la Chişinău un rol precumpănitor îi ştiam numai din nume. Inculeţ, Ciugureanu, Erhan, Cateli, Cristi nu au venit la Iaşi decât mai târziu şi, de altfel, nu ştiau despre noi mai mult decât ştiam noi despre ei. Logica atotputernică a evenimentelor ce decurgeau din descompunerea Împărăţiei cotropitoare a Romanoffilor dădea după 106 ani neamului românesc, pe nedrept sfâşiat la graniţele lui răsăritene, reparaţia istorică ce i se cuvenea.

Dar în toată această perioadă marea noastră grijă nu mai erau bolşevicii, ci erau Nemţii. Cât vor mai prelungi ei armistiţiul? Şi în ziua în care îl vor denunţa, ce vor face? Nesiguranţa aceasta era peste măsură de tulburătoare. Urmăream zi cu zi ce se petrecea la Brest-Litowsk, la Kiew, precum şi zvonurile ce ne veneau din Bucureşti. La Brest-Litowsk lucrurile se încurcau, după cum se ştie, bolşevicii veniseră cu vestita lor formulă „pace fără anexiuni şi fără despăgubiri". Ca să le complacă şi să-i aducă mai repede la masa verde, Puterile Centrale se declaraseră gata să

negocieze pe aceste baze. Când a fost însă vorba să se ajungă la precizări şi la soluţii concrete, adevăratele intenţii ale Germaniei, care de fapt erau cotropitoare, au început să apară. Kuhlman încerca în zadar să-şi mascheze jocul, Troţki cu extraordinara sa dialectică şi cu marele său talent oratoric îl dezarma sistematic şi tratativele se învârteau în loc.

În timpul acesta însă Hindenburg se grăbea tot mai mult să lichideze frontul oriental pentru ca să-şi concentreze toate forţele în Franţa în vederea marelui atac ce îl pregătea acolo pentru începutul primăverii, atac de care trebuia să depindă sfârşitul războiului şi soarta Puterilor Centrale.

Vorbăria fără sfârşit de la Brest-Litowsk provoca în lagărul Germano-Austriac o vădită şi crescândă enervare. Trecând peste capul lui von Kuhlman, de-altminteri în chip evident inferior sarcinii sale, comandamentul german ridica deci tonul prin delegatul său, Generalul Hoffman. Ameninţările neschimbând însă nici ele atitudinea bolşevicilor, conferinţa ajunge la un adevărat punct mort, iar Austria se alarmează îndeosebi de această situaţie. Şi astfel se încerca o diversiune: dacă nu este posibilă o pace cu Petrogradul, cel puţin o pace cu Kiewul, căci Ukraina este marele grânar al Rusiei, iar printr'însa alimentarea Puterilor Centrale poate fi asigurată. Ideea era ingenioasă. Este adevărat că Rada Ukrainiană se numea credincioasă Aliaţilor şi hotărîtă să continue războiul alături de ei. Dar cu toate încercările acestora la Kiew şi cu toate iluziile lui Berthelot la Iaşi, germanii erau destul de bine informaţi spre a-şi da seama că întreaga Ukraină pro-aliată era o ficţiune. În realitate, acolo domnea acelaşi dor de pace. Nu a fost deci greu agenţilor austro-germani să creeze un guvern ukrainian devotat interesului lor şi să aducă la Brest Litowsk la sfârşitul lui Decembrie pe reprezentanţii acestui guvern, cu însărcinarea de a încheia cel puţin ei o pace parţială, pe care nu o puteau obţine de la Lenin şi tovarăşii lui.

Prin aceasta se spulberă una din ultimele speranţe ale Aliaţilor, iar problema se simplifică mult pentru noi, în sensul vederilor lui Brătianu. Posibilităţile reconstituirii unui front cu Kolceak, Kaleddin etc, erau evident de domeniul fanteziei. Precum am repetat-o în multe rânduri, noi nu am putut fi învinuiţi nici o clipă de iluzia ukrainiană. De altfel chiar de am fi vrut să avem astfel de iluzii, ni le-ar fi spulberat zilnic telegramele pe care săptămâni de-a rândul ni le-a trimis de la Kiew generalul Coandă.

Mulţi s'au întrebat de ce un an mai târziu, în Octombrie 1918, când guvernul Marghiloman a trebuit să se retragă, Brătianu a sfătuit pe Rege să încredinţeze Generalului Coandă conducerea ministerului de tranziţie reclamat de împrejurările de atunci. Explicaţia este următoarea: Generalul Coandă fusese delegat ca reprezentantul nostru pe lângă Stawka, se achitase de această delicată misiune cu un deosebit tact şi, după izbucnirea revoluţiei şi strămutarea Marelui Cartier de la Moghilev, rămăsese la

Kiew. Informaţiile pe care ni le-a trimis de acolo erau atât de interesante, atât de pline de simţ politic, încât repetam mereu că dânsul îşi greşise cariera, trebuind să fie un diplomat, nu un militar. Din această cauză, Brătianu îi păstra o consideraţie şi o gratitudine a cărei consacrare ulterioară a fost prim ministeriatul mai sus amintit. Recunoştinţa pe care generalul Coandă a păstrat-o lui Brătianu a fost însă problematică, dar aceasta în treacăt fie zis, fiindcă oamenii de stat nu lucrează în vederea recunoştinţelor ce pot stârni. Cu atât mai rău pentru cei a căror conştiinţă nu le dictează datoriile pe care ar trebui să le aibe.

În fine, raporturile noastre cu Ukraina Aliaţilor, pe lângă prevestirile lui Coandă, s'au sfârşit şi printr'un episod tragi-comic. Într'adevăr, într'o zi ni s'a comunicat că sosesc la Iaşi, ca să ia contact cu noi în vederea intereselor comune ce ne preocupau şi pe unii şi pe alţii, doi reprezentanţi însemnaţi ai noii Republici Ukrainiene. I-am primit fireşte cu toate onorurile cuvenite, le-am oferit un banchet la cercul militar instalat într'un imobil din Piaţa Unirii, am schimbat toasturi călduroase, am căzut de acord asupra tuturor chestiunilor. Vizita, ca toate vizitele de acest fel, trebuia să ţină trei zile, zilele însă au trecut şi oaspeţii au rămas, inventând mereu diferite pretexte. La început, i-am crezut, pe urmă ne-am făcut că îi credem, unul în sfârşit a plecat, iar celălalt continua să se plimbe pe străzile Iaşului şi, dacă nu mă înşel, trăia din subsidiile când ale Aliaţilor, când ale siguranţei noastre. În timpul vizitei lor oficiale se schimbase la Kiew până într'atâta situaţia, încât nu numai că erau de acuma simpli particulari, dar sărmanii nici nu mai îndrăzneau să se reîntoarcă acasă de frică să nu-şi vadă zilele primejduite. Noi oscilam între compătimire şi surâs. Francezii însă, care ne tot vorbiseră de Ukraina, erau vizibil ruşinaţi de această demonstraţie concretă a ficţiunii lor.

Mai însemnate şi mai îngrijorătoare erau însă zvonurile ce ne tot veneau pe mai multe căi din Bucureşti. Întâi la Focşani continuau tot felul de negocieri, privitoare la ostaticii din Bulgaria, refugiaţii din Dobrogea şi din teritoriul ocupat, la navigaţia pe Dunăre şi pe Marea Neagră, iar cu acest prilej delegaţii noştri veneau în contact mereu cu ofiţeri germani, cu oamenii din apropierea lui Mackensen. Pe de altă parte, D-na Vintilă Brătianu, Emil Petrescu, Băicoianu de la Banca Naţională şi alţii venind la Iaşi, ne-au comunicat nu numai ce se întâmplase la Bucureşti, de la retragerea noastră, dar şi cele ce se vorbeau acuma. Toate informaţiile concordau, germanii erau grăbiţi să încheie pacea cu noi ca să poată trimite toate diviziile lor în Franţa şi, ca să ne ademenească cuvântul lor de ordine era: „dacă vreţi să obţineţi condiţiuni bune, grăbiţi-vă. Azi puteţi să scăpaţi încă integritatea voastră teritorială. Mâine poate să fie prea târziu, fiindcă pretenţiile bulgarilor şi ale austriecilor cresc din zi în zi şi Germania nu este în măsură să ţină prea mult piept aliaţilor ei". În acelaşi timp se şi organizau manifestaţii pentru a ne impresiona. La Babadag, în Dobrogea devastată, se

întrunea un congres aşa-zis dobrogean, în realitate curat bulgăresc care cerea în numele populaţiei anexarea acestei provincii la Bulgaria. Iar ungurii reclamau zgomotos toate defileurile din Carpaţi.

Concomitent cu aceste formule ademenitoare ale germanilor, ni se vorbea însă şi de necesitatea înlăturării dinastiei. De la o vreme încoace observăm însă că insistenţa germanilor pe chestia dinastică scade, iar de la Bucureşti ne veni vestea necontrolată, dar din ce în ce mai stăruitoare, că s'au ivit divergenţe serioase în această privinţă între Viena şi Berlin. Marghiloman care era reflexul părerilor de la Ballplatz aproape nu se mai sfia să spună că dinastia nu trebuie înlăturată şi că la nevoie pacea se poate iscăli şi cu ea.

Desigur că atmosfera în care trăiam era înăbuşitoare. Faţă de aceste zvonuri ar fi fost logic să fim foarte îngrijoraţi de soarta Regelui şi a familiei regale. Şi totuşi, ceva instinctiv ne spunea că se va găsi o soluţie, dar care anume, am fi fost cu toţii incapabili să precizăm. Şi la urma urmei ne ziceam că dacă dinastia trebuie să treacă deocamdată printr'o grea încercare, la pacea generală va fi reintegrată, cu mai multă strălucire, în drepturile ei. Cu această stare de spirit deci aşteptam deznodământul, adică denunţarea armistiţiului, mai mult cu un simţământ de chinuitoare curiozitate, decât cu un simţământ de adevărată îngrijorare.

Paralel cu dificultăţile din partea bolşevicilor şi ale germanilor, continuau însă acelea cu colegii noştri conservatori precum şi cu Aliaţii. Mărturisesc că acestea ne mâhneau mai cu deosebire. Într'adevăr, imediat după noaptea dela 8-9 Decembrie neînţelegerile au reînceput. Take Ionescu, neîncetând să se opună tratativelor de pace cu Puterile Centrale, chiar aprobate de Aliaţi. Amicii săi îi sprijineau teza, unii chiar o exagerau. Mişu Cantacuzino cerea tot mai stăruitor să ne retragem cu Regele, parlamentul şi câteva regimente pe Don şi, de acolo, să ne unim în Mesopotamia cu armatele aliate. Titulescu făcea planuri cum să trăim în vreun nou Corfu şi, în calitatea sa de ministru de finanţe, ne invită să ne înscriem pentru ca să ne obţină cecurile necesare exilului nostru. Pe Greceanu, fost ofiţer, îl interesa mai mult latura militară şi prin urmare ne sugera diferite soluţii. Take Ionescu ne propunea să plecăm cu avioanele şi ne-a mărturisit într'o dimineaţă, la obişnuitul nostru consiliu de miniştri, că ceea ce îl interesa mai mult este că i s'a spus că inima oamenilor de oarecare vârstă nu poate rezista zborurilor mai prelungite. Căuta pretutindeni confirmarea sau infirmarea acestei informaţii şi, deznădăjduit la culme, ne arătă că dacă ni se taie şi această cale de scăpare, nu ne rămâne decât perspectiva de a fi luaţi prizonieri de Puterile Centrale.

Ceea ce îl supăra mai rău pe Brătianu nu era atât ce spuneau colegii noştri conservatori, cât influenţa nefastă pe care, prin această atitudine, o exercitau asupra Aliaţilor. Ca şi în momentul iscălirii armistiţiului de la Focşani, Saint Aulaire, Barclay, Vopicka şi chiar Fasciotti erau în fond

câştigaţi punctului de vedere al lui Brătianu, dar la fiecare pas el era ameninţat să vadă năruindu-se tot ceea ce obţinuse din cauza lui Take Ionescu şi a amicilor săi, care se proclamau necontenit mai catolici decât Papa. În asemenea condiţiuni este cu adevărat un miracol că miniştrii aliaţi au putut rezista presiunilor şi rămâne credincioşi lui Brătianu.

La misiunea militară franceză atmosfera era însă tot mai rea din cauza acestor intrigi. De când pierduse nădejdea reconstituirii unui front româno-ukrainian, Generalul Berthelot, în neîncetata lui preocupare de a împiedica plecarea trupelor germane de pe frontul nostru, se agăţa cu o tenacitate dealtfel demnă de admiraţie de o nouă idee pe care o născocise: „triunghiul morţii". De fapt, acesta nu era decât concretizarea vechii idei a lui Berthelot că armata română trebuie să reziste cu orice preţ până la ultimul om şi la ultimul tun. Fiindcă se tot contesta posibilitatea materială a unei asemenea rezistenţe, dânsul imaginase planul formării acestui triunghi, având Prutul drept bază şi cuprinzând Iaşii, Huşii şi Vasluiul. Armata noastră trebuia să se retragă înlăuntrul triunghiului şi să lupte până la exterminare, un fel de repetare în mare a faimosului „care de Waterloo, la garde meurt, mais ne se rend pas!". Din îndemnul misiunii franceze, Prezan s'a lăsat a fi sedus de acest proiect şi pusese chiar birourile de la Marele Cartier să studieze ipoteza.

Bineînţeles ideea a fost înlăturată, de-altminteri, afară de unii conservatori de la Iaşi şi de câţiva ofiţeri care se inspirau de la acele cercuri, armata aproape în unanimitatea ei era hotărît potrivnică acestei jertfiri fără de folos a mult încercaţilor noştri soldaţi. Dar curios lucru, tot aceia care au susţinut „triunghiul morţii" l-au acuzat pe urmă pe Brătianu de a fi fost autorul lui. Şi ani de zile el a purtat ponosul unui proiect pe care nimeni nu l-a combătut cu mai multă înverşunare şi care era în flagrantă contradicţie cu întreaga lui concepţie politică din acele vremuri. Războiul se sfârşise de mult, dar legenda continuă să subziste, demagogi de tot felul ai primilor ani de aplicare a votului obştesc numeau într'una în Cameră şi în întruniri publice pe Brătianu, drept omul „triunghiului morţii", „omul care la Iaşi a vrut să ne măcelărească soldaţii până la cel din urmă". Dânsul, care se obişnuise să fie victima legendelor calomnioase, care trăise ani de-a rândul cu învinuirea dovedit inexactă a asasinării celor 11.000 de ţărani pe vremea răscoalelor din 1907, înregistra această nouă şi strigătoare nedreptate cu amărăciune, dar cu o filozofică resemnare. Eu mărturisesc însă că avea darul să mă revolte peste măsură, la urma urmei era şi drept să fie astfel, când ne gândim la tot ceea ce a trebuit pe urmă să îndure Brătianu tocmai fiindcă nu a vrut să consimtă la acest „triunghi al morţii".

Cu acest prilej, mai mult decât cu oricare altul am putut constata diabolica persistenţă a legendelor calomnioase şi medita asupra nedreptăţilor, a strigătoarelor nedreptăţi cu care adesea oamenii politici trebuie

să se războiască. Bineînţeles, această atitudine a colegilor noştri conservatori se repercuta în chip dăunător asupra Aliaţilor, iar dificultăţile cu ei în loc să înceteze, sporeau în fiecare zi. Nimic nu era pentru noi mai dureros şi mai deprimant în acele cumplite zile decât veştile ce le primeam de la dânşii.

Sub influenţa lui Berthelot, Clemenceau avea neîncetat ieşiri pe cât de violente, pe atât de nedrepte şi de jignitoare. Abia reuşisem să-l liniştim după încheierea armistiţiului şi, pe la sfârşitul lui Decembrie, ne pomenim cu o nouă telegramă inadmisibilă. Într'însa spunea, nici mai mult nici mai puţin, că panica a cuprins pe unii miniştri români, care cer pacea separată, adăugându-se: „Nu îndrăznesc să'mi exprim sentimentul ce mi-a inspirat această informaţie. Mi-aţi cerut încrederea şi v'am acordat-o. Voim să continuăm încă a vă o acorda. Însă România să-şi ia seama să nu se pună în faţa ireparabilului".

Brătianu a fost nevoit să-i răspundă demn, dar drastic, reamintindu-i că noi avem de apărat în vremuri tragice soarta statului român, care nu concorda cu optimismul militar al Generalului Berthelot, optimism desminţit de fapte vădit necorespunzătoare cu tristele realităţi. De-altminteri în genere raporturile cu Berthelot deveniseră foarte încordate, el nu se mulţumea să informeze tendenţios pe Clemenceau, ci lua la Iaşi chiar atitudini provocatoare. Corespunda direct cu Marele Cartier, critica pe faţă guvernul, lua iniţiative cu caracter politic, se substituia mereu legaţiunii franceze.

Brătianu era hotărît să nu mai tolereze această stare de lucruri. S'a plâns prin urmare miniştrilor străini şi încă o dată Saint Aulaire, care ar fi avut tot dreptul să se ridice împotriva Generalului Berthelot, cu un tact desăvârşit şi cu o înţelegere prietenească a lucrurilor, a intervenit spre a rezolva incidentul. În aparenţă, conflictul s'a soluţionat prin Saint Aulaire la Iaşi şi prin Victor Antonescu la Paris, dar în realitate sămânţa răului, a bănuielii şi a calomniei era aruncată şi Brătianu trebuia să o constate şi să îi culeagă nefericitele roade la conferinţa păcii.

Deocamdată, ieşirile neplăcute ale lui Clemenceau erau compensate prin discursul lui Pichon, care ne asigurase în Cameră de întreaga amiciţie şi solidaritate a Franţei, precum şi de manifestaţiunile mişcătoare ale parlamentului francez, ce a primit o delegaţie a Românilor aflaţi la Paris, în frunte cu Toma Stelian, Banu şi Jean Th. Florescu. Cu acest prilej se rostiseră din ambele părţi discursuri înflăcărate, în care România în război era proslăvită şi în care se afirma deplina noastră comunitate de interese şi de aspiraţiuni.

De fapt, ceea ce provocase telegrama lui Clemenceau era o informaţie a lui Berthelot denaturată, dar având un substrat real. În preajma armistiţiului, Vintilă Brătianu ne convocase într'o zi pe Mârzescu şi pe mine la Ministerul Muniţiunilor şi ne îndemnase să facem un memoriu în care să

pledăm teza că Aliaţii sunt datori să ne lase a încheia o pace separată cu Puterile Centrale, dacă evenimentele ne vor constrânge la aceasta. Ştiind că aceasta corespundea în totul vederilor lui Brătianu şi presupunând că o atare manifestaţie l-ar putea ajuta în tratativele cu Aliaţii, ne-am hotărît a-l redacta. În urmă, Brătianu însuşi ne-a îndemnat să renunţăm la el, dar, deşi era secret, se vede că s'a comis vreo indiscreţie, pe care colegii noştri conservatori s'au grăbit să o denunţe lui Berthelot, fireşte tendenţios, de unde telegrama către Clemenceau.

Raporturile noastre şi ale mele personale cu Berthelot s'au resimţit multă vreme de pe urma tuturor acestor nefericite întâmplări, pot zice că nu ne-am împăcat şi nu am redevenit cu adevărat prieteni decât târziu, după sfârşitul războiului.

În genere, mai grave decât periodicele accese de violenţă ale „Tigrului“, au fost însă două manifestaţiuni, una a lui Lloyd George şi cealaltă a lui Wilson, parcă soarta voise să nu ne scutească de nici o lovitură în dramatica situaţie în care ne zbăteam. Într'adevăr, amândoi au adus tocmai în acele momente la cunoştinţa lumii condiţiunile în care ar admite ei încheierea păcii, iar punctul de vedere al unui ca şi al celuilalt erau o adevărată şi crudă lovitură pentru noi, după toate suferinţele pe care le îndurasem şi în faţa primejdiilor care ne pândeau.

Lloyd Gerorge vorbise de retrocedarea Alsaciei şi a Lorenei, de drepturile naţionalităţilor, făcuse aluzii la dreptul Italienilor şi al Românilor din Austro-Ungaria de a se uni cu fraţii lor, dar declarase că întrucât tratatele de alianţă nu vor putea fi respectate în faţa schimbării evenimentelor, se impune revizuirea lor.

Trădaţi de Ruşi, osândiţi cum eram de împrejurări să alegem între sinucidere sau capitularea momentană, să ni se discute acuma şi temeinicia actului internaţional care garanta îndeplinirea secularelor noastre aspiraţiuni, era cu adevărat prea mult. Noi înşine ne miram cum puteam îndura atâta adversitate şi totuşi discursul lui Lloyd George nu era nimic pe lângă mesagiul lui Wilson. Preşedintele Statelor Unite ale Americii se ocupa de toate naţionalităţile şi de toate ţările afară de noi, pentru el România şi drepturile ei nu existau. Era mai mult decât supărător, era grav, grav de tot, având în vedere însemnătatea tot mai hotărîtoare pe care America o lua printre Aliaţi.

Este adevărat că mesagiul lui nu trebuia interpretat ca ultimul său cuvânt în chestia păcii, dar nesocotirea de către Americani a drepturilor României în ajunul denunţării armistiţiului german ne slăbea situaţia din toate punctele de vedere, prezentându-ne în faţa opiniei publice mondiale ca pe o ţară de care Aliaţii nu se interesează de-aproape şi ale cărei revendicări sunt, deci, discutabile. Nimic nu putea demoraliza mai mult un popor care îşi făcuse întreaga datorie faţă de Aliaţi şi pe care vitregia împrejurărilor îl lovea atunci atât de nedrept şi atât de crunt. Citirea

mesagiului lui Wilson a fost pentru noi toţi unul din momentele cele mai dureroase ale întregului război.

Take Ionescu atribuia semnificativa tăcere a lui Wilson în ceea ce privea România acţiunii cercurilor evreeşti din Statele Unite, cercuri care de mult ne erau ostile. Desigur că această acţiune a jucat un rol în atitudinea lui Wilson, dar nu este mai puţin adevărat că dacă am fi avut din vreme o legaţiune la Washington, care să fi contrabalansat influenţa evreilor şi a celorlalţi duşmani ai noştri, mesagiul ar fi făcut o aluzie şi la revendicările noastre. În această privinţă culegeam roadele greşelilor noastre. Dacă nu mai de mult, în orice caz din ziua în care America a intrat în război, noi ar fi trebuit să trimitem la Washington un ministru plenipotenţiar. Fără nici un fel de justificare temeinică, Brătianu a tot întârziat, deci, America intrase în război la începutul lui Aprilie, abia toamna târziu, Dr. Angelescu a fost trimis în Statele Unite, unde a sosit cu câteva zile înainte de apariţia mesagiului, prea târziu deci pentru a putea desfăşura vreo acţiune folositoare cauzei noastre. De altfel mă întreb dacă dânsul era persoana cea mai indicată pentru acest post, întrucât nu ştia limba engleză. Cu el plecase în America Părintele Lucaci şi alţi câţiva Ardeleni, cu toţii dându-şi întreaga osteneală cuvenită; am fi nedrepţi dacă am tăgădui seviciile reale ce au adus cauzei noastre, dar timpul pierdut la început nu s'a putut niciodată recâştiga în întregime şi în orice caz omisiunea din mesagiul preşedinţial nu a putut fi evitată şi consecinţele ei a trebuit să le suferim, şi le-am suferit dureros luni de-a rândul.

Sărmanul Vopicka, foarte plictisit, nu ştia cum să se scuze în faţa noastră, am fi preferat însă un singur cuvânt al lui Wilson tuturor explicaţiilor şi regretelor reprezentantului său la Iaşi. În urmă, fireşte, Wilson şi-a schimbat atitudinea şi în mare parte, dacă nu în toate, sprijinul său nu ne-a lipsit.

Toate aceste greutăţi cu bolşevicii, cu Nemţii, cu Aliaţii şi cu miniştrii conservatori prefăcuseră viaţa noastră într'un adevărat şi permanent chin, şi, încă o dată totuşi, moralul nostru era ridicat. În fiecare zi ne convingeam mai mult de temeinicia vechiului proverb: „să nu dea Dumnezeu omului cât poate să rabde!"

Într'adevăr, loviturile soartei veneau din toate părţile unele după altele şi le răbdam, minunându-ne singuri cât era răbdarea noastră de mare. De-altminteri două sentimente se zbăteau în sufletul nostru. În ce priveşte viitorul apropiat, oricât de dureros ar fi fost, el reprezenta o speranţă faţă de nesuferita îndoială în care trăiam de atâtea săptămâni. Şi, deci, îl priveam ca un fel de uşurare. Referitor la viitorul mai depărtat, credinţa noastră în izbânda finală a Aliaţilor se întărea tot mai mult. Înseşi veştile ce ne veneau acuma din teritoriul ocupat ne arătau cât de şubredă era situaţia generală în Austiria şi cât de grele erau împrejurările economice din Germania. Pe de altă parte, tot ce ne venea din Apus ne arăta că Aliaţii

sunt mai hotărîţi decât oricând să lupte până la capăt. Contrastul dintre slăbirea rezistenţei Puterilor Centrale şi nesfârşitele mijloace de care mai dispuneau Aliaţii, nu puteau să nu izbească minţile noastre şi să ne susţină optimismul.

De fapt situaţia din Austria şi din Germania era mai critică, mult mai critică decât o bănuiam atunci la Iaşi. Dar instinctul, mai puternic decât toate informaţiile, nu ne înşela nici de astă dată şi ne îngăduia să străbatem cu sufletul oţelit şi plin de nădejde netăgăduita tragedie a unor vremuri care prezentau cu adevărat toate caracterele unei tragedii antice.

Ca o ilustrare a moralului nostru ridicat, îmi aduc aminte două serbări aproape vesele în acele zile cumplit de triste. Prima a fost aniversarea la 28 Decembrie a celor 25 de ani de căsătorie a Regelui şi a Reginei şi, a doua, revelionul în seara de 31 Decembrie spre 1 Ianuarie 1918 cu familia regală la Mişu Cantacuzino. Cu prilejul celor 25 de ani de căsătorie, Regele şi Regina au oferit miniştrilor, lui Prezan, Eremia Grigorescu şi Văitoianu, la Palatul Reginei, o recepţie. Brătianu le-a remis câte un inel turnat din bronzul unui tun luat de la duşman şi a ţinut o inimoasă cuvântare, la care Regele, emoţionat, a răspuns cu acele fericite cuvinte ce avea întotdeauna darul să găsească în atari împrejurări. Nu ştiam nici unul ce va fi mâine, care ne va fi soarta şi ce ne mai aşteaptă, tot prânzul s'a desfăşurat însă într'o atmosferă de euforie, ce mi-a rămas şi azi întipărită în minte. S'ar fi crezut o petrecere obişnuită în zile normale.

Tot astfel şi la revelionul de la Mişu Cantacuzino, sau mai bine zis de la Maruka Cantacuzino, căci dânsul era ca şi noi un oaspe în casa soţiei sale. El locuia în Strada Păcurari lângă mine, pe când ea închiriase la Copou în mijlocul unei vii o vilă, care pe vremuri aparţinuse lui Mihail Kogălniceanu. Pentru a sărbători Noul An poftise pe lângă Rege, Regină şi copiii lor câţiva prieteni printre care se nimerise să fiu şi eu. Plecând acolo îmi ziceam ce trist va fi acest început de an. Nicidecum, un neînvins optimism pusese stăpânire pe sufletele noastre şi am petrecut o seară plină de iluzii şi de visuri, după ce Enescu ne-a fermecat cu arcuşul său. Ai fi spus că suntem nu în ajunul denunţării armistiţiului şi al imposibilităţii de a mai rezista, ci în ajunul unei reîntoarceri triumfale la Bucureşti. Am spune inconştienţă, nu presimţire stranie, şi totuşi era o întemeiată presimţire. Parcă aud şi acuma cuvintele Regelui, când la 12 am ciocnit tradiţionalele pahare de şampanie: „Să ne urăm un an bun, trebuie să vină un an bun, sunt sigur că va fi şi ne va aduce împlinirea visurilor pentru care am luptat şi am suferit". Pe la 2 noaptea, întorcându-mă acasă şi ridicându-se iar în faţa mea spectrul dramei pe care o trăiam, mă întrebam cum am putut privi începutul anului 1918 cu atâta seninătate şi cu atâta încredere. Ceva tainic îmi spunea însă, în pofida oricărei evidenţe, că bine am făcut, că aşa trebuia sărbătorită aurora anului 1918. Astfel, alături de Regele Ferdinand şi cu aceleaşi sentimente, am intrat în anul glorios al

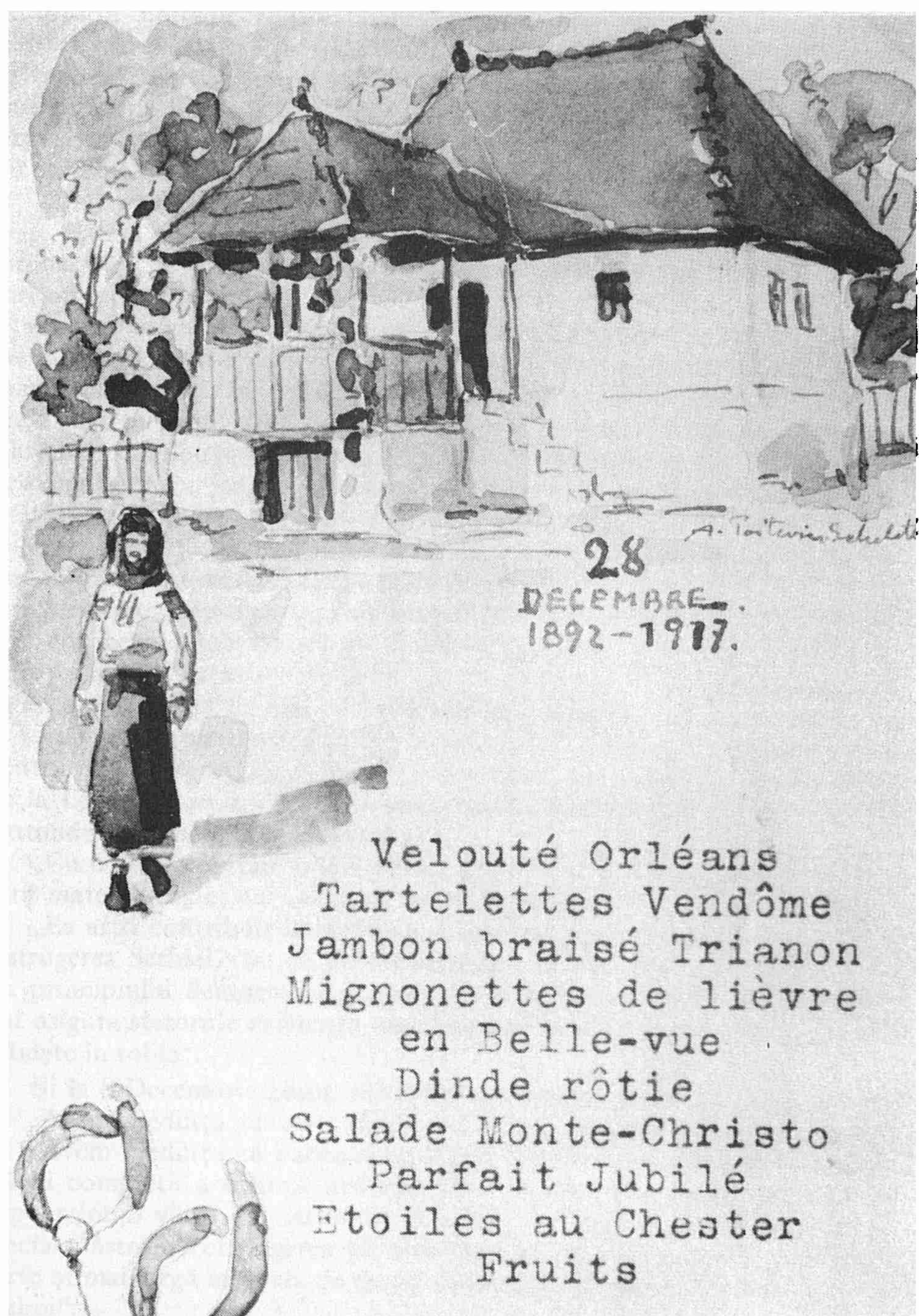

Fig. 3: Iaşi, 28 Decembrie 1917
Meniul banchetului cu prilejul aniversării de argint a căsătoriei suveranilor

înfăptuirii unităţii noastre naţionale. Dar mai bine decât din aceste serbări, starea noastră de spirit reieşea din articolele pe care le publicam în „Mişcarea". Ele oglindeau admirabil sentimentele ce ne însufleţeau. Aşa spre pildă de 6 Decembrie apăru un articol intitulat „O privire înapoi", în care se arăta că am avut dreptate să facem politica pe care am făcut-o, iar nu alta. Intr'însul citim următoarele pasagii:

„Dar revoluţia rusească nu trebuie privită numai prin efectele ei imediate asupra noastră, ci prin influenţa ce poate ea să aibă asupra intereselor mari şi permanente ale neamului şi statului nostru, interese pentru care am pornit la luptă".

„In urma acestei revoluţii chestia naţionalităţilor din Austro-Ungaria nu va mai fi rezolvată numai printr'o forţă exterioară a armatelor năvălitoare, dar mai cu seamă în urma unui proces interior mult mai sigur şi mult mai puternic. Infiinţarea unui regat polonez de sine stătător şi a Ukrainei completează cercul forţelor centrifuge, care vor duce la o singură descompunere a Imperiului dualist. Mişcării de dezlipire a Românilor, Italienilor, Iugoslavilor se adaugă azi aceea a Polonezilor, a Rutenilor şi mişcarea de autonomie a Cehoslovacilor, singuri, Ungurii şi Germanii formează o minoritate a tendinţei centraliste".

„Cei care preziceau pentru România o altă politică în actualul conflict european o justificau prin chestia strâmtorilor de la Constantinopole, prin primejdia Rusiei cotropitoare şi prin pierderea sentimentului naţional în Basarabia. Anul de război a eliminat însă aceste trei griji. Nu mai poate fi vorba azi de nici un regim de exclusivitate la Bosfor şi Dardanele nici, pentru multă vreme, de o Rusie cotropitoare. Iar ultimele manifestaţiuni de la Chişinău au arătat dacă participarea României la război a scăzut sentimentul românesc din Basarabia".

„Cu o altă orientare politică ţara noastră ar fi fost azi poate mai cruţată materialiceşte, dar zdrobită moraliceşte şi robită pentru totdeauna".

„Ea ar fi contribuit la izbânzile Ungurilor şi ale Bulgarilor, ar fi ajutat distrugerea Serbiei, stat cu atâtea interese comune nouă, ar fi luptat contra principiului democratic şi al naţionalităţilor, singurele principii care pot asigura statornic existenţa unui popor din care mai mult de jumătate trăieşte în robie".

Şi la 8 Decembrie găsim sub titlul „Dreptatea va birui", următoarele:

„Avem credinţa că atâta sânge cât a curs nu se poate risipi în zadar".

„Avem credinţa că pacea integrală şi definitivă va fi sancţiunea legitimă şi completă a tuturor nedreptăţilor din trecut şi va asigura tuturor popoarelor o viaţă cu mai multă dreptate şi o mai multă libertate şi, în special păstrăm convingerea că acei care au suferit mai mult vor avea o parte şi mai largă în opera de reconstituire şi de dreptate ce va urma după război".

„Astăzi vorbeşte forţa, numai forţa, mâine va vorbi dreptatea, va

vorbi sufletul recules, va vorbi conştiinţa omenirii purificată de focul prin care vorbi sufletul recules, va vorbi conştiinţa omenirii purificată de focul prin care trece şi care nu se poate să nu-i lumineze drumul, etc".

Iar veştile din Basarabia completau ciclul consideraţiunilor care contribuiau la ridicarea moralului nostru. Încetul cu încetul, agonia se apropia însă de deznodământul fatal.

Pe la mijlocul lui Ianuarie ne-am pomenit la Iaşi cu Colonelul Randa, fost ataşat militar al Austro-Ungariei la Bucureşti. El a sosit prin Fălticeni în cel mai strict secret, având din partea Împăratului Carol o misiune confidenţială către Suveranul nostru. Secretul a fost foarte bine păstrat, nimeni nu şi-a dat seama la Iaşi de prezenţa lui. Brătianu şi îndeosebi Ştirbey m'au vestit cunoscând discreţia mea. Randa vea însărcinarea să comunice Regelui că o propunere de pace din partea noastră ar fi bine primită de Puterile Centrale şi de Împăratul Carol îndeosebi. Austria îşi dădea seama de marea primejdie a revoluţiei bolşevice şi vedea în România un zăgaz pentru stăvilirea primejdiei comune. Dacă vom consimţi să tratăm, ni se vor face condiţiuni onorabile şi Austria, inspirată de consideraţiuni monarhice, va stărui ca chestia dinastiei noastre să nu se mai pună. Eram fericiţi să aflăm că cel puţin această dificultate era înlăturată, dar ne întrebam nedumeriţi la ce corespundea această acţiune izolată a Austriei, până ieri sub imboldul personal al lui Czernin. Ne întrebam de ce această bruscă schimbare în chestia dinastică?

Deocamdată un singur lucru era cert, că între Austria şi Germania armonia nu era desăvârşită, adevărul întreg l-am desluşit însă abia mai târziu.

Sub presiunea comandamentului austro-ungar, Czernin voia să încheie cât mai repede o pace cu noi. Urgenţa ei îi apărea mai necesară decât Germanilor. Aşa fiind, s'a hotărît să grăbească lucrurile şi, peste capul Aliaţilor săi, să netezească terenul în vederea ajungerii la scopul dorit. A stărui în pretenţia înlăturării dinastiei însemna sau a prelungi lucrurile sau, în cazul cel mai bun întrucât părerile erau împărţite pe această ches- să încheie pacea numai cu fracţiunea care aproba detronarea Regelui. O pace făcută în asemenea condiţiuni nu ar fi avut în lume aceeaşi valoare ca o pace făcută cu guvernul legal al României. În fine, Czernin se temea că dacă vor împinge prea departe intransigenţa lor, Românii se vor vedea constrânşi să lupte. Or, de nimic nu se temeau mai mult el şi militarii Austriei decât de noi lupte, fiindcă, deşi victoria lor ar fi fost sigură, ea ar fi cerut mari jertfe, pe care voiau cu orice preţ să le evite. Acestea fiind concepţiile lui Czernin, îi era uşor să întindă mâna României, prezentând totul sub lumina interesului superior şi permanent al monarhiilor. Tânărul Împărat Carol putea face în numele unor consideraţiuni mai presus de contingentele luptelor trecătoare de la monarh la monarh un asemenea gest, fără să apară ca o nerăbdare, sau ca o slăbiciune.

Iată explicaţia misiunii Colonelului Randa şi, de-altminteri, îndată după plecarea sa din Iaşi, evenimentele s'au precipitat.

La sfârşitul lui Ianuarie Prezan primeşte de la Mackensen invitaţia să trimită de urgenţă delegaţi la Focşani, întrucât condiţiile care existau la încheierea armistiţiului s'au schimbat şi, prin urmare, este nevoie ca el să fie pus de acord cu noua situaţie. Era vădit începutul sfârşitului. Şi într'adevăr, când comisia noastră cu Generalul Lupescu în frunte soseşte la Focşani, delegatul lui Mackensen, după ce arătă că situaţia noastră pe front s'a înrăutăţit, fiindcă Ruşii au plecat şi chiar noi am trimis numeroase trupe în Basarabia, îi declară că Puterile Centrale nu au abuzat până acuma de superioritatea lor, fiindcă poartă viitorului României un interes deosebit. Dar că nici această situaţie nu se poate prelungi la infinit şi, întrucât până acum România nu a dat nici un răspuns satisfăcător sugestiilor atât de binevoitoare ale Puterilor Centrale a sosit momentul ca guvernul român să-şi precizeze atitudinea şi intenţiile. Generalul Lupescu afirmând că are numai instrucţii de ordin pur militar, a doua zi delegatul german i-a înmânat o notă prin care delegaţia română era rugată ca în termen de patru zile să se întoarcă la Focşani cu reprezentanţii guvernului, Puterile Centrale fiind nevoite să cunoască fără întârziere intenţiile guvernului nostru.

În faţa acestui ultimatum nu mai era posibilă nici o tergiversare, hotărîrea care de atâtea săptămâni ne frământa, care era obiectul tuturor gândurilor şi discuţiilor, trebuia luată. Urma oare să reîncepem lupta în condiţiunile şi cu rezultatele ştiute, sau să intrăm pe calea negocierilor de pace?

Brătianu ne-a convocat de urgenţă pe noi colegii săi liberali spre a ne da părerea, care era de fapt precizată încă de la armistiţiu, iar ultimele evenimente nu făcuseră decât să o confirme. Era, evident, identică cu aceea a lui Brătianu, şi anume: noi guvernul, care am hotărît şi condus războiul alături de Aliaţi, urma să ne retragem, iar Regele să cheme un alt guvern, pentru a negocia cu Puterile Centrale şi, prin prelungirea acestor negocieri, prin întârzierea, dacă nu prin eventuala neratificare a acestei păci, să câştigăm timp. În acest interval salvându-ne dinastia, fiinţa de stat şi armata vom putea aştepta desfăşurarea evenimentelor şi, întrucât această desfăşurare nu se poate face decât în sensul victoriei definitive a Aliaţilor, la momentul oportun vom putea relua armele păstrându-ne locul nostru alături de ei. Aliaţii trebuie cei dintâi să înţeleagă că nu putem urma o altă politică şi, deci, să ne dea dezlegarea cuvenită, rezervându-ne după sacrificiile făcute, toate drepturile care derivau din tratatele noastre şi din obligaţiile pe care cu atâta prisosinţă le-am îndeplinit faţă de cauza comună.

Cu alte cuvânte, Brătianu se menţinea strict la planul pe care îl concepuse din toamnă şi de la executarea căruia, după cum am văzut, nu se abă-

tuse nici o clipă. Ştia precis acum, cu toate izbucnirile violente ale lui Clemenceau, că Aliaţii nu ne vor da autorizarea formală de a începe tratative de pace, dar de fapt văd şi ei că nu avem altă ieşire, că „triunghiul morţii“ ar fi o nebunie inutilă, iar retragerea prin Rusia complet anarhizată, o imposibilitate materială şi că, aşa fiind, vor protesta pro forma, dar vor continua să ne considere drept aliaţii lor.

Take Ionescu şi prietenii lui păstrau şi ei punctul de vedere iniţial. Nici o pace cu Puterile Centrale, Regele, guvernul şi parlamentul să se retragă prin sudul Rusiei, iar armata să rămână pe teritoriu şi să lupte până la ultimul om. Nu numai că nu se poate cere Aliaţilor să ne dezlege, dar prin pactizarea cu Nemţii vom pierde definitiv prietenia lor şi în ziua victoriei finale şi a păcii generale jertfele, marile noastre jertfe, nu vor mai fi luate în seamă de nimeni. De astă dată colegii lui conservatori îi împărtăşeau cu toţii punctul de vedere.

Faţă de aceste două teze atât de opuse, demisia guvernului era singura soluţie posibilă. De-altminteri Brătianu o dorea, el era hotărît să nu mai expună ţara la nici o jertfă inutilă, prin urmare trebuiau începute fără întârziere negocierile de pace. Acest rol nici nu putea şi nici nu voia să-l joace dânsul, se cuvenea deci să se dea la o parte şi să facă apel la un guvern care să'şi asume această ingrată misiune.

Pentru a salva aparenţele, Brătianu a mai încercat o înţelegere cu conservatorii mai mult pentru a putea susţine faţă de Aliaţi că a recurs la toate mijloacele. După discuţii fără rezultat în consiliul de miniştri, dânsul a provocat deci un ultim consiliu la Palat sub preşedinţia Regelui, consiliu emoţionant prin atitudinea personală a Suveranului. Într'adevăr, după ce Brătianu şi Take Ionescu au expus tezele lor şi s'a putut constata neputinţa unei înţelegeri, acesta din urmă a propus Regelui să dea ordin oştirii de a lupta, iar dânsul să plece. Regele a răspuns că respinge o asemenea propunere, că s'a gândit mult în ultima vreme la ceea ce este de făcut în situaţia groaznică în care ne zbatem, că, dacă ţara crede că trebuie luptat până la ultimul om, este gata să o facă, dar cu el în mijlocul trupelor lui. Să îndemne pe soldaţi să lupte, iar el să treacă graniţa, i se pare un act de dezertare pe care nu îl va îndeplini niciodată.

Foarte mişcat, având lacrimile în ochi, Regele a adăugat: „Hotărârea mea în această privinţă este irevocabilă. Cât timp va rămâne liber un petec al teritoriului naţional, eu voi rămâne acolo, cât timp va rămâne un soldat şi un drapel român, eu voi rămâne alături de ei, oricare ar trebui să-mi fie soarta!“ În faţa acestei impresionante şi mişcătoare declaraţiuni, Take Ionescu, care avea simţul realităţilor, a plecat capul. Mişu Cantacuzino lipsit de tact cum era, a ales însă tocmai acest moment pentru a începe o melodramatică tiradă în favoarea plecării Regelui şi guvernului pe Don şi în Mesopotamia. Cu frazele sale pompoase, desigur pregătite dinainte, şi care sunau atât de nepotrivit în acele împrejurări, a reuşit să

dea o adevărată notă de ridicol unei scene tragice în sine şi căreia emoţiunea sinceră şi comunicativă a Regelui îi imprimase un caracter de tulburător patetism. Brătianu a susţinut în totul pe Rege şi consiliul a luat sfârşit prin constatarea Suveranului că guvernul naţional cu care a făcut războiul nu mai este în măsură să-l susţină în acest ceas atât de grav al istoriei noastre, aşadar demisia sa era un fapt împlinit. A doua zi de dimineaţă ne-am întrunit la Brătianu acasă spre a ne înregistra demisia şi a ne lua ziua bună unii de la alţii.

Brătianu era furios pe colegii conservatori, nu fiindcă provocaseră o demisie pe care o dorea mai mult decât ei, ci fiindcă avea informaţii precise că aceştia continuau să încurajeze pe unii din Aliaţi în sentimentul că noi am fi putut continua lupta, dacă am fi vrut-o. Era indignat peste măsură de această atitudine pe care o califica fără înconjur de nepatriotică. Cum spunea cu drept cuvânt, „reuşesc să conving pe Aliaţi că nu avem altă ieşire, o înţeleg şi ei, obţin chiar de la dânşii încuviinţarea morală, dacă nu pe cea formală de a negocia cu Germanii şi trebuie să se găsească Români compatrioţi de-ai noştri să ne zugrăvească în ochii Aliaţilor ca nişte trădători, care pactizează cu inamicul, când ar putea să-i ţină piept!"

De luni de zile Brătianu îşi comprima indignarea în interesul menţinerii colaborării, dar acum când totul era isprăvit, nu mai avea pe nimeni de menajat. El care de obicei era atât de curtenitor, atât de dornic să nu jignească pe cineva, de astă dată nu s'a mai potolit, i-a luat pe rând şi cu o ironie neiertătoare şi-a vărsat focul. Îmi aduc aminte între altele de felul cum a tratat — sau mai bine zis — l-a maltratat pe Titulescu, a fost cu dânsul de o cruzime fără de cruţare. În rezumat, i-a spus că ani de zile a regretat că părăsise partidul liberal, dar că acum, după ce a văzut ce a făcut, nu numai că nu regretă, dar este fericit că nu-l are printre prietenii săi politici. Titulescu s'a roşit şi, pe cât era el de vorbăreţ, nu a putut articula decât o vagă protestare, i-a păstrat însă din această pricină un adânc resentiment, care nu a dispărut, după propria sa mărturisire, decât târziu, după război.

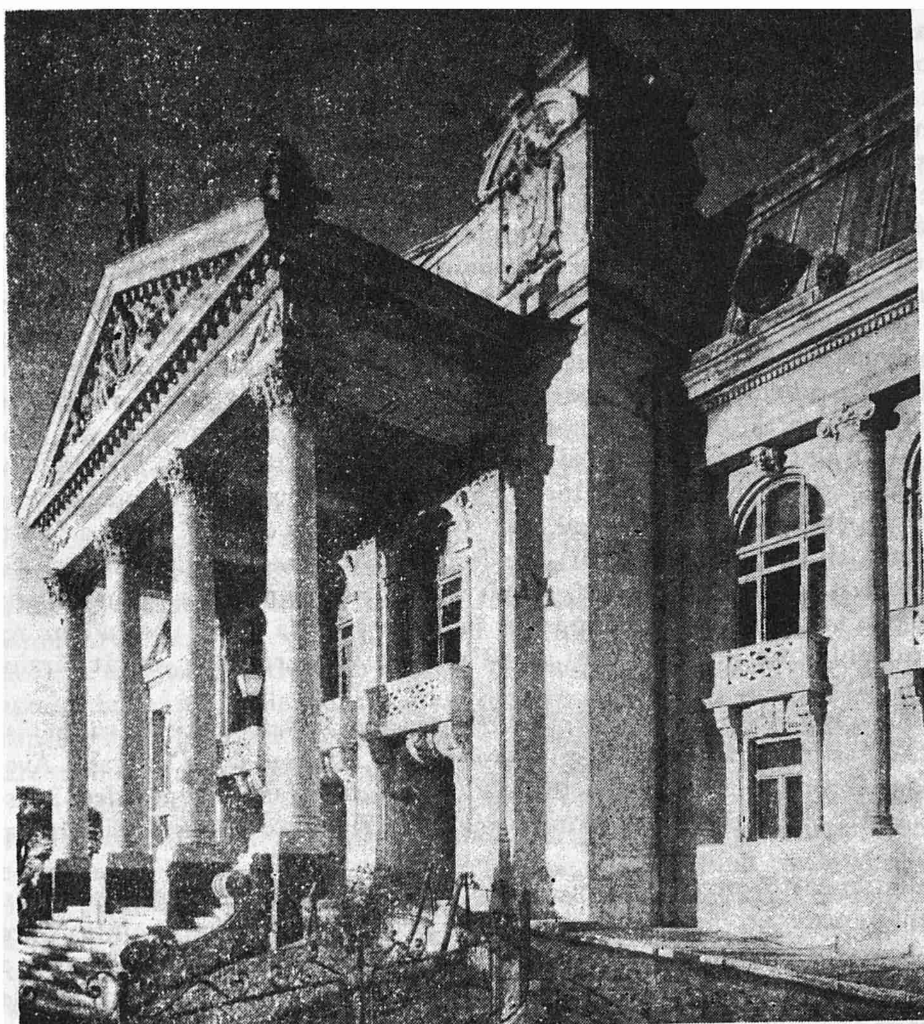
Pe când Brătianu, în sfârşit liber să spună ceea ce are pe suflet, îşi biciuia astfel fără milă colegii conservatori, intră pe uşă Generalul Averescu. Guvernul naţional îşi trăise zilele, o nouă fază începea deci în istoria războiului cu comandantul armatei de la Bacău ca Prim Ministru al ţării.

Iar în ce mă priveşte pe mine personal, asistam în acest chip la sfârşitul unui ministeriat început cu patru ani şi două săptămâni înainte. Câte fapte se întâmplaseră în acest răstimp! Coborînd strada Romană spre a mă întoarce acasă, treceau pe dinaintea ochilor mei principalele faze ale acestei guvernări. Mă revedeam prestând primul meu jurământ de ministru în faţa bătrânului Rege Carol într'o Românie Mică, fericită, liniştită, îmbelşugată, cu prestigiul ei sporit prin pacea de la Bucureşti, preocupân-

du-se de votarea reformelor, exagerând mărunte disensiuni de partid, şi ne vedeam acum la Iaşi, în refugiu, trădaţi de Ruşi, siliţi să negociem cu inamicul o pace de învinşi, dar siguri că ne-am făcut datoria şi că în curând răsplata întregirii neamului va încununa sforţările şi jertfele noastre.

Soarta îmi încuviinţase deosebitul privilegiu de a putea, la o vârstă la care contemporanii mei se aflau încă în locuri subalterne, să particip la răspunderile unei guvernări ce va rămâne în istoria neamului.

În acele clipe, mai mult decât oricând, resimţeam toată cinstea unui atare destin şi, smerit, mă înclinam în faţa lui.

Iaşi: Teatrul Naţional

CAPITOLUL PATRUZECI ŞI UNU

GUVERNUL AVERESCU

După demisia noastră Regele a însărcinat pe Generalul Averescu să formeze guvernul. Generalul a format următorul minister:

Generalul Averescu	Preşedinte al Consiliului şi ad-interim Ministru de Externe.
C. Argetoianu	Ministru de Justiţie.
C. Sărăţeanu	Ministru de Interne.
Fotin Enescu	Ministru de Finanţe şi ad-interim Ministru al Domeniilor.
General Culcer	Ministru de Lucrări Publice.
General Iancovescu	Ministru de Război.
Matei Cantacuzino	Ministru de Culte şi Instrucţie.
S. Luca-Niculescu	Ministru de Industrie.

Alcătuirea listei ministeriale era opera lui Argetoianu şi a lui Grigore Filipescu, îndeosebi a acestuia din urmă, care îi organiza de mult la Bacău un partid lui Averescu, pe care voia să îl facă după moartea tatălui său, precum am mai arătat-o, şeful forţelor conservatoare din ţară. Matei Cantacuzino, socrul său, Luca Niculescu, un protejat al lui Nicu Filipescu şi Generalul Culcer, tot un amic al lui, fuseseră aleşi prin directa intervenţie a lui Grigore Filipescu, acesta din urmă, îmbrăcat de-altminteri în ofiţer de rezervă, cu o lungă pelerină militară, urmărea pe Generalul Averescu de parcă era umbra lui şi se agita într'un chip nemaipomenit în tot Iaşul, deja îndeajuns de agitat în acele zile.

Argetoianu, oportunist şi setos de putere cum era, văzuse repede în popularitatea Generalului Averescu un piedestal pentru realizarea ambiţiilor lui. Sforţările lui Grigore Filipescu şi oportunismul lui Argetoianu nu reuşiseră încă să dea o formă concretă partidului averescian, aşa încât nu a fost aşa de uşor să se poată completa lista ministerială. În special, nu se găseau un ministru de interne şi unul de finanţe; din această cauză, constituirea noului cabinet suferea întârzieri şi Mackensen ne punea iar suliţa în coastă. Atunci Ştirbey a recurs la Fotin Enescu. Acesta îşi vedea liniştit de treabă la cooperaţie, dar, solicitat să primească ministerul de finanţe şi

să se rostească în câteva ceasuri, a alergat la mine, pe atât de surprins de onoarea ce i se făcea, pe cât de tulburat. L-am sfătuit să primească, cu atât mai mult cu cât apelul venea direct de la Rege. Cât priveşte pe Sărăţeanu, membru la Curte, surprinderea lui a fost şi mai mare când s'a văzut în capul ministerului de interne. Dimitriu şi prietenii noştri l-au ajutat însă câteva zile, căci se simţea cu totul străin de răspunderile ce i se încredinţaseră.

Îmi reamintesc şi acuma, în dimineaţa prestării jurământului, goana după miniştri şi mulţumirea lui Grigore Filipescu când în sfârşit, Generalul Averescu s'a putut duce la Palat cu cei mai sus pomeniţi, chiar de lipsea încă ministrul de domenii. Abia după câteva zile a primit să ia acest portofoliu Garoflid, pe atunci consilier agricol şi până ieri colaboratorul de aproape în această calitate al amicului Mârzescu. Deşi lista ministerială nu avea nici o importanţă, două lucruri erau interesante de ştiut: întâi de ce se adresase Regele Generalului Averescu şi, al doilea, ce misiune i se cerea să îndeplinească.

De ce se adresase Regele Generalului Averescu? Din îndemnul lui Brătianu şi cu drept cuvânt dealtfel, căci era personalitatea cea mai indicată pentru a juca rolul care ne preocupa pe noi. Într'adevăr, ce urmărea Brătianu în acel moment? Să se înceapă negocieri de pace cu Puterile Centrale, dar să se tărăgăneze lucrurile pe cât se va putea mai mult, opunându-se pretenţiilor lor exagerate şi dându-se mereu în acest chip Aliaţilor impresia că ne supunem fiindcă suntem constrânşi şi nu avem altă ieşire. Cine putea mai bine împlini un asemenea rol decât Generalul Averescu? Întâi nu era om politic sau, cel puţin, dacă ambiţiona să devină, prin trecutul său nu putea fi deocamdată considerat ca atare. Esenţial faţă de Aliaţi era ca nici unul din oamenii politici aflaţi la Iaşi să nu intre în tratative cu Germanii. Acest trist privilegiu trebuia rezervat celor de la Bucureşti, oamenilor politici care nu urmaseră la Iaşi Regele şi Drapelul Ţării. În al doilea rând, prin calitatea sa de militar Generalul Averescu era cel mai indicat să trateze sunând din sabie, arătând Puterilor Centrale că dacă pretenţiile lor trec peste anume margini, nu este exclus ca România să recurgă la o ultimă şi disperată manifestare armată. Primind pe Generalul Averescu înainte de a-şi fi constituit guvernul, în dimineaţa în care noi ne depuneam demisiile, Brătianu îi spusese categoric: „Să tratezi fără să-ţi laşi sabia în anticameră!“ şi această formulă zugrăveşte pe deplin ceea ce Brătianu cerea şi aştepta de la comandantul armatei a II-a devenit Prim Ministru.

În sfârşit, din cauza agitaţiunii politice la care nu se sfiise să recurgă în ultimele luni, Generalul Averescu avea multe simpatii în cercurile favorabile Aliaţilor şi, prin urmare, toată această lume era mai lesne dispusă să primească o politică de pace de la eroul de la Mărăşti, decât de la altul. În armată, de asemenea, curentele pacifiste, ca şi cele războinice, puteau

fi stăpânite de marea şi netăgăduita autoritate de care se bucura. Era însă Generalul Averescu dispus să-şi joace rolul astfel cum Brătianu îl concepea? Din convorbirile pe care le avuseseră cu el atât Brătianu cât şi Regele, rezulta că da. Averescu se arătase cu totul de acord cu vederile predecesorului său, împărtăşite de Suveran. Nu rămânea deci decât să i se încredinţeze puterea şi să se facă experienţa.

Din prima zi Brătianu a rămas pe gânduri, căci Averescu, în loc să urmeze calea proiectată, s'a arătat grăbit să încheie orice pace, făcându-şi asupra intenţiilor Germaniei iluzii de o nepermisă naivitate şi trădând preocuparea sa de a se instala la guvern şi de a inaugura o politică de sinceră apropiere şi colaborare cu Puterile Centrale.

Voi expune pe scurt felul cum Generalul Averescu şi-a înţeles misiunea. Din această expunere se va vedea că bănuielile lui Brătianu nu puteau decât să se confirme din zi în zi mai mult.

Dar, înainte aş vrea să deschid o paranteză. Voi povesti doar pe scurt desfăşurarea acţiunii Generalului Averescu, fiindcă nu o cunosc decât prin alţii, iar tot ce am scris până acuma au fost fapte pe care le-am trăit eu, la care am participat personal, la a căror îndeplinire sau la a căror pregătire am jucat adesea un rol însemnat. Nefăcând parte din guvernul Averescu, ce voi scrie despre el nu sunt lucruri ştiute prin mine direct, ci ştiute prin alţii. Bineînţeles, fiind la Iaşi în contact zilnic cu Brătianu, pot spune că eram în măsură să fiu bine informat, dar ţin să insist că o valoare prezintă pentru mine faptele la care am luat parte şi alta cele ce le cunosc prin ceilalţi, oricât de buni şi de serioşi ar fi fost aceşti informatori. Şi fie-mi îngăduit să spun că tocmai fiindcă am despre memorii această concepţie, nu pot atribui valoarea istorică pe care alţii sunt dispuşi să o acorde amintirilor acelora care, ca Iorga de pildă, nu au participat decât într'o foarte restrânsă măsură la evenimentele neutralităţii şi ale războiului şi care, prin urmare, tot ce au scris despre această istorică epocă au scris din auzite, din spusele unora şi ale altora şi, adesea, din zisele acelora care, cunoscându-le temperamentul şi vrând să se folosească de ei, aveau interesul să le prezinte lucrurile sub o anume lumină, care putea să nu fie întotdeauna cea mai strict corespunzătoare realităţii.

Acestea fiind spuse, închei paranteza şi trec la fapte. Imediat după prestarea jurământului, Generalul Averescu a trimis la Buftea o comisiune având în fruntea ei pe Papiniu de la Externe şi pe Jean Mitilineu, cu misiunea de a obţine o prelungire a armistiţiului, de a mijloci o întrevedere între Averescu şi Mackensen şi de a lua contact cu oamenii politici rămaşi în teritoriul ocupat, spre a afla printr'înşii care sunt adevăratele intenţii şi condiţii de pace ale inamicului.

Delegaţia s'a întors cu o prelungire de armistiţiu de 10 zile, în loc de 30 de zile cum ceruse, şi cu asigurarea că Mackensen este dispus să întâlnească pe Generalul Averescu. Cât despre oamenii politici, Mitilineu a luat

contact cu ei. Afară de Marghiloman, toţi s'au arătat duşmănoşi, iar Lupu Costache i-a transmis categoric din partea lui Carp următorul semnificativ mesagiu către Rege: „Dl. P.P. Carp vă roagă să spuneţi respectuos M.S. că, după părerea lui, chiar dacă Regele ar semna pacea cu Puterile Centrale, rămânerea Lui pe tron ar da naştere la o serie de convulsiuni care ar face dinastia imposibilă şi ar îngreuna vindecarea rănilor cauzate printr'o politică fatală".

În general, delegaţia s'a întors prea optimistă. Din câte putuse afla lăturalnic potrivit celor comunicate de Randa, chestia dinastică nu se mai punea, dar pretenţiile Puterilor Centrale erau mari. Trebuia să ne aşteptăm la grele şi umilitoare condiţii de pace. Noi nu eram de fel surprinşi, fiindcă ştiam dinainte că Puterile Centrale, cu toate declaraţiile făcute spre a ne ademeni să începem negocieri cu ele, erau hotărîte să fie fără milă faţă de noi. Chiar dacă Berlinul şi Viena ar fi fost dispuse la mărinimie, Pesta şi Sofia nu puteau împinge decât la soluţii extreme. Averescu însă continua să fie plin de iluzii şi la 9 Februarie a plecat la Buftea să se întâlnească cu Mareşalul Mackensen.

Este curios, dar de la începutul ostilităţilor dânsul trăia sub obsesiunea că relaţiile sale personale cu Mackensen pot influenţa hotărîrile Germaniei. Vă reamintiţi că încă în Septembrie 1916 la Bucureşti, când avioanele germane făceau atâtea victime omeneşti, Averescu a vrut să telegrafieze direct lui Mackensen, convins fiind că prin intervenţia sa va împiedica pe Germani să mai bombardeze capitala noastră. L-am oprit atunci să transmită telegrama inadmisibilă în principiu şi al cărei text putea da loc la regretabile comentarii. Abia ajuns prim-ministru, cel dintâi gând al său a fost să vorbească personal cu Mackensen. I s'a arătat că un atare demers nu are nici un rost, că dânsul este un simplu comandant de armată, şi chiar dacă cunoaşte intenţiile politice ale guvernului său şi ale Aliaţilor lui, se va feri să i le dezvăluiască, invocând rolul său strict militar. Totul a fost zadarnic, Averescu surâdea ironic având aerul să spună: „nu mă cunoaşteţi pe mine, când îi voi vorbi eu, lucrurile se vor schimba, suntem prieteni şi voi obţine ceea ce nici nu bănuiţi, ceea ce nimeni altul decât mine nu ar putea obţine!" Această naivă prezumţie avea, cu drept cuvânt, darul să exaspereze pe Brătianu, care spunea, „pe Mackensen nu îl va clătina întru nimic, iar el îşi va dezvălui cărţile înainte de vreme".

Aşa s'a şi întâmplat de-altminteri, Mackensen a fost foarte amabil, a păstrat rezerva prevăzută, a atins diferitele chestiuni fără a preciza nimic, a presărat spusele sale cu „cred că", „îmi închipui că", „sper că". Averescu a plecat plin de speranţe, iar Mackensen a putut transmite alor săi că delegatul României nu va fi intransigent, că se va putea uşor ajunge la înţelegere cu el.

De la prima întrevedere, Generalul Averescu îşi uitase sabia în anticameră. Mai mult, Brătianu aflase că în loc să se arate dârz, Averescu criti-

case pe autorii războiului şi dăduse să înţeleagă Mareşalului german că trebuie reluată vechea politică de prietenie cu Puterile Centrale. De aici până a spune că o atare politică nu ar fi trebuit să fie niciodată părăsită, nu era aşadar decât un pas. Chiar dacă Averescu nu l-a făcut, Mackensen era un om prea subţire ca să nu fi tras şi transmis guvernului său toate consecinţele pe care o asemenea atitudine le putea inspira. Aşadar, de la început Averescu dădea negocierilor cu totul alt caracter decât ceea ce fusese convenit, iar Brătianu începea să se gândească dacă soluţia Averescu mai trebuie susţinută. Evenimentele s'au grăbit să-l întărească în credinţa sa că de este vorba să se urmeze această cale, alţii o pot urma mai bine şi cu mai mult folos decât Averescu.

Într'adevăr, la o săptămână după întrevederea Mackensen-Averescu, delegaţii Puterilor Centrale au sosit la Bucureşti, Kuhlman pentru Germania, Czernin pentru Austro-Ungaria, Radoslavoff pentru Bulgaria şi Talaat Paşa pentru Turcia. Imediat Kuhlman şi Czernin au luat din nou la Buftea contact cu Generalul Averescu şi şi-au precizat de data asta condiţiile lor de pace. Chestiunea dinastică a fost scoasă din cauză, armata demobilizată va păstra strict ceea ce trebuie pentru apărarea împotriva bolşevicilor, o rectificare de fruntarie înspre Austro-Ungaria va asigura monarhiei habsburgice stăpânirea tuturor strâmtorilor din Carpaţi. Dobrogea va trece sub dominaţiunea Puterilor Centrale, cu cel mult un drept de acces la mare pentru România şi o completă aservire economică faţă de Puterile Centrale în genere şi de Germania îndeosebi.

Averescu, adus în sfârşit la simţământul realităţilor, a protestat în special în ceea ce privea Dobrogea, dar cei doi miniştri de externe care ştiau prin Mackensen că au în faţa lor nu pe militarul hotărît să-şi apere drepturile trăgând la nevoie încă o dată sabia din teacă, ci pe un politician care se oferea să reia o politică de amiciţie cu Puterile Centrale şi cerea numai condiţii care să înlesnească putinţa de-a juca un atare rol, nu au luat bineînţeles în serios protestările primului ministru român.

Brătianu afirma că în tot timpul convorbirii Averescu, în loc să sune din sabie, luase aere de „mea culpa“, în orice caz concluzia a fost că Czernin a vrut să vadă personal pe Rege şi să se înţeleagă cu el. Această cerere a tulburat adânc pe Suveran, îi era extrem de penibil să se întâlnească în astfel de împrejurări cu fostul ministru austro-ungar la Bucureşti, cu omul care îl insultase fără cruţare în atâtea rânduri. Pe de altă parte se punea principial întrebarea dacă este bine ca Regele să discute chestia păcii cu unul din delegaţii inamici. Consultat, Brătianu a fost de părere ca Regele să nu refuze întrevederea, căci după atitudinea Împăratului Carol, după misiunea pe care o încredinţase lui Randa, după acţiunea generală a Austriei de a scoate din dezbateri chestia dinastică, era greu ca dânsul să nu primească în audienţă pe Czernin. Refuzând, poate înăspri inutil lucrurile, primindu-l, poate înlesni negocieri, sau cel puţin afla ceva care să fie de folos cauzei noastre.

Regele a consimţit, întâlnirea având loc în vagonul regal la gara Răcăciuni. Un moment groaznic pentru Rege, sărmanul mărturisea pe urmă că numai datoria către ţară l-a făcut să treacă peste simţământul său de demnitate de om şi că niciodată nu a avut impresia că îndatoririle regale îi impun un sacrificiu mai dureros. Intrarea în război era o cauză mare, o chemare istorică, dar să te prezinţi ca învins în faţa lui Czernin învingător şi să-i cerşeşti mărinimia, era mai mult decât se poate cere unui om conştient de numele şi de mândria lui. Scump a trebuit Ferdinand de Hohenzollern să plătească Coroana României Întregite.

Czernin s'a prezentat în uniforma cu „la Toison d'Or" la gât şi cu aere de condescendenţă, care făceau întâlnirea şi mai penibilă. Audienţa a durat numai vreo 20 de minute. Czernin a declarat că nu cere pacea, că vine trimis de Suveranul său care, cu toată trădarea României, vrea să-i dea dovezi de toleranţă şi de mărinimie, dacă Regele primeşte imediat condiţiile de pace ale Puterilor Centrale. Dacă Regele le refuză, ostilităţile sunt inevitabile şi va fi sfârşitul României şi al Dinastiei ei. Ca să-l intimideze mai mult, Czernin a început să arate toate forţele de care Puterile Centrale dispun acuma când pacea s'a încheiat la Brest Litowsk şi când, prin urmare, frontul de la Marea Baltică şi până în Bucovina nu mai există. Totodată, el a insistat asupra informaţiilor precise pe care le au că o rezistenţă română nu poate dăinui mai mult de 4–6 săptămâni.

Regele, hotărît să fie foarte circumspect în răspunsurile lui, s'a mărginit să spună că sunt prea aspre condiţiunile, că România nu poate respira fără Dobrogea, că s'ar putea discuta cel mult situaţia Quadrilaterului dobândit de noi în urma războiului balcanic prin pacea de la Bucureşti.

Czernin a răspuns că dacă noi am fi la Budapesta condiţiunile noastre ar fi mai grele şi că el ne va asigura accesul la Constanţa.

Regele a repetat că sunt prea grele condiţiunile şi că nu va găsi niciodată un guvern român care să le iscălească. La aceasta Czernin a sugerat Suveranului să cheme pe Marghiloman, care este cel mai indicat să semneze pacea cerută de Puterile Centrale, având aerul să spună că având încredere în el, ar fi dispuşi să-i acorde unele uşurări. În fine, Czernin se arăta dispus să ne sprijine în chestia Basarabiei.

Regele continua însă să insiste asupra Dobrogei şi Czernin a plecat cerând în 48 de ore un răspuns hotărît: da sau nu. România înţelege sau nu să înceapă negocierile de pace pe baza propunerilor făcute de Puterile Centrale? Cele ce Czernin publică în memoriile sale cu privire la întrevederea de la Răcăciuni coincid în totul cu ceea ce Ştirbey mi-a povestit îndată după întoarcerea Regelui la Iaşi.

În mintea lui Brătianu lucrurile erau lămurite acuma. Să dai înapoi, nu mai era cu putinţă, Averescu scăpase ocazia de-a discuta cu mâna pe sabie, intrasem deci definitiv şi irevocabil pe calea unei înţelegeri cu Germania, înţelegere provizorie pe care pacea generală trebuia să o distrugă. Până

Fig. 4: Generalul Averescu la postul de comandă de pe dealul Paltin

atunci însă de ce să ne mai pierdem vremea cu Averescu. Dacă este vorba să ne apropiem de Germania, cei de la Bucureşti o puteau face cu mai mult folos trecător decât el, iar Czernin avea dreptate că pentru un atare rol Marghiloman era cel mai indicat printre cei din teritoriul ocupat.

Prin Ştirbey, Brătianu sfătuise pe Rege să profite de prima ocazie pentru a îndepărta pe Averescu şi a chema pe Marghiloman. Ocazia se ivi repede. Averescu a mai încercat să obţină de la Puterile Centrale ca ele să nu facă din cedarea Dobrogei, a strâmtorilor Carpaţilor şi din concesiunile economice condiţiile sine qua non ale păcii, dar Kuhlman şi Czernin erau grăbiţi, frontul de Est trebuia fără întârziere lichidat. O cereau Hindenburg şi Ludendorff, care simţeau că dacă nu vor obţine nici acuma repede un succes hotărîtor în Franţa, nu mai pot răspunde de soarta războiului.

În consecinţă, plenipotenţiarii Puterilor Centrale ne-au prezentat un ultimatum: până în ziua de 2 Martie ora 12 trebuie să ne rostim dacă primim sau nu ca bază de discuţii propunerile lor. Regele convocă imediat un Consiliu de Coroană. Discuţiile acestui consiliu ţinut la 17 Februarie 1918, ca şi cele ce i-au urmat la 18 şi la 19 Februarie au fost consemnate în trei procese verbale redactate de Alecu Constantinescu, revăzute de Brătianu şi supuse spre aprobare Regelui. Brătianu a ţinut ca cele discutate în aceste trei Consilii de Coroană să fie aşternute pe hârtie ca să constituie, mai ales faţă de Aliaţi, pentru ziua păcii generale, o dovadă indiscutabilă a atitudinii lui. De-altminteri, din toate punctele de vedere, aceste procese verbale sunt foarte interesante.

În primul consiliu ţinut la Palatul Regelui Sâmbătă 17 Februarie ora 10 a.m. au asistat pe lângă miniştrii – Generalul Averescu, Argetoianu, Sărăţeanu, Generalul Iancovescu, Matei Cantacuzino, Fotin Enescu, Garoflid, Generalul Culcer şi Luca Niculescu – preşedinţii Corpurilor Legiuitoare, adică Porumbaru, preşedintele Senatului, şi Morţun preşedintele Camerei, precum şi câte trei reprezentanţi ai partidului naţional liberal şi ai partidului conservator.

Reprezentanţii partidului liberal au fost Ion I.C. Brătianu, Ferechide şi Alecu Constantinescu, iar reprezentanţii partidului conservator Take Ionescu, D. Greceanu şi Mişu Cantacuzino. La cel de-al treilea consiliu au fost chemaţi şi Generalii Prezan, Văitoianu şi Eremia Grigorescu. Mă grăbesc să adaug că, neparticipând la aceste consilii, mă voi mărgini să reproduc ce mi-au spus Brătianu şi Alecu Constantinescu şi, mai cu seamă, cele ce rezultă din textul proceselor verbale mai sus amintite.

La primul consiliu a luat întâi cuvântul Regele, care a povestit întrevederea sa cu Czernin, a cerut părerea celor de faţă şi, la sfârşit, a declarat că a trimite delegaţi şi a trata nu înseamnă a încheia pacea. Cu alte cuvinte, el reflecta vechea idee a lui Brătianu, să discutăm spre a câştiga timp şi a aştepta desfăşurarea evenimentelor. Acestea trebuiau până în cele din urmă să se întoarcă pe frontul occidental în favoarea noastră.

Al doilea a vorbit Generalul Averescu, care a rezumat ceea ce făcuse de la venirea sa la putere, în special întrevederea avută la Buftea cu Czernin şi Kuhlman şi a conchis că el şi colegii lui sunt de părere să primim condiţiunile cerute de miniştrii de externe ai Germaniei şi ai Austro-Ungariei, începând imediat tratativele de pace.

Brătianu a arătat pe urmă că după părerea sa şi a amicilor săi politici, nu sunt decât două alternative: sau rezistenţa, sau acceptarea cererilor duşmanilor. Având în vedere împrejurările, rezistenţa este posibilă numai dacă sunt de acord guvernul, partidul liberal şi partidul conservator. Partidul liberal este de acord şi este de părere să se adopte această soluţie, crede că partidul conservator o împărtăşeşte şi el, dar întrucât guvernul o respinge, este evident că nu rămâne decât a doua soluţie, începerea tratativelor pe bazele cerute drept condiţii sine qua non de către inamic.

Şi dacă suntem reduşi la această tristă alternativă, Brătianu crede că este mai bine ca Generalul Averescu să cedeze locul celor de la Bucureşti şi să primească în bloc toate condiţiunile inamicului fără a se mai discuta, lămurindu-se printr'o atare atitudine că suntem în faţa unei păci impuse prin forţă, iar nu în faţa unei păci liber consimţite.

Din felul subtil în care a pus Brătianu chestia, este limpede că era de acord să se înceapă negocierile, dar că el caută mai mult să-şi rezerve pentru pacea generală poziţia sa faţă de Aliaţi. Dacă recitim procesul verbal cuvânt cu cuvânt vom vedea mereu că una spune şi alta se citeşte între rânduri. Aşa se explică unele confuziuni, unele contradicţii, unele reticenţe, care par ciudate, dacă nu sunt privite la lumina acestor preocupări. Dealtfel nu se poate aduce nici o imputare lui Brătianu că el a adoptat în Consiliul de Coroană această atitudine. Ea era urmarea firească a planului pe care, precum ştim, îl stabilise încă din Septembrie. Singura inovaţiune de astă dată era chemarea la guvern a celor din Bucureşti, motivată de consideraţiunile arătate. Ca să fim drepţi, Take Ionescu a fost tot atât de consecvent când a reprodus teza pe care a susţinut-o în întreagă această perioadă; nici o negociere, nici o pace, rezistenţă armată, plecarea în Rusia şi de acolo la Aliaţi a Regelui, a guvernului şi a parlamentului, adică acelora ce constituie fiinţa legală a statului.

În al doilea Consiliu de Coroană, care a avut loc la 18 Februarie, Regele şi Averescu au comunicat că s'a şi telegrafiat Puterilor Centrale că România primeşte condiţia prejudicială impusă de ele, adică renunţarea la întreaga Dobroge şi că începe negocierile de pace. Pe când discuţia era în toiul ei, lui Averescu i se înmânează o telegramă, prin care Puterile Centrale îşi măreau pretenţiile, nu se mai mulţumeau cu Dobrogea, ci ne cer în plus:

a) Să admitem în principiu o rectificare de graniţă dinspre Austro-Ungaria, care rectificare urmează să se precizeze în discuţiile dintre delegaţi.

b) Să demobilizăm îndată opt divizii, iar ce va rămâne din armata

română să servească drept trupă de poliţie la graniţa dinspre Rusia.

c) Să admitem trecerea trupelor Austro-Ungare prin Moldova şi Basarabia spre a merge în Ukraina.

d) Să invităm ofiţerii aliaţi să părăsească imediat România, asigurându-le repatrierea.

Atât Brătianu, cât şi Take Ionescu au declarat că faţă de atitudinea guvernului Averescu era de prevăzut că inamicul îşi va spori pretenţiile. Generalul Averescu, foarte surprins de aceste noi cereri care nu corespundeau de loc cu iluziile ce şi le făcuse, a cerut Regelui un termen de gândire şi convocarea pentru a doua zi a unui al treilea Consiliu de Coroană.

La acest consiliu ţinut la 19 Februarie, Regele, foarte emoţionat, a spus că guvernul a hotărît să primească toate condiţiunile preliminare cerute de inamic, iar Generalul Averescu a justificat hotărîrea sa prin faptul că numai încheind pacea se poate salva dinastia şi dobândi Basarabia.

Deoarece în cursul convorbirii sale Averescu spusese că scopul venirii sale la guvern fusese tocmai să încheie pacea cu Puterile Centrale, Brătianu a protestat şi a profitat de această ocazie pentru a arăta lămurit ce înţeles avusese în concepţia lui formarea guvernului Averescu. În fine dânsul repetă încă o dată că în situaţia actuală prezenţa la guvern a lui Marghiloman ar putea fi mai de folos decât aceea a lui Averescu.

Pe când era să se ridice şedinţa Principele Carol, foarte emoţionat, a intervenit în discuţie şi, cu voce tare, a spus: „Ştiu bine că faptul pe care îl săvârşesc nu este constituţional, totuşi cred că este bine ca în această zi să se mai audă un glas. Am fost rugat ca în numele Reginei şi al femeilor române unite în acelaşi gând cu ostaşii, care formează astfel aproape totalitatea naţiunii, să protestez împotriva hotărîrii luate astăzi. Sper că în această ţară se va găsi un om de stat care va ajuta pe Rege să nu iscălească o pace înjositoare".

Intervenţia Principelui Carol izvora desigur dintr'un simţământ explicabil şi care îi făcea onoare, formularea însă era de o naivitate care a răpit orice autoritate demersului său. Moştenitorul Coroanei protestând în numele Reginei şi al femeilor române, cu alte cuvinte Regina dezavuând în public pe Rege prin fiul ei, dânsul ridicându-se împotriva unei hotărîri atât de grave şi într'un moment atât de dramatic, nu în numele lui sau al oştirii dornice să se bată, ci al... femeilor române! Era o ieşire necugetată, aproape comică în mijlocul tragediei ce se desfăşura în Palatul din Strada Lăpuşneanu.

Spre justificarea tânărului Principe trebuie să adaug că vina nu era atât a lui, cât a Reginei, care, nefiind pusă la curent nici de către soţul ei, nici de către Barbu Ştirbey cu adevăratele scopuri urmărite de Brătianu, nu înţelegea ce se petrece în realitate şi nu se putea împăca cu ideea păcii separate. Impulsivă cum era, se afla de câteva zile într'o agitaţie de nedescris, spumega şi neputând să vină în Consiliul de Coroană să-şi expri-

me indignarea faţă de ceea ce considera slăbiciunea soţului şi lipsă de curaj, laşitate chiar a oamenilor politici ai ţării, chemase pe fiul ei şi îl convinsese de necesitatea protestării sale. Principele Carol, care de-altminteri era în aceeaşi stare de spirit ca şi mama lui, consimţi să ia cuvântul, fără a se gândi îndeajuns la forma ce trebuia să dea intervenţiei lui.

În orice caz iată cum România, trădată de Ruşi şi înconjurată de pretutindeni de inamici, a fost adusă să înceapă negocierile de pace cu Puterile Centrale.

După terminarea acestui ultim Consiliu de Coroană, un grup de doamne din societate, cele mai multe în costume de infirmiere, au manifestat la Palatul Reginei împotriva păcii separate şi au aclamat pe Aliaţi. Era epilogul ieşirii Principelui Carol, mişcător desigur, dar cam ridicol prin proporţiile şi personalitatea manifestantelor. La gravitatea tragică a acelui moment istoric nu se răspundea cu o minusculă răzvrătire de salon, poporul român îşi îndura în tăcere durerea, nu cu zbuciumări fără rost, ci cu credinţa sa lăuntrică mai vie decât oricând că dreapta cauză a românismului va învinge până în cele din urmă.

De acuma, soarta guvernului Averescu era pecetluită. Regele îşi luă, după îndemnul lui Brătianu, măsurile ca să încredinţeze puterea lui Marghiloman, care de-altminteri trebuia să vină peste câteva zile la Iaşi. Averescu îşi făcea însă iluzii asupra situaţiei sale, se vedea omul care va aduce României Basarabia şi care va reînnoda firul vechii noastre prietenii cu Puterile Centrale. Argetoianu era trimis la Buftea să iscălească tratatul preliminar de pace, iar la Ministerul de Război se lucra cu febrilitate la demobilizarea diviziilor. La Cameră, Averescu explica de ce se hotărîse să negocieze cu Puterile Centrale şi să ajungă cât mai curând la încheierea păcii. Parcă văd încă scena, Averescu în uniformă arătând că oricât ar fi de dureros, trebuie să tai un membru, căci numai astfel poţi scăpa tot trupul. România era bolnavul de pe masa de operaţii, el, chirurgul chemat să-l amputeze ca să-l salveze.

În sfârşit, trei evenimente au mai caracterizat ultimele zile ale guvernării averescane. În primul rând, iscălirea păcii de la Brest Litowsk. Evident că situaţia internă a Rusiei nu ne mai îngăduia de mult să credem că ea va continua să lupte, dar nu este mai puţin adevărat că această pace dădea o consfinţire definitivă şi legală ieşirii din luptă a marii Împărăţii vecine. De acuma, fără umbră de îndoială, frontul de răsărit dispărea şi Puterile Centrale aveau putinţa să îndrepte toate forţele lor spre frontul apusean. Iar noi eram lăsaţi fără speranţă imediată pradă Germanilor şi Austro-Ungariei.

Ca o mângâiere în izolarea noastră ne veneau ecourile presei franceze. Ziarul lui Clemenceau „L'homme Libre" scria: „Înconjurată şi trădată, România semnează pacea care îi smulge Dobrogea până la Dunăre, dar Aliaţii nu vor recunoaşte decât tratatele iscălite de ei".

„Le Matin“ spune: „Acestea sunt condiţiile grele pe care o naţiune trădată de diferite guverne ruse, este pe punctul de a le primi cu cuţitul la gât. Legăturile de simpatie tradiţională care ne leagă de România nu s'au rupt cu aceasta“. Iar „L'Echo de Paris“: „Păstrăm României, care a dovedit în Iulie trecut energia şi fidelitatea sa, toată dragostea noastră. Astăzi ea este în puterea inamicului, dar ştie că libertatea ei este solidară cu libertatea noastră şi că nu va fi cu putinţă o pace onorabilă pentru noi, dacă nu va fi totodată onorabilă pentru ea“.

În al doilea rând, tratativele Generalului Averescu cu bolşevicii de la Odessa. Se ştie în ce situaţie cu adevărat tragică se aflau compatrioţii noştri de la Odessa şi din Sudul Rusiei în genere. Era deci o datorie pentru guvernul Averescu să facă tot ce-i va sta în putinţă pentru a-i salva. Dar, după câte mi s'a spus, din îndemnul lui Argetoianu ai cărui părinţi erau la Odessa, Averescu cu o uşurinţă nepermisă a încheiat cu Romcerodul, adică de fapt cu Racowski, o convenţie în temeiul căreia, în schimbul repatrierii compatrioţilor noştri, el se obliga să evacueze în termen de două luni Basarabia. Este de închipuit ce argument a dat astfel bolşevicilor împotriva noastră, căci mărturiseam noi înşine într'un act oficial că ocuparea Basarabiei era un act precar, când teza noastră şi strigătorul adevăr istoric era ca acest ţinut românesc să se reîntoarcă în chip firesc şi pentru totdeauna la Patria Mumă, din trupul căreia fusese pe nedrept şi cu forţa răpit de Rusia Ţaristă. Mă întreb şi astăzi cum a fost cu putinţă ca Generalul Averescu să iscălească un asemenea act? Chiar în sine, concepţia de a plăti viaţa câtorva sute de Români cu preţul evacuării Basarabiei este monstruoasă. Prin căderea lui Averescu a căzut bineînţeles şi convenţia, dar nu este mai puţin adevărat că această nenorocită greşeală este singurul act pe care Rusia îl poate invoca împotriva noastră în chestia Basarabiei, şi tare mă tem să nu ne pricinuiască într'o zi mari greutăţi. Deocamdată el dovedea încă o dată că nu era omul potrivit pentru cerinţele vremii şi că plecarea lui se impunea cât mai neîntârziat.

În al treilea rând — plecarea misiunii militare franceze — de bună seamă aceasta nu mai putea să rămână în Moldova dacă noi încheiam o pace, fie ea chiar vremelnică cu Puterile Centrale. Generalul Berthelot şi ofiţerii lui erau însă foarte mâhniţi că Averescu nu făcuse nici un gest de protestare faţă de cerinţa inamicului de a ne impune izgonirea lor. Dimpotrivă, din toată atitudinea lui avea aerul aproape mulţumit să scape de ei. Este adevărat că relaţiile dintre Averescu şi Berthelot erau de mult încordate, dar un simţ elementar de decenţă, dacă nu de recunoştinţă naţională ar fi trebuit să dicteze cu totul o altă atitudine şefului guvernului român. Familia Regală şi noi toţi cei care colaborasem de un an şi jumătate cu Berthelot, cu ofiţerii şi cu medicii francezi am căutat să facem tot ce ne sta în putinţă pentru a le manifesta calda şi recunoscătoarea noastră simpatie şi să dăm despărţirii caracterul totodată sincer şi mişcător pe care îl

avea şi se cuvenea să-l aibă. În ziua plecării m'am dus cu Vintilă Brătianu să ne luăm rămas bun de la Generalul Berthelot. Şi el şi noi aveam lacrimile în ochi. Ne-a îmbărbătat, iar noi i-am exprimat toată gratitudinea noastră faţă de misiunea franceză şi de persoana lui. Şi el şi noi păstram neştirbită credinţa în victoria finală a Aliaţilor, dar nu puteam înlătura patetismul zilelor ce ne mai aşteptau. Mărturisesc că seara nu am fost la gară la Socola unde ştiam că va fi lume multă şi că prezenţa mea nu va fi observată de atâţia prieteni de care mă despărţisem dinainte, nu numai cu toate formele protocolare, dar şi cu adevărată emoţiune.

Nu am regretat absenţa mea, plecarea s'a făcut într'o atmosferă de explicabilă îndurerare, aproape toată lumea plângea, Regele, Regina dădeau prin prezenţa lor despărţirii toată solemnitatea cuvenită. Din nenorocire, durerile plecării oficiale se amestecau cu prea multe dureri personale şi unele din ele se manifestau cu prea puţină reţinere. Aş fi preferat o altă plecare.

Oricum ar fi fost, pe când Berthelot şi tovarăşii săi porneau spre Franţa, Marghiloman venea spre Iaşi. Războiul era sfârşit, alte lupte începeau şi cu tragicul nostru destin trebuia acuma să ne zbatem singuri.

CAPITOLUL PATRUZECI ŞI DOI

GUVERNUL MARGHILOMAN

Marghiloman îşi constitui guvernul precum urmează:

Alexandru Marghiloman	Preşedinte de Consiliu, Ministru de Interne şi ad-interim de Domenii.
C.C. Arion	Ministru de Externe.
M. Seulescu	Ministru de Finanţe.
Meissner	Ministru de Industrie.
S. Mehedinţi	Ministru de Culte şi Instrucţie.
N. Ghika-Comăneşti	Ministru de Lucrări Publice.
D. Dobrescu	Ministru de Justiţie.
C. Hârjeu	Ministru de Război.

Ministerul de Domenii fu încredinţat curând după aceea lui Garoflid. Meissner devenind după convocarea parlamentului preşedintele Camerei, a fost înlocuit cu Grigore Cantacuzino, iar Dobrescu luând preşedinţia Senatului, îi încredinţă lui Ion Mitilineu conducerea departamentului Justiţiei.

În această formaţiune ministerul Marghiloman dăinui până la prăbuşirea Puterilor Centrale, obiectul pentru care fusese chemat la putere fiind semnarea păcii. În concepţia Regelui şi a lui Brătianu menirea lui era să asigure până la pacea generală un modus vivendi acceptabil cu Puterile Centrale, la discreţia cărora ne aflam vremelnic de pe urma ieşirii din luptă a Rusiei.

Dacă Marghiloman ar fi înţeles la ce se mărginea rolul lui, acest rol de sacrificiu într'un interes superior de stat, ar fi putut fi demn de recunoştinţa naţională. Cu o desăvârşită lipsă de simţ politic, Marghiloman nu a priceput însă deloc rostul guvernării sale. Şi-a închipuit că politica lui biruise, că evenimentele au dat dreptate prevederilor lui, că soarta războiului este definitiv hotărîtă, că victoria Puterilor Centrale este asigurată. El venea la Iaşi în chip de învingător şi, plecând de la această credinţă, pe de-o parte considera că prin sforţările lui va scăpa tot ce se mai poate scăpa după criminala politică a lui Brătianu şi după ultimele neîndemânări ale lui Averescu şi ale lui Argetoianu, pierderi de-altminteri larg com-

pensate prin anexarea Basarabiei, la care Puterile Centrale consimţeau, şi că va reînnoda, astfel, spre fericirea României, firul tradiţionalei noastre amiciţii cu Germania şi cu monarhia Austro-Ungară. Iar pe de altă parte, credea că nenorocirile României se datorau relei ei organizaţiuni de stat şi crizei morale prin care trece şi, prin urmare, că datoria lui — chemarea lui providenţială — este să procedeze fără întârziere la opera de refacere şi de regenerare morală a ţării. Proclama aceasta neîncetat şi pretutindeni, el, sărmanul, care în acele ceasuri nu era decât nenorocitul instrument şi jalnica jucărie a armatelor inamice ce ocupau vremelnic România, de pe urma unui război în care, de fapt, chiar ele pierduseră speranţa de a-l mai câştiga.

Este adevărat că mai târziu, când roata soartei s'a întors, când Aliaţii au câştigat războiul, când politica noastră a triumfat, când unitatea noastră naţională s'a împlinit, Marghiloman a încercat să nege starea lui de spirit de atunci. A vrut să se înfăţişeze opiniei publice ca omul care s'a jertfit conştient pe altarul patriei. Noi, cei care am trăit zilele de la Iaşi ştim însă că nici prin minte nu-i trecea lui Marghiloman să se considere atunci ca un sacrificat, el era convins, convins până în adâncul sufletului său, că evenimentele au confirmat temeinicia politicii pe care o preconizase şi că de acuma el trebuie să îndrepte ceea ce nebunia altora a stricat şi să pedepsească pe cei ce alergând după himera cuceririi Ardealului, aruncaseră Regatul României într'o neiertată calamitate. Sfârşitul războiului mondial era atât de sigur pentru el, încât nici nu admitea să cerceteze măcar ipoteza victoriei Aliaţilor.

Îmi aduc aminte în această privinţă conversaţia atât de caracteristică pe care în Martie 1918 a avut-o cu Robert de Flers. Pe frontul francez Hindenburg dezlănţuise marea sa ofensivă, ultima speranţă a Puterilor Centrale. Momentul era într'adevăr dramatic pentru Aliaţi, fiindcă desfiinţarea frontului rusesc îngăduia Germaniei să-şi concentreze toate diviziile pe frontul occidental, iar Americanii nu erau încă în măsură să le dea un ajutor efectiv. În primele zile ale ofensivei, Germanii înregistraseră oarecare succese. Văzându-l pe Robert de Flers, Marghiloman nu s'a sfiit să-i spună că după informaţiile lui precise, Aliaţii vor fi curând definitiv bătuţi. De Flers încercând să-l contrazică şi să-i arate motivele pentru care credinţa lui în izbânda patriei sale nu este cu nimic clătinată prin micile înaintări din ultimele zile, Marghiloman a luat un aer de compătimitoare superioritate şi, afirmând încă o dată dragostea sa personală pentru Franţa, a început să adreseze lui de Flers adevărate condoleanţe. De la preşedinţia consiliului de Flers a venit direct la mine unde era poftit la masă, şi văd încă indignarea cu care mi-a relatat toată convorbirea.

De-altminteri aceasta nu era numai mentalitatea lui Marghiloman, era mentalitatea tuturor acelora de la Bucureşti. Nu mai vorbesc de cei mici, dar toţi factorii politici cu oarecare influenţă începând cu Petre Carp şi

sfârşind cu Stere, toţi considerau ca o axiomă că am pierdut definitiv războiul şi singura lor preocupare era cum putem recâştiga mai repede încrederea şi prietenia Puterilor Centrale.

Era o notă agravantă pentru Marghiloman care, pe când ceilalţi — Carpiştii îndeosebi — înţelegeau să răzeme acţiunea lor mai cu seamă pe Germania, îşi punea toate speranţele în Austro-Ungaria. El se considera omul Austriei, doar Czernin îl recomandase Regelui. Şi astfel ne era dat să asistăm la acest spectacol de necrezut şi cu adevărat paradoxal, monarhia Habsburgilor slujind drept centru de gravitate al politicii unui prim-ministru român în clipa în care această seculară monarhie troznea din toate încheieturile şi în care conducătorii ei disperau de soarta şi de viitorul Ţării lor.

Generaţiile viitoare se vor întreba desigur cum a fost cu putinţă ca un om ca Marghiloman să-şi fi putut face asemenea nepermise iluzii şi să fi arătat atâta neînţelegere evenimentelor epocale ce se desfăşurau sub ochii lui. Noi, cei care l-am cunoscut — şi printre toţi eu, care l-am cunoscut bine — nu ne miram. Aşa era Marghiloman, cel mai surprinzător amestec de inteligenţă şi de obtuozitate, de logică şi de inconsecvenţă, de chibzuială şi de uşurinţă, de simţ practic şi de lipsă de orizont politic. De fapt, o interesantă, dar enigmatică psihologie. Mărturisesc că dintre toţi fruntaşii vieţii politice a României contemporane, Marghiloman este cel ce scăpa mai mult posibilităţilor noastre de analiză. Carp era un convins şi un intransigent, Maiorescu un sceptic plin de abilităţi şi de subtilităţi, Filipescu un patriot şi un impulsiv, Take Ionescu un intuitiv şi un romantic, Ion I.C. Brătianu un om de concepţii mari şi de o voinţă neînfrântă, Vintilă Brătianu un apostol în slujba unor credinţe. Dar Marghiloman, ce era Marghiloman? Nici azi nu pot răspunde acestei întrebări.

Unii au zis: un om superficial, un om de faţadă. Da şi nu. Era desigur multă superficialitate la Marghiloman, o întâlnim la fiecare pas al carierei sale politice, când îl vedem punând mereu pe acelaşi plan şi, aş putea spune, cu o egală dexteritate, grave preocupări de stat, consideraţiuni subalterne şi prejudecăţi ridicole. Uşurinţa lui provenea de-altminteri şi din tendinţa, veşnica sa tendinţă de a-şi lua dorinţele drept realităţi. Adversarii cunoşteau această slăbiciune şi au folosit-o adesea. Aşa fiind, el ajungea să trăiască într'o lume fictivă, lumea închipuirii şi a iluziilor lui. Citind paginile din memoriile sale consacrate, spre pildă, zilelor prăbuşirii Austro-Ungariei şi adunării de la Alba-Iulia ni s'ar părea a fi revoltătoare, dacă nu ne-am da seama că Marghiloman singur, dar sincer, nu reuşise încă să substituie realităţile evidente dorinţelor lui himerice.

Ceea ce este mai uimitor, ceea ce dăsăvârşeşte paradoxul, este că din manifestaţiunile sale oratorice se desprindea o atmosferă de înaltă intelectualitate, or el avea o cultură generală din cele mai mediocre. Prinsese, ce este drept, o serioasă cultură juridică, dar cultura literară, cultura artis-

tică, îi lipseau cu desăvârşire. Mai întâi nu citea. Vara, la Carlsbad, când îşi făcea cura şi se plictisea citea Muşchetarii lui Dumas père, sau vreun roman de senzaţie. Cred că nu exagerez dacă zic că adesea săptămâni întregi lecturile lui se mărgineau la ziarul de curse francez „Le Jockey", pe care de-altminteri uneori îl citea cu ostentaţiune chiar pe banca sa de deputat în vechea Cameră de pe dealul Mitropoliei. Se documenta în cele mai multe probleme din convorbiri avute cu unii şi cu alţii, prindea din zbor chestiile şi le explica pe urmă mai bine decât cei ce i le expuseseră şi le studiaseră cu de-amănuntul.

Deşi foarte bogat, în viaţa lui nu a cumpărat un tablou şi îndeosebi avea o suverană nepăsare pentru obiectele de artă din orice epocă şi de orice provenienţă. Într'un târziu muzica a avut pare-se darul să-l atragă, deşi clevetitorii pretind că mai mult din snobism, decât din adevăratul imbold al sufletului său.

Om de paradă fără îndoială, aparenţele au jucat pururea un rol covârşitor în concepţia de viaţă a lui Marghiloman. Într'o ţară în care se dispreţuia îmbrăcămintea bărbătească, Marghiloman purta veşmintelor sale o grijă neobişnuită. Elegant şi spilcuit, el se singulariza în tăietura îngrijită a hainelor, prin forma favoritelor, ca şi prin cadenţa ritmică şi oarecum afectată a gesturilor. Era o figură unică în felul ei. Ştia să poarte capul sus, să se stăpânească în orice împrejurare şi în faţa oricărei adversităţi, fără ca o singură trăsătură a feţei sale imperturbabile să-l trădeze vreodată. O concentrată apăsare a limbii la colţul gurii şi o imperceptibilă înroşire a urechilor erau pentru iniţiaţi singurele manifestări externe ale tulburării sale sufleteşti. Întotdeauna mulţumit şi voios, înainta în viaţă surâzător şi optimist.

Şi totuşi, Marghiloman ştia să ia şi lucrurile în serios, să examineze o problemă gravă fără superficialitate, să despice o situaţie cu un ochi pătrunzător şi cu o conştiiciozitate împinsă până în cele mai mici amănunte, să înlăture aparenţele faţadei, să se scoboare la realităţile permanente şi vii. Mai mult, moştenise de la tatăl său, de la practicul şi marele arendaş Iancu Marghiloman, un real spirit gospodăresc. La toate ministerele prin care a trecut a fost un bun, sârguitor şi priceput administrator. Avea metodă în lucru, ordine în conducere, promptitudine în hotărîri, putea aduce şi a adus în administraţia statului, ca şi în cea a Jockey Clubului, netăgăduite servicii.

Alţii au zis — un om norocos, cu toate calităţile şi cu toate cusururile inerente copiilor răsfăţaţi ai soartei. Iarăşi, şi da şi nu. Netăgăduit că Alexandru Marghiloman a fost un privilegiat al soartei, natura l-a înzestrat cu alese însuşiri intelectuale, cu un strălucit şi minunat talent oratoric, iar împrejurările au făcut din el un om bogat, unul din marii latifundiari ai României Mici.

Dar dacă este adevărat că până pe la 50 de ani totul i-a reuşit, că a

cunoscut fericirea intimă, onorurile publice, ascensiunea politică, succesele parlamentare, nu este mai puţin adevărat că de la acea vârstă şi până la moarte viaţa lui nu a fost decât o luptă neîncetată, pe care a trebuit să o poarte — şi a purtat-o cu bărbăţie şi cu o impresionantă tenacitate — împotriva unei necruţătoare adversităţi. Rând pe rând s'au năruit liniştea lui intimă, speranţele lui politice, concepţiile lui despre rolul României în războiul mondial, existenţa partidului, credinţele tinereţii şi perspectivele de viitor. Cu rare şi fugitive eclipse, peste 20 de ani de înfrângeri şi deziluzii. Cunosc în istoria noastră politică puţine destine mai patetice decât această luptă între o soartă nemiloasă şi un om care până pe pragul mormântului nu a vrut să i se supună. Marghiloman a fost toate acestea, dar a fost totodată mai mult şi mai puţin.

Mai mult, fiindcă avea într'un grad superior aceluia al contemporanilor săi arta de-a expune o chestie, de-a motiva o atitudine. Spiritul său de analiză era remarcabil, discursurile lui sunt însă cu desăvârşire lipsite de concepţii, de idei generale, cu toate că nimeni nu ştia ca el să susţină o temă anumită, să o prezinte sub toate feţele ei, să alunece asupra părţilor slabe, să scoată în evidenţă punctele ei luminoase. Argumentele se înşirau la el logic şi estetic şi totul era înveşmântat într'o formă de o voită, dar reală eleganţă, spus într'o limbă unde se împerecheau armonios neologisme îndrăzneţe şi arhaice locuţiuni româneşti. Nefiind nici omul credinţelor adânci, nici omul patimilor violente, cuvântul său nu era înaripat, discursurile sale nu oscilau ca la alţii între scăderi neaşteptate şi culmi nebănuite, ele se menţineau la acelaşi nivel înalt şi se impuneau admiraţiunii constante, dacă nu aclamaţiunilor gălăgioase. Prin însuşirile lui specifice, se poate spune că Marghiloman a fost cel mai de seamă dintre „débaterii" noştri parlamentari.

Nu pot uita faimoasa sa interpelare din 1908 împotriva activităţii Ministerului de Război al Generalului Averescu. Mai multe ceasuri de-a rândul şi-a desfăşurat acuzaţia cu o artă în prezentarea actelor din dosare, cu o măestrie în comentarea lor, cu o armonie în construcţia tehnică a discursului, mai presus de orice calificare. Aveam impresia că nu am în faţa mea un orator, ci un strateg care şi-a aşezat bateriile cu atâta ştiinţă, care şi-a combinat înaintarea trupelor cu atâta preciziune, încât vedeai cum sub focul lor concentric şi sub coordonata lor năvală cetatea trebuia să capituleze. Argumentele lui se succedau ca valurile unui asalt irezistibil.

Atunci abia am avut intuiţia că mi se dezvăluieşte adevărata personalitate a lui Alexandru Marghiloman, căci cei ce au crezut că dânsul a fost un om politic s'au înşelat. A fost un avocat, un mare avocat, poate cel mai mare avocat al acestei ţări. Ca să pledeze o cauză era neîntrecut. Dacă ar fi fost sărac, dacă ar fi trebuit să-şi câştige existenţa, ar fi avut la bară o situaţie superioară tuturor colegilor săi şi în genere pentru baroul român, pentru strălucirea oratoriei judiciare, bogăţia lui Marghiloman a fost o

reală pagubă. De-altminteri, după întoarcerea sa din Paris de la studii, a practicat advocatura câţiva ani şi succesul său a fost fără seamăn. Din nenorocire însă, ambiţia sa personală, vanitatea unui părinte îmbogăţit, mentalitatea mediului social în care trăia, l-au sustras de la vocaţiunea sa firească şi l-au îndrumat spre cariera politică pentru care nu avea de fapt însuşirile cuvenite. În politică se cere credinţă, concepţii şi spirit de sinteză. Marghiloman nu a avut nici credinţe adânci, nici concepţii largi, nici facultăţi de sinteză. Convenienţe sociale, nu principii poruncitoare l-au adus în lagărul conservator şi, fapt caracteristic, odată nu a primat acolo glasul doctrinelor şi al programelor, ci îndemnul prieteniilor personale. Decenii întregi a fost omul lui Carp, nu omul ideii conservatoare.

Cât priveşte orizontul său politic, era surprinzător de mărginit, felul lui de-a privi orice chestie era îngust, dictat de consideraţiuni meschine, stăpânit de vanităţi, de ostilităţi mărunte. Fără îndoială — indiferent de valoarea concepţiei în sine — un Carp, un Lahovary, un Maiorescu chiar îi erau cu mult superiori. Ei ştiau să integreze o chestie trecătoare în cadrul intereselor permanente ale evoluţiei generale a statului nostru. Marghiloman cerceta totul în limitele stricte ale actualităţii prezente. Ce era însă mai departe, cum se înlănţuiau problemele, cum se coordonau, aceasta ieşea din sfera preocupărilor lui intelectuale şi a frământărilor sale sufleteşti. Iar spiritul de sinteză nu avea ce căuta în structura intelectuală a unei minţi atât de analitice, de aceea era întotdeauna un izbitor contrast la dânsul între examinarea unei chestii şi între concretizarea concluziilor ce se desprindeau dintr'însa. Pe cât era de maestru în cea dintâi, pe atât era de mediocru, de banal, în cea de-a doua.

În fine, ca să reuşeşti în politică, pentru ca să fii un adevărat om de stat, trebuie să ai acel dar special cu care te naşti, pe care nu-l poţi dobândi nici prin strădanie, nici printr'o experienţă oricât de îndelungată — simţul politic. Or, acest simţ i-a lipsit cu totul lui Marghiloman şi, urmăridu-l de-a lungul întregii sale cariere, vom vedea cum i-a scăpat necontenit înţelesul adânc al vremurilor pe care le-a trăit.

Două au fost în zilele lui marile curente ce au determinat evoluţiile sociale şi istoria popoarelor: curentul democratic şi principiul naţionalităţilor. Şi ciudat, dar caracteristic şi edificator, în toate împrejurările îl găsim pe Marghiloman împotriva acestor curente. De câte ori a fost vorba în politica noastră internă de vreo măsură având drept scop democratizarea ţării, fie că această măsură se chema îmbunătăţirea tocmelilor agricole, casa rurală, exproprierea, reforma electorală, votul obştesc, el a trebuit să i se împotrivească

Iar când a fost vorba de întregirea neamului, printr'o orbire pe care numai lipsa, organica lipsă de simţ politic o poate tălmăci, îl vedem punându-se fără rost de-a curmezişul aspiraţiunilor naţionale şi înfundându-se cu îndărătnicie până la absurd şi până la inadmisibil într'o politică

Fig. 5: Alexandru Marghiloman

de pactizare cu inamicul şi de obedienţă faţă de cotropitori. Poate că această lipsă de simţ politic ar fi compromis mai puţin cariera lui Alexandru Marghiloman, dacă natura i-ar fi dat un antidot şi un frâu prin puţină moderaţiune şi prin puţină prudenţă. Dar, spre suprema lui nefericire lipsa de simţ politic era agravată - amplificată - printr'un incorigibil temperament de jucător. Jocul ocupa un loc însemnat în toată organizarea traiului său, îi consacra cel puţin câteva ore în fiecare zi. Juca acasă după micul dejun cu intimii săi, dacă nu ar fi fost decât „tric-trac", sau „alma", juca după prânz la club „poker" sau „maus" oricât de ocupat ar fi fost la Cameră, sau la minister şi oricât de grave ar fi fost problemele de la ordinea zilei. Juca săptămâni întregi la hipodrom sau pe toate câmpurile de curse din Franţa. Şi tot aşa juca şi în politică, punea totul pe o carte şi dacă pierdea, cu patimă, cu încăpăţânare şi cu speranţă în câştig, reîncepea.

Avea de-altminteri însuşirile tipice marelui jucător: îndrăzneală la atac, necruţare la câştig, neşovăială la pierdere, dar este lesne de înţeles că în asemenea condiţiuni lipsa sa firească de simţ politic nu l-a putut duce decât la jalnicul capitol cu care s'a încheiat viaţa lui politică, începută sub atât de promiţătoare şi de strălucite auspicii.

Păcat, de o mie de ori păcat, căci ţara ar fi fost îndreptăţită să culeagă de pe urma acestui proeminent fiu al ei alte roade decât cele pe care le-a cules. Cu unele din însuşirile lui, cu marele său talent, cu puterea sa de muncă, cu netăgăduitul său patriotism, Marghiloman ar fi meritat o altă soartă, o altă pagină decât aceea pe care a înscris-o în cartea neamului.

Mulţi dintre contemporani, aflaţi sub impresia patimilor vremurilor înfrigurate ale neutralităţii, ale ocupaţiei străine, ale păcii de la Bucureşti şi ale întregirii neamului, refuzau să-i retragă lui Marghiloman osânda judecăţii lor neiertătoare. Eu mărturisesc că nu simt în mine această putere, nu o simt din ziua în care am citit, la moartea lui, codicilul testamentului său. Cuvintele: „Am greşit poate mai des decât socotesc, dar gândul mi-a fost întotdeauna curat şi mi-am iubit ţara", dezvăluiesc drama intimă a acestui biruit. Pentru ea, dacă nu pentru activitatea sa politică, socotesc că viaţa şi cariera lui Alexandru Marghiloman trebuie să fie judecate nu în lumina resentimentelor justificate, nu în cadrul rigid al logicii şi al moralei, ci în perspectiva, în îngăduitoarea perspectivă a unei infinite melancolii.

Oricum ar fi, în Iaşii din Martie 1918, eram departe de posibilitatea unor asemenea judecăţi senine. Eram în vâltoarea tuturor patimilor, a tuturor nedreptăţilor şi a tuturor calomniilor. Noi eram criminalii şi învinşii, el era clar văzătorul, care trebuia să desăvârşească înalta lui chemare şi marea sa operă.

Prima lui îndatorire era desigur să iscălească pacea, să o iscălească cât mai repede. El şi C.C. Arion conduceau negocierile, o întreagă delegaţie

de militari, printre care figurau mai cu seamă economişti, trebuia să-i ajute în stabilirea punctelor tehnice ale viitorului tratat.

Este de prisos să mai spun că nu am de gând să fac aici istoricul acestor tratative şi aceasta pentru trei motive: întâi, pentru că nu am luat parte la ele, al doilea pentru că, oricât ar părea de necrezut, nici nu ne-am interesat vreodată la Iaşi despre ce şi cum discuta Marghiloman cu Czernin şi Kuhlman la Bucureşti. Eram atât de convinşi că tot ce se iscăleşte cu Puterile Centrale este provizoriu şi trecător, că totul va fi repus în cauză la pacea generală. Eram atât de convinşi că la pacea generală Aliaţii vor dicta condiţiunile, iar nu Germania şi Austro-Ungaria, încât nici nu ne trecea prin minte să dăm vreo însemnătate hotărîrilor la care ajunseseră delegaţii României.

Ştiam că Dobrogea ne este răpită, că Ungurii ne luau defileurile munţilor şi că Germanii, îndeosebi, ne impuneau condiţii economice care ne transformau într'o adevărată colonie a lor. Marghiloman credea că obţinea o mare victorie când reuşea să smulgă negociatorilor adverşi câţiva kilometri la dreapta sau la stânga. Brătianu obişnuia, dimpotrivă, să spună că va fi cu atât mai bine cu cât condiţiunile inamicului vor fi mai drastice, pentru că astfel Aliaţii vor înţelege şi mai limpede ce fel de pace îi aşteaptă, dacă vor avea cumva slăbiciunea să nu împingă războiul până la definitiva îngenunchiere a Puterilor Centrale.

Adevărul este că Marghiloman începuse aceste tratative plin de iluzii, convins că prin legăturile lui va obţine serioase îmbunătăţiri ale condiţiilor iniţiale. Pe zi ce trecea, el avea întristarea să constate nu numai că D-nii. Kuhlman şi Czernin nu îndulceau condiţiile, dar că ele deveneau tot mai grele, tot mai apăsătoare. Şi atunci a început polemica între el şi Generalul Averescu, fiecare pretinzând că celălalt este vinovat de îngreunarea de nesuferit a acestor condiţiuni de pace: Marghiloman susţinea că la Buftea, Averescu primise fără să le discute preliminariile de pace şi că, el venind la putere, găsise astfel iscălitura României irevocabil angajată; Averescu răspundea că el nu a iscălit condiţiunile păcii, ci prelungirea armistiţiului, că era hotărît că trebuia să cedăm Dobrogea, dar că în privinţa celorlaltor condiţii nu a înţeles niciodată să lege ţara. Marghiloman replica afirmând că se prezentase la Buftea precedesorului său o hartă cu noul traseu al graniţei în Carpaţi, pe care acesta o aprobase fără să-şi fi dat seama de ceea ce făcea şi că acuma, la fiecare cerere a lui, plenipotenţiarii germani şi, mai ales, cei austro-ungari îi opuneau aprobarea lui Averescu. Dacă nu ar fi avut mâinile legate de nedibăciile Generalului, el cu siguranţă ar fi obţinut de la învingătorii zilei condiţii mult mai bune, mult mai omenoase. Nu adăuga însă că Averescu nu iscălise nimic pe plan economic şi totuşi era înspăimântat şi dânsul de pretenţiile germane, de tot ce ne luau şi de tot ce ne cereau pentru viitor.

Noi surâdeam de această polemică în care ambele părţi erau deopo-

trivă vinovate şi în care Generalul Averescu şi Marghiloman comiteau aceeaşi principială greşeală de a-şi închipui că Puterile Centrale ne vor cruţa şi că pretenţiile vor fi în funcţiune de simpatiile personale ce le pot inspira unora sau altora negociatorii noştri. Ceea ce ne interesa pe noi nu era conţinutul acestui tratat, pe care încă o dată îl socoteam prin însăşi definiţia lui trecător, ceea ce ne interesa era să nu se ratifice, pentru ca să putem în ziua păcii generale invoca faţă de Aliaţi cu mai mult temei încă precaritatea lui, caracterul de act încheiat sub puterea baionetelor. În acest sens se exercita toată influenţa lui Brătianu la Palat, căci pe când Marghiloman insista pe lângă Rege să ratifice tratatul, dânsul prin Barbu Ştirbey facea tot ce-i sta în putinţă ca Suveranul să tot amâne această ratificare. Şi, încă o dată, Brătianu a învins. În ziua iscălirii armistiţiului, România nu ratificase acest odios tratat şi se putea prezenta la masa verde a păcii generale cu o nouă dovadă a statorniciei faţă de Aliaţi şi a credinţei ei în izbânda lor finală.

Pe când se negocia pacea de la Bucureşti, s'a desăvârşit şi unirea Basarabiei. Zic s'a desăvârşit, fiindcă de fapt de când se prăbuşise Rusia, această unire era virtual implinită. Aşa se înfăţisa ea în conştiinţa tuturor, nu numai dincoace, dar şi dincolo de Prut. Nici un moment exponenţii mişcării naţionaliste din Basarabia nu şi-au închipuit că, proclamând Republica independentă basarabeană, ei constituie un stat menit să rămână cu adevărat independent. În concepţia lor, această neatârnare şi această Republică nu erau decât primul act al unirii dorite, fireşti şi fatale cu patria mumă. Din ziua în care toate provinciile neruseşti din împărăţia Ţarilor îşi recâştigau independenţa, devenind iar state libere, Basarabia nu putea avea altă soartă decât aceea de a se reîntoarce la România. Dacă faptul a suferit oarecari întârzieri, era numai din motive de oportunitate, în sine problema era rezolvată, irevocabil şi indiscutabil rezolvată. Într'adevăr, cât timp subsista o aparenţă măcar de front rusesc, noi ne opuneam ca unirea să fie proclamată în mod formal, pentru ca Aliaţii să nu ne poată învinui că am contribuit noi, printr'un gest al nostru, la retragerea Ruşilor din luptă.

După ce am trimis armatele noastre în Basarabia la începutul lui Ianuarie, era evident că unirea era chiar împlinită, totuşi nu am vrut nici atunci să-i dăm o concretizare formală, ca să nu apară în faţa opiniei publice mondiale ca o cucerire prin arme, când interesul cauzei cerea neapărat un act voit şi liber consimţit de către populaţia basarabeană, pe baza principiului autodeterminării popoarelor.

Tot astfel, când Generalul Averescu a venit la putere, Inculeţ şi Ciuhureanu, nerăbdători să pună capăt acestei situaţii echivoce, au sosit la Iaşi ca să grăbească actul unirii. Generalul Averescu cu drept cuvânt le-a cerut să-l mai amâne, căci începuse tratativele de pace, iar Puterile Centrale îi cereau Dobrogea şi, ca să justifice cererea lor, îi ofereau Basarabia în

schimb. Un guvern român nu putea însă transforma Basarabia în obiect de compensaţie. În faţa temeiniciei acestui argument cei dintâi s'au înclinat fraţii noştri basarabeni.

Când pierderea Dobrogei a fost un fapt îndeplinit, nu mai era nici un motiv să se mai întârzie proclamarea oficială şi solemnă a Unirii şi iată cum în chip firesc ea a avut loc în Chişinău la 27 Martie 1918.

Am aflat în urmă de la Inculeţ că în şedinţa consiliului de miniştri de la 23 Martie, când Marghiloman a cerut colegilor săi basarabeni să plece la Chişinău spre a purcede la actul unirii, au fost oarecare şovăieli. Halipa, cu desăvârşire apolitic, a consimţit imediat, Ciuhureanu a cerut să se ţină seama de părerea lui Inculeţ, iar acesta a solicitat 24 de ore de gândire. De ce? Fiindcă, neîncrezător în concepţiile conservatoare ale lui Marghiloman voia să aibă garanţii formale în privinţa reformei agrare şi a votului universal şi, în al doilea rând, fiindcă voia să se asigure că la pacea generală o unire făcută acuma cu aprobarea Puterilor Centrale nu va influenţa în rău asupra hotărîrilor finale ale Aliaţilor. Inculeţ, mai inteligent decât tovarăşii lui, îşi dădea perfect seama că adevărata hartă a Europei de mâine se va stabili numai la pacea generală. În consecinţă, el s'a dus înainte de a-şi da răspunsul la Fasciotti, la Barclay, la Wopicka şi la Saint Aulaire. E interesant de notat diferenţele de atitudini: Fasciotti nu numai că nu a consimţit, dar i-a spus lui Inculeţ că basarabenii nu ar trebui să-şi închipuiască că Rusia nu va reînvia. Barclay i-a zis: „faceţi cum credeţi". Rămâne şi azi o enigmă dacă răspunsul lui Sir George exprima indiferenţa Imperiului Britanic în chestia Basarabiei, sau indiferenţa lui personală. Wopika l-a asigurat de tot sprijinul Statelor Unite şi de întreaga lui simpatie, întrucât fiind Ceh de origine, cauza independenţei tuturor micilor naţiuni europeene îi era cu deosebire scumpă. Saint Aulaire i-a comunicat că Franţa este de acord.

Soarta Dobrogei fiind hotărîtă, Inculeţ s'a mai dus şi la Brătianu, care, la rândul său l-a îndemnat să proclame fără întârziere unirea. Probabil că de acolo a provenit însă pe urmă legenda că Inculeţ a fost un adversar al unirii în vreme ce dânsul a vrut numai - şi cu drept cuvânt - să o îngrădească de maximum de garanţii.

Doi oameni, unul prin iluziile, celălalt prin vanitatea lui, au încercat totuşi să-şi atribuie lor meritul acestor mari împliniri istorice, şi aceasta constituie capitolul hazliu al reîntoarcerii după 106 ani de cotropire străină a Basarabiei la patria mumă; aceşti doi domni au fost Alexandru Marghiloman şi C. Stere.

Marghiloman afirma pretutindeni că unirea Basarabiei este fapta lui, adevăratul său rol s'a redus însă la prezenţa sa fizică la Chişinău în ziua votului Sfatului Ţării. Când a plecat din Iaşi spre capitala Basarabiei, totul era pregătit şi hotărît până în cele mai mici amănunte, el a avut doar să rostească discursurile festive şi să ia act în numele Regatului Român,

BASARABIA

ACTUL UNIRII

VOTAT DE SFATUL ȚĂRII

LA 27 MARTIE ST. V. 1918

TRĂIASCĂ UNIREA BASARABIEI

CU ROMÂNIA

DE-A PURURI ȘI TOTDEAUNA!

PREȘEDINTELE SFATULUI ȚĂRII

ION INCULEȚ

VICE-PREȘEDINTE

PAN. HALIPPA

SECRETARUL SFATULUI ȚĂRII

I. BUZDUGAN.

Fig. 6: Actul unirii Basarabiei cu România votat la Chișinău de Sfatul Țării la 27 Martie 1918

al cărui Prim Ministru era, de cele ce se petrecuseră. La obiecţiunile celor ce refuzau să-i recunoască vreun merit în această privinţă, Marghiloman răspundea că fără intervenţiile lui şi numai din cauza acestor intervenţii, Puterile Centrale au dat aprobarea lor unirii Basarabiei. De fapt, de la început, dinainte chiar de venirea la guvern a lui Marghiloman, Germania şi Austro-Ungaria declaraseră în toate împrejurările că ele nu se opun la această unire. Mai mult, afirmau că o consideră legitimă şi că o doresc. Era şi firesc să fie astfel întâi fiindcă cei de la Berlin, ca şi cei de la Viena şi de la Budapesta, îşi dădeau foarte bine seama că, chiar dacă ar fi vrut-o, nu ar fi putut să evite această unire, iar pe de altă parte, le convenea să micşoreze Rusia şi, prin mărirea teritoriului nostru spre răsărit, să ne mai facă să uităm revendicările de peste Carpaţi. Aşa fiind se poate - este chiar sigur - că atunci când întâmpinau pe vreun punct rezistenţe din partea lui Marghiloman, în cursul negocierilor privitoare la pacea de la Bucureşti, reprezentanţii Puterilor Centrale să fi agitat spectrul refuzului lor de a consimţi la unirea cu Basarabia. Dar de acolo şi până la a crede că elocinţa lui a smuls consimţământul Austro-Germanilor într'o chestie în favoarea căreia ei se rostiseră de mult atât de categoric, este o deosebire pe care numai organicul iluzionism al lui Marghiloman o poate explica şi legitima.

Cât priveşte pe Stere, în tot timpul cât s'au desfăşurat în Basarabia evenimentele ştiute, în tot timpul în care fruntaşii românismului au exercitat acţiunea a cărei logică şi inevitabilă concluzie nu putea să fie decât unirea, dânsul era în teritoriul ocupat, jucându-şi acolo rolul, aţâţa intrigile, complota, proorocea, mergea la Berlin şi la Viena, scria „Lumina", făcea mai mult sau mai puţin decât i se atribuia, dar în orice caz nici nu ştia ce se petrece în provincia de peste Nistru.

La Chişinău, nu a sosit decât cu trei zile înainte de şedinţa în care a fost proclamată unirea şi, după mărturisirea nu numai a lui Inculeţ, care era preşedintele Republicii Moldoveneşti şi care a prezidat istorica şedinţă, dar a celor mai mulţi dintre fruntaşii basarabeni, acţiunea lui Stere a încurcat mai mult decât a înlesnit actul unirii. Într'adevăr, faţă de opoziţia unora din elementele străine, cei din guvernul basarabean şi din Sfatul Ţării adoptaseră tactica de a-i aduce la realitate, arătându-le inutilitatea şi primejdia rezistenţei lor. Era singurul mod de a combate influenţe, din care unele cel puţin erau cu desăvârşire suspecte. Stere, care nu era la curent cu nimic şi care, închipuit cum era, se considera atât de superior celor din Basarabia, încât nici nu putea concepe că s'ar fi cuvenit măcar să se sfătuiască împreună cu ei, Stere a conceput că rolul său consista în a explica diferitelor grupări politice şi etnice necesitatea unirii. Două zile şi două nopţi a ţinut discursuri de principii, discursuri de motivări politice, discursuri de exortaţiuni patriotice, discursuri pronunţate în româneşte, în ruseşte, în limba germană. Cel puţin două treimi

din aceste cuvântări erau inutile, dar Stere se trudea să convingă oameni demult convinşi şi ale căror voturi erau hotărît asigurate. Pe cei însă pe care ar fi trebuit cu adevărat să-i convingă, adică pe reprezentanţii minorităţilor, nu numai că nu a reuşit să o facă, dar dimpotrivă, făcând prea multe teorii, vorbindu-le mereu de libertate, de auto-determinare şi mai ales dându-le impresia că votul lor este indispensabil, i-a încurajat iarăşi la o rezistenţă de la care energia celor din Sfatul Ţării ştiuse să-i abată. Este mai mult ca sigur că fără intervenţiile neoportune ale lui Stere s'ar fi ajuns aproape la unanimitatea voturilor.

În orice caz, chiar dacă am admite că Stere nu a îngreunat lucrurile, este de la sine înţeles că nu discursurile lui rostite în ultimele două zile au putut determina un complex întreg de evenimente care făcuseră din unire o inexorabilă fatalitate şi au influenţat măcar în mod temeinic rezultatele unui vot pentru care cei din Chişinău luaseră din vreme şi cu succes toate măsurile cuvenite. În mişcarea naţională a Basarabiei, Stere are desigur meritele lui, dar în evenimentele din 1917 şi 1918 şi în organizarea şedinţei de proclamare a unirii, rolul său se mărgineşte la acela de oaspete, iar nicidecum, aşa precum o susţine el şi prietenii săi, la acela de factor determinant. Acesta este cu toată nepărtinirea, adevărul istoric.

De bună seamă însă că în vremurile întunecate pe care ne era dat să le trăim atunci la Iaşi, ziua în care Inculeţ şi Ciuhureanu au venit cu actul unirii a fost o zi de nădejde şi de înălţare şi că Te Deumul de la Mitropolie, în care am sărbătorit acest mare act istoric, va rămâne pururea întipărit în amintirea acelor ce au avut fericirea să ia parte la el. Interesant a fost şi banchetul de la Palat, unde Inculeţ, ridicând paharul pentru Rege, l-a botezat Regele Ţăranilor şi unde Stere a fost decorat cu ordinul Coroanei României în gradul de Mare Ofiţer, decorare în jurul căreia s'a făcut atâta vâlvă atunci, ca şi mai târziu. Tot după acest banchet familia regală a ieşit pe balcon pentru a mulţumi mulţimii care o aclama pe stradă. Stere a crezut de cuviinţă să apară lângă Rege, ca să vază bine publicul unde a ajuns. Nu-i vorbă, aceeaşi atitudine o avusese şi dimineaţa în timpul defilării trupelor. La Poarta Mitropoliei, pe Strada Ştefan cel Mare se înălţase o estradă de unde Regele primea defilarea. Cu ostentaţiune, Stere s'a aşezat şi el acolo, sfindând astfel simţămintele armatei pe care le cunoştea atât de bine.

Aceste incidente nu au putut însă umbri strălucirea marelui eveniment ce se sărbătorea.

După ce a iscălit pacea de la Bucureşti, pe care într'un moment de regretabilă rătăcire Costică Arion a înfăţişat-o ţării drept izbândă, Marghiloman s'a apucat de ceea ce numea el pe atunci opera sa de reclădire a României şi de regenerare morală. Despre regenerarea morală voi vorbi mai departe, deocamdată să vedem în ce consta pentru el opera de reclădire, definită într'un mare discurs politic pe care l-a rostit în prima decadă a lui mai la Bârlad. Pe la sfârşitul lui aprilie, Marghiloman ob-

ţinuse dizolvarea parlamentului. Era discutabil din punctul de vedere strict constituţional parlamentul ales în Mai 1914, parlamentul războiului şi al reformelor nu putea fi dizolvat, întrucât era o adunare constituantă, care nu-şi desăvârşise misiunea. Iar pe de altă parte, era inadmisibil că după ce votul obştesc fusese înscris în constituţie, să se facă acuma alegeri pe temeiul vechii legi electorale cu cele trei colegii cenzitare. Dar Marghiloman avea nevoie de un parlament care să-i ratifice pacea de la Bucureşti şi desigur că acesta nu putea fi Parlamentul nostru.

Urmau deci să se facă alegerile. Cum s'au făcut, este inutil să o mai spun; în Moldova, nici noi, nici takiştii nu ne-am prezentat, opoziţia a fost reprezentată numai prin Generalul Averescu, care ieşise în timpul acesta la pensie şi constituise cu Argetoianu, cu Grigore Filipescu, cu Matei Cantacuzino şi cu Duiliu Zamfirescu „Liga Poporului", el s'a prezentat însă singur, sau aproape singur în faţa corpului electoral. A urmat Cuza cu antisemiţii săi, care nu a putut rezista nici atunci tentaţiunii de a fi deputat şi de a debita în parlamentul baionetelor inamice cunoscutele lui teorii şi reuşitele sale cuvinte de spirit.

În teritoriul ocupat, administraţia fiind încă în mâna comandaturii germane, adică a lui Mackensen, situaţia era şi mai simplă, nu puteau candida decât cei agreaţi de el, ceilalţi nici nu puteau ajunge în circumscripţiile lor electorale, căci nu puteau obţine Ausweis-ul necesar. În asemenea condiţiuni este lesne de înţeles că aceste alegeri se reduceau la o simplă şi sinistră parodie electorală chiar într'o ţară cu influenţă guvernamentală, ca la noi.

Marghiloman s'a crezut dator, în vederea acestor alegeri, să expună ţării programul său guvernamental, prin urmare discursul de la Bârlad a avut menirea să ni-l dezvăluiască. Caracteristic este că, deşi în constituţie figurau votul obştesc şi exproprierea celor două milioane de hectare, Marghiloman îşi închipui că poate face abstracţie de ele şi să considere aceste dispoziţiuni pur şi simplu ca nule şi neavenite. Cu o totală lipsă de simţ al realităţilor, el ne-a comunicat la Bârlad că, în ceea ce priveşte reforma agrară va înlocui exproprierea prin arendările obligatorii şi că în ceea ce priveşte reforma electorală, va recurge la alte formule decât la sufragiul universal, aşa cum l-am acordat noi. Iată de-altminteri textual pasagiile din cuvântarea sa privitoare la aceste două însemnate probleme — ele sunt tipice:

„Noi voim şi prin mijlocul cumpărăturilor de bună voie, prin crearea casselor de credit, prin creditul funciar ţărănesc şi prin mijlocul exproprierii să permitem ţăranului harnic să-şi întregească pământul. Şi aşa a pornit gândul tuturor, şi cum dăm noi pildă, am convingerea că şi măsura aceasta extremă — o expropriere — nu voi fi nevoit să o întrebuinţez fără de consimţământul marilor proprietari de a fi iniţiatorii operei de înfrăţire".

„Credem că a sunat ceasul să dăm unui sufragiu universal cu oarecare temperamente alegerea Camerei şi să rezervăm Senatul pentru o recrutare care să permită statului să aibă o cârmă fixă".

Mai târziu, cu prilejul discuţiei la Mesaj, Marghiloman şi-a mai restrâns formulele. Chestia agrară trebuia „luată de la capăt", „toţi ţăranii nu pot fi proprietari", „trebuie să ne gândim cui dăm pământ şi cui nu dăm". Se vor face împroprietăriri, „dar trebuie să se ştie că aceasta este ultima împroprietărire ce se poate face". Că va obliga pe proprietari să arendeze pământ la ţărani, fiindcă „cine vrea muncă obligată trebuie să dea pământ în arendă".

Iar reforma electorală a devenit o măsură pe care nu avea delegaţiune constituţională ca să o poată săvârşi, că are totuşi speranţa că într'o viitoare constituantă să o înfăptuiască. Şi în orice caz că „sufragiul universal fără temperamente îl consider ca o primejdie". Corectarea ar urma să se facă „prin ştiinţa de carte şi prin votul plural". De pildă „ţăranul cu copii ar avea două voturi".

În fine, oficiosul partidului „Steagul" dezvăluia gândul întreg al şefului şi al inspiratorului său, scriind: „A doua zi după pacea din 1913, când se părea D-lui Brătianu că partidul pierduse ceva din strălucire, se ivi deodată acel proiect de expropriere agresiv şi demagogic, proiect de reclamă şi instrument de anarhie, întrucât, completat la Iaşi sub baionetele ruseşti cu nişte dispoziţiuni cu adevărat bolşevice în virtutea cărora se pot ciopârţi proprietăţile întinse..." Şi mai departe: „A trecut vremea de a se permite luxul unor asemenea exerciţii pe terenul social".

Hotărît, Marghiloman ţinea să dovedească încă o dată lipsa lui de înţelegere a vremurilor pe care le trăia.

Deocamdată aceste declaraţiuni ale lui i-au provocat două serioase greutăţi politice: ruperea cu Stere şi ostilitatea definitivă şi crescândă a basarabenilor. Stere nu putea consimţi la desfiinţarea reformelor, fără să se desfiinţeze pe el însuşi. O viaţă întreagă fusese unul din cei mai aprigi propovăduitori al lor, la 1914 ceruse lui Brătianu ca o favoare personală să fie el raportorul constituantei, cum putea să se solidarizeze oare cu politica reacţionară a lui Marghiloman? Ar fi fost să-şi renege tot trecutul. El fu deci silit să ia poziţie împotriva Primului Ministru şi să renunţe la misiunea pe care la început acesta i-o încredinţase, aceea de a conduce treburile în Basarabia, unde Generalul Văitoianu ajunse astfel un fel de guvernator al ţinuturilor dintre Prut şi Nistru.

De altfel, lipsa de simţ de organizare şi rezistenţele ce a întâmpinat din partea celor din Sfatul Ţării au contribuit şi ele la hotărîrea lui Stere de a se dezinteresa de administrarea Basarabiei.

Mai gravă pentru Marghiloman era starea de spirit pe care politica lui o provoca în rândurile basarabenilor. Ieşiţi de curând din revoluţie, fiind cu toţii prin formaţiunea lor intelectuală, prin mediul în care trăiseră sub

ţarism democraţi convinşi, aproape socialişti, reacţionarismul lui Marghiloman i-a speriat şi mai mult, creând o adevărată şi primejdioasă tensiune între ei şi vechiul regat. Raporturile s'au mai agravat când marii proprietari din Basarabia au trimis delegaţi la Iaşi ca să obţină de la guvern o revenire asupra măsurilor cu adevărat foarte drastice pe care Republica Basarabeană le luase în chestia exproprierii şi când Marghiloman a avut nedibăcia să le dea oarecari speranţe.

Inculeţ şi Ciuhureanu, care reprezentau Basarabia în guvernul Marghiloman, au reacţionat violent, nu numai în dezbaterile consiliilor de miniştri, dar chiar în public, la tribuna parlamentului. Îndeosebi discursul rostit de Inculeţ în şedinţa de la 27 Iunie a fost caracteristic. El a ţinut să afirme în acel parlament ultraconservator că Basarabia nu renunţa nici la votul obştesc, nici la exproprierea aşa cum au îndeplinit-o, nici la principiile democratice ce stau la baza organizării lor administrative şi că, numai pe aceste temeiuri larg democratice, se poate consolida cu adevărat unirea Basarabiei.

Bineînţeles, noi am profitat de ocazie ca prin „Mişcarea" să subliniem concordanţa noastră de vederi cu basarabenii şi să arătăm că numai stăruind în politica preconizată de noi în ajunul războiului şi concretizată prin dispoziţiunile introduse în Iunie 1917 în constituţie, România poate fi „focarul de lumină şi de căldură către care trebuie să privească toţi fraţii robiţi şi asupriţi".

De-altminteri, îngrijoraţi de mentalitatea lui Marghiloman şi a colegilor săi, printre care nu trebuie să uităm că se prenumărau oameni ca Griguţă Cantacuzino şi Nicu Ghika-Comăneşti, Inculeţ şi Ciuhureanu luaseră contact cu Brătianu şi i-au cerut părerea, în special în ceea ce priveşte reforma agrară. Spre deosebire de Marghiloman, Brătianu nu numai că i-a sfătuit pe cei doi miniştri basarabeni să continuie a lucra la reforma agrară în spiritul în care o concepuseră, dar i-a asigurat că la pacea generală el şi partidul naţional liberal îşi iau angajamentul solemn de a ratifica o atare reformă mai largă decât cea din vechiul regat, întrucât noi înţelegem foarte bine că, trecând prin revoluţie, s'a stabilit în Basarabia o anume stare de fapt pe care azi legiuitorul nu o mai poate nesocoti. Se poate spune că de atunci datează legătură sufletească dintre noi şi atâţia fruntaşi ai mişcării naţionale de peste Prut.

Dar programul lui Marghiloman nu se mărginea aci, el cuprindea reforma administrativă, reforma învăţământului, reforma Băncii Naţionale, a creditelor funciare şi urbane şi suspendarea inamovibilităţii magistraturii, a membrilor corpului tehnic şi a profesorilor universitari. De fapt, toate aceste legi de „reorganizare", de „reclădire", nu erau decât legi de distrugere a partidului liberal şi de răzbunare conservatoare. Legea administrativă trebuia schimbată pentru ca funcţionarii bănuiţi liberali să poată fi mutaţi şi înlocuiţi, reforma Băncii Naţionale şi a creditelor se reducea la posibilitatea de-a elimina din aceste instituţiuni fruntaşii liberali, care, fie

zis în treacăt, le înfiinţaseră, le organizaseră şi le conduseseră cu atât folos pentru economia naţională. Iar dintre inamovibilităţi se alesese aceea a magistraturii, a corpului tehnic şi a profesorilor universitari, fiindcă se socotea că liberalii numără mai mulţi aderenţi, sau mai multe simpatii. Afară de aceasta, în ajunul dării în judecată a guvernului Brătianu, membrii Curţii de Casaţie şi tot aparatul judecătoresc trebuia ameninţat şi profesorii universitari trebuiau şi ei pedepsiţi prin destituiri pentru rolul pe care îl jucaseră în politica de intrare în acţiune alături de Aliaţi.

Sigur, reformele lui Marghiloman aveau ca substrat dorinţa reală de a aduce oarecari îmbunătăţiri învăţământului nostru public, dar ciudată mentalitate de a alege zilele ocupaţiei străine pentru a pune în aplicare fel de fel de idei personale de ani de zile nutrite în liniştea cabinetului de lucru. Şi, mai presus de toate, ce naivitate să-ţi închipui că măsuri luate în pripă sub călcâiul inamicului vor putea sluji drept norme permanente de organizare a României ce va ieşi din marea frământare a războiului mondial, nu încă terminat.

Parlamentul, care trebuia să aducă la îndeplinire acest vast program al guvernului Marghiloman, s'a întrunit în primele zile ale lunii Iunie, şi aproape fără întrerupere a funcţionat până la sfârşitul lui Octombrie, când regimul ocupaţiei s'a prăbuşit. Trebuie să mărturisesc că atât eu cât şi prietenii mei politici am urmărit dezbaterile acestui parlament cu aceeaşi suverană nepăsare cu care am urmărit şi negociaţiunile păcii de la Bucureşti. Legile pe care le vota aveau în ochii noştri acelaşi caracter de precariate. De-altminteri, nici din punct de vedere spectacular aceste dezbateri nu puteau prezenta vreun interes deosebit, căci majoritatea lui Marghiloman se compunea din elemente cu totul mediocre şi compromise. Afară de câţiva vechi credincioşi ai lui, ce om de valoare şi cu demnitate putea primi să facă parte dintr'un atare parlament? Corifeii opoziţiei lipseau toţi şi nici lipsa de talent a lui Averescu, nici cuvintele de spirit ale lui Cuza, nu erau în măsură să-i înlocuiască.

Din toată vorbăria acelor patru luni nu sunt de reţinut decât ratificarea tratatului de pace, votarea împământenirii evreilor care era o anexă, o condiţie sine qua non a tratatului impus de inamic, o interpretare a lui Trancu-Iaşi asupra dosarului Gunther şi un discurs anti-dinastic al Dr. Gerota.

Cu prilejul ratificării, nimeni nu a ştiut să ridice protestul cuvenit, să formuleze strigătul de revoltă al unui popor ultragiat. Averescu ar fi fost indicat pentru acest rol, când colo s'a mărginit să citească o declaraţie prin care mai mult se apăra de rolul lui în discuţia preliminarilor de pace, iar Cuza a votat contra, nu atât din cauza condiţiilor grele ale păcii, dar din cauza dispoziţiunilor ei privitoare la evrei.

Nici în această împrejurare parlamentul ocupaţiei nu a putut fi la înălţimea cerinţelor ţării. O clipă de reculegere, de trezire a conştiinţei, de

mândrie şi demnitate i-ar fi absolvit de toate celelalte păcate şi i-ar fi asigurat indulgenţa istoriei. Era însă peste puterile lui, s'ar zice că Mackensen ştiuse pe cine trimisese la Iaşi.

Votarea împământenirii evreilor a prezentat un interes numai fiindcă a fost o dovadă mai mult a judaismului internaţional de a-şi afirma influenţa şi puterea. Logic ar fi fost ca evreii, care ştiau foarte bine, inteligenţi şi bine informaţi cum erau, că atât timp cât războiul mondial nu s'a sfârşit, pacea de la Bucureşti nu poate fi decât un provizorat, să-şi fi dat seama că adevăratul lor statut din România nu poate depinde nici el de stipulaţiunile acestei păci. Totuşi, au ţinut cu tot dinadinsul ca la Bucureşti să ni se impună recunoaşterea acestor drepturi, pentru ca în faţa opiniei publice a lumii civilizate să fie bine stabilit că în urma acestui război nici o pace, oricare ar fi ea, nu poate să le mai nesocotească şi că de partea oricui va fi izbânda finală, un singur lucru este acuma indiscutabil, triumful cauzei evreieşti.

Pe noi, acordarea acestor drepturi nu ne tulbura întru nimic, deoarece încă de când eram la guvern luasem şi pe cale internaţională şi direct, faţă de reprezentanţii evreimii din Iaşi, angajamente formale în această privinţă. Din consideraţiune însă faţă de Aliaţii noştri şi din motive de tactică internă, am ţinut să subliniem prin presă că evreii români nu trebuie să aştepte îndeplinirea legitimelor lor aspiraţiuni de la armatele de ocupaţiune, ci de la libera voinţă a naţiunii române.

Interpelarea lui Trancu-Iaşi în afacerea Gunther era pentru Marghiloman extrem de plicticoasă, fiindcă adevărul, din nenorocire tristul şi netăgăduitul adevăr, era că în timpul neutralităţii cu ştirea lui şi adesea după solicitările lui, Gunther îi subvenţionase acţiunea şi partizanii. Singura ieşire pentru el era îndrăzneala, şi în asemenea ocazii se trezeau în Marghiloman atavismele părintelui său şi scrupulele nu-l înăbuşeau. El declara că totul este o infamă înscenare a adversarilor săi politici, a lui Take Ionescu îndeosebi, şi cu abilităţi demne de o cauză mai onorabilă, a profitat de faptul că borderoul era scris în nemţeşte, iar adnotarea de pe verso cuprinzând cele două milioane cheltuite cu alegerea lui ca preşedinte al partidului conservator în franţuzeşte, pentru ca să conchidă că trebuie să fie vorba de un fals şi, prin urmare, a trimis afacerea în cercetarea judecătorului de instrucţie. Corbescu era chiar învinuit de el ca autor al acestui fals. Cu aceste artificii oratorice şi cu aplauzele majorităţilor sale docile, incidentul parlamentar s'a încheiat, dar a trebuit toată îngăduinţa românească pentru ca după pacea generală Marghiloman să nu fi suferit consecinţele neplăcute ale unuia din cele mai urîte capitole ale vremurilor neutralităţii.

Cât despre ieşirea anti-dinastică de la Senat a Dr-lui Gerota, ea nu a fost decât punctul culminant al întregii sale atitudini de la încetarea războiului. Într'adevăr, paşnicul şi distinsul chirurg Dr. Gerota, care până

atunci nu se manifestase niciodată în chip deosebit pe terenul politic şi naţional, care părea exclusiv absorbit de profesiunea sa şi de catedră, devenise deodată cel mai înverşunat, cel mai violent, cel mai intransigent acuzator al autorilor războiului. Dar pe când ceilalţi îşi îndreptaseră furia împotriva oamenilor politici, Dr. Gerota cerea capul Regelui, îl insulta pretutindeni în chipul cel mai trivial şi reclama, cu o patimă împinsă până la fanatism, detronarea lui. De fapt, cuvintele lui din Senat nu erau decât o palidă manifestare a atitudinii pe care o luase şi a celor ce obişnuia să spună în faţa oricui şi oriunde se nimerea.

Ceea ce a fost simptomatic pentru atmosfera de atunci este că Senatul abia a reacţionat, în schimb, un ofiţer al cărui nume îmi scapă, întâlnindu-l pe stradă l-a bătut până la sânge, iar ofiţerii de rezervă s'au întrunit ca să protesteze împotriva cuvintelor lui şi să facă Regelui o caldă manifestare de simpatie şi de respect. În faţa acestor atitudini şi gesturi, Dr. Gerota a socotit mai prudent să-şi tempereze limbagiul şi să se reîntoarcă la îndeletnicirile lui ştiinţifice. A încasat palmele în tăcere şi în România întregită a fost fericit că nu a avut a suferi consecinţele antidinasticismului său şi că, în regala sa mărinimie, Regele Ferdinand bolnav a mers până la a-l chema la căpătâiul său. Pentru mine, Dr. Gerota de la Iaşi rămâne cazul tipic al nebănuitelor instincte de răutate şi de cruzime, de patimi primitive, ce zac în atâţia oameni şi pe care, spre surprinderea generală, vremurile tulburi le scot la iveală.

Dar dacă dezbaterile parlamentului ocupaţiei nu au fost şi nici nu puteau să fie interesante, în schimb, atmosfera în care s'au desfăşurat a fost captivantă. La început, majorităţile lui Marghiloman erau pline de entuziasm, de spirit de răzbunare, ca şi conducătorul lor se credeau stăpâni pe situaţie. Diapazonul lor era foarte ridicat, încetul cu încetul tonul a scăzut însă. Ei care se socoteau învingători, au înţeles şi au văzut că nu sunt decât nenorocite instrumente ale unui cuceritor vremelnic, chemaţi să joace un rol odios, nu unul glorios, sau, cel puţin, folositor.

Pe de altă parte, regeneratorii morali au constatat că rândurile lor sunt pline de dezertori şi de oameni compromişi, că au avut loc incidente penibile, iar trufia lor a suferit ireparabile ştirbiri. Pe de altă parte, pentru noi, observatorii din afară, ca pentru toată ţara dealtfel, era curios cum prin Septembrie deja matadorii din Iunie şi din Iulie plecau capetele, din săptămână în săptămână tot mai mult. Şedinţele nu mai prezentau nici o animaţie, discuţiile lâncezeau. Presimţeau vădit jalnica prăbuşire care îi pândea.

Deşi nu eram în parlament, noi am ţinut să arătăm ţării punctul nostru de vedere la fiecare din aceste acte ale guvernului şi ale parlamentului Marghiloman. În acest scop, de câte ori guvernul hotăra să ia vreo măsură mai însemnată, sau de câte ori parlamentul vroia să voteze o lege potrivnică intereselor ţării, ne întruneam la Brătianu şi redactam un co-

municat pe care îl publicam în „Viitorul“ şi îl reproduceam la şapirograf, spre a-l trimite în toate părţile şi în special în teritoriul ocupat. Putem reciti azi colecţia acestor documente cu o legitimă mândrie. Nu cred să existe dovadă mai evidentă a dreptei noastre judecăţi în acele vremuri şi a mândriei cu care ne-am apărat fără şovăire politica şi credinţele neamului.

În sfârşit, în toamna anului 1918 s'a mai întâmplat un eveniment dureros, nu atât pentru guvernul pe atunci răspunzător de destinele României, cât pentru noi toţi şi pentru principiul monarhic în sine. Spre surprinderea generală, am aflat într'o bună zi că Principele Carol, Moştenitorul Tronului a dispărut de la Târgul-Neamţ, unde comanda o unitate de vânători de munte. După câteva zile, misterul a fost desluşit asupra cazului nu numai penibil, dar grav. Principele fugise cu Dra. Zizi Lambrino şi, ca să treacă Nistrul, se pusese sub protecţia ofiţerilor austrieci, luase chiar masa cu ei, iar la Odessa se cununase ziua în amiaza mare în ţinută de gală, cu colanul ordinului Carol de gât, sub ochii binevoitori şi ironici ai autorităţilor inamice, încântate că dinastia care le-a declarat război primeşte o atare lovitură. Părinţilor le scrisese că pleacă să lupte pe frontul apusean, fiindcă nu poate să mai rabde starea de apăsare şi de umilinţă în care se zbate poporul, refugiat în Moldova de pe urma păcii ruşinoase de la Bucureşti.

Simple justificări epistolare, fiindcă, în realitate, Principele nu se gândea nici la frontul Aliaţilor, nici la ţară, ci la ceea ce considera fericirea sa personală. Ştiam că dânsul făcea curte acestei domnişoare, că din cauza ei Regele şi Regina aveau dificultăţi să-l urnească din Iaşi şi să-l trimită pe front; mai mult, fusesem poftit personal într'o seară la Dra. Lambrino acasă, unde găsisem pe Principele Carol şi observasem cu oarecare mirare că odaia era tapiţată cu Portretele Moştenitorului Coroanei. Mi se spusese în plus că dânsul fusese văzut în împrejurimile Iaşului plimbându-se în automobil cu sus-zisa Domnişoară, dar nimeni nu dăduse vreo însemnătate deosebită acestui „flirt“ şi, mai ales, nimeni nu-şi putea închipui că el va merge până la o căsătorie şi aceasta chiar sub auspiciile cotropitorilor patriei sale. Când a aflat ştirea, Regele a venit imediat la Iaşi să confere cu miniştrii săi. Marghiloman se rosti pe dată pentru înlăturarea definitivă a Principelui, care, prin purtarea sa, se dovedise nedemn de-a purta Coroana României. În faţa acestei atitudini hotărîte Regele, de-altminteri zdrobit de emoţiuni, se arătă şovăitor. Regina în schimb voia cu orice chip să-şi scape primul născut şi lupta cu o energie sălbatecă, s'a zis cu drept cuvânt, nu ca o mamă care îşi apără copilul, ci ca o leoaică care îşi apără puii. Ştirbey sfătui pe Rege să convoace pe şefii de partide. Marghiloman, care dăduse în judecată pe Ion Brătianu, se împotrivi, la început, dar sfârşi prin a înţelege că nu se poate face abstracţie de el şi de partidul liberal într'o atare criză dinastică.

Printr'o ciudată coincidenţă, nici Brătianu, nici Generalul Averescu nu erau la Iaşi, ci amândoi se aflau la Piatra-Neamţ, Averescu în oraş la Principesa Elise Suţu, iar Brătianu lângă oraş, la moşia Doamnei lui Emil Costinescu. Primind şi unul şi altul ordinul să vină imediat la Iaşi şi negăsind alt mijloc de transport au plecat în acelaşi automobil, deşi raporturile lor personale erau în acele momente foarte încordate. Brătianu făcea mare haz de această întâmplare şi ne povestea amănuntele lungii şi silitei lor convorbiri, desfăşurată bineînţeles, pe ton curtenitor şi chiar amical.

Dar la Iaşi se despărţiră din nou, Averescu împărtăşi în totul punctul de vedere al lui Marghiloman şi ceru ştergerea Principelui Carol din rândurile familiei regale şi proclamarea Principelui Nicolae ca Moştenitor al Tronului. Brătianu, dimpotrivă, s'a opus cu hotărîre acestei soluţii, şi-l sfătui pe Rege să facă tot posibilul pentru a readuce pe fiul său şi a nu-l înlătura de la succesiunea Coroanei. Îmi aduc aminte că mulţi dintre noi, revoltaţi de ceea ce făcuse Principele Carol, de purtarea sa nesocotită în vremuri cum erau cele prin care părinţii şi ţara lui treceau atunci, contraziceam pe Brătianu, îl credeam greşit în judecata lui. El ne-a făcut însă un adevărat curs de istorie, arătându-ne că pretutindeni şi întotdeauna dinastiile nu au putut supravieţui când alături de suveranul legitim subzista un pretendent ambiţios şi activ. Toate nemulţumirile se canalizează spre acest pretendent, ţara se împarte în două, unitatea şi continuitatea - foloasele esenţiale ale principiului monarhic - sunt compromise sau dispar. Noi, care avem dinastie tânără, nu trebuie să adoptăm cu inimă uşoară o soluţie care sapă grav temelia ei, ci trebuie să facem tot ce ne stă în putinţă pentru a o feri de o primejdie care-i poate fi fatală. De bună seamă, fapta Principelui Carol este în sine şi prin amănuntele ei odioasă şi de neiertat, dar trebuie găsit un mijloc ca să se revină asupra ei. Cu vremea va uita şi dinastia va fi astfel scutită - şi prin ea ţara - de zguduiri de natură a stânjeni întreaga noastră evoluţie normală.

Mărturisesc că documentarea istorică era impresionantă şi că Brătianu şi-a pledat cauza cu atâta convingere şi cu atâta foc, încât ne-a câştigat pe toţi. Regele a mai consultat pe urmă pe Mişu Cantacuzino în lipsa lui Take Ionescu, cât şi pe Generalii Coandă, Grigorescu şi Văitoianu. Mişu Cantacuzino a fost de părerea lui Averescu, dar a declarat că se va supune hotărîrii Regelui. Coandă şi Văitoianu au fost pentru clemenţă, iar Grigorescu mai mult de acord cu punctul de vedere al guvernului.

Sub influenţa deci a Reginei, a lui Brătianu şi a lui Barbu Ştirbey, Regele determină şi pe Marghiloman să revină asupra părerii lui iniţiale; s'a hotărît deci să se trimită de urgenţă emisari la Odessa, care să aducă înapoi pe Principele Carol, să-l trimită, drept pedeapsă - fiindcă îşi părăsise unitatea - la arest într'o mănăstire şi să se obţină ca, în schimbul unei însemnate sume de bani, Domnişoara Lambrino să renunţe chiar ea la

regala ei dragoste. Colonelul Baliff a fost trimis la Odessa şi după diferite pertractări şi ameninţări, reuşi să aducă înapoi pe Principe. Regina a avut imediat cu el în tren la Cresteşti-Ungheni întrevederi patetice. Principele a început prin a rezista, dar după lungi discuţii şi numeroase amânări a capitulat în cele din urmă. Consimţind să-şi ispăşească pedeapsa la Mănăstirea Secu şi să admită anularea căsătoriei, a refuzat însă deocamdată să renunţe de a mai vedea pe Dra. Lambrino. S'a făcut această concesie cu speranţa - dealtfel confirmată în urmă de evenimente - că mai curând sau mai târziu această dragoste îi va trece. Pentru moment ne mulţumeam cu situaţia legală, Principele continua să fie Moştenitorul necăsătorit al Tronului, criza dinastică fusese evitată. Din punct de vedere politic şi naţional, aceasta era ceea ce ne interesa.

Nu este mai puţin adevărat, însă, că România vremelnic învinsă şi trădată de Ruşi, cotropită de inamic şi batjocorită prin pacea de la Bucureşti, ar fi putut fi scutită de acest episod dinastic şi că părinţii copilului în care neamul nostru îşi pusese atâtea frumoase nădejdi nu meritau ca şi această durere să se adauge la toate amărăciunile acestor zile de restrişte.

CAPITOLUL PATRUZECI ŞI TREI

OSTRACIZAŢII

Pe când se desfăşura activitatea ministerială a lui Averescu şi a lui Marghiloman în felul şi în atmosfera arătată, noi aşteptam în linişte şi cu o desăvârşită seninătate mersul evenimentelor. Ştiam că ne pândeşte o perioadă de strigătoare nedreptăţi şi de prigoniri neroade, eram însă hotărîţi a le înfrunta cu bărbăţie.

La câteva zile după demisia noastră, Brătianu, cheamă câţiva prieteni spre a ne spune că poate ar fi mai bine ca el să se retragă de la conducerea partidului şi să cedeze deocamdată preşedenţia unui comitet în care ar putea figura persoane ca Ferechide, sau ca Porumbaru. Motiva această idee pe consideraţiuni de oportunitate; va fi , spunea el, mai uşor partidului să treacă epoca tulbure ce ne sta înainte până la pacea generală sub o conducere mai puţin accentuată şi mai puţin supusă atacurilor şi urilor, decât a lui. I-am arătat cu toţii că, dimpotrivă, plecarea ar fi interpretată drept o recunoaştere că politica sa a fost greşită, mai mult, că ar putea chiar să fie tălmăcită ca un vot de blam pe care îl da partidul.

El a recunoscut temeinicia observaţiunilor noastre şi a renunţat repede la gândul său. Personal am bănuit întotdeauna că Brătianu nu se gândise nici o clipă în mod serios la retragerea lui din capul partidului. A vrut să constate dacă într'un moment tulbure se mai bucură de încrederea prietenilor săi şi, în special, până la ce punct se putea bizui pe devotamentul necondiţionat al colaboratorilor săi mai de aproape. Aşa, spre pildă, ştiu că fără a mi-o mărturisi a fost supărat pe mine, fiindcă i s'a părut că în răspunsul meu nu fusesem destul de categoric. Inutil să spun că a fost o impresie cu desăvârşire nejustificată, precum dealtfel a putut să o constate şi el mai târziu. Brătianu se complăcea câteodată în asemenea artificii de politică orientală.

De la început însă ne-am stabilit un plan general de activitate: în ficare săptămână, miercurea la ora 5, urma să ne întâlnim la Mârzescu acasă spre a examina situaţia politică, a ne schimba părerile şi a ne fixa atitudinea. Brătianu personal urma să prezideze aceste consfătuiri, la care erau invitaţi toţi foştii miniştri, toţi foştii parlamentari şi,

în genere toți prietenii noștri politici aflători la Iași. Pe de altă parte, s'a hotărît să se instituie o serie de comisii care să studieze chestiuni la ordinea zilei și să întocmească chiar proiectele de legi referitoare la ele, așa încât în ziua în care Puterile Centrale se vor prăbuși și România Mare se va înfăptui, să nu fim surprinși de evenimente și să avem pregătite toate marile reforme necesare. Meritul acestei hotărîri îi revine întreg lui Vintilă Brătianu: cât timp guvernul ocupației își va îndeplini trista misiune, noi, nepăsători de clevetirile și de calomniile lui trebuia să pregătim prin muncă și încredere ziua reparatoare de mâine care avea să vină. Brătianu s'a arătat întâi cam sceptic, ironizându-l pe Vintilă, dar, în fața stăruinții sale și a aprobărilor noastre, ne autoriză să începem aceste lucrări. Ele ne-au îngăduit să putem promulga, câteva luni mai târziu, fără nici o greutate, legea exproprierii, a votului obștesc și alte măsuri importante și urgente.

Consfătuirile de la Mârzescu au fost cu adevărat caracteristice, interesante și mișcătoare, nici unul din cei ce am luat parte la ele nu le vom putea uita vreodată. Ne întruneam la Mârzescu în salonul cel mare, care dădea pe Strada Carol, Brătianu se așeza într'un fotoliu lângă ușa dinspre antreu (la stânga când intrai), fotoliu pe care Dna. Mârzescu l-a păstrat cu pietate și pe care, spre amintire, a pus o mică placă comemorativă. Noi ne așezam din jur împrejur pe scaune, pe canapele, mulți în picioare,în sală sau pe la uși. Abia instalat, Brătianu ne făcea un expozeu al evenimentelor zilei, al celor interne ca și al celor externe și, pe urmă, se încingeau discuții în care fiecare își putea spune părerea în deplină libertate. Brătianu răspundea tuturor cu bunăvoință și răbdare, iar când întrebările i se păreau prea indiscrete, le ocolea cu o glumă, sau cu un surâs. Pentru noi, care îl cunoșteam de aproape, pentru noi care lucrasem atâția ani alături de el, expozeurile lui erau desigur interesante, pentru ceilalți prieteni ai noștri care nu avuseseră însă până atunci prilejul să se împărtășească de gândurile lui, ele au fost o revelație și un permanent izvor de admirațiune. De-altminteri, trebuie să mărturisesc că și chiar pentru noi, intimii săi, aceste expozeuri au fost o adevărată delectare, fiindcă niciodată poate în toată cariera lui politică nu ni s'a înfățișat Brătianu mai luminos în judecarea evenimentelor, mai clarvăzător în previziunile lui, în două cuvinte mai pătrunzător și mai profetic. Dacă regret ceva este că nu s'au stenografiat vorbele sale. Nouă luni de zile, cu o claritate, cu o intuiție a realităților, cu o lărgime de vederi minunată, Brătianu ne-a luminat cărările, ne-a susținut moralul și a întrupat în mijlocul confuziei din Moldova credința neclintită în biruința inevitabilă. Nu cred că în tot acest răstimp să fi fost o chestie oricât de mică, în care împrejurările să fi desmințit judecata lui. Superioritatea sa intelectuală și tăria lui sufletească impuneau tuturora.

La început eram puțini, puțini de tot. Îmi aduc aminte că la prima

şedinţă abia dacă ne număram zece, doisprezece. Chiar unii din foştii miniştri lipseau şi nu din întâmplare. Pe urmă, rândurile au sporit, la sfârşit, în ajunul victoriei nu mai încăpeau nici în salonul, nici în casa lui Mârzescu. La început nu erau aplauze şi nu odată Brătianu a trebuit să transforme expozeurile sale în adevărate apărări, câţiva prieteni dând chiar intervenţiilor oratorice caracterul unor necruţătoare rechizitorii. Brătianu părea tradus pe banca acuzaţilor de înşişi prietenii săi, căci multe suflete se clătinau în faţa restriştei trecătoare, multe resentimente nu se mai puteau stăpâni în faţa durerilor ceasului de atunci. Am vie în minte şi azi o scenă cu Neamţu de la Craiova. La cuvântarea acestuia, plină de critici şi de desnădejde, Brătianu a răspuns printr'o lungă şi impresionantă justificare a politicii şi a speranţelor lui de viitor. Eram cu toţii zguduiţi nu numai de puterea argumentelor, dar de partea de emoţie intimă, omenească, ce se desprindea din apărarea lui Brătianu, când Neamţu tăios şi rece ca o spadă a replicat: „Domnule Brătianu, nu m'aţi convins!".

Erau însă şi manifestaţiuni de o nespusă duioşie la aceste consfătuiri, parcă văd încă venind consecvent, de la prima întrunire cu 10-12 participanţi şi până la ultima, când casa lui Mârzescu nu mai era destul de cuprinzătoare, pe un biet căpitan demobilizat, prea sărac pentru a putea schimba în refugiu hainele sale milităreşti prin haine civile şi ascultând cu sfinţenie cuvintele şefului şi discursurile noastre. Nu avea altă ambiţie, nu avea altă pretenţie, decât să ştim că el este credincios partidului, la zile negre ca şi la zile bune, şi prin urmare dacă numai doi vor mai rămâne, revendica modest şi anonim onoarea să fie şi el printre aceia. Zic dinadins anonim, fiindcă la vedere figura lui de om încărunţit, simplu, cam năuc, ne era demult cunoscută, dar ne-au trebuit adevărate investigaţiuni ca să aflăm că se numea Căpitanul Zaharia.

Desigur, atunci când succesele Aliaţilor au devenit evidente, Brătianu nu a mai avut nevoie să se justifice. Cuvintele lui deveniseră fanfară prevestitoare a biruinţei şi ropote de aplauze salutau sosirea, plecarea şi vorbele lui. Reflectările oamenilor au fost de-a lungul istoriei întotdeauna şi pretutindeni aceleaşi, iar Brătianu cel dintâi le-a socotit fireşti şi noi i-am dat dreptate; aş tăgădui însă realitatea dacă nu aş spune că adesea în acele zile am avut şi clipe de revoltă şi ceasuri de adâncă amărăciune.

Cât priveşte comisiunile, sub imboldul lui Vintilă Brătianu, ele s'au pus repede şi serios la muncă. Ne-am împărţit în patru comisii, comisia legii agrare, comisia electorală, comisia administrativă şi comisia industrială şi a muncii.

Din comisia legii agrare au făcut parte: Vintilă Brătianu, Alecu Constantinescu, Leonte Moldovan, Tony Iliescu şi cu mine.

Din comisia electorală: Vintilă Brătianu, Mârzescu, Leonte Moldovan, C. Dimitriu şi cu mine.

Din comisia administrativă: Alecu Constantinescu, Vintilă Brătianu, Costică Dimitriu, Săveanu, I. Panaitescu.

Din comisia industrială şi a muncii: Dinu Brătianu, Vintilă Brătianu, Mârzescu, Creangă şi cu mine.

De obicei ne întruneam la şcoala Reuniunii Femeilor Române, în apartamentele directoarei ei, Dna. Gavrilescu, unde se mutase Alecu Constantinescu, iar metoda de lucru pe care am adoptat-o a fost următoarea: întâi am discutat în câteva şedinţe de-a rândul principiile călăuzitoare ale diferitelor legiuiri ce trebuiau să fie întocmite, pe urmă am însărcinat pe câte unul din noi să redacteze proiectul şi, în fine, am rediscutat în plinul comisiunii, punct cu punct, proiectul astfel elaborat.

Discuţiile au fost din cele mai interesante, adesea vii, dar întotdeauna documentate şi fireşte amicale. Întrucât dispunea de o bogată bibliografie cu privire la diferitele sisteme de reprezentaţiune proporţională, Mârzescu se oferi să redacteze el proiectul de lege electorală. Şi Alexandru Constantinescu, în îndoita sa calitate de fost ministru de domenii şi de jurist priceput, revendica sarcina de a întocmi proiectul de lege al exproprierii, al împroprietăririi şi cel al casei ţărăneşti, adică al centralei care urma să cuprindă centrala băncilor populare, al cooperativelor săteşti şi al îmbunătăţirilor financiare rezultând din aplicarea reformelor agrare. L-a întocmit cu ajutorul meu şi cu ocultul concurs al lui Fotin Enescu, care, fiind funcţionar public, nu putea în chip oficial colabora la lucrările unui partid de opoziţie şi încă ale unui partid ai cărui fruntaşi erau daţi în judecată.

Legea generală de descentralizare administrativă şi legea judeţeană au fost prelucrate până în cele mai mici amănunte de Costică Dimitriu şi de Panaitescu, iar la secţia industrială şi a muncii, unde s'au cercetat îndeosebi chestia energiei, căreia pacea de la Bucureşti îi dăduse un deosebit caracter de actualitate, legea încurajării industriei, precum şi problema participării la beneficii de curând înscrisă în programul de realizări imediate ale partidului nostru. Pentru acestea nu s'a ajuns la redactări de legi, ci la un schimb de vederi din cele mai folositoare şi la multe precizări, care au luat forma concretă a unor măsuri administrative şi a unor dispoziţiuni legale, în guvernările noastre ulterioare. Dinu şi Vintilă Brătianu au jucat rolul de căpătenie în stabilirea bazelor acestei politici economice.

Ţin să relev că atunci când am discutat legea exproprierii a avut loc o dezbatere furtunoasă cu Dinu Brătianu. În proiect noi prevăzusem că proprietarul expropriat se va plăti cu maximum preţului regional înmulţit cu 20. Or, spunea el, preţul regional stabilit înainte de război era calculat pe valoarea aur a leului. De atunci se observa o tendinţă de depreciere a leului, această tendinţă va merge accentuându-se, prin urmare dacă se menţine acest criteriu pentru fixarea preţurilor, vom ajunge să plătim proprietarilor nu preţul la care ne gândim, ci un preţ cu totul derizoriu,

şi exproprierea se va transforma într'un act de adevărată spoliaţiune, ceea ce nu a fost niciodată şi nu poate fi nici azi gândul nostru. Aşa fiind, el propunea ca la stabilirea preţului să se aibă în vedere valoarea reală a leului din momentul în care se va săvârşi operaţiunea.

Cu toţii, fratele său, Vintilă, cel dintâi, l-am combătut cu înverşunare. Convinşi cum eram de izbânda noastră finală, nici nu puteam concepe o devalorizare a monedei noastre, trăiam doar cu mentalitatea că va fi o eră de mare prosperitate după război pentru învingători. Unii dintre noi vedeam în propunerea lui Dinu Brătianu o ostilitate împotriva reformei, o manifestare de reacţionarism şi de spirit bancar, nu ne sfiiam să decretăm că vorbeşte în el nu liberalul însufleţit de democratismul vremurilor noi, ci directorul Creditului Funciar Rural. Singur, Ion I.C. Brătianu ne-a spus: „Băgaţi bine de seamă, mă tem că are dreptate Dinu!".

Într'adevăr, evenimentele i-au dat dreptate cu prisosinţă şi poate că dacă am fi ţinut seama atunci de judicioasele sale observaţiuni, ţărănimea nu ar fi suferit o povară prea grea, iar economia generală ar fi câştigat, echilibrul de forţe între diferiţii factori ai producţiei ar fi fost mai normal, spre binele obştesc.

După ce lucrările diferitelor comisiuni au fost terminate, le-am supus trei zile de-a rândul la 4,5 şi 6 iunie în discuţia sfatului nostru de la Mârzescu sub preşedenţia lui Brătianu şi acestea primind aprobarea tuturora, le-am tipărit. Cu puţine modificări, ele au devenit decretul legii electorale promulgat în 1918 de Generalul Văitoianu în calitatea sa de ministru de interne al guvernului Coandă, adică primul statut în România al sufragiului universal decretat lege a exproprierii, iscălit la Bucureşti în decembrie 1918 de Brătianu şi de mine, cunoscut în terminologia juridică sub numele Decretul Duca şi, de fapt, consfinţirea reformei agrare, actul istoric şi legislaţia cooperativă, iscălită de asemenea de mine ca Ministru de Domenii în Ianuarie 1919, pe al cărei temei, cooperaţia a trăit şi a propăşit aproape zece ani în cuprinsul României întregite.

Desigur, nu este loc nici să fac analiza acestor legi, nici să discut meritele lor, dar ţin să afirm în treacăt convingerea mea nestrămutată că dacă guvernele ce s'au perindat după 1920 ar fi menţinut pentru procurarea celor 2 milioane de hectare prevăzute în Constituţie coeficientele fixe din tabela noastră, dacă nu le-ar fi înlocuit printr'o serie întreagă de norme lăsate la aprecierea diferitelor organe administrative şi instanţe judecătoreşti, aplicarea reformei agrare nu ar fi tărăgănat zece ani, spre cea mai mare pagubă a economiei naţionale şi, mai ales, ea nu s'ar fi aplicat în atmosfera de favoritism şi de tranzacţii necinstite, care au compromis-o fără rost într'o atât de largă măsură. Privind, deci, în urmă putem fi mândri azi de ceea ce am lucrat atunci la Iaşi sub ochii plini de scepticism ai unora şi sub batjocura pătimaşă a atâtora.

Căci, într'adevăr, dacă unii ne credeau aproape nebuni când ne vedeau

lucrând în momentul păcii de la Bucureşti la organizarea României Mari, cei mai numeroşi se mulţumeau să ne considere ca mizerabili autori ai unui groaznic dezastru naţional. Denunţaţi vindictei publice, trebuia să fim totdeodată pedepsiţi şi desfiinţaţi. Nouă o singură lege ni se putea aplica, aceea a ostracismului. Şi ostracismul era cumplit. Se manifesta pretutindeni şi sub toate formele. Fireşte în primul rând la adversarii noştri, care nu se mărgineau să ceară darea în judecată a miniştrilor uşurateci, care „împotriva voinţei ţării o târâseră în acest război nefast", dar îşi exprimau ura şi patimele până în cele mai mici amănunte ale raporturilor personale. Întâlneai pe vreunul din ei pe stradă, cei mai moderaţi se făceau că nu te-au văzut, marea majoritate dintre dânşii nu te salutau, deşi până în ajun avuseseşi cu ei legături de curtenie, sau chiar de prietenie, iar cei mai înverşunaţi se uitau ţintă în ochii tăi, îşi înfundau pălăria pe cap, sau te priveau cu un surâs de jignitoare superioritate. Nu era zi să nu păţim cel puţin câteva sfidări, cei ce rămăseseră în teritoriul ocupat şi ne revedeau pentru întâia dată de la plecarea noastră în Moldova, erau bineînţeles cei mai necruţători. Dar ceea ce era simptomatic era că şi prietenii lor, care fuseseră în refugiu cu noi şi care până la venirea la putere a lui Marghiloman ne salutau foarte politicos, ba veneau chiar să ne ceară servicii sau favoruri, se credeau datori să ne întoarcă spatele. Personal, atitudinea care m'a mâhnit mai mult şi nu pentru mine, ci pentru el, a fost aceea a lui Stere, cu care aveam legături vechi de prietenie, dinainte chiar de a fi intrat în viaţa publică. Lucrasem în cea mai cordială intimitate la băncile populare, colaborasem ani de zile la revista lui „Viaţa Românească", până la izbucnirea războiului mondial ne vedeam neîncetat şi luasem parte împreună la atâtea şi atâtea proiecte şi lupte. Este adevărat că în timpul neutralităţii ne vedeam mai rar, fiindcă Stere ar fi voit să împărtăşesc punctul său de vedere, nu pe acela al lui Brătianu. Este adevărat iarăşi că de la izbucnirea războiului nu-l mai văzusem decât o singură dată, dar ne strânseserăm şi atunci mâna ca doi oameni care aveau peste un deceniu de străduinţe şi de amintiri comune. Când a venit la Iaşi, l-am întâlnit pe strada 40 de Sfinţi, trecea în goana mare a unui automobil oficial condus de un şofer în ţinută militară, s'a încruntat dispreţuitor la mine şi m'a urmărit cu privirea'i batjocuritoare până ce automobilul a apucat-o pe o stradă laterală. Asupra înţelesului inimiciţiei sale nu putea fi nici un echivoc: „Vezi că am avut dreptate şi că voi toţi aţi fost nişte proşti!".

La Mitropolie, la Te Deum-ul pentru unirea Basarabiei, ne-a sfidat şi mai insultător, dacă se poate, se uita mereu sus şi râzând la grupul nostru, al foştilor şi bunilor săi prieteni de până ieri, trecea pe dinaintea noastră provocator măsurându-ne din cap şi până în picioare, având aerul să spună: „Iată-vă, înţelepţilor, iată unde aţi adus ţara fiindcă nu m'aţi ascultat, priviţi acuma la mine, politica mea a triumfat şi eu, trădătorul, vă aduc Basarabia!" Numai când privirea lui se încrucişa cu aceea a lui

Brătianu, observai oarecare reţinere, simţeam că ceva îl plictisea şi, de fapt, era ceva care îl plictisea amarnic. Într'un moment de greutăţi familiare rugase pe Brătianu să-l împrumute cu o sumă de bani şi nu-i convenea învingătorului ce se credea că este, să mai fie obligatul bănesc al învinsului, căruia se pregătea să-i deschidă uşile închisorii. Câteva zile în urmă, emisari din partea lui au venit să-i remită lui Brătianu suma datorată. De astă dată, acesta a fost fără milă, a refuzat suma sub cuvânt că pe vremea intimităţii lor înţelesese să facă lui Stere un dar prietenesc, nu un împrumut de zaraf, iar emisarilor nu s'a sfiit să le adauge că întrucât cunoaşte bine situaţia materială a lui Stere, banii aceştia nu pot proveni decât de la inamic şi, de ar vrea, nu poate să-şi mânjească mâinile cu ei. Niciodată nu l-am văzut pe Brătianu mai fără cruţare ca în această împrejurare.

Îl exasperase însă şi pe el vulgaritatea organică de sentimente pe care aceste ieşiri ale lui Stere o destăinuiau. Ce poate fi mai antipatic, mai odios, decât umilitatea în înfrângere şi aroganţa în izbândă? Voi regreta pururea pentru Stere că ne-a oferit la Iaşi acest trist, dar revelator spectacol.

Fenomene de ostracizare se observau şi la prietenii noştri politici. Unii — este adevărat foarte puţini — ne-au părăsit, dar mulţi făceau pe supăraţii. Îi chemai la o consfătuire, refuzau să vină, voiai să vorbeşti mai mult cu ei, răspundeau că sunt grăbiţi, le cereai o întâlnire, îţi spuneau fără înconjur că nu au când. Trebuia în interesul partidului să înghiţim picătură cu picătură cupa tuturor acestor umilinţe şi excepţii, ba mai mult, trebuia să insişti, să faci tot felul de sforţări ca să eviţi unele demisii, ca să readuci la alte sentimente pe şovăitori, sau pe rătăciţi. În această ingrată sarcină revendic un rol şi un merit deosebit. La drept vorbind, cu cei care rămăseseră neîntrerupt la Iaşi era mai uşor, greutăţi am întâmpinat numai cu unii dintre prietenii noştri plecaţi în Rusia. În urma suferinţelor pe care le-au îndurat acolo s'au reîntors în ţară sau cu desăvârşire descurajaţi şi considerând de-acuma încolo totul ca pierdut, sau furioşi şi porniţi pe luptă şi pe resentimente. Trebuie să fiu drept însă, după explicaţiile care au avut loc, foarte curând armonia s'a restabilit şi am putut înfăţişa adversarilor noştri în ceasurile cele mai grele ale procesului de ostracizare un front surprinzător de omogen, care le-a impus respect şi chiar admiraţie.

Tot în acea perioadă Brătianu ne-a trimis pe Mârzescu şi pe mine la Dorohoi şi la Botoşani să aplanăm oarecari neînţelegeri de acolo şi să ne înviorăm partizanii. Impresiile cu care ne-am întors depăşeau prevederile noastre şi dovedeau că în toate straturile partidului moralul se menţinea la înălţimea împrejurărilor, că partizanii noştri aveau tăria sufletească să înfrunte criza ce ne era dat să o străbatem şi că la ei, ca şi la noi, credinţa în victoria finală a Aliaţilor, şi deci şi a noastră, rămânea neîntinată de vitregia trecătoare a unor împrejurări potrivnice.

Singura scenă cu adevărat penibilă pe care am trăit-o în acea epocă a fost aceea cu dobrogenii, dar din cu totul alte motive. Când pierderea Do-

brogei a fost un fapt împlinit, o legitimă deznădejde cuprinsese pe toţi prietenii noştri dobrogeni. Deocamdată situaţia lor era şi mai tragică, fiindcă nu numai că-şi vedeau colţul de ţară trecând sub stăpânire străină, dar nici acasă nu li se da voie să se întoarcă. Se întrebau cu drept cuvânt bieţii oameni ce au să devină, unde au să se ducă, din ce au să trăiască. În durerea lor au plecat să ceară sfat la Primul Ministru, care le-a spus că orice speranţă este pierdută, că soarta lor este tragică, dar că nu este nimic de făcut, acestea sunt consecinţele fatale ale nenorocitului război pe care l-am purtat şi la declararea căruia atâţia dintre ei poartă vina de a fi contribuit. Au plecat de la preşedinţie cu desăvârşire zdrobiţi. Brătianu care i-a primit apoi le-a vorbit cu totul într'alt fel. Am asistat la scena care a avut loc în salonul cel mare al casei lui, şi la care au participat câţiva dobrogeni în frunte cu Roman de la Constanţa, Vintilă şi cu mine. Brătianu le-a ascultat foarte emoţionat expunerea, aveam cu toţii lacrămile în ochi, dar le-a spus să aibă numai răbdare, că suferinţele lor de azi sunt trecătoare, că războiul nu este isprăvit cum crede guvernul şi amicii D-lui Marghiloman, că Aliaţii noştri îl continuau, că este convins, mai convins decât oricând că îl vor câştiga şi, prin urmare, că soarta Dobrogei nu depinde de stipulaţiunile păcii de la Bucureşti, ci de pacea generală, care ne va restitui Dobrogea cu siguranţă. Delegaţii Dobrogeni au mulţumit plângând pentru speranţele înviorătoare pe care le primiseră de la „ostracizatul autor al dezastrului nostru naţional".

Dar ostracizările nu se opreau aici. De dimineaţă şi până seara eram atacaţi, nu era învinuire pe care să nu ne-o fi adus-o stăpânii zilei, nu erau calomnii de la care stăpânii zilei să se fi dat în lături pentru a ne ponegri în faţa opiniei publice. Necinstiţi în timpul neutralităţii, neprevăzători în pregătirea războiului, inconştienţi în adevăratele interese ale României când l-am declarat, gândindu-ne numai la interesele noastre personale când am plecat în refugiu, toate infamiile care se debitaseră de trei ani erau reluate, sporite, denaturate, insinuate şi susţinute împotriva tuturor dovezilor şi a tuturor evidenţelor.

O întreagă eflorescenţă de ziare apăruseră deodată, dar toate nu aveau decât un obiectiv, defăimarea noastră. Pe lângă „Lumina" lui Stere, „Renaşterea" lui Brănişteanu şi „Steagul" lui Marghiloman, au apărut la Iaşi „Arena" lui Hefter, cu totul în slujba Puterilor Centrale, „Momentul", tot al lui Stere, „Îndreptarea" lui Averescu, „Timpul" al guvernului şi „Tribuna". Până şi „Acţiunea Română" a lui Emil Nicolau, care sub noi ne susţinea şi apăra cu hotărîre politica războiului şi „Opinia" lui Bădărău, care, de teama cenzurii cânta în struna Aliaţilor, până şi aceste ziare se credeau datoare acuma să urle ca lupii şi să ne sfâşie. Ce vreţi, „Donec eris felix multos..."

Întrucât mă priveşte pe mine, redactorii acestor ziare şi-au muiat în zadar pana în cerneala lor veninoasă, fiindcă nu mi-am dat niciodată oste-

neala să le citesc fanteziile prozaice. Cel mult dacă am răsfoit câteodată „Momentul", fiindcă eram curios să văd până unde poate merge cu patima Ibrăileanu, fostul meu confrate de la „Viaţa Românească". Nu aş fi crezut că în sufletul lui de critic literar şi de om cu pretenţii de înaltă intelectualitate pot zace atâtea rezerve ascunse de răutate şi de nedreptate. Pe oameni nu-i cunoşti niciodată, dar la urma urmei se demască ei înşişi.

Cred în genere că cea mai mare pedeapsă ce s'ar putea aplica acestor ziarişti improvizaţi; sau de profesiune, ar fi să le reproduci proza, să pui sub ochii opiniei publice a României Întregite ce au scris despre fapte şi despre oameni. Ar roşi, dacă nu de acuzaţiunile lor pătimaşe, desigur de toată nepriceperea vremurilor ce străbăteam. Biruinţa noastră ne impune însă să nu avem această inelegantă.

O campanie furioasă era dusă împotriva lui Brătianu pe motivul că în momentul retragerii formase un tren întreg cu vagoanele care îi evacuau în Moldova vinurile şi vitele. Cu toate dezminţirile repetate ale fraţilor Brătinu, cu toate cele cinci scrisori publice ale lui Brătianu însuşi, cu toată somaţiunea lui a se face cea mai minuţioasă cercetare spre a se dovedi sfruntata netemeinicie a acestor învinuiri, oamenii guvernului şi ai ziarelor îşi continuau campania de defăimare.

Adevărul era nu numai că Brătianu nu-şi transportase peste Milcov nici un decalitru de vin şi nici un cap de vită, dar el îşi împinsese scrupulele atât de departe, încât lăsase în teritoriul ocupat până şi cele câteva lăzi cu acte şi documente ale tatălui său, pe care noi toţi îl sfătuisem să le trimită la Iaşi spre a nu le expune să cadă în mâna inamicului. Ca semn al vremurilor şi al violenţei cu care patimile se dezlănţuiseră, cel mai înverşunat în susţinerea acestei acuzaţiuni era Nicu Ghika-Comăneşti, ministrul lucrărilor publice, vărul primar şi prietenul din copilărie al D-nei Eliza Brătianu. El îi chema pe funcţionarii de la căile ferate, îi ameninţa cu destituirea dacă nu declară că au văzut vagoanele, dar sărmanii funcţionari se jurau că nu ştiu şi că nu au văzut nimic. Doamna Brătianu nu i-a iertat niciodată această cu adevărat incalificabilă purtare vărului ei şi când, după război, compromis în falimentul Băncii Naţiunii, Nicu Ghika s'a sinucis, am putut constata că la femei neiertarea şi puterea resentimentelor sunt netăgăduit mai aspre decât la bărbaţi şi în special la acei care sunt prinşi în vârtejul luptelor politice.

Tot astfel s'a reeditat absurda învinuire că deputaţii care au plecat în Rusia s'au dus acolo ca să scape de greutăţile Iaşului şi să trăiască peste graniţă în linişte şi belşug pe socoteala statului. Eu, care ştiam cu câte greutăţi îi pornisem, cu câte intervenţii, suplicaţiuni, adesea şi ameninţări, eram mai în măsură decât oricine să apreciez profunda nedreptate a acestei acuzaţiuni. Partizanii lui Marghiloman nu voiau cu nici un preţ să priceapă că aceşti oameni nu părăsiseră teritoriul naţional de bună voie şi că plecarea lor făcea parte dintr'un întreg plan de evacuare orânduit de

guvern în comun acord cu Aliaţii, plan împotriva căruia personal mulţi din cei învinuiţi acuma se împotriviseră şi protestaseră. Dar împotriva urii dezlănţuite, ce preţ mai puteau avea argumentele unor ostracizaţi?

Bineînţeles că nu lipseau nici acuzaţiile împotriva pregătirii şi conducerii războiului. La calomniile agenţilor guvernamentali se adăugau aici articolele lui Averescu „Răspunderile...", un ţesut întreg de inexactităţi, de fapte voit uitate, sau răstălmăcite, precum şi de meschine răutăţi. Fireşte, nu am naivitatea să pretind că nu s'au comis greşeli, dar cine vrea să fie nepărtinitor, cine a cercetat cu de-amănuntul documentele oficiale, nu poate nega două lucruri: 1) că în timpul neutralităţii s'a făcut tot ce era omeneşte posibil pentru pregătirea armatei noastre şi că din cauza acestei sforţări, demne de toată lauda, am putut să intrăm în acţiune cu o armată incomparabil superioară aceleia de care dispuneam la izbucnirea războiului mondial şi, 2) că înfrângerea noastră nu se datora greşelilor comandamentelor noastre, greşeli comise, fie zis în treacăt, şi de Generalul Averescu (vezi operaţiunile de la Flămânda şi chiar de la Mărăşti), ci Aliaţilor noştri, care în prima fază nu au executat planul stabilit de acord cu ei şi pe temeiul căruia nu puteam obţine singuri un succes. De aceea, în a doua fază, prin trădarea Ruşilor ne-au pus în imposibilitatea materială de a mai continua lupta.

În asemenea condiţiuni, aceste „Răspunderi" scădeau pe Averescu mai mult decât puteau defăima pe Brătianu şi pe colaboratorii lui civili şi militari. De-altminteri, Generalul Prezan, care în răstimp părăsise comanda supremă a armatelor şi se retrăsese la moşioara lui Schineta din Judeţul Vaslui, a ţinut să răspundă chiar el unora din învinuirile Generalului Averescu şi a publicat în acest scop o serie de interesante şi de documentate articole în „Mişcarea", începând de la 8 iunie 1918.

Campania împotriva ostracizaţilor nu se oprea măcar la bărbaţi, ea se întindea până şi la femei. În convorbiri şi în presă se vorbea de scandalurile de la Coţofăneşti; sinonime cu Sodoma şi Gomora, Coţofăneştii deveniseră simbolul imoralităţii războiului şi al celor ce îl ceruseră şi-l purtaseră. De fapt, o nouă calomnie — Coţofăneştii erau un spital din Judeţul Bacău la care lucrau medici francezi, doamne şi domnişoare din societate şi de care Regina se ocupa în chip deosebit. După părerea unanimă a autorităţilor noastre sanitare, acest spital era nu numai unul din cele mai bine organizate, dar unul în care se muncea cu mai multă râvnă şi cu mai mult devotament decât în toate celelalte. Că pe lângă aceasta vor fi avut loc acolo şi câteva aventuri amoroase, se poate, dar desigur nici mai mult, nici mai puţin decât în celelalte spitale de la noi, sau de pe celelalte fronturi. Înverşunarea specială cu care erau onoraţi Coţofăneştii se datorau faptului că acest spital era considerat ca spitalul Reginei, deci toţi germanofilii, toţi cei care nu aprobau sentimentele ei pentru „Antanta", toţi cei care o făceau răspunzătoare de intrarea noastră în război, toţi aceştia găsiseră în

Coţofăneşti un minunat pretext ca să lovească într'însa, ca să o insulte indirect. Aceasta făcea parte din politica Puterilor Centrale, a celor a căror preocupare de căpetenie era să câştige bunele lor graţii, şi care ar fi lipsit de la cele mai elementare îndatoriri ale lor, dacă nu ar fi căutat să le urmeze şi întru această pildă.

Regina simţea că ei i se adresau infamiile de la Coţofăneşti şi, având în vedere firea ei combativă, cu greu se putea stăpâni să nu reacţioneze. De unde era îndârjită împotriva regimului Marghiloman, aceasta o îndârjea şi mai mult.

Din toate învinuirile calomnioase ale acelor zile de patimă şi de ură, una singură cuprindea o parte de adevăr şi anume învinuirea repetată şi publică a lui Marghiloman că aţâţam ţăranii, sau, cum s'a scris, că Vintilă Brătianu şi cu mine puneam la cale o revoluţie. Aceasta era inexact, căci ar fi fost un lucru absurd, ce rost ar fi avut o răscoală ţărănească cu trupele lui Mackensen la porţile Moldovei, ce folos ar fi putut trage ţărănimea noastră dintr'o agitaţie revoluţionară când reforma agrară era înscrisă în constituţie şi noi nu credeam nici în viabilitatea guvernului, nici în cea a politicii reacţionare a lui Marghiloman? Nu, noi nu-i aţâţam pe ţărani, ci mai bine zis luminam conştiiţa naţională a celor rămaşi în teritoriul ocupat. De când am putut comunica oricât de sporadic şi de imperfect cu ei, ne-am dat seama că dincolo de Milcov, precum o şi presupuneam, nu se ştia nimic despre realitatea lucrurilor. Cenzura armatelor de ocupaţie nu lăsa să treacă decât ştirile favorabile Puterilor Centrale. Situaţia frontului Aliaţilor era ascunsă, sau cu desăvârşire denaturată. De bună credinţă se socotea deci acolo războiul definitiv terminat pentru noi şi orice speranţă de viitor pierdută. Deznădejdea cuprinsese sufletele celor mai mulţi.

Aşa fiind, am considerat de a noastră datorie să le arătăm adevărul, să le spunem că războiul mondial se desfăşoară mai mult decât oricând în favoarea Aliaţilor, că ştirile cele adevărate zugrăvesc drept gravă situaţia internă a Austro-Ungariei şi că puterea de rezistenţă a Germaniei era serios zdruncinată. Prin urmare, România este îndrituită nu numai să considere regimul păcii de la Bucureşti ca un provizorat, dar perspectiva realizării unităţii ei naţionale de la Nistru până la Tisa este apreciată drept sigură şi apropiată. Am constituit deci un comitet de propagandă format din Vintilă Brătianu, C. Dimitriu, Leonte Moldovan, Dr. Creangă şi cu mine, în scopul de a redacta apeluri, informaţiuni, îndemnuri pentru cei din teritoriul ocupat. Toată literatura, toate aceste buletine erau scrise la şapirograf, trimise la Bucureşti şi în alte oraşe.

La început, agentul nostru de legătură era conductorul de la vagonul ministerial cu care Marghiloman şi Costică Arion făceau mereu drumul între Iaşi şi Bucureşti. Acest conductor, Nicolae Rău, fusese înainte de război de serviciu la vagonul ministerial al lui Alecu Constantinescu şi era

de fapt omul de casă şi un vechi protejat al lui. În consecinţă, ne era devotat până la moarte, înflăcărat pentru politica de cucerire a Ardealului, duşman înverşunat al tuturor germanofililor. Voluptatea lui nu era numai să ne ducă scrisorile şi pachetele cu manifeste la Bucureşti şi să se înapoieze cu răspunsurile prietenilor noştri de acolo, dar chiar să ascundă acest material subversiv sub salteaua pe care dormea Marghiloman şi ministrul său de externe. Fiind mucalit din fire, cum o dovedea de-altminteri toată înfăţişarea lui de ţigan buzat, şiret şi vesel, el făcea un haz nespus de păcălelile lui şi era o adevărată petrecere când după fiecare călătorie ne povestea la Alecu Constantinescu peripeţiile misiunilor sale secrete şi ne împărtăşea reflexiile lui pline de un real humor popular. Invenţia cu salteaua dovedea un rafinament puţin obişnuit şi spectacolul lui Marghiloman dormind pe manifestele noastre, a căror existenţă o bănuia, dar pe care nu le putuse descoperi cu toate investigaţiile poliţiei şi siguranţei lui, era un spectacol puţin banal. La Bucureşti, agenţii noştri de legătură erau membrii familiei Brătianu, îndeosebi D-na Sabina Cantacuzino. Mai târziu, pe lângă faimosul Nicolae, mai puteam comunica cu cei din teritoriul ocupat prin toţi prietenii noştri care se reîntorceau acasă. Este adevărat că după iscălirea păcii de la Bucureşti, când refugiaţii din Moldova au început să se înapoieze la vetrele lor, comandatura germană refuza să acorde „ausweisul" cuvenit celor pe care îi ştia partizanii noştri politici, totuşi s'au strecurat câţiva, iar pe urmă rudele lor, prieteni personali, femei care se ofereau singure să facă comunicările şi să transporte corespondenţa noastră.

Am putut astfel în ultimile luni ale războiului mondial să susţinem moralul fraţilor noştri cotropiţi. Dealtfel, aveam necontenit mulţumirea sufletească să constatăm că puterea lor de rezistenţă nu slăbea, dimpotrivă, că la lumina împrejurărilor şi a destăinuirilor noastre sporea tot mai mult şi, spre marea ciudă a germanofililor, lùa proporţiile unei impunătoare manifestaţii de patriotism şi de conştiinţă naţională.

În sfârşit, ostracizarea s'a manifestat şi sub forma injoncţiunii de a părăsi ţara. Guvernul ne-a comunicat că Puterile Centrale cer ca Brătianu, Take Ionescu şi prietenii lor să se expatrieze, prezenţa lor fiind de natură să împiedice restabilirea liniştii interne şi a bunelor relaţii dintre România şi foştii ei inamici. Lui Brătianu i s'a adăugat că dacă pleacă va scăpa de darea în judecată, altminteri trebuie să considere condamnarea lui ca inevitabilă. Brătianu a răspuns că el nu va părăsi ţara în nici un caz, dar chiar dacă ar fi fost hotărît să o părăsească, va rămâne pe loc fiindcă nu vrea ca Puterile Centrale să-şi închipuie că-i este frică de o dare în judecată. Ba aşteaptă cu fruntea sus verdictul poruncit de inamic, pentru că ştie că politica lui se va judeca după rezultatele ei finale, nu după resentimentele unor învingători vremelnici. S'a întocmit o listă la Bucureşti, listă cu care Marghiloman a venit la Iaşi şi care cuprindea numele câtorva zeci de persoane,

printre care mi se făcea cinstea să figureze şi al meu. Bineînţeles, şi eu, şi toţi ceilalţi prieteni ai noştri am refuzat categoric să luăm drumul străinătăţii.

Nu tot astfel a făcut Take Ionescu, care s'a grăbit să declare că este gata să plece. Mai multe motive îl îndemnau să ia această atitudine, să o ia chiar cu un vădit entuziasm. Întâi, încă din toamnă ideea lui fixă era să plece. „Aici ştiu dinainte că nu pot face nimic“, spunea dânsul, „în Occident, în Franţa, în Anglia sunt convins că pot aduce încă mari servicii cauzei noastre“. În al doilea rând, să o mărturisim sincer, era omul aventurilor entuziaste, nu al suferinţelor restriştei. Perspectiva de a cădea sub vindicta lui Marghiloman şi a lui Mackensen, perspectivă care pe noi ne lăsa perfect indiferenţi, pe el îl agita peste măsură. Ea depăşea ceea ce îi puteai cere şi, în al treilea rând, dragostea juvenilă şi entuziastă pentru viitoarea lui soţie, D-na Cordescu, îl stăpânea până'ntr'atâta, încât ar fi dat totul ca să se întâlnească cu ea. Or, dânsa era de câteva luni în Franţa.

Faţă de această stare de spirit, Brătianu însuşi l-a sfătuit să plece şi am stabilit de comun acord atitudinea pe care va avea să o adopte faţă de Aliaţi, în declaraţiile pe care le va face la Paris şi la Londra. Inutil să adaug că, odată ajuns acolo, sub imboldul ambiţiei sale personale şi al intrigilor prietenilor săi, a rupt orice solidaritate cu Brătianu şi a început o acţiune care a făcut pe urmă cu desăvârşire imposibilă — şi, cred, spre dauna ţării — colaborarea lor la pacea generală.

Deocamdată, Puterile Centrale au organizat un tren special care să ducă pe indezirabilii Români în Elveţia. După lungi discuţiuni şi diverse amânări, trenul a plecat abia la începutul lui Iunie. Trecând prin gara Ploieşti, lui Take Ionescu i s'a făcut o violentă manifestaţiune ostilă, vagonul şi chiar persoana lui au fost bombardate cu ouă clocite, germanofilii din teritoriul ocupat voind să arate astfel cotropitorilor indignarea publicului românesc faţă de unul din autorii războiului. A fost o inutilă pagină de ruşine în trista carte scrisă de ei pe vremea glorioasă a luptelor noastre pentru întregirea neamului.

Până în ajunul plecării, Titulescu ne declarase că el dezaprobă hotărîrea şefului său, că i-a spus-o şi că, orice s'ar întâmpla, va rămâne cu noi la Iaşi. Spre marea mea surprindere, trecând pe la el în dimineaţa în care trenul trebuia să pornească spre Elveţia, l-am găsit făcându-şi cu febrilitate bagajele. „Ce vrei, azi-noapte Take mi-a cerut ca un serviciu de prieten să-l întovărăşesc. Nu am avut puterea sufletească să rezist rugăminţii lui!“ Aceasta a fost explicaţia dată subitei sale metamorfozări şi, de fapt, de atunci începe capitolul activităţilor sale internaţionale.

Personal l-am văzut plecând cu un sentiment de sinceră întristare. În ultimele luni ne vedeam întruna şi ne împrietenisem mult, deşi fiecare ne păstram credinţele politice. De mai multe ori pe săptămână prânzeam

la el şi stăteam de vorbă până noaptea târziu. Mai întotdeauna, Take Ionescu venea şi el acolo şi astfel mi-a fost dat să cunosc şi mai intim pe şeful conservatorilor democraţi. De fapt, îl cunosteam bine de mulţi ani, îl cunoscusem întâi la vârsta de treisprezece ani când, în calitatea sa de ministru al instrucţiei, a prezidat la Ateneu distribuirea premiilor şi când Mitropolitul Ghenadie mi-a pus pe frunte obişnuita cunună a premiantului întâi, iar el mi-a înmânat, legat cu o panglică tricoloră, volumul Letopiseţilor lui Kogălniceanu. Îl întâlnisem apoi adesea la Buftea în casele Principelui Alexandru Ştirbey şi la Sinaia, în diferite ocazii şi la feluriţi prieteni. Întors în ţară, mijlocisem pe lângă el ca să ocup o catedră la şcoala de ştiinţe de stat, unde ţineam să fac o serie de prelegeri asupra vieţii şi concepţiilor politice ale câtorva englezi şi, cu acest prilej, îmi arătase o deosebită şi cordială bunăvoinţă. Când a venit în 1904 ca ministru de finanţe în guvernul lui G.Gr. Cantacuzino, deşi nu aveam decât 24 de ani, îmi oferise să fiu secretarul său general. Între 1904-1907 fusese şeful meu ierarhic, întrucât centrala Băncilor Populare depindea pe vremea aceea de departamentul finanţelor şi păstrasem cea mai frumoasă amintire a acestei colaborări între un ministru supra-încărcat de muncă şi un modest director, care, spre a obţine câteva hotărîri şi câteva iscălituri, trebuia să-l pândească între două audienţe, să-l calce dimineaţa în odaia lui de culcare pe când îşi făcea toaleta, sau seara pe la miezul nopţii când, în sfârşit, valul solicitatorilor începea să se rărească.

Îl văzusem ani de-a rândul evoluând în casa lui din Strada Cătunului, azi Strada Atena, şi urmărisem acest spectacol cu un interes palpitant. Casa lui Take Ionescu, ce curiozitate şi ce simbol! Jos, camera de aşteptare, intrarea, până şi sufrageria ticsite de lumea cea mai neaşteptată, diplomaţi cunoscuţi, senatori respectabili, deputaţi grăbiţi, arivişti de tot felul, clienţi bogaţi, ziarişti serioşi sau lihniţi, şantajişti de meserie, solicitatori de rând, văduve, orfani, bancheri, cămătari, femei suspecte, toată zgura politicianismului român. În mijlocul acestei gloate, ca maestru de ceremonii şi introductor de ambasadori, Ciorănescu înţepat şi corect, alături de Căpităneanu saşiu, discret şi ocult, iar peste vuietul neîncetat al mulţimii ce aştepta răsuna când glasul ascuţit al lui Pavlică Brătăşanu, când vocea răguşită de alcoolic a vestitului nenea Iancu Brătescu, zis şi decalitru, când vociferările ameninţătoare ale lui Victor Ionescu fratele incomod şi compromiţător care se credea, după propria lui expresie, mai puţin talentat, dar mult mai inteligent decât Take. Deci victima unei soarte nedrepte.

Porţile Orientului în toată oroarea lor şi, desigur, cel mai tipic colţ al Bucureştilor antebelici. Sus, linişte şi seninătate. D-na Bessie Ionescu, înconjurată de câteva Englezoaice şi de nenumăraţi câini, citind, cântând la pian şi ocupându-se cu o britanică tenacitate de protecţia animalelor. Occidentul în toată splendoarea lui, un colţ al civilizaţiei Angliei pripăşit

pe malurile Dâmboviţei. O scară numai despărţea aceste două lumi, între care în realitate erau atâtea secole de credinţe, de lupte şi de vitregii deosebite. Nu am cunoscut contrast mai izbitor şi m'am întrebat adesea dacă, urcând cele câteva trepte, Take Ionescu reuşea să fie în parte măcar alt om decât cel din biroul său de jos?

Bineînţeles îl admirasem la tribuna parlamentară, al cărei podoabă a fost atâtea decenii, deşi după cum am mai spus, adesea condamnat să vorbească în grabă şi între două procese, cuvântările se resimţeau de lipsa lui de pregătire. Nu erau de ajuns de gândite, uşurinţa de a improviza neputând să compenseze întotdeauna maturitatea de cugetare şi îngrijirea formei. Elocinţa lui era însă simpatică, clară, logică, fără artificii multe. Pe la sfârşitul carierei sale era cam aplecată spre confidenţe, spre repetări, dar în zilele lui bune era plină de avânt şi de înaripare, cucerind auditoriul prin bogăţia cunoştinţelor şi profunzimea talentului.

În sfârşit, avusesem cu el o scenă din cele mai caracteristice, când a aflat că vreau să intru în viaţa politică. Mă chemase şi a făcut pe lângă mine un călduros apel ca să mă înscriu în partidul conservator. După ce i-am mulţumit pentru măgulitoarele lui aprecieri şi pentru prietenească solicitudine pe care mi-a manifestat-o în toate împrejurările, i-am arătat că nu pot răspunde dorinţei lui, fiindcă toate credinţele mele sunt potrivnice ideologiei conservatoare. Convingerea mea adâncă, formaţiunea mea intelectuală mă împing spre o politică de hotărâtă democratizare a societăţii româneşti, politică ce nu văd cu putinţă să fie realizată în configuraţia de atunci a României decât de partidul liberal. Dacă ar fi, am adăugat, să mă călăuzesc de consideraţiuni de ordin personal, ar trebui să intru în partidul conservator. Nicu Filipescu îmi este unchi şi a stăruit adesea pe lângă mine. „Dta. îmi vorbeşti cum nimeni altul nu mi-a vorbit până azi, marea majoritate a prietenilor de familie şi a cunoscuţilor mei sunt în lagărul conservator. La liberali nu cunosc aproape pe nimeni, afară de fraţii Brătianu, care au fost în tinereţea lor elevii tatălui meu, dar nu pot spune că între ei şi mine există vreo intimitate. Totuşi nu aş putea pentru nimic în lume să lupt pentru o cauză în care nu cred". M'a ascultat, a insistat din nou, pe urmă s'a uitat în ochii mei şi, schimbând deodată tonul, mi-a zis: „Grozav aş fi vrut să te câştig de partea noastră şi de aceea am stăruit atâta, dar fiindcă văd că nu am reuşit, conştiinţa mea este împăcată şi pot acuma să-ţi spun tot gândul meu: ai dreptate. În locul Dtale. aş face acelaşi lucru şi, dacă am un regret în viaţă, este că am fost mai slab decât Dta. La solicitările conservatorilor, îndeosebi la cele ale lui Alexandru Lahovary nu am avut tăria să rezist. Când am trecut în partidul conservator, Eugen Stătescu m'a vestit că mă voi căi de hotărîrea pe care o luasem. Ce dreptate a avut! Până la mormânt voi purta povara greşelii mele, căci de atunci şi până azi viaţa mea este o tragedie. Nu ştii ce înseamnă să fi condamnat a apăra un ideal care de fapt nu este al tău. Ur-

mează-ţi glasul conştiinţei şi să dea Cel Atotputernic, întrucât nu ai făcut greşeala mea, să poţi înfăptui credinţele tinereţelor Dumitale".

Când am debutat în toamna anului 1907 în parlament rostind primul meu discurs la legea tocmelilor agricole, deşi de acuma adversar politic, mi-a scris seara o scrisoare mişcătoare spunându-mi că socoteşte debutul meu drept cel mai frumos din ultimele decenii şi că trebuie să se întoarcă tocmai la vremurile în care şi-a făcut pentru prima oară apariţia la tribuna parlamentară generaţia lui Dissescu, Djuvara, Arion şi Marghiloman pentru a-i găsi echivalentul. Îl combătusem în Cameră şi la întruniri publice, bineînţeles cu decenţa pe care mi-o impuneau vârsta, situaţiile noastre respective şi amintirile mai sus pomenite, dar cu toată hotărîrea reclamată de lupta dintre două partide opuse în doctrină, ca şi în modalităţile lor de înfăptuire.

În intimitatea, în adevărata intimitate a lui Take Ionescu nu pătrunsesem însă, îndeaproape mi-a fost dat abia atunci la Titulescu să-l cunosc, şi când îl dibuiai astfel nu puteai să nu fii fermecat, fiindcă de fapt era mai presus de toate un om fermecător. Dar farmecul lui nu izvora atât din inteligenţă, cât din sufletul său. Desigur, inteligenţa lui era sclipitoare, vie, receptivă, înţelegătoare, adaptabilă la orice mediu şi la orice împrejurări, însetată de noutate. Totul îl interesa şi totul îl pasiona, conversaţia lui era de asemenea plină de colorit, amintiri, anecdote, descrieri de o minunată putere evocatoare, observaţiuni subtile, un orizont larg întinzându-se cu mult peste contingentele locale şi judecăţile momentane.

Dar, la o analiză mai adâncă această inteligenţă îţi pricinuia unele deziluzii şi, sub strălucirea conversaţiei, descopereai repede multe scăderi. Într'adevăr, inteligenţa atingea lucrurile, nu le pătrundea, iar în această privinţă scrisul său era simbolic, pana lui parcă flutura numai peste hârtie. Organica predispoziţie de a adânci lucrurile îi lipsea, de acolo poate şi lipsa lui de principii, de credinţe adevărate, uşurinţa cu care trecea de la o convingere la alta, toate sfârşeau fireşte prin a da - şi nu fără temei - inteligenţei sale un caracter de superficialitate, o notă de oportunism, care îi umbreau farmecul.

Tot astfel şi conversaţia lui, la o cercetare mai amănunţită îţi apărea lipsită de un fond real, vorbea prea mult şi ce trebuia şi ce nu trebuia, iar în acest amalgam cele interesante se pierdeau prea des în banalităţi şi chiar în inutile trivialităţi. Cu o uşurinţă surprinzătoare deşerta tot ce-i venea în minte, în faţa oricui îi ieşea în cale, iar sforţările intimilor de a pune strajă gurii sale rămâneau neîncoronate de succes. Conversaţia lui avea tendinţa vădită de-a degenera într'o logomahie care îi umbrea farmecul.

În schimb, sufletul lui te câştiga definitiv şi fără de rezerve, fiindcă dintr'însul se desprindeau luminoase şi într'o măsură neîntrecută bunătatea, înţelegerea aproapelui şi intuiţia profetică a lucrurilor. Da, Take Ionescu era bun, bun în toată puterea cuvântului, nu a fost om care să bată

la uşa lui fără să-şi vadă durerea alinată, sau nevoia împlinită, dând cu aceeaşi dărnicie din tezaurul statului, ca şi din punga lui. Cu drept cuvânt i s'a adus învinuirea de a fi inaugurat, când era la putere, nenorocita politică a „revărsării Nilului", singura ei explicaţie, dacă nu justificare, este că ea nu era decât manifestaţia oficială a practicii de toate zilele din viaţa lui privată. Într'adevăr, acasă, la guvern şi în opoziţie era toată ziua cu mâna în buzunar. El plătea chiria cluburilor, el subvenţiona ziarele partidului, el alimenta fondurile campaniilor electorale, el ajuta prietenii în nevoie, el plătea operaţiile partizanilor bolnavi, iar când nu mai avea bani iscălea poliţe în dreapta şi în stânga, gira şi pe cei solvabili şi pe cei pentru care ştia foarte bine că la urma urmei tot el va trebui să le achite datoria. Într'o vreme ajunsese să aibă secretar pe un anume Lorenz, care nu avea altă sarcină decât să-i ţină scadentarul la zi şi să-i reamintească în fiecare dimineaţă ce poliţe trebuiesc onorate sau prelungite. Acest om, care a câştigat ca avocat mai mult decât toţi contemporanii săi, a reuşit astfel să ducă veşnic lipsă de bani şi să fie dator până şi la cămătarii de rând.

Acuzaţia ce i s'a adus mereu că tolerează ceea ce un om de stat nu trebuie să tolereze partizanilor săi, era pe deplin întemeiată. Dar indulgenţele vinovate ale lui Take Ionescu nu proveneau dintr'o lipsă de simţ moral, ci din această bunătate a sa împinsă până la slăbiciune. Era incapabil să reziste unei intervenţii în care se făcea apel la inima lui şi ajungea în acest chip să admită procedee şi compromisuri a căror elasticitate morală era pe urmă cel dintâi să o recunoască şi să o regrete.

Tot astfel bunătatea, adânca, infinita sa bunătate îl împiedica să aibe resentimente. Puţini oameni au fost mai violent, mai pătimaş atacaţi, nimeni însă nu uita mai repede şi nu ierta mai uşor, mai fără de urmă decât el. Ca şi Nicu Filipescu, s'a definit pe sine mai bine decât l-ar putea caracteriza vreunul din noi, când a spus: „Nedreptăţile pe care mi le-au făcut alţii, nu cer nimănui să le regrete, căci eu le uit; acelea pe care le-am făcut eu altora, nu cer nimănui să le uite, căci eu le regret". Tot sufletul lui Take Ionescu stă în această admirabilă formulă; deşi de pe urma acestei bunătăţi el a cules de-a lungul zbuciumatei sale vieţi politice mai multă ingratitudine decât recunoştinţă, totuşi a ţinut parcă întotdeauna să răspundă ingratitudinilor cu mai multă bunătate încă, aşa încât se poate spune că adesea bunătatea lui lua înfăţişări de adevărată măreţie. De-asemenea, facultatea sa de-a înţelege pe aproapele lui, de a-i pătrunde psihologia, de a i se substitui, era uimitoare. Vorbind cu el, simţeai îndată că te pricepe, că îţi împărtăşeşte necazurile, durerile, zbuciumările sufleteşti, că între tine şi el s'a stabilit o sinceră şi deplină comunitate sufletească.

Ne povestea într'o seară că visul cel mai mare al lui ar fi fost să fie Papa de la Roma. Se înşela, ar fi trebuit mai repede să spună duhovnic. Prin toată firea lui avea sufletul ideal al unui neîntrecut confesor şi, de fapt,

Fig. 7: Take Ionescu

puţini oameni ştiau mai bine decât el să atragă confidenţele semenilor săi. Am cunoscut chiar femei tinere şi frumoase care simţeau nevoia să i se spovedească, încredinţate că nimeni nu le poate mai bine înţelege frământările lăuntrice şi strigătul simţurilor. Numeroasele lui prietenii în ţări atât de deosebite şi în cercuri atât de variate aveau la temelia lor acest dar de a privi lucrurile sub prisma psihică a interlocutorului. Iar lipsa de dârzenie care îl caracteriza în orice negocieri, predispoziţia lui de a ceda părţii adverse, tendinţa de a recurge mereu în procese ca şi în politică la tranzacţii, proveneau în chip natural din faptul că, fără să vrea, se punea întotdeauna în locul, în mentalitatea, în felul de a percepe, de a reacţiona al adversarului său şi nu-i venea să ceară altuia ceea ce atât de limpede simţea că nu ar putea face el. Din punctul de vedere al cerinţelor politice era desigur, o mare slăbiciune, dar din punct de vedere pur omenesc, ce interesantă, ce atrăgătoare însuşire!

Fireşte că înţelegând toate slăbiciunile şi toate patimile oamenilor, aluneca prea lesne pe povârnişul indulgenţelor exagerate, aşa încât Take Ionescu a cules poate pe ogorul politic mai multe neajunsuri decât foloase pe urma acestor două însuşiri dominante. Este lesne de înţeles că orice om fiind atras din fire de bunătatea şi de înţelegerea psihologiei sale, era astfel uşor cucerit de Take Ionescu. Dar puterea farmecului creştea încă atunci când intervenea şi intuiţia sa, minunată şi adesea profetica sa intuiţie a lucrurilor. Ea nu era la el un proces de celebralitate, de raţionament, de logică, de argumentare, ci un proces de supra-acuitate a simţurilor, un proces din domeniul misterios al subconştienţei şi al vederilor profetice. Într'un grad mai mare decât toţi contemporanii săi a avut viziunea celor ce aveau să vie. Vorbele pe care le-a spus la izbucnirea războiului mondial sunt impresionante: „Acesta e război de cinci ani. Va intra Anglia, va intra Italia, vom intra noi şi nu se poate să nu intre şi America. Până şi Japonia va intra. Va fi vai de omenire. Dar de un lucru sunt sigur: că Aliaţii vor fi definitiv victorioşi şi că voi vedea cu ochii România Mare. Şi vom vedea alte lucruri mari. Vom vedea multe tronuri prăbuşindu-se; vom vedea născând atotputernicia Americii; vom vedea preponderenţa rassei anglo-saxone, vom vedea omenirea făcând un mare pas spre stânga, spre socialismul revoluţionar. Vom vedea multe lucruri mari, dar zguduirea generală va fi aşa de formidabilă, că o sărăcie groaznică va stăpâni omenirea foarte mulţi ani. Dintr'o criză vom intra într'alta şi ţine bine minte: generaţia mea şi a ta vor vedea România Mare, dar nu vor mai vedea zile bune!".

Ele nu sunt însă singurele lui prevestiri impresionante, „cascada de tronuri" despre care a scris în timpul neutralităţii şi pentru care a fost criticat cu atâta asprime, s'a adeverit peste prevederile lui chiar. Convingerea că în războiul ruso-japonez Japonezii vor învinge, iar în războiul balcanic că Turcii vor fi înfrânţi, dezvăluia aceeaşi intuiţie clară a desfăşu-

rării evenimentelor. Iar Mica Înţelegere, marea şi trainica lui înfăptuire de după război, combătută şi ea la origine de amici ca şi de adversari, denota odată mai mult simţul său deosebit de a fi desluşit în configuraţia Europei de azi raporturile de forţe dintre popoare şi necesităţile ce derivau dintr'însele pentru viitorul românismului.

Aşa se explică şi tinereţea sentimentelor lui, la 60 de ani era îndrăgostit ca un student şi toată viaţa a fost veşnic amorezat şi un mare, un incorigibil sentimental. Take Ionescu a fost comparat cu o antenă de telegrafie fără fir, un receptacol de o sensibilitate extremă, înregistrând toate undele invizibile şi retransmiţându-le pretutindeni ca verdicte poruncitoare ale întregii sale fiinţe. În această comparaţie este mult adevăr şi, aşa fiind, era natural ca el să fi trăit într'un fel de exaltare permanentă de entuziasm romantic. În capul lui se perindau fel de fel de visuri, imagini succedau imaginilor şi euforia iluziilor alterna cu trista constatare a realităţilor. Bineînţeles, ca toţi senzitivii, Take Ionescu era foarte impresionabil, încă un mare defect pentru un bărbat de stat. Dar puterea lui înnăscută de entuziasm reacţiona cu o surprinzătoare uşurinţă şi îl îndruma repede pe calea speranţelor înviorătoare. Îmi aduc aminte că într'un consiliu de miniştri la Iaşi, Vintilă Brătianu i-a adus imputarea că este prea impresionabil. Răspunsul său a fost tipic: „Ai dreptate, sunt impresionabil, foarte impresionabil, sunt însă ca o minge de cauciuc, cad uşor la pământ, dar cu cât cad mai tare, cu atât sar mai mult în sus, aşa încât la drept vorbind, viaţa mea este o veşnică alternanţă de depresiuni şi de reacţiuni imediate. Mă întreb singur, adesea, dacă aceste reacţiuni nu depăşesc cu mult netăgăduitele mele descurajări". Avea dreptate, în bilanţul final al carierei sale, consecinţele entuziasmului au întrecut cu mult neajunsurile impresionabilităţii.

În orice caz, prin aceste trei însuşiri sufleteşti atât de profund omeneşti era cu neputinţă ca Take Ionescu să nu te farmece, de-altminteri nu ştiu dacă el însuşi conştient, ori ba, ţinea să-ţi câştige toată simpatia. Era vesel, amabil, îndatoritor, îşi cheltuia personalitatea cu aceeaşi prodigalitate ca şi averea, căutând să cucerească pe oricine îl apropia. Tot la Titulescu am adus într'o zi la masă pe fiul meu, pe atunci un băiat de 12-13 ani, şi de îndată ce l-a văzut nu a ştiut ce să născocească ca să-l distreze, ca să se pună la nivelul său, ca să-l încânte. Cred că pentru a captiva pe cea mai frumoasă femeie din lume nu ar fi putut desfăşura mai multă osteneală şi mai multă artă. De aceea se şi poate spune că în afară de Ion Brătianu tatăl, nici unul din oamenii publici ai României contemporane nu a reuşit să închege prietenii mai entuziaste şi să-şi asigure devotamente mai desăvârşite decât Take Ionescu. Când a trebuit să plece din partidul conservator democrat, lumea nu s'a grupat în jurul unei doctrine, ci exclusiv în jurul persoanei sale şi, tot astfel, când persoana lui a dispărut, s'a desfiinţat şi partidul.

De-altfel, marele noroc al lui Take Ionescu a fost războiul mondial, căci numai acesta a putut da întreaga valoare însuşirilor caracteristice personalităţii sale. În vremuri normale, în vremuri de realizări mărginite şi practice, lipsa lui de convingeri pe de-o parte, idealurile conservatoare în slujba cărora se pusese pe de altă parte şi, mai presus de toate, concesiunile pe care era silit să le facă partizanilor săi pentru a avea un partid, toate laolaltă îl menţineau în sfera banală a unei politici fără de avânt şi fără de viitor. Să se închipuim ce ar fi rămas de pe urma lui Take Ionescu dacă soarta ar fi hotărît să moară înainte de război: posteritatea ar fi spus despre el că a fost un mare avocat şi un mare orator, dar în dezvoltarea politică a României contemporane numele său nu ar fi rămas legat de nici o faptă însemnată, de nici o directivă nouă a vieţii noastre publice. Dimpotrivă, prizonier al unui partid ale cărui interese erau potrivnice evoluţiei democratice a zilelor de astăzi, Take Ionescu fusese osândit, cu rare excepţii, să apere aceleaşi principii perimate ca şi ceilalţi corifei conservatori, începând cu Petre Carp, G.Gr. Cantacuzino şi sfârşind cu Alexandru Marghiloman şi Nicu Filipescu. Neîmpărtăşind în adâncul sufletului său credinţele pentru triumful cărora trebuia să pledeze în public, viaţa intimă a lui Take Ionescu ar fi constituit desigur o tragedie, iar viaţa lui politică ar fi fost o viaţă fără roade şi fără adevărată strălucire.

Războiul mondial l-a scăpat de această soartă nenorocită şi i-a asigurat un nume nepieritor în istoria întregirii neamului nostru. Cu extraordinara sa putere de intuiţie Take Ionescu a înţeles din prima clipă că a sunat ceasul cel mare al realizării visului nostru secular şi, fără alte preocupări lăturalnice, a pus toată inteligenţa, tot talentul, toată munca lui în slujba înfăptuirii României Mari. Din acel moment, partidul căruia până atunci îi sacrificase totul nu a mai existat, intuiţia îi arată doară că într'o Românie întregită cadrele înguste ale formaţiunilor politice antebelice se vor sparge şi vor fi înlocuite prin alte înjghebări, prin exponenţii unor curente sociale mai largi şi cu totul deosebite.

Din acel moment a rupt toate legăturile care de atâţia ani îl încătuşau unei politici căreia de fapt i se supusese numai din consideraţii de ambiţiuni subalterne şi mediocre şi s'a avântat în politica mare a cerinţelor poruncitoare epocii noastre. În această acţiune, însuşirile lui caracteristice şi-au găsit un minunat teren de dezvoltare, facultăţile sale de intuiţie, de acuma nestânjenite, se puteau manifesta în toată splendoarea lor. Defectele înseşi ale lui Take Ionescu nu mai aveau aceeaşi importanţă, excesul de contradicţii mărunte, impresionabilitatea, oportunismul, spiritul de compromis, indulgenţele împinse până la slăbiciune şi până la imoralitate, ce mai reprezentau ele în vârtejul formidabil din care trebuia să iasă o patrie mărită şi o lume nouă?

Şi astfel, Take Ionescu a putut aduce ţării sale şi neamului său în timpul neutralităţii, în timpul războiului şi după război, servicii de o

istorică însemnătate. M-am întrebat adesea dacă în solicitudinea sa norocul nu a mers şi mai departe răpindu-l la timp ca să nu apuce vremuri de frământări secundare, în care vanitatea, combinaţiile de culise, antecedentele sale de politician l-ar fi ispitit să cadă din nou în păcatele antebelice şi să-şi sfârşească, astfel, cariera în aceleaşi condiţiuni controversabile şi lipsite de înaripare, în care şi-o începuse. Cel puţin dânsul a murit într'o apoteoză ale cărei raze întârziate luminează şi azi, cu o vie strălucire, destinul său politic. Oricum ar fi, îi vom păstra pururea o duioasă amintire pentru complexul său de însuşiri, cât şi pentru partea pur omenească a personalităţii sale.

Dar trenul cu Take Ionescu şi cu prietenii săi odată plecat, trebuie să mărturisesc că nu ne-am prea ocupat de dânşii, fiincă alte griji ne stăpâneau atunci la Iaşi. Ne luptam cu darea în judecată. De unde pornise ea? La început, când Marghiloman se credea învingător şi marele arbitru al situaţiei, afirma urbi et orbi că darea în judecată era opera lui, că făcea parte din programul său de reconstruire şi de regenerare morală a ţării, care fusese nenorocită, azvârlită contra voinţei ei într'un război nefast de către o bandă de politicieni stupizi şi necinstiţi. El cerea prin urmare pedepsirea lor exemplară în numele justiţiei imanente. Mai târziu, când roata soartei s'a întors, când politica noastră a triumfat, Marghiloman a pretins că fusese împotriva acestui proces, că darea în judecată era cerută de Puterile Centrale şi a trebuit să se supună fără voie acestor injuncţiuni. Convingerea mea adâncă este că Puterilor Centrale le surâdea ideea de-a imobiliza într'o formă oarecare pe Brătianu până la pacea generală, fiindcă se temeau de el, dar că între plecarea lui în străinătate şi condamnarea sa, ar fi preferat prima soluţie, fiindcă deşi mai făceau pe stăpânii la Bucureşti, erau foarte îngrijoraţi de soarta lor, cât şi de perspectivele finale ale războiului. Aşa încât nu ar fi insistat pentru darea în judecată, insistenţele venind de la Marghiloman şi de la partidul său. Darea în judecată corespundea de minune mentalităţii lor actuale şi vechilor resentimente de ordin politic şi personal.

Nouă ne convenea această dare în judecată, într'adevăr, ea înconjura acţiunea noastră politică pentru întregirea neamului cu un nimb de martir. Ce putea să slujească mai mult cauza noastră? Aşteptam deci desfăşurarea evenimentelor nu numai cu seninătate, dar chiar cu satisfacţie. Cu toată patima care îl stăpânea şi îi întuneca mintea, Marghiloman şi-a dat seama că o dare în judecată pe temeiul numai al politicii războiului împotriva Puterilor Centrale nu putea avea răsunet în opinia publică. El se gândi, deci, să combine acuzaţiile de natură politică cu învinuiri de incorectitudine personală. Şi în timpul neutralităţii, şi în timpul războiului se răspândiseră multe calomnii, făcând astfel un tot dintr'însele şi din dezastrul momentan al războiului, Marghiloman credea că va avea aprobarea şi sprijinul ţării.

Pornind de la această credinţă, el a împărţit banca ministerială în două: într'o parte i-a pus pe toţi miniştrii care în timpul neutralităţii se manifestaseră mai violent de partea aliată, precum şi pe toţi cei cărora li se aduseseră învinuiri calomnioase, iar de cealaltă parte i-a pus pe miniştrii care luaseră mai puţin poziţie în mod public împotriva Puterilor Centrale şi în jurul cărora nu circulaseră zvonuri de favoruri şi incorectitudini. Pe cei dintâi a hotărît să-i trimită în judecată, pe ceilalţi să-i trateze cu dispreţ. În prima categorie i-a aşezat pe Brătianu, pe Costinescu, pe Alecu Constantinescu, pe Vintilă Brătianu, pe Morţun, pe Victor Antonescu, pe Dr. Angelescu şi, fireşte, pe Take Ionescu. În a doua categorie i-a pus pe Ferechide, pe Porumbaru, pe Mârzescu şi pe mine, iar de la conservatorii democraţi pe Greceanu, pe Mişu Cantacuzino şi pe Titulescu.

Acţiunea a început la sfârşitul lui Iunie. Gheorghiţă Stroici de la Dorohoi a cetit în Cameră, propunerea de dare în judecată, guvernul vrând ca iniţiativa să pornească de la parlament şi s'a instituit în aceeaşi şedinţă o comisiune de informaţiuni compusă din I. Antoniu, Dristorian, Mitescu, I. Petrovici, Mazilu, Păunescu şi Gr. Carp. În viaţa mea nu m'am simţit mai umilit, mulţi prieteni, printre care îmi aduc aminte de George Enescu, au venit să mă felicite zicându-mi că nedarea mea în judecată este cel mai strălucit omagiu ce se putea aduce cinstei mele. „Vezi, nici în aceste vremuri de patimi sălbatice, de invenţii calomnioase nu s'a putut găsi nimic împotriva corectitudinii tale personale!" „Ba", răspundeam eu cu drept cuvânt, „se poate presupune că nu am fost un partizan destul de categoric al intrării în război şi această învinuire nu o pot primi, fiindcă ştiu şi ce am crezut, şi ce am făcut şi, dacă nu m'am manifestat mai zgomotos, este fiindcă am înţeles să joc disciplinat rolul pe care Brătianu mi-l desemnase, în marea piesă pe care o orânduise.

De-altminteri, fiecare dare în judecată, ca şi fiecare omisiune îşi avea tâlcul ei. Brătianu şi Take Ionescu trebuind, bineînţeles, daţi în judecată, erau desemnaţi de opinia publică mondială ca fiind principalii autori ai războiului. Vintilă nu putea fi cruţat fiind, în plus, ministrul de război în timpul ostilităţilor, familia sa s'ar fi făcut vinovată de transportul vinurilor. Costinescu reprezentase în tot timpul neutralităţii nota cea mai ostilă Puterilor Centrale, iar ministerul de finanţe era învinuit de abuzurile cu permise. Dr. Angelescu se agitase de asemenea pe faţă pentru Aliaţi şi ministerul său era acuzat de neregulile cu exportul cerealelor şi distribuţia vagoanelor. Lui Morţun, germanofilii nu-i puteau ierta că-i păcălise, fiindcă din îndemnul lui Brătianu le bătea în strună, când, de fapt era trup şi suflet pentru Aliaţi. Victor Antonescu era ministrul de la Paris, iar Alecu Constantinescu, prin atmosfera ce se crease de ani de zile în jurul lui, era indicat ca să fie supus vindictei publice.

Tot astfel, Ferechide fiind înrudit cu Marghiloman, au fost date de la început instrucţii speciale ca el să nu fie întru nimic tulburat. De-aseme-

nea, Mişu Cantacuzino era fratele ministrului Griguţă Cantacuzino, Marghiloman vrând să evite spectacolul unui frate punând pe celălalt frate pe banca acuzării. Porumbaru trebuia scos din cauză pentru a întări legenda că Brătianu declarase acest război nefast peste capul ministrului său de externe. Mârzescu şi cu Titulescu intraseră în guvernele vinovate abia la Iaşi, după dezastru, iar subsemnatul, cu cinstea lui cu tot, era desigur o cantitate neglijabilă.

În orice caz, noi, miniştrii liberali, cărora nu ni se făcuse cinstea unei dări în judecată, am protestat imediat şi cu toată energia. În acest scop am adresat o scrisoare preşedintelui Camerei, prin care ne declaram în totul solidari cu ceilalţi colegi ai noştri, cerând să fim şi noi daţi în judecată alături de ei. În scrisoarea noastră colectivă spuneam între altele: „Cererea pentru darea în judecată, atât prin motivarea ei cât şi prin faptul că enumeră printre miniştrii acuzaţi pe unul fără portofoliu, arată lămurit că urmăreşte condamnarea politicii generale, care a determinat intrarea noastră în război. La această politică suntem solidari cu foştii noştri colegi. De-altminteri, nici nu putem admite că în acest moment istoric al dezvoltării naţionale, atitudinea noastră să fie învăluită în echivocul pe care îl lasă omiterea noastră din cererea de punere sub acuzare.

„Atunci când am crezut că interesele superioare ale neamului reclamă intrarea noastră în acţiune, împreună am hotărît, am pregătit şi am purtat războiul cu convingerea că jertfele impuse ţării nu vor rămâne neroditoare, întemeindu-ne hotărîrea pe sprijinul Puterilor de a căror izbândă ne-am legat înfăptuirea aspiraţiunilor noastre naţionale".

Redactarea acestui document a dat loc la o scenă, pe care nu o pot uita, între Ferechide şi Porumbaru, o scenă în felul aceleia din timpul neutralităţii dintre Costinescu şi Porumbaru. După ce elaborasem textul şi căzusem de acord asupra lui, luasem hotărîrea să ne întrunim la 11 dimineaţa în casa lui Mârzescu, spre a-l iscăli şi a-l trimite la Cameră. La ora indicată eram deci în biroul său câteşi patru, gata să iscălim, când deodată Porumbaru cere ca să se mai recitească odată cu glas tare textul. Deşi Ferechide dădea deja semne de enervare, ne-am supus, cererii „timoratului Porumbiţă" şi, când am terminat, el ne-a declarat liniştit şi grav că nu-şi poate pune iscălitura pe o atare scrisoare. La întrebările noastre nu dădea decât un singur răspuns stereotip: „Este prea agresivă!". „Unde este prea agresivă, care este expresia sau pasagiul împotriva căruia te ridici, prin ce termeni vrei să-l înlocuieşti?" La toate acestea Porumbaru refuza să dea orice lămurire şi repeta într'una, pe un ton monoton şi impersonal: „Este prea agresivă... este prea agresivă...".

Adevărul era că Porumbaru simţea că nu se poate desolidariza de Brătianu, dar, cu natura lui sfioasă, ar fi vrut să scrie o scrisoare aşa de neutră, aşa de searbădă, încât să nu putem fi daţi cumva în judecată pe temeiul ei. Pe de altă parte, cunoscându-l fricos, i se înscenase de guvern nu ştiu ce

stupidă poveste cu automobilul ministerului, iar bietul om tremurând de groază, nu mai dormea noaptea. În această stare psihologică atitudinea lui nu era de mirare, dar pe noi, fireşte, ne-a exasperat. Mârzescu şi cu mine, mai tineri, mai respectuoşi l-am mai menajat, dar Ferechide s'a deslănţuit şi l-a biciuit fără milă. „Nu este adevărat", striga el, „că nu-ţi convine textul, nu vrei să-l iscăleşti! Ţi-e frică, aşa ai fost toată viaţa ta, un fricos, păcat de inteligenţa şi de cultura ta, un om politic care nu are curajul părerilor lui este un caraghios! Brătianu nu are decât ce merită nu trebuia să-ţi facă cinstea să te ia în guvernul războiului şi al· întregirii neamului. Eşti nedemn de vremurile pe care le trăim!" Porumbaru îşi mângâia tacticos favorţii şi stătea impasibil sub potopul de invective.

„Mai bine că nu iscăleşti", striga Ferechide tot mai înfierbântat, „nu am nevoie de iscălitura D-tale, cu ea sau fără ea documentul are aceeaşi valoare, căci în viaţa politică a României eşti „un rien, un rien du tout"... şi după o mică pauză „Un moins que rien!" De astă dată Porumbaru s'a sculat, a înaintat solemn până la birou, a luat încet tocul, l-a muiat în călimară, a iscălit şi, cu un aer ofensat, a ieşit din odaie. La uşa, s'a întors către Mârzescu şi, cu o voce stinsă, i-a spus: „Ferechide ăsta este un om rău crescut...".

Iar Ferechide, râzând, a conchis adresându-se nouă: „Voi nu-l cunoaşteţi pe Porumbiţă, dacă nu-l luam aşa, nici peste opt zile nu o isprăveam cu el!" Hotărît, oamenii din acea generaţie nu se iubeau, dar se cunoşteau. Întâmpinarea noastră a fost pusă la dosar, Porumbaru se speriase degeaba. În timpul acesta, comisia de informaţiuni îşi continua opera, iar pe la mijlocul lui Iulie şi-a întocmit raportul, bineînţeles·un ţesut de acuzaţiuni fără rost sau fără temei, de fapt o simplă parafrazare a cererii de dare în judecare citită de Stroici. Conform procedurii, acest raport trebuia înmânat celor puşi sub acuzare ca ei să se prezinte şi să-şi formuleze apărarea.

Fusese stabilit că nici nu ne vom prezenta, nici nu vom răspunde acuzaţiilor aduse, că ne vom mărgini să adresăm preşedintelui Camerei un protest contestând parlamentului ocupaţiei dreptul de a judeca politica autorilor războiului de întregire a neamului şi revendicând cu hotărîre în faţa istoriei atitudinea noastră. În consecinţă, Brătianu m'a însărcinat pe mine să redactez, ca de obicei, această protestare solemnă. Dânsul l-a refăcut însă în întregime şi trebuie să recunosc, formularea lui a fost cu mult mai bună decât a mea. Pot spune chiar că Brătianu a scris atunci pagina cea mai puternică, cea mai lapidară din viaţa lui. Documentul merită să fie reprodus in extenso, nu numai din cauza valorii sale istorice, dar din cauză că el traduce mai bine decât orice mândria care caracteriza întreaga personalitate a lui Ion I.C. Brătianu:

„Războiul pentru care se cere să fim pedepsiţi este fapta firească a dezvoltării noastre naţionale".

„Oricare ar fi durerile şi încercările trecătoare, aşteptăm cu încredere

consecinţele lui definitive şi cu mândrie judecata istoriei. Prin el, pentru prima oară în lumea modernă, am înfăţişat limpede şi am dobândit cu jertfa de sânge să fie recunoscut dreptul Românilor la unitatea lor naţională.

„Înainte de pacea generală, care trebuie să hotărască rezultatele acţiunii noastre, nu se vor putea cerceta sincer şi de-a întregul împrejurările în care războiul a fost pregătit, declarat şi purtat precum şi răspunderea jertfelor ce el a impus, fără a primejdui înseşi roadele lui cele mari".

„Până atunci, dezbaterea şi publicarea actelor nu s'ar face decât în folosul străinilor şi în dauna intereselor superioare ale Statului Român".

„Nimic nu ne poate sili a contribui la o asemenea întreprindere".

„De-altminteri, nu recunoaştem nici autoritatea morală, nici cea legală a celor care pretind să judece astăzi politica şi faptele noastre".

„Contestăm autoritatea morală a unei judecaţi ordonate de străinii contra cărora am ridicat armele. Declaraţiunile din Reichstagul german şi chiar mărturisirea din expunerea de motive a Parlamentului Român arată destul de clar adevăratul caracter al încercării ce se face împotriva noastră de către cei care, în acest timp, amnestiază criminalii contra Patriei şi a Drapelului şi colaborează cu toţi trădătorii şi cu toţi dezertorii".

„Contestăm autoritatea legală a unui parlament ales fără participarea Dobrogei, printr'un sistem de vot contrar prescripţiunilor formale ale Constituţiei, cu două treimi ale ţării sub stăpânirea directă a baionetelor străine, în care condiţii candidaţii nu au avut voie a pătrunde decât cu autorizarea individuală a Comandaturilor străine, fără ca cea mai mare parte a cetăţenilor să fi avut putinţa materială de a-şi exercita drepturile, şi sub un regim general de stare de asediu şi de cenzură în care nu ne-a fost permis nici măcar a ne expune părerile şi credinţele".

„A recunoaşte vreo aparenţă de autoritate morală sau legală hotărîrilor pe care actualul parlament este astfel chemat să le dea ar fi totodată o înjosire o situaţiei pe care am avut cinstea să o reprezentăm într'o fază istorică a neamului nostru".

„Grija intereselor naţionale, ca o datorie imperioasă de patriotism, ne sileşte a ne feri de tot ce ar putea vătăma roadele jertfelor glorioase ce şi-a impus ţara.

„De-aceea suntem hotărîţi a nu înlesni întru nimic încercarea ce se face, a nu răspunde nici unor întrebări şi a nu opune înaintea comisiunilor parlamentare vreo altă apărare învinuirilor ce se ridică împotriva noastră, nici chiar în privinţa acelor puncte prin care se caută a se da fiinţă celor mai îndrăzneţe plăsmuiri. Ne mărginim numai a denunţa scopul şi caracterul acestor înscenări şi temeiul ce se poate pune pe dovezi făurite în asemenea împrejurări.

„Stăpânitorii zilei îşi impun acuma hotărîrile lor. Noi însă, vedem într'ale noastre, cu o înaltă mulţumire, o nouă manifestare a legământului cu cele mai sfinte aspiraţiuni ale neamului".

„Judecarea noastră nu va fi făcută decât de conştiinţa naţională, când aceasta se va putea liber rosti, şi de istoria care va dezvolta roadele binecuvântate ale jertfelor de astăzi".

Când a fost citită în Cameră această declaraţie s'a produs o explozie de indignare, sau, mai exact o adevărată stupoare. Majorităţile marghilomaniste îşi închipuiseră că propunerea lor de dare în judecată ne va intimida. Când au văzut cum am reacţionat, când au citit întâmpinarea noastră plină de mândrie, când au constatat că din acuzaţi ne făceam noi acuzatori şi, mai ales, când au simţit răsunetul protestului nostru în opinia publică şi în rândurile armatei, au înţeles în fine că realitatea nu este tocmai aşa precum şi-o închipuiseră şi au fost adânc clătinaţi atât în îndrăzneala, cât şi în înverşunarea lor.

Ce-i drept, în primul moment au vrut să-i dea şi pe semnatari în judecată pentru ultragiu adus Camerei. Marghiloman însuşi s'a opus, învăţându-i să ne trateze cu dispreţ, dar focul sacru dispăruse. Darea în judecată s'a votat, o comisie de anchetă s'a instituit, comisie din care au făcut parte N. Mitescu, N. Murgăşanu, A.G. MavrocordatVaslui, C. Miclescu, I. Berceanu, Gr. Buicliu, I. Petrovici, N. Păunescu, I. Antoniu, Gr. P. Carp, D.J. Berindei, Simionescu-Râmniceanu, L. Mavrojany, G. Ştefănescu, G. Ionescu-Clejani, Mircea Cancicov şi Emil Cerkez.

Ne aşteptam să se procedeze imediat la interogatoriul acuzaţilor, la arestarea lor, am simţit repede însă că sunt şovăieli şi tărăgănări. Într'adevăr, în locul arestării foştilor miniştri, trâmbiţată cu atâta zgomot, au început arestările funcţionarilor lui I. Panaitescu, fost şef al siguranţei, şi ai lui Corbescu, fostul prefect de poliţie fără să fi fost uitat nici Rafail de la poliţie, care comisese crima de a-i aresta pe ostatecii germani după ordinele superiorilor săi ierarhici.

Dnii. Antoniu şi Ionescu-Clejani, însoţiţi de procurorul Rang şi de judecătorul Scripcă au făcut o lungă percheziţie la domiciliul lui Ion Brătianu, unde locuiau atunci Vintilă şi Constantin Brătianu, şeful de cabinet, dar, deşi au scotocit toată casa din pod până în pivniţă, nu au cutezat să procedeze la percheziţiile corporale, la care fuseseră autorizaţi de către preşedintele comisiei de anchetă, şi au avut tot timpul atitudinea unor oameni care nu ştiau cum să se scuze de fapta lor. Ca să nu plece cu mâinile goale, au sfârşit prin a ridica mai multe cărţi de vizită lăsate de persoanele care veniseră la fraţii Brătianu, un caiet de teme englezeşti ale lui C.C. Brătianu, care avusese ideea desigur extrem de subversivă de a lua lecţii de engleză, protestul partidului liberal contra suspendării inamovibilităţii magistraturii, un început de program de partid şi broşura prin care Generalul Aslan căuta să se apere de învinuirile ce i se aduseseră cu prilejul căderii Turtucaiei. Cu alte cuvinte, întreaga chestie lua o întorsătură comică.

Percheziţii de acest fel s'au făcut la Mârzescu şi la Alecu Constanti-

nescu, cu rezultate tot atât de negative şi de ridicole. Ba, la Alecu Constantinescu au făcut mare zarvă în presă susţinând că ar fi descoperit documente senzaţionale. După câteva zile a trebuit să convină că aceste documente senzaţionale nu erau decât ciornele unor manifeste apărute în „Mişcarea" cu aprobarea cenzurii lor, precum şi originalele proiectelor de reforme publicate în borşuri şi puse în vânzare la toate librăriile din Iaşi.

Nota comică se accentua tot mai mult, dar partea hazlie era că toate autorităţile administrative şi judecătoreşti erau de partea noastră. Ne vesteau dinainte de tot ce se hotăra împotriva prietenilor noştri, la Palatul de Justiţie magistraţii nu ascundeau indignarea lor şi respingeau, spre pildă, cu toate stăruinţele guvernului, confirmarea mandatului lui Panaitescu. Procurorul Rang venea noaptea pe furiş la Mârzescu acasă, îl punea în curent cu tot şi-i cerea instrucţii. Odaia de mâncare a lui Mârzescu avea o fereastră joasă care dădea spre curtea vecină a caselor Krupenski, pe acolo apărea dânsul la orele cele mai neaşteptate, Mârzescu devenind acuma adevăratul şef al Parchetului.

Mai mult, membrii comisiunii de anchetă dispăreau unul câte unul. În conversaţii particulare mărturiseau că s'a făcut o greşeală, că toată lumea ştie că Brătienii sunt oameni cinstiţi şi că, la urma urmei, au făcut o greşeală declarând războiul, dar au fost de bună credinţă, au crezut sincer că pot înfăptui România Mare. Ne trimiteau scuze, chiar mesagii de simpatie, prin intermediari, era vădit că atmosfera generală se schimbase, singurul care îşi mai lua rolul în serios era Emil Cerkez, în care, spre surprinderea generală, am descoperit cu toţii sufletul unui acuzator public din vremea revoluţiei franceze, un mic Fouquier Tinville. Cu Emil Cerkez eram prieten din copilărie şi rămăsesem în bune relaţii, deşi cunoşteam ideile lui de un fanatic reacţionarism, dar nimeni nu lua concepţiile lui în serios, toţi îl consideram un fantezist care susţinea în literatură, ca şi în politică, diverse paradoxuri, şi un chefliu mult mai ocupat de localurile de noapte, decât de preocupări intelectuale. Germanofil în ajunul războiului, deşi până atunci manifestase o admiraţiune entuziastă pentru pravoslavnica Rusie, Emil Cerkez îşi făcuse datoria pe front şi, de când eram în Moldova venea mereu să mă vadă, spunând că sunt providenţa lui. În asemenea condiţii erau normale sentimentele ce-mi inspira odiosul rol pe care îl juca, cu atât mai mult cu cât îşi exercita atribuţiunile cu un fel de sadism, care nu se potrivea deloc cu antecedentele lui şi care constituie şi azi o enigmă pentru mine.

În această perioadă, singurele acte mai însemnate au fost votarea, la începutul lui August, a unei legi de iniţiativă parlamentară, care modifica legea responsabilităţii ministeriale, în sensul că dădea comitetului de anchetă dreptul de arestare preventivă a inculpaţilor, şi, la sfârşitul lui Septembrie, arestarea lui Alecu Constantinescu. Dreptul de arestare preventivă fusese cerut de guvern, fiindcă acesta vedea că lucrurile în-

târzie, că o condamnare definitivă devine tot mai problematică şi, prin urmare, voia ca cel puţin prin câteva săptămâni sau luni de arest preventiv să dea opiniei publice impresia că nu a renunţat la politica lui de sancţiuni. Bineînţeles, noi am publicat un protest energic în „Mişcarea“, denunţând intenţiile guvernului, şi am avut satisfacţia să constatăm că legea ridicase protestări chiar în rândurile majorităţilor din Cameră şi din Senat, sporind în toate cercurile manifestaţiunile de simpatie pentru noi şi pentru cauza pe care o reprezentam.

Arestarea lui Alecu Constantinescu a dat loc la diferite incidente, ce merită să fie relevate. Întâi, arestarea a fost precedată de un interogatoriu rămas de pomină şi care i-a dat lui Constantinescu prilejul să rostească vorbe memorabile la întrebarea: „cum vă cheamă şi care vă este profesiunea“, el a răspuns îndrăzneţ şi mândru: „Alexandru Constantinescu, fost şi viitor ministru!“ Cuvântul a făcut epocă. „Ce decoraţii aveţi?“ Constantinescu a început să le înşire. Emil Cerkez ironic: „Aşa multe?“ „Da, ce te miri, dacă ai avea capul meu şi dacă ai fi în stare să aduci ţării tale serviciile pe care i le-am adus eu, ai avea şi Dta. atâtea decoraţii!“. Şi dialogul a continuat pe acest ton spre marea bucurie a lui Constantinescu şi spre crescânda încurcătura a acuzatorilor, care-şi simţeau tot mai mult zdrobitoarea inferioritate. Cu acest prilej, Constantinescu a dovedit un simţ al demnităţii care îi face cinste.

În al doilea rând, arestarea s'a făcut în condiţiuni cu desăvârşire odioase; era într'adevăr inadmisibil să te foloseşti de o lege ad-hoc ca să arestezi un adversar politic fără dovezi de necinste personală, pe simple zvonuri, când te fereai să arestezi pe colegii lui de minister pe care îi dăduseşi în judecată împreună cu el. Dar la urma urmei să zicem că situaţia de aşa natură era încât credeai necesar să procedezi la această arestare. Dar, ceea ce era scandalos, era să-l iei pe acest fost ministru care, condamnat definitiv, nu putea fi întemniţat decât într'o mănăstire conform legilor ţării, să-l închizi pe cale de arest preventiv în închisoarea de la Iaşi şi să-l pui într'o sală cu delicvenţi de drept comun, ca pe un borfaş ordinar. Era o batjocură care-l dezonora pe cel ce o orânduise şi care a făcut dintr'o zi într'alta din discutatul, din hulitul Alecu Constantinescu o victimă naţională. Trebuie să adaug că dânsul a îndurat aceste umilinţe şi suferinţe materiale cu multă resemnare şi cu o reală măreţie sufletească. Nici nu i se putea aduce un mai mare serviciu, Miniştrii aliaţi au mers la închisoare să-i depună cărţile lor de vizită şi, de pretutindeni, lumea revoltată de aceste procedee a ţinut să-i exprime indignarea şi simpatia ei.

Fireşte, noi am protestat imediat în numele întregului partid contra arestării prietenului şi colegului nostru. În comunicatul apărut în „Mişcarea“ găsim fraze ca acestea: „Guvernul şi parlamentul îşi închipuie că stăvilesc cursul firesc al dreptului şi neînlăturabila răsplată a faptelor, cercând să nimicească oameni care le stau în cale.“

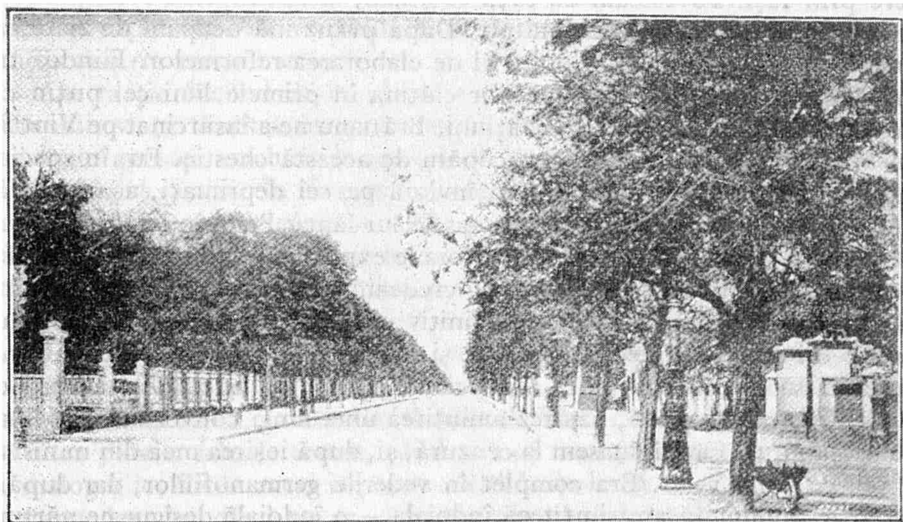
„Nenorociţii nu-şi dau seama că ideea nemuritoare nu se poate distruge şi că acţiunea lor nu are altă roadă decât solidarizarea, prin legitimă revoltă, a tuturor conştiinţelor ce simt româneşte. În ceea ce ne priveşte pe noi, partidul naţional liberal, resimţim cea mai nobilă mulţumire constatând că, servitori credincioşi ai neamului, suntem trataţi de cei care luptă împotriva lui, ca însăşi reprezentanţi ai celor mai sfinte aspiraţiuni naţionale şi fericim pe cei care se jertfesc pentru ele!"

Dar protestul nostru nu s'a mărginit aici. Chiar în seara în care Alecu Constantinescu a fost arestat, am făcut şi un alt demers, despre care nu pot să nu vorbesc. Dânsul a fost dus în închisoarea din Strada Păcurari pe la 5-6 după prânz, când Brătianu ne-a convocat de urgenţă ca să vedem ce este de făcut. După o scurtă deliberare, am hotărît să mergem la ministrul de justiţie, să protestăm cu energie şi să încercăm a obţine de la el, dacă nu o eliberare, cel puţin schimbarea regimului nepermis la care Constantinescu fusese supus în închisoare. Ferechide, venit în grabă de la Jockey Club unde îşi făcea obişnuita partidă de cărţi, a revendicat onoarea să facă el acest demers şi a cerut ca Vintilă Brătianu, Mârzescu şi cu mine să-l întovărăşim. Am plecat deci pe jos spre Ministerul de Justiţie, care era pe atunci în localul unei şcoli din strada Alecsandri. Ferechide, care fierbea de indignare, a luat-o înainte atât de repede, cu toată vârsta lui înaintată, încât abia puteam să-l urmăm. Ajunşi la Minister, a cerut să fim imediat introduşi la ministru, care era Iancu Mitilineu. Acesta ne-a poftit imediat în cabinetul său şi, vizibil jenat de vizita noastră, al cărei scop îl bănuia, ne-a oferit cu exces de amabilităţi să luam loc. Odăiţa era foarte mică Ferechide s'a aşezat pe un scaun în faţa biroului, Mârzescu şi cu mine pe o canapea la dreapta şi Vintilă pe un scaun în colţul din stânga. Atunci s'a desfăşurat o scenă pe care nu o voi uita niciodată, cu prilejul ei, abia, am văzut ce fel de om este Ferechide şi am înţeles de ce i s'au iertat micile sale defecte, căci merita atât admiraţia cât şi dragostea noastră.

Într'adevăr, cu o voce gravă, el a început să protesteze împotriva arestării lui Constantinescu în principiu şi a modalităţilor ei. Cu o vehemenţă minunată, cu o logică impecabilă şi cu o demnitate impresionantă a înşirat toate argumentele ce se puteau invoca în sprijinul tezei noastre. Mitilineu schimba feţe-feţe şi, din ce în ce mai încurcat, repeta mereu: „Eu nu ştiu nimic, am să văd, am să telefonez, comisia a hotărît..." Aceste răspunsuri evazive aveau darul să-l exaspereze şi mai mult pe Ferechide. „Sunteţi dator să ştiţi, aveţi obligaţiunea să împiedicaţi acest scandal!" Mitilineu căuta însă să scape de orice făgăduinţă precisă şi, în cele din urmă, intimidat şi cu o voce aproape tremurândă, a spus: „Dar, Domnule Ferechide, ce să fac?" La acest cuvânt Ferechide s'a sculat şi sus, cât era el de mic, părea mare şi pe un ton solemn: „Ce să faceţi? Şi eu m'am găsit în viaţa mea odată într'o situaţie similară. Era la 1876, guvernul Ma-

nolache Kostache Epureanu, din care făceam parte, dispusese darea în judecată a guvernului conservator. Dar, fiindcă această dare în judecată a guvernului conservator se înfăptuise fără respectarea formelor legale, am socotit că datoria mea de ministru de justiţie şi de păstrător al legilor este să mă opun şi, nefiind ascultat, mi-am dat demisia, Domnule Ministru!" Ultimele cuvinte au răsunat ca două palme pe obrajii sărmanului Mitilineu. Şi, după o scurtă pauză, uitându-se cu o condescendentă superioritate, Ferechide a adăugat: „Am onoarea să vă salut", şi a ieşit pe uşă. Noi, spectatori muţi ai întregii scene, ne-am sculat ca nişte automaţi hipnotizaţi de gestul lui Ferechide şi, unul câte unul, am pornit după el fără să ne luăm ziua bună de la Mitilineu, rămas uluit şi gângăvind inutile formule de politeţe. Abia afară ne-am dat seama de contrastul dintre splendida atitudine a lui Ferechide şi lamentabila noastră inanitate, am râs şi l-am felicitat călduros. Protestarea fusese minunată şi execuţia magistrală.

Alecu Constantinescu a fost eliberat după două săptămâni, a ieşit din închisoare în triumf, cu buchete de flori şi manifestaţii de stradă. Comisia s'a ferit să mai vorbească măcar de continuarea instrucţiei, era de altfel firesc să fie aşa. Alte preocupări frământau acuma pe Marghiloman şi pe prietenii săi, evenimentele luau o întorsătură hotărîtoare şi conştiinţa naţională desemna vinovaţii pe alte bănci decât pe banca de acuzare, pe care parlamentul ocupaţiei voise să tîrască pe Brătianu şi pe colegii lui.

Iaşi: Promenada dela Copou

CAPITOLUL PATRUZECI ŞI PATRU

DEZNODĂMÂNTUL

Neplăcerile şi amărăciunile ostracizării nu ne-au tulburat întru nimic moralul, el se menţinea dimpotrivă tot mai sus.

Personal, după ce am ieşit din minister, după ce mi-am luat ziua bună de la funcţionarii cu care lucrasem peste patru ani în strânsă colaborare, aşa încât scena despărţirii a fost mişcătoare - discursuri şi lacrimi - şi după ce m'am odihnit câteva zile la Cristeşti pe Jijia în casele lui Mihai Sturdza la Colonelul Pleiniceanu, cumnatul lui Titulescu, m'am întors la Iaşi încrezător în desfăşurarea evenimentelor.

În fiecare dimineaţă pe la 11 ne întruneam toţi foştii miniştri liberali acasă la Brătianu spre a examina situaţia şi a lua măsurile de cuviinţă. La aceste întruniri mai asistau câteodată şi alţi fruntaşi ai partidului în trecere prin Iaşi. Povesteam cu toţii ce ştiam, discuţiile erau interesante şi atmosfera de-o cordială intimitate. După prânz mă ocupam de ziare, de organizarea internă a partidului şi de elaborarea reformelor. Fiindcă triumful momentan al germanofililor clătina în primele luni cel puţin cadrele diverselor noastre organizaţiuni, Brătianu ne-a însărcinat pe Vintilă, pe Mârzescu şi pe mine să ne ocupăm de această chestie. Eu, în special, am luat asupra mea sarcina de a înviora pe cei deprimaţi, aşa încât în fiecare zi în micul meu birou din casele lui Iancu Praja în strada Păcurari defilau fel şi chipuri de prieteni cărora le explicam felul nostru de a vedea lucrurile şi motivele pentru care ne credeam mai îndrituiţi decât oricând să sperăm în triumful final şi definitiv al politicii noastre. De cele mai multe ori prietenii plecau convinşi şi chiar când nu erau parcă nu mai cutezau să afirme cu atâta tărie că am greşit luând armele alături de Aliaţi. Aşa, spre pildă, păstrez amintirea unei lungi convorbiri cu Mihail Sadoveanu, pe care îl luasem la cenzură, şi, după ieşirea mea din minister, a venit să mă vadă. Era complet în vederile germanofililor, dar după o discuţie prelungită am simţit că îndoiala — o îndoială desigur nemărturisită — se furişase în sufletul lui. În orice caz, caracteristic este că pe atunci s'au înscris în partid mulţi oameni a căror adeziune dovedea pe deplin că credinţa în izbânda cauzei pe care o reprezentam rămăsese vie în

toate straturile sociale. Atunci a intrat în partid şi Richard Franassovici, atunci s'a înscris un grup întreg de Iorghişti în frunte cu Ştefan Bogdan, cumnatul lui Iorga. Afară de rare excepţii, eu am fost naşul, introducătorul noilor aderenţi ceea ce mi-a asigurat gratitudinea partidului, dar şi fulgerele lui Iorga. Într'adevăr, ani de zile. dânsul a fost furios pe mine crezând că am uneltit această spărtură în rândurile redusei şi slabei sale organizaţii. Adevărul este cu totul altul. Amicii lui Iorga au venit din propria lor iniţiativă la mine să'mi spună că nu se mai pot înţelege cu el şi că, aşa fiind, vor să vină la noi, întrucât prin politica noastră de reforme democratice şi prin atitudinea noastră în chestia întregirii neamului suntem partidul de care se simt mai apropiaţi sufleteşte. Bineînţeles, nu puteam respinge o atare ofertă şi rolul meu s'a mărginit să servească de intermediar între ei şi Brătianu şi să-i întovărăşesc la audienţa solemnă de înscriere în partid la dânsul acasă. Desigur nu a fost nici prima, nici ultima nedreptate a lui Iorga.

Pot spune însă că de atunci la Iaşi a început marea operă de reorganizare a partidului naţional liberal, de adaptare a lui la cerinţele regimului votului obştesc, operă căreia am fost sortit pe urmă să-i consacru atâţia ani ai vieţii mele.

Tot în aceea epocă am citit multe cărţi de istorie, în vremuri zbuciumate cel mai bun mijloc de a reduce evenimentele la adevăratele lor proporţii şi de a dobândi un simţ mai just al perspectivelor momentului. Biblioteca Universităţii îmi slujea drept rezervor, între altele conţinea o veche şi frumoasă ediţie a memoriilor lui Saint Simon, cu care m'am delectat săptămâni de-a rândul şi de unde m'am şi hotărît mutatis mutandis să scriu aceste memorii.

Abstracţie făcând de incidentele pur politice şi de peripeţiile ostracismului, viaţa noastră în genere era destul de monotonă, distracţiile se reduceau aproape exclusiv la seratele date de Irina Procopiu la care dânsa invita câţiva amici. În fiecare miercuri seara se făcea muzică, se citea literatură, Enescu ne cânta din vioară sau, cu luminile stinse, executa la pian pasagii întregi din operele lui Wagner, reuşind să dea iluzia unei adevărate orchestre. Cella Delavrancea ne oferea de-asemenea adesea prilejul să-i admirăm talentul, talent ce mi-ar fi fost mai simpatic dacă sunetul ei nu era atât de aspru şi de mecanic. Ventura, cu delicioasa ei voce recita deseori versuri de Verlaine, sau tirade de Racine, cu excepţionalul ei talent de tragediană. În sfârşit, Robert de Flers cu verva lui neîntrecută, ne citea piesele sale de teatru, când ştia să nuanţeze atât de bine scenele şi dialogurile, încât aveai impresia ascultându-le că asişti la însăşi reprezentarea lor. Iar când nu ne citea din operele lui, acest rege al spiritului francez ne fermeca prin sclipitoarea sa conversaţie, anecdote amuzante, amintiri din viaţa lui de autor dramatic, scene din culisele teatrelor pariziene, toate se succedau presărate de observaţiuni pătrunzătoare şi învălui-

te în cea mai rafinată atmosferă de artă şi de intelectualitate franceză. Într'adevăr seri de neuitat. Grupul privilegiaţilor era restrâns şi mai întotdeauna acelaşi, în frunte cu Regina, Principesa Elisabeta, Saint-Aulaire şi Marchizul de Belloy.

Mai rar ne invita Maruka Cantacuzino, simplicitatea nepretenţioasă de la Irina Procopiu era înlocuită acolo prin originalitatea prea vizibil voită a Marukăi. Un mediu care îmi displăcea din această cauză, dar unde aveai totuşi compensaţia de a-l auzi pe Enescu întrecându-se pe sine însuşi.

Vara am părăsit pentru vreo două săptămâni Iaşii, petrecând opt zile la Alecu Constantinescu lângă Răcăciuni, unde Conul Alecu primea toată lumea care trecea pe acolo cu bonomia lui cunoscută, deşi se aştepta din zi în zi să fie trimis la închisoare şi desfăşura o minunată activitate de „gentleman farmer", mai vesel şi mai îndatoritor decât oricând. Pe urmă, am stat câteva zile la moşia Cernu pe care Jean Costinescu o cumpărase înainte de război lângă Moineşti. Am putut constata astfel cu câtă uşurinţă se refăcea viaţa satelor noastre, după doi ani de război şi de restrişti de tot felul. Populaţia rurală păstra de-altminterea o credinţă impunătoare în înfăptuirea marelui ideal naţional pentru care luptase pe front, credinţă care contrasta în chip înviorător cu prezicerile pesimiste şi cu nesfârşitele tânguiri ale Străzii Lăpuşneanu şi a cafenelelor de la Iaşi.

În sfârşit, monotonia acelor vremuri s'a văzut întreruptă şi prin câteva morţi. Întâi, la sfârşitul lui Aprilie, aceea a lui Delavrancea, care a fost o moarte nedreaptă. Eu nu am fost un admirator al său, nuvelele lui literare din tinereţe este drept erau frumoase, piesele lui de teatru le găseam extrem de slabe, însă aşa încât nu împărtăşeam admiraţia obştească exagerată pentru meritele sale. Pe omul politic puteam şi mai puţin să-l admir căci era lipsit de adevărat simţ politic, nu avea convingeri, trecuse dintr'un partid într'altul pentru consideraţiuni subiective lipsite de interes real şi pentru ambiţii mărunte şi mai puţin interesante. Nu fusesem nici măcar în măsură să admir cu adevărat vestitul său talent oratoric, fiindcă de când am intrat eu în viaţa politică, Delavrancea nu a mai rostit în parlament nici un discurs de natură să provoace admiraţia. Amicii lui chiar o recunoşteau, susţineau însă că mai are sclipiri demne de trecutul său la întruniri publice, dar la care nu mi-a fost dat să asist. Afară de aceasta, în minister, unde îmi fusese coleg, mi se păruse în toate împrejurările atât de inexistent, încât aveam impresia unei monede şterse prin prea multă uzură, uzura unei vieţi absurde de „bohem".

Dar, oricât de inexistentă mi-ar fi fost admiraţia pentru el, nu puteam tăgădui nici patriotismul lui, nici nobila lui patimă cu care o viaţă întreagă urmărise înfăptuirea idealului nostru naţional. Era deci o nedreptate, o strigătoare nedreptate ca moartea să-l fi răpit înainte de a-şi fi văzut visul cu ochii. Acest sfârşit neaşteptat în ajunul întregirii neamului dădea ceva profund tragic morţii lui Barbu Delavrancea şi m'a mişcat mai mult

decât o pot spune. De-altminterea, înmormântarea lui a prilejuit o impunătoare manifestaţie, toţi luptătorii cauzei naţionale, fără deosebire de partid, erau adunaţi în Biserica Banu în jurul sicriului său şi toţi cei ce purtau un nume în literele şi în artele româneşti l-au dus până la lăcaşul de veci pe dealul de la Eternitatea. Mai mult, datorăm funerariilor lui două discursuri funebre de o neîntrecută frumuseţe, discursul în româneşte al lui Ion Petrovici, profesorul universitar cunoscut pe urmă prin patologicele lui peregrinări dintr'un partid într'altul şi discursul în franţuzeşte al lui Robert de Flers. Fraza lui Petrovici - „odihneşte-te în pământul acestei Moldove ospitaliere tuturor speranţelor. Culcă-te cu faţa către Răsărit să vezi numai florile care răsar în văi nu şi zăbranicul care se lasă peste munţi. Aducă-ţi vânturile numai sunetul lanţurilor care cad, nu şi al cătuşelor care se prind, visează ceea ce nu ai putut vedea şi uită ceea ce ai văzut" - şi comparaţia lui Robert de Flers cu drapelul francez şi cel român: „aş fi vrut să pot pune pe sicriul Dtale. flori din văile noastre, le-aş fi legat cu două panglici împletite cu culorile steagurilor noastre, aşa de asemănătoare, aşa de frăţeşti, încât ajunge puţin soare pe unul şi pe altul puţină rouă, ca să nu le mai poţi deosebi" - au rămas şi într'adevăr memoria unui Delavrancea nu putea să fie mai bine cinstită decât prin cuvântări la înălţimea literară a propriului său renume.

Păcat numai că un incident penibil a tulburat reculegerea sinceră şi emoţionantă a acestei triste ceremonii. Pe la sfârşitul ei, ne-am pomenit cu un om cu părul vâlvoi intrând în biserică, înaintând spre catafalc, îmbrâncind toată lumea în calea lui şi urlând: „Maestre, maestre, de ce ne-ai părăsit?!" Am crezut întâi că ne aflam în faţa unui nebun sau a unui membru al familiei în prada unui acces de nestăpânită durere, am aflat însă repede că autorul acestui inadmisibil scandal nu era altul decât scriitorul Sorbu, autorul „Patimei Roşii", în stare de completă turburare alcoolică.

Aproape în aceeaşi zi a murit la Bucureşti Coşbuc, poetul ardelean care printr'o inexplicabilă aberaţie se manifestase mereu împotriva războiului de eliberare a fraţilor săi şi crezuse de cuviinţă în această istorică epocă să se ilustreze prin germanofilia sentimentelor sale. Binevoitorii au căutat explicaţia acestei stranii atitudini în faptul că pierzând în timpul neutralităţii pe singurul său copil într'un groaznic accident de automobil, Coşbuc nu mai era el însuşi. Prefer, întrucât mă priveşte, să nu explic nimic şi să-mi reamintesc acuma, precum am căutat să-mi reamintesc şi atunci, numai de marele talent al acestui fiu de sătean din ţinuturile Năsăudului şi de frumoasele versuri cu care a îmbogăţit literele române.

La începutul lui Iunie, a murit şi Alexandru Radovici după o lungă şi chinuitoare boală. Moartea lui ne-a întristat pe toţi, căci ne era tuturora un prieten scump. Desigur nu era un om strălucit, dar avea convingeri adânci şi era de o neobişnuită delicateţe sufletească. În opera de demo-

cratizare a partidului nostru, în procesul intern care ne-a dus la expropriere şi la votul obştesc, Alexandru Radovici a avut partea sa de reală contribuţie. Cu o modestie împinsă aproape de exces, până la moartea fratelui său, Dr. Radovici, care dealtfel îi era superior, el s'a dat mereu la o parte şi nu a activat mai hotărît în politică decât în ultimii ani înainte de război. Avea o minte limpede, cumpănită, o judecată sănătoasă, era incapabil de intrigi şi de răutăţi, de o sensibilitate rară şi de o bunătate nesfârşită. Dispariţia lui a fost o pierdere pentru partid, iar Brătianu, care ţinea la el, a socotit că cel mai bun mijloc de a-i cinsti memoria acestui om de înaintate credinţe democratice este de-a folosi acest prilej spre a afirma programul partidului liberal în chestia muncitorească. Demult se agita la noi ideea participării lucrătorilor la beneficiu, o formulă de conciliaţiune între capital şi muncă, din care societatea capitalistă pare a fi ştiut să tragă toate foloasele pe care netăgăduit le cuprinde. Brătianu a rostit deci la căpătâiul lui Radovici nu atât un discurs funebru, cât un mare discurs politic în care găsim fraze ca acestea:

„Astăzi, când în Constituţie sunt deja sancţionate sufragiul universal şi temeiul reformei agrare, era firesc ca Radovici să fie cel dintâi care să fi arătat că aceleaşi convingeri care ne impuneau larga împroprietărire a ţărănimii ne cereau să asigurăm şi celorlalţi lucrători o situaţie conformă cu dreptatea, cu nevoile de propăşire ale neamului şi în spiritul vremurilor".

„Solidaritatea de aspiraţiuni şi de jertfe, de suferinţe şi de lupte pe front a închegat mai tare ca oricând simţământul profund al unităţii sociale".

„Radovici ştia că pacea generală nu se va face fără să stabilească în omenire mai multă dreptate, nu numai între neamuri, dar şi între fiii aceluiaşi neam".

„Ea va impune întregii lumi civilizate soluţiuni largi şi drepte. Ea va impune şi pentru soarta muncitorimii noi condiţiuni de muncă şi de trai, înlesnind participarea ei la beneficiile ce le produce şi asigurându-o mai bine împotriva accidentelor ce le suportă".

Aşa cum l-am cunoscut eu pe Radovici, nici un omagiu nu ar fi putut să-i fie mai scump decât acesta.

În fine, câteva săptămâni în urmă am aflat şi de moartea, groaznica moarte a lui Nicolae II şi a întregii sale familii. Parcă revedeam cu patru ani înainte primirea de la Constanţa, Împăratul atotputernic, Împărăteasa visătoare, mistică şi tristă, cele patru fete pline de viaţă şi de speranţe, iar frumosul copil nepăsător şi ştrengar, părea sortit a domni odată peste 180 milioane de oameni. De acuma totul era praf şi cenuşă. Sălbaticele amănunte ale tragediei de la Ekaterineburg nu ne erau încă cunoscute, cunoşteam doar brutala realitate, asasinarea colectivă a Ţarului, a Ţarinei şi a celor cinci copii. Din diverse interese politice, ca şi din spirit de laşi-

Fig. 8: Regina Maria cu Principesele regale la Bicaz în vremea războiului de întregire

tate, omenirea nu a reacţionat cum s'ar fi cuvenit în faţa acestei barbarii nedemne de civilizaţia vremurilor noastre. Nicăieri o rugăciune pentru sufletele acestor nenorociţi muritori, de aceea mi-a părut bine când am aflat că Regina Maria a ţinut să reacţioneze împotriva acestui val de vinovată nepăsare. Într'o bisericuţă de lemn de lângă Bicaz, pe pământul României căreia, orice s'ar zice, Nicolae II i-a arătat interes şi prietenie, s'au rostit rugăciunile religiei ortodoxe pentru pomenirea lui şi a neamului său adormit întru Domnul. Regina Maria, care asistase la încoronarea vărului ei şi îl văzuse de atâtea ori în toată pompa splendorii lui imperiale, îmi povestea în urmă contrastul dintre măreţia acestui trecut strălucit şi biblica simplicitate a ceremoniei de la Bicaz, precum şi ce straniu i se părea când auzea între zidurile bisericuţei de lemn răsunând glasul modestului popă de sat, care cerea să fie iertaţi de păcatele lor, de tot ce au greşit cu vorba sau cu fapta, Împăratul Nicolae, Împărăteasa Alexandra Feodorowna, Ţareviciul Alexis Nicolaevici şi Marile Ducese Olga, Tatiana, Maria şi Anastasia ai tuturor Ruşilor.

Dar nu toate episoadele au fost triste, au fost şi unele comice şi, fiindcă am vorbit de mine, ţin să adaug că tot în acea perioadă am avut singurul duel din viaţa mea, anume cu vărul meu Grigore Filipescu, care pe atunci făcea politică de partea lui Averescu, manifestându-se deci împotriva noastră şi, cu impulsivitatea atavică ce îl caracterizează, ne ataca oriunde şi oricând. „Mişcarea" publicase o notă în care spunea că în loc să facă pe grozavul acuma, ar fi mai bine să-şi facă datoria pe front, iar nu să stea la Bacău şi să comande acolo măturătorii de stradă. Din nenorocire, o învinuire pe deplin întemeiată, fiindcă Averescu, pentru a'şi organiza partidul, îl ţinea la Bacău pe lângă comandamentul său, unde îi dăduse oficial supravegherea lucrărilor edilitare ale oraşului în care era sediul cartierului său. Filipescu avusese slăbiciunea să primească o atare misiune puţin glorioasă. Oricum ar fi, nota nu era scrisă de mine. A doua zi m'am pomenit însă cu o scrisoare de insulte triviale din partea lui, atribuindu-mi paternitatea rândurilor din „Mişcarea". Cu tot dispreţul pe care mi l-a inspirat întotdeauna instituţiunea aceasta anacronică şi perimată a duelului, a trebuit prin urmare să ridic mănuşa şi să-i trimit martori. Am ales pe Ferechide, marele nostru expert în materie, şi pe Mârzescu. Le-am cerut să mă scoată repede pe teren şi, eu fiind cel ofensat, să aleagă drept armă pistolul. Aşa au şi făcut de la prima întâlnire cu martorii lui Grigore Filipescu, Costică Hiott şi Zizi Cantacuzino; duelul a fost hotărît pentru a doua zi dimineaţă la via lui Kilimoglu de la Copou, acolo unde avusese loc şi duelul lui Vintilă Brătianu cu Dr. Lupu.

Ferechide a fost şi de data asta extraordinar, întâi când s'a întâlnit cu martorii adverşi, în loc să discute incidentul, a început să-l scuture pe Zizi Cantacuzino, să-l facă martor de profesiune şi aproape să-l insulte. Aceste căuta să-l oprească: „Da, Coane Mişule, nu te supăra, să-ţi explic..."

„Ce Coane Mişule, ce explicaţii, nu este un scandal, nu este uneltire uricioasă în Iaşul acesta fără ca să nu te amesteci...!“ „Dar, Coane Mişule, mă ofensezi...“ „Ce ofensă, am fost prieten cu tatăl Dtale! îţi spun adevărul!“ Şi peste o jumătate de oră a făcut procesul necruţător al bietului Zizi Cantacuzino care nu mai ştia ce să spună, să râdă sau să se supere. Mârzescu încremenise şi se temea să nu iasă un nou duel, de astă dată între martori.

Pe urmă, mergând în automobil spre locul duelului şi Ferechide explicându-mi mereu ce trebuie să fac, cum trebuie să mă aşez, cum trebuie să trag, am avut imprudenţa să spun că toate aceste amănunte nu mă interesează dat fiind că eu sunt hotărît să trag în aer, fiindcă nu vreau să mă expun să rănesc măcar pe vărul meu. La auzul acestor cuvinte, Ferechide a declarat că din acest minut a încetat să fie martorul meu, fiindcă pentru el duelul este un lucru grav şi serios şi că pentru o parodie, deci, să mă adresez altcuiva. A fost nevoie de stăruinţele lui Mârzescu şi de făgăduielile mele că voi trage în adversarul meu, pentru ca Ferechide să revină asupra hotărîrii lui.

Pe teren ne-a amuzat pe toţi prin gravitatea încruntată cu care a procedat la tot ritualul duelului: măsurătoarea distanţei, verificarea armelor, comandamentul etc. Inutil să spun că tot în aer am tras, pentru nimic în lume nu aş fi vrut să risc a lovi pe un om de care eram legat de atâtea amintiri personale scumpe şi de familie. Dacă ar fi fost vorba cel puţin de ceva cu adevărat grav, dar pentru notiţa din „Mişcarea“ să mă expun a avea pe conştiinţă un om, aceasta nu putea intra cu drept cuvânt în mintea mea. Şi astfel, totul s'a sfârşit cu tradiţionalele două gloanţe. La întoarcere, Ferechide mi-a zis însă: „M'ai păcălit, dar de astă dată te iert!“, m'a iertat atât de uşor fiindcă avea o slăbiciune pentru mine şi nu era un om drept, era pătimaş, plin de indulgenţă pentru cei la care ţinea, fără milă pentru cei ce îi erau antipatici.

O deosebită mulţumire sufletească ne-au pricinuit-o în acele luni de primăvară şi de vară din 1918 atitudinea militarilor. Ei erau toţi ostili lui Marghiloman şi ne manifestau într'una dragostea şi încrederea lor. Potrivit cerinţelor tratatului de la Bucureşti, Generalul Hârjău, ministrul de război, căuta să dezarmeze trupele, dar după îndemnurile noastre comandanţii de unităţi făceau tot ce le sta în putere ca să nu execute ordinele, ca să tărăgăneze lucrurile, ca să ascundă armele şi muniţiile într'un cuvânt ca să ne îngăduie, când evenimentele vor fi iarăşi favorabile, să preluăm cu maximum de forţe locul nostru alături de Aliaţi. În fiecare zi primeam asemenea veşti, ca o mărturie a bunei stări de spirit a corpului nostru ofiţeresc.

Fireşte aceste veşti ne înălţau încă moralul, deşi cauzele adevărate pentru care acesta era ridicat, mereu mai ridicat, erau altele. Veştile de pe frontul Aliaţilor deveneau din ce în ce mai îmbucurătoare. A doua zi după

serbarea națională de la 14 Iulie, Francezii au respins lângă Reims un viguros atac german și Aliații au început o serie neîntreruptă de victorii și de înaintări când pe un punct, când pe altul, de la Marea Nordului și până în Alsacia. În Septembrie, aceste succese luau o extindere cu adevărat simptomatică, trebuie să mărturisesc însă cu toată sinceritatea că multă vreme nu am atribuit la Iași izbânzilor de pe frontul francez însemnătatea pe care o aveau în realitate. Pe de o parte, informațiile noastre erau foarte imperfecte, cu Franța și cu Anglia nu mai aveam posibilități de comunicare, singurele știri mai amănunțite ne veneau prin Saint-Aulaire și prin Sir George Barclay, dar de fapt nici ei nu prea erau ținuți în curent de guvernele lor cu cele ce se petreceau, fiindcă Parisul și Londra se temeau ca destăinuirile lor să fie interceptate de comandamentele germane stăpâne acuma nu numai în teritoriile ocupate, dar și în Moldova. Eram deci reduși la comunicațiile oficiale ale Aliaților, care ni se păreau, firește, bune, dar care, fiind adesea contrazise de către cele germane, ne împiedicau să avem oglinda exactă a situației. Pe de altă parte, speranțele de spargere a frontului cu care trăisem atâta vreme fuseseră atât de des desmințite în cursul ultimilor patru ani, încât nu ne venea nici acuma să credem și să nădăjduim că ne apropiam de o întorsătura decisivă a operațiunilor. După concepțiile noastre, lovitura fatală nu putea fi dată Germanilor decât în ziua în care Americanii vor fi sosit în Franța. Ori, după câte știam, intervenția adevărată și efectivă a armatelor americane trebuia să aibe loc abia în primăvara anului 1919. Ne obișnuisem deci cu ideea că abia atunci se poate aștepta sfârșitul războiului și atribuiam o mult mai mare importanță telegramelor care ne aduceau vești, în acest răstimp, cu privire la transporturile de trupe din Statele Unite în Franța și la marea activitate războinică ce se desfășura pe tot cuprinsul marii democrații americane, decât telegramelor care anunțau victoriile Aliaților.

La drept vorbind, nu ne-am trezit la realitate decât atunci când am aflat de armistițiul bulgar, când am văzut că frontul balcanic, a cărui însemnătate o cunoșteam bine, se prăbușește, am înțeles atunci că evenimentele se precipită și bucuria noastră a fost subit atât de mare, încât în primele zile parcă nu îndrăzneam să ne-o mărturisim. Am priceput înțelesul deselor crize de guvern din Germania, semnificație care ne scăpase, ne-am dat seama că Michaelis, Hintze, Max de Baden nu sunt decât dovada publică a unei descompuneri interne. Edificiul, falnicul edificiu al Imperiului German se prăbușea, după lupte glorioase și o eroică rezistență de patru ani.

De-altminteri, peste puține zile am fost pe deplin edificați, căci am primit în chipul cel mai neașteptat, vizita lui Victor Antonescu. Când ne-am dat demisia, la sfârșitul lui Ianuarie, dânsul s'a retras, iar Marghiloman a numit în locul lui pe Cretzeanu. Antonescu, neputând veni în țară, a rămas la Paris ca simplu particular, rolul său mărginindu-se la ajutorarea

materială a compatrioţilor săi prin Louis Dreyfus şi alţi bancheri amici, precum şi la încercările de a dejuca intrigile lui Take Ionescu şi ale prietenilor săi, intrigi care, precum am mai spus-o, trebuiau să pricinuiască, nu atât nouă, cât cauzei României, atâtea neajunsuri gratuite.

Când s'a rupt frontul de la Salonic, Clemenceau l-a chemat pe Antonescu şi i-a spus: „Vreau să iau contact direct cu Brătianu, să-l pun la curent cu tot ce se petrece şi să-i cer să ia măsurile cuvenite pentru a relua armele. Trupele franceze vor înainta spre Dunăre, trebuie să opereze joncţiunea cu cele române şi, izgonindu-l împreună pe Mackensen, să pătrundă în inima Împărăţiei Habsburgilor. Austro-Ungaria,odată doborîtă, Germania izolată şi luată între două focuri, va trebui să capituleze fără întârziere. După matură chibzuinţă, nu văd alt mijloc practic de a stabili acest contact cu Brătianu decât prin Dta. Dar să ştii că misiunea este plină de primejdii, trebuie să pleci imediat la Salonic şi de acolo, cu un avion militar, pe care ţi-l va pune la dispoziţie Generalul Franchet d'Esperay, să zbori peste liniile inamice la Iaşi. Secretul misiunii Dtale. trebuie să fie absolut, vei pleca cu paşaport francez şi în uniformă franceză". Fără o clipă de ezitare, Antonescu a primit această primejdioasă, dar patriotică însărcinare.

Şi astfel într'o bună zi, s'a aflat că un avion francez pilotat de un anume Noel a aterizat lângă Iaşi şi că numitul Noel a venit la legaţia Franţei să remită un plic confidenţial lui Saint-Aulaire. Brătianu, care deobicei nu-mi ascundea nimic, de astă dată nu mi-a spus nici mie că împreună cu Noel venise şi Antonescu. Abia după câteva zile mi-a mărturisit adevărul, zicându-mi că Antonescu este acuma la Ghidigeni ascuns la Chrissoveloni, şi că nici el nu ştie cine este ofiţerul francez pe care îl adăpostea sub acoperământul lui. Bineînţeles, Marghiloman nu a ştiut nimic, a cerut pedepsirea ofiţerului român Beroniade, care pusese la dispoziţia lui Noel şi a lui Antonescu automobilul cu care veniseră de la locul de aterizare până la Iaşi. Furios, nu voia nici măcar să le restituie francezilor aparatul, au fost necesare intervenţiile generalilor Cristescu şi Gorski precum şi făgăduiala lui Saint-Aulaire că acest caz nu va constitui un precedent şi că se va spune Dlui. Brandestern că pilotul francez s'a rătăcit din cauza ceţei.

De acuma însă nu mai era vreme de pierdut, Brătianu,în mare taină, s'a pus în legătură cu Generalul Prezan, Colonelul Antonescu,trimis într'o garnizoană depărtată, a fost rechemat la Iaşi din ordinul direct al Regelui, spre nemulţumirea lui Marghiloman care continua să nu priceapă nimic din tot ce se întâmpla. Într'adevăr, recitind notele zilnice din memoriile lui,rămâi uluit de această fenomenală nepricepere şi inconştienţă!

Astfel, ca şi cum situaţia ar fi fost aceeaşi ca în primăvară, insista pe lângă Rege pentru ratificare şi, pe de altă parte,trata cu Puterile Centrale ca să obţină de la ele diferite avantaje, fără să-şi dea seama, nici el, nici Costică Arion, că tot ce se putea obţine de la ele în clipa supremă a

prăbuşirii lor nu putea avea nici o valoare, cel mult să ne compromită inutil în ochii Aliaţilor învingători.

Regele însă care îşi dădea perfect seama de realitatea lucrurilor, dar care nu-şi putea demasca gândurile fiindcă se temea de primul său ministru să nu-l denunţe Austro-Germanilor, după îndemnul lui Brătianu şi al lui Ştirbey a crezut totuşi necesar să tempereze zelul lui Marghiloman şi, în consecinţă i-a trimis din Bicaz la 24 Septembrie o telegramă cifrată cu următorul cuprins: „Să evitaţi nu numai orice angajament nou, dar şi orice negociere relativ la modificările clauzelor tratatului deja încheiat, care în situaţia excesiv de frământată a orei prezente rămâne singura bază sigură pentru relaţiile noastre cu Puterile Centrale, fără riscul de a crea pentru ziua de astăzi sau de mâine noi dificultăţi cu alte puteri".

Mai categoric nici nu putea fi şi totuşi atât Marghiloman cât şi Costică Arion continuau discuţiile cu Germanii şi cu Austriecii. Fiecare înfrângere a Puterilor Centrale nu le apărea decât ca un fericit prilej pentru a mai obţine o concesie de la ele. După armistiţiul bulgar formula lor deveni: „dacă vreţi să ratificăm pacea de la Bucureşti, trebuie să ne restituiţi Dobrogea, altminteri este imposibil", şi discuţii nesfârşite urmau pe această temă.

După noile victorii din Apus, formula se schimbă: „ne mai trebuie, pe lângă Dobrogea, şi evacuarea prealabilă a Bucureştilor". Mare bucurie, fiindcă Mackensen pare dispus să facă această concesie!

După înfrângerile austriece pe frontul italian, adică în clipa în care ultimul om de pe stradă îşi dădea seama de sfărâmarea împărăţiei austro-ungare, Marghiloman şi ministrul său de externe cereau la Budapesta şi Viena... ce anume?... rectificarea graniţei din Carpaţi şi reîntoarcerea la linia de dinainte de pacea de la Bucureşti!

Şi să notăm bine, toate acestea, când la Berlin şi la Viena nimeni nu se mai îndoia de catastrofa şi panica ce puseseră stăpânire pe sufletele conducătorilor celor două împărăţii învinse.

Mai mult, într'o convorbire cu Regele la 27 Septembrie, Marghiloman, necăjit de rezistenţa regală, îi adresează aproape o somaţiune, „a sosit momentul să ne alegem politica, trebuie să ştim ce vrem", el se rosteşte hotărît pentru o politică alături de Puterile Centrale şi, ca să nu mai încapă nici o îndoială despre gândurile lui, anunţă solemn pe Rege că îi va remite un memoriu scris asupra punctului său de vedere. Acest text este cea mai zdrobitoare condamnare a lui Marghiloman, testimoniul incapacităţii şi uimitoarei lipse de simţ al realităţilor la bărbatul care avea în acele clipe destinele României în mână. Mă tem că dintr'un simţământ de generoasă compătimire Regele Ferdinand a distrus după război acest simptomatic memoriu şi că, astfel, urmele lui au dispărut din arhivele regale, deşi existenţa lui nu a fost negată de înseşi memoriile lui.

Pe de altă parte, tot ce putea veni în favoarea noastră din partea

Aliaţilor era contestat sau răstălmăcit cu rea-credinţă, parcă îi era ciudă că putem ajunge la îndeplinirea revendicărilor pentru care intrasem în războî.

Incidentul cu Dobrogea a fost în această privinţă tipic. Primind o telegramă din sorginte germană, în care se strecurase insinuarea că Aliaţii vor să cedeze Bulgarilor Dobrogea până la Cobadin, Marghiloman şi amicii lui luară imediat ştirea drept bună şi începură o campanie pentru a denunţa ţării încrederea ce se poate pune în simţămintele Aliaţilor faţă de noi. În zadar sosiră dezminţiri de la Saint-Aulaire, de la guvernul englez, Marghiloman le contestă şi nu se sfii să spună în plin parlament (şedinţa de la 2 Octombrie 1918): „Eu nu neg că Dl. Barclay şi Dl. de Saint-Aulaire personal doresc aceasta, dar din partea lor nu avem nici un document pe care să ne putem baza. Ziarul „L'Indépendence Roumaine" a crezut că poate crea un curent în opinia publică reproducând o telegramă absolut secretă dintre Dl. de Saint-Aulaire şi guvernul său, negociaţiuni privitoare la o problemă atât de gravă nu se dau în vileag".

De asemenea, când au apărut cele 14 puncte ale lui Wilson, singura grijă a lui Marghiloman a fost să nu găsească în ele vreo interpretare favorabilă cauzei României. Iar când veni o dezminţire de la Pichon personal, adică de la guvernul francez, Marghiloman se încăpăţână să vadă într'însa confirmarea tezei sale, fiindcă deşi dezminţea ştirea că armistiţiul a atribuit Bulgarilor Dobrogea până la Cobadin, spunea la sfârşit că numai la pacea generală se vor regula chestiunile teritoriale. Era totodată de necrezut şi revoltător, de aceea noi, care eram la curent nu aşteptam decât momentul prielnic pentru a pune capăt guvernării lui şi, în acest scop, Brătianu era zilnic în legătură cu Regele, prin Barbu Ştirbey. În faţa manevrelor lui Marghiloman, Regele s'a văzut nevoit să-i telegrafieze încă o dată cifrat la 7 Octombrie: „Nu pierdeţi din vedere ce v'am comunicat de a nu proceda la vreo schimbare a tratatului de la Bucureşti şi a mă ţine la curent mereu cu discuţiile ce aveţi relativ la condiţiile de ratificare, care trebuie să cuprindă punctele despre care am convenit la ultima noastră întâlnire".

Ca să ne dăm seama şi mai bine de starea de spirit a lui Marghiloman, şi a colegilor lui, cred de datoria mea să reproduc textele după memoriile lui, discuţiile din Consiliul de Miniştri de la 18 Octombrie, adică abia cu 6 zile înainte de retragerea guvernului său (24 Octombrie).

Din diverse indiscreţiuni am ştiut chiar atunci cele ce se petrecuseră, dar nu cu amănuntele şi cu preciziunea cu care ni le transmite Marghiloman însuşi:

„Am convocat la Arion pe miniştri, în afară de Hârjeu, bolnav, şi de Basarabeni, pentru a delibera asupra situaţiei aşa cum o definesc cele două note şi ameninţarea de a fi trataţi ca vrăjmaşi, dacă nu ratificăm".

„Arion expune toate fazele tratativelor. Propune să ratificăm şi să pu-

nem pe Rege să aleagă de pe acum. Nu putem fi guvernul ocupației și alții să vină ca guvern al liberațiunii. Eu (Marghiloman) știu ce ne dau Austriecii și Germanii, cine poate afirma că Antanta va da mai mult? Dacă nu ratificăm este sigur că: 1/ Se va închide granița. 2/ Ne vor amenința în Basarabia unde conduc pe Ukrainieni. 3/ Ne pot supăra în josul Basarabiei și pe Dunăre. Dacă ratificăm punând în cunoștință de forță majoră pe Aliați, ne vom prezenta la revizuire având cel puțin amiciția Germanilor".

„Cantacuzino (Griguță): „Dacă nu se ratifică, nu vom avea combustibil, deci oprirea trenurilor, lipsa de pâine, revoluție. Ratificăm, dar cu condiția că nu vor lua hrana țării. Dacă nu se ratifică, să plecăm acuma, nu mai târziu, când se va căuta să fim concediați".

„Dobrescu (președintele Senatului): „Se vede cât de bine s'a lucrat. Tot se spune că guvernul este slab, să se vadă acuma, cu acest prilej, dacă guvernul are încrederea Regelui".

„Cele două răspunsuri la care se referea Mehedinți și pe care le califica drept mari succese naționale erau 1/ răspunsul Germanilor că dacă ratificăm admit principiul revizuirii ulterioare a tratatului: ștergerea articolului care cedează Dobrogea, concursul Germaniei pentru a obține o satisfacție de la Austria și 2/ răspunsul Austriei precum că admite să consimtă la modificarea articolelor 10, 11 și 12 din tratat (Dobrogea și munții) și la revizuirea ulterioară a tratatului în unele puncte, dacă firește, ratificăm imediat".

„Mehedinți consideră cele două răspunsuri drept cel mai mare succes după luarea Basarabiei: „Trebuie pus piciorul în prag asupra acestui punct și să plecăm cu acest prilej, dacă nu suntem ascultați".

„Mitilineu: „Va fi singura notă discordantă. Se cere ratificarea de către cei doborîți: de ce să le dai avantagii, dacă tot vor fi siliți să dea îndărăt? Nu se vor ține de cuvânt în teritoriul ocupat. Ar înțelege ratificarea dacă s'ar duce..." Arion întrerupe: „Antanta nu a spus încă nimic despre condițiile evacuării României..." După el, Mitilineu crede mai departe că ar fi o revoluție dacă s'ar ratifica".

„Meissner (președintele Camerei): Antanta dă, da ori nu, unitatea neamului? Dacă da, să suferim tot, altfel mergem la o pieire mai rea decât războiul trecut".

„Eu (Marghiloman): Am pus la început chestiunea țării. Acum urmează chestiunea de partid. Dacă Antanta impune pacea, va voi să aibă guvernul care a luptat cu ea; pentru mine, Regele este în vederile ei și Mișu este în constantă legătură cu liberalii. Nu cred că liberalii vor avea mai mult decât integritatea țării. Trebuie atunci să se știe că noi am adus reintegrarea țării dându-i în plus Basarabia astfel ca să nu existe nici o legitimitate a readucerii liberalilor și să nu se poată lăuda ei că tratatul din București s'a anulat. Ca să se știe, trebuie să se ia față de Coroană o

atitudine limpede în chestia ratificării. Obiectiv, este bună pentru că scutește țara de suferințe și dă României o prietenă la congres, politicește este bună pentru că salvează partidul care este indispensabil țării."

Dacă nu ar fi scris de mâna lui Marghiloman, nu ai crede în autenticitatea documentului!

De acum încolo evenimentele înaintară însă cu o iuțeală extraordinară spre deznodământul fatal, armistițiul turcesc, ieșirea din luptă a Austro-Ungariei, sforțările disperate ale sărmanului Împărat Carol de a-și salva monarhia, istorica monarhie a Habsburgilor, concesiunile de ultimă oră către popoarele lui, refuzul lui Wilson de a trata cu Germania imperială a Hohenzollernilor, înlocuirea la Berlin a Principelui Max de Baden printr'un guvern social-democrat, revoluția în Austro-Ungaria, abdicarea Împăratului Carol la Schönbrunn, în sfârșit armistițiul de la Compiègne, fuga lui Wilhelm II în Olanda și prăbușirea tuturor monarhiilor din Germania.

Din Budapesta ne sosea discursul lui Vaida-Voevod în parlament, semnalul emancipării fraților Ardeleni. Când Brătianu ni l-a citit la întrunirea de la Mârzescu, plângeam cu toții de emoțiune și de bucurie.

De la Paris ne veneau admirabilele discursuri ale lui Clemenceau, mai cu seamă acelea în care drept leitmotiv reveneau mereu cuvintele din la Marseillaise „allons enfants de la Patrie, le jour de gloire est arrivè!" Victoria Aliaților era deplină, întrecea toate așteptările, astfel politica noastră, politică pentru care jertfisem totul și pentru care fusesem tîrîți până pe banca acuzări, triumfa acuma într'o adevărată apoteoză. Eram totodată și răsplătiți și răzbunați. Nu voi uita ziua în care am avut certitudinea izbânzii, emoția lui Brătianu, defilarea la el acasă de dimineață și până seara, aclamațiile mulțimii când a venit familia regală de la Bicaz, Regele înconjurat pe stradă și dus în ovații până la Palatul din Strada Lăpușneanu. Manifestații la Brătianu, entuziasm în toate colțurile și în toate straturile sociale. La București era un adevărat și legitim delir, mulțimea îi insulta pe ofițerii germani și manifesta pentru Rege și Ardeal.

Și, în mijlocul acestor evenimente epocale, Costică Arion continua să discute cu Germanii, care de fapt își făceau bagajele, iar Marghiloman, ca și când politica lui triumfa, dădea ordin trupelor române să pătrundă în Bucovina, unde revoluția izbucnise. Era prea mult! La 24 Octombrie, Regele îl cheamă pe Marghiloman și îi cere demisia, aceasta cu atât mai mult cu cât dânsul începuse să conspire cu Averescu. Marghiloman, surprins și furios, nu înțelese nici acuma că cele ce se petreceau erau falimentul definitiv al politicii lui, istorica condamnare a atitudinii sale de patru ani încoace.

Succesiunea lui fusese din vreme orânduită, logica și dreptatea cereau ca să vină Brătianu, mai era însă un impediment. Dânsul precum și marea majoritate a guvernului său erau dați în judecată, era deci cu neputință ca ei înșiși să pună capăt pătimașei urmăriri. În consecință, s'a stabilit

ca pentru câteva luni să se formeze un guvern de tranziţie, care urma bineînţeles să fie la discreţia absolută a lui Brătianu. În acest scop, acesta i-l recomandă Regelui pe Coandă, care fusese delegat pe lângă Stavka rusească şi precum am mai spus-o, dovedise în îndeplinirea acestei misiuni un deosebit tact. Era bine văzut de Aliaţi, lucrase cu ei în strânsă colaborare în Rusia, soţia şi ginerele lui erau francezi. De când se întorsese de la Mohilev şi de la Kiew venea mereu pe la Brătianu, îi arăta un deplin devotament, de-altminteri pe vremuri fusese secretarul general al lui Dimitrie Sturdza. Pe de altă parte, se bucura şi de simpatia Regelui, care îl avusese ani de zile ca aghiotant şi suveranul ştia că nu-i va ieşi din cuvânt.

Coandă împlinea deci din toate punctele de vedere condiţiunile cerute. Sondat, se arătă dispus să joace acest rol şi-i dădu lui Brătianu toate asigurările. Misiunea lui trebuia să se reducă la îndeplinirea următoarelor puncte: anularea pe cale de decret a întregii activităţi a parlamentului Marghiloman, promulgarea pe cale de decret-lege a votului obştesc spre a putea face cât mai curând noi alegeri potrivit constituţiei modificate la Iaşi, decretarea mobilizării şi reluarea armelor alături de Aliaţi.

S'a zis că denunţarea activităţii parlamentului Marghiloman fusese sugerată Regelui de noi din cauza dării noastre în judecată. Este cu desăvârşire inexact, ideea aceasta o avusese de la începutul venirii la putere a lui Marghiloman, o expusesem miniştrilor aliaţi şi convenisem de pe atunci cu ei, tocmai pentru a le da o nouă dovadă a rolului ce atribuiam întregii opere a lui, că în ziua în care vom fi iar liberi pe mişcările noastre, vom anula printr'o singură trăsătură de condei tot ce s'a făcut sub baionetele ocupaţiei inamice, vom rupe pur şi simplu din cartea istoriei această pagină de durere şi de umilinţă scrisă fără vina noastră.

Faptul că anulând toată activitatea se anula şi scandalul dării în judecată a autorilor războiului, în parte, dacă nu în totalitatea impusă de Puterile Centrale, a fost deci numai o coincidenţă. Consideraţiuni de ordin mult mai înalt şi, anume, condiţiile cu care ne prezentam în faţa Aliaţilor la pacea generală, acestea şi numai acestea au determinat măsura anulării. Cât priveşte reformele votului obştesc şi exproprierea, ea era necesară nu atât pentru cei din vechiul Regat, cât pentru fraţii din Ardeal şi Bucovina pentru ca să ştie că intră într'o Românie democratică potrivit idealurilor care îi stăpâneau, nu într'o Românie reacţionară, aşa cum se înfăţişa de pe urma nechibzuitei hotărîrii a lui Marghiloman de-a considera nule şi neavenite modificările introduse în constituţie la Iaşi. Pentru înlesnirea întregirii neamului, pentru atmosfera în care urma să se facă, se impunea ca încă o dată să se proclame sub iscălitura Regelui hotărîrea României de a respecta aceste reforme şi de a le pune la temelia întregii ei dezvoltări viitoare.

Aşa fiind, în ajunul căderii lui Marghiloman, Brătianu m'a chemat la el pe la orele cinci, mi-a spus că a doua zi Regele va cere demisia guvernului

şi că trebuie pregătită imediat o proclamaţie a sa către ţară pe chestia reformelor, pe care să o subscrie Coandă şi care să fie afişată pe zidurile Iaşilor îndată după prestarea jurământului. M'a închis deci în odăiţa lui Constantin Brătianu şi am redactat alăturata proclamaţie pe care Regele şi Generalul Coandă şi-au însuşit-o fără modificări:

„Români - Împrejurările ne dau din nou putinţa să îndeplinim ceea ce am făgăduit şi ceea ce în sufletul meu nu am încetat să voiesc".

„Reformele constituţionale care asigură tuturor cetăţenilor votul obştesc şi ţăranilor proprietatea a două milioane de hectare din proprietatea mare particulară, precum şi moşiile domeniilor Coroanei, Statului şi aşezămintelor de binefacere, guvernul meu le va înfăptui".

„Pe temeiul lor vom asigura viaţa socială şi economică cu mai multă dreptate şi mai mult spor pentru cei care muncesc".

„Guvernul meu va lua fără întârziere măsurile cuvenite pentru ca aceste reforme să dobândească fiinţă".

„Români - mai mult decât oricând Ţara are nevoie de unirea tuturor", etc.

În ceea ce priveşte realizarea practică, ne-am înţeles cu Generalul Coandă că va promulga el legea electorală, dar că legea agrară ne-o va lăsa nouă să o iscălim. Şi aşa era un mare act de dezinteresare să consimţim ca reformele care erau opera noastră să nu fie toate aduse la îndeplinire de către partidul naţional liberal. Întrucât Văitoianu era ministru de interne, lui îi reveni sarcina să facă decretul-lege electoral. Alecu Constantinescu i-a dat proiectul nostru. Văitoianu, sub inspiraţia nu ştiu cui, s'a apucat să-l modifice, dar s'a încurcat cu desăvârşire fiindcă, precum era şi firesc, era cu desăvârşire necunoscător al chestiei şi, în special calculele sistemelor de reprezentaţie proporţională scăpau posibilităţilor sale de limpede judecare. În extremis fu chemat Mârzescu pentru salvarea situaţiei, decretul lege fiind de fapt textul comisiei noastre cu mici modificări de ultimă oră. Conştiinţa publică în instinctiva ei dreptate a desemnat pe urmă întotdeauna decretul-lege electoral după numele autorului său real care era Mârzescu, nu după al aceluia ce întâmplător l-a iscălit.

La 28 Octombrie apare decretul de mobilizare şi o nouă proclamaţie a Regelui către Ţară, la a cărei redactare am contribuit din nou anunţând trecerea Aliaţilor peste Dunăre şi reluarea ostilităţilor alături de Aliaţi. Armatele lui Mackensen se retrăgeau în dezordine sub huiduielile populaţiei, Berthelot trece Dunărea la Giurgiu în mijlocul ovaţiilor şi bucuriei obşteşti, iar Prezan şi Antonescu îşi reiau locul în capul oştirii. Trebuie să recunosc că Generalul Coandă a executat cu o punctualitate şi cu o docilitate deplină toate îndatoririle ce-şi luase, de-altminteri era toată ziua la Brătianu şi nu făcea un gest fără să-l consulte sau, mai precis, fără să-i ceară prealabila autorizare.

Casa lui Alecu Constantinescu devenise un fel de cartier general, în

fiecare seară întrunea în jurul unor mese copioase pregătite de gazda lui, voluminoasa Dnă. Gavrilescu, pe miniştrii aliaţi, pe noi, foştii colegi de minister, pe membrii noului guvern, toţi prieteni de-ai noştri ca Fotin Enescu, Oscar Kiriacescu, Mitică Buzdugan de la Consiliul Superior de Agricultură, mirat şi el de-a se vedea ministru, Cottescu, bătrânul Saligny, fraţii Basarabeni şi toţi Bucovinenii şi Ardelenii în trecere prin Iaşi, unde stabileau cu noi procedura actelor lor respective de Unire. Păstrez o amintire plină de emoţie acelor seri şi acelor întruniri. În genere, de la demisia guvernului Marghiloman, adică de la 24 Octombrie, până la plecarea noastră din Iaşi la 15 Noiembrie, pot spune că am trăit cu toţii într'o adevărată euforie.

În acest răstimp, trei fapte mai importante s'au întâmplat, Unirea Bucovinei, pregătirea adunării de la Alba Iulia cu delegaţii veniţi din Ardeal şi simbolicul parastas pentru Mihai Viteazul la Mitropolie.

Demult eram prin Nistor în contact cu fruntaşii Bucovineni. El se refugiase în Regat încă din timpul neutralităţii, venise cu noi la Iaşi, fusese mai multă vreme în Rusia la Odessa şi, pe urmă, în Basarabia ca reprezentant al tuturor refugiaţilor Bucovineni, şi prin el Brătianu primea informaţiuni despre tot ce se petrecea în Bucovina. Când monarhia Habsburgilor s'a prăbuşit, s'a constituit la Cernăuţi un Consiliu Naţional Românesc. Alături de acesta s'au format însă şi consilii naţionale ukrainiene, germane, polone şi evreeşti. Tendinţa minorităţilor de-a împărţi conducerea Bucovinei cu Românii era deci vădită din primul moment.

Ceea ce îngreuna însă situaţia fraţilor noştri Bucovineni este că, pe de o parte, Aurel Onciu era gata să admită soluţia unui condominium cu Ukrainienii şi că, pe de altă parte, rămăşiţele armatei austriece, unite cu legiunile ukrainiene, începuseră să exercite o adevărată teroare în dauna elementului românesc.

În faţa acestei situaţii care devenea cu adevărat îngrijorătoare, Consiliul Naţional Românesc a cerut guvernului din Iaşi să trimită de urgenţă armata noastră pentru a împiedica acţiunea teroristă ukrainiană, ca şi bolşevismul care în mijlocul acestei anarhii generale se întindea asupra întregului cuprins al Bucovinei. Sub comanda Generalului Zadic trupele române, primite cu mare însufleţire de populaţie, au pătruns în Bucovina, şi-au făcut la 11 Noiembrie 1918 intrarea triumfală la Cernăuţi şi au restabilit liniştea şi ordinea, dezarmând bandele bolşevice şi ukrainiene. Sub scutul armatei române, Consiliul Naţional, care de câteva săptămâni nu mai putea funcţiona, a putut să-şi reia activitatea şi să-şi îndeplinească misiunea lui firească, aceea de-a înfăptui în mod solemn şi legal Unirea Bucovinei cu patria mumă.

În acest scop a fost trimis la Iaşi Sextil Puşcariu, unul din membrii Consiliului Naţional, care, luând imediat contact cu Nistor, conducătorul refugiaţilor, a stabilit de acord cu guvernul său, mai bine zis, cu Brătianu

şi cu Regele, procedura de urmat. I-am sfătuit să facă neapărat unirea fără condiţii şi le-am redactat chiar textul actului Unirii şi rezoluţia ce urma să fie votată de Congresul Naţional din Cernăuţi. Îmi aduc aminte că partea juridică a fost scrisă de Alecu Constantinescu, iar ciorna proclamaţiei, de mine. Fraţii Bucovineni au executat întrutotul sfaturile noastre şi nu a trebuit în urmă nici să renunţe la condiţiunile puse la început, cum a fost cazul Basarabenilor, nici nu s'au încurcat ca Ardelenii cu angajamente faţă de minorităţi, angajamente luate la Alba Iulia cu atâta nechibzuinţă.

Şi astfel, Unirea a fost proclamată de Congresul Naţional la 28 Noiembrie, şedinţa fiind prezidată de DionisieBejan întâi şi de Iancu Flondor pe urmă, iar Nistor a rostit cuvântarea festivă prin care se motivau istoriceşte actul Unirii, reparaţia nedreptăţii strigătoare ce i se făcuse Moldovei la 1775.

Totodată, o delegaţie compusă din Mitropolitul Vladimir de Repta, Iancu Flondor, Nistor, Dionisie Bejan şi alţi fruntaşi, printre care reprezentanţi ai ţărănimii şi ai minorităţilor, a venit să remită Regelui la Iaşi actul Unirii. În Palatul unde locuia Regina a avut loc această mişcătoare ceremonie chiar în ziua plecării Suveranilor spre Bucureşti.

De atlfel, pe cât eram de bine şi de uşor informaţi de cele ce se petreceau în Bucovina, pe atât eram de neştiutori despre felul cum se desfăşurau evenimentele peste Carpaţi. Toate comunicaţiile erau tăiate, ştiam doar că armatele lui Mackensen se retrag pe acolo, că soldaţii care se întorc de pe front la vetrele lor sunt bolşevizaţi, că se dau foc castelelor grofilor şi că domneşte o anarhie pe care cu greu căuta să o stăpânească, Comitetul Naţional, ajutat fiind de voluntarii gărzii civice, pe care o instituise. Ne miram că nu aveam veşti de la Maniu şi de la Vaida, Ciceo Popp şi Goldiş la Arad păreau a conduce mişcarea.

În sfârşit, ne-a venit solia mult aşteptată, se compunea din profesorul din Sibiu, Nicolae Bălan şi un chipeş ofiţer de aviaţie, Precup. Aduceau un mesagiu verbal către guvernul român, dar, văzând că Generalul Coandă nu este la curent cu afacerile, au tratat direct cu Brătianu. Ne-au expus planul lor, ne-au cerut sfaturi şi, mai presus de toate, ajutoare. Hotărîrea lor era să se convoace o mare adunare naţională la Alba Iulia şi să se proclame acolo, în mod solemn, Unirea lor cu Ţara. Temându-se însă că nu vor putea stăpâni valul de anarhie care tot creştea, cereau să le trimitem armata română în ajutor. Nu era vorba, fireşte, de o demonstraţie militară care să poată fi interpretată ca un act de cucerire şi, deci, invocat eventual împotriva cauzei ce urmăream, era vorba de simple măsuri de menţinere a ordinii, la adăpostul căreia fraţii Ardeleni şi Bănăţeni să-şi poată împlini gândul.

Brătianu a sfătuit prin Bălan Comitetul Naţional să nu pună condiţii la Unire, să o proclame cât mai repede, pur şi simplu cum au convenit Bu-

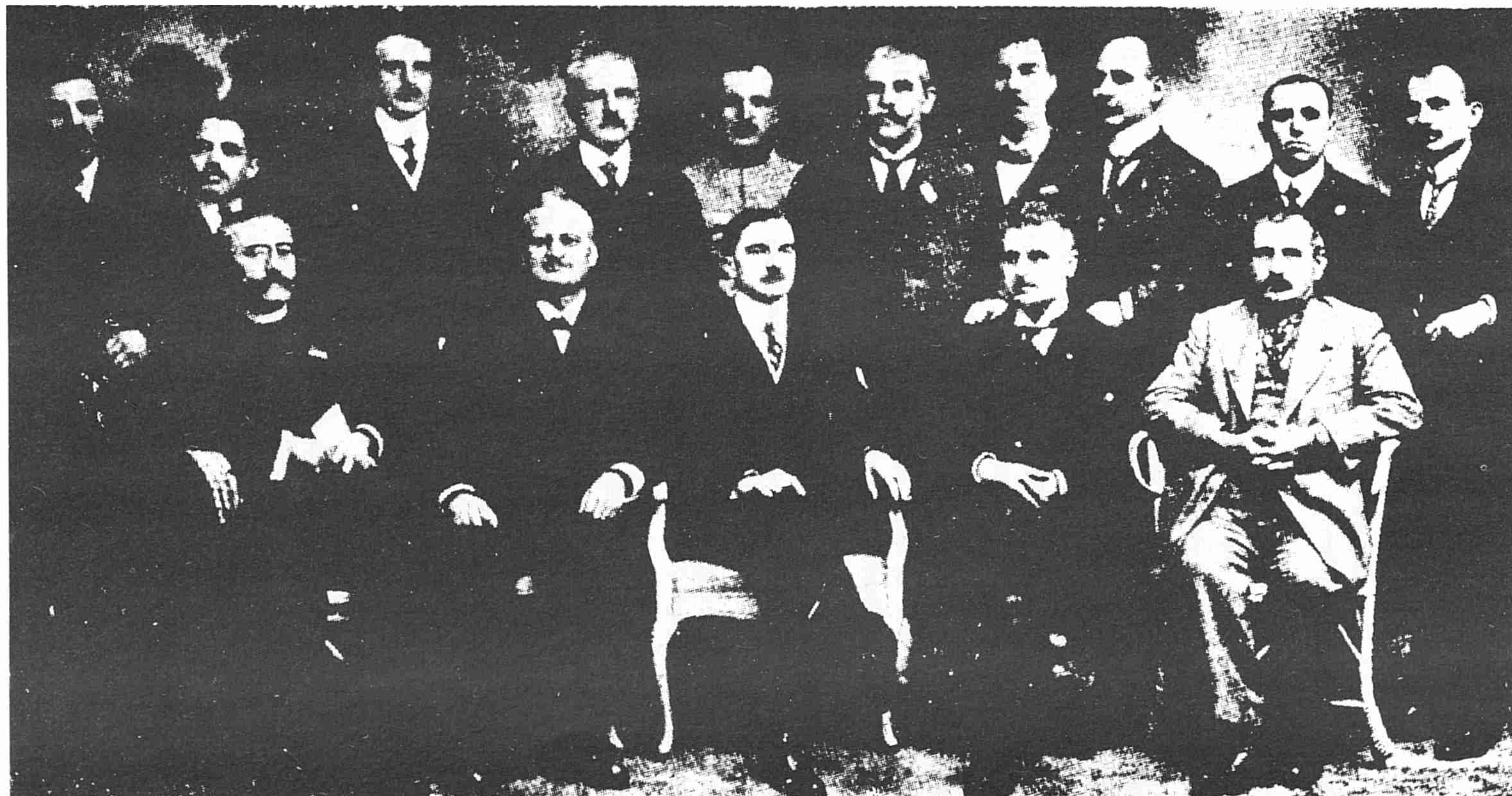

Fig 9: Consiliul Dirigent al Transilvaniei format după întoarcerea lui Iuliu Maniu de la Viena

covinenii. Argumentele lui au părut a convinge pe elegantul profesor sibian, despre care nu ştiam că va fi sortit peste câţiva ani să devină Mitropolitul Nicolaie al Ardealului. Sosit la Alba Iulia, părerile s'au schimbat, sfaturile nu au fost luate în seamă, iar Unirea a fost proclamată în condiţiile ştiute.

Totodată Brătianu a convenit cu Regele, cu Generalul Coandă şi cu Aliaţii asupra condiţiunilor acţiunii noastre militare. Cu Aliaţii au fost oarecari dificultăţi. Berthelot, potrivit unor ordine primite, a telegrafiat într'o bună zi lui Prezan că Aliaţii ne interzic să trecem Carpaţii; noi am hotărît însă să nu luăm în seamă inexplicabilele lor dispoziţiuni şi să intrăm în Ardeal şi fără consimţământul lor. După câteva zile de discuţiuni, Aliaţii au cedat şi trupele noastre, sub conducerea Generalului Mosoi, au trecut munţii. Acesta fusese ales tocmai fiindcă era Ardelean de la Tohan, lângă Braşov şi prin purtarea lui eroică din timpul războiului, merita cu prisosinţă această onoare.

Precup a plecat în Ardeal cu răspunsul şi sfaturile noastre, adresate lui Goldiş într'o lungă scrisoare a lui Bălan, apoi acesta întovărăşit de Mihai Popovici, a trecut întâi pe la Giurgiu ca să stăruiască pe lângă Generalul Berthelot, şi pe urmă s'a reîntors în Transilvania prin Predeal. Totodată, Brătianu a trimis la Alba Iulia pe Teodor Haliţa, profesorul de la Iaşi şi pe Dr. Bordea, medicul primar de la Vaslui, ambii Ardeleni şi prietenii noştri politici.

În sfârşit, la 8 Noiembrie, ziua Sfinţilor Arhangheli Mihail şi Gavril, ne-am gândit să serbăm amintirea aceluia ce de-a lungul atâtor veacuri fusese simbolul unităţii noastre naţionale. Am înălţat un catafalc în mijlocul Mitropoliei, pe care Regina l-a împodobit cu mâinile ei, am aşezat pe el capul eroului luat cu noi în pribegie şi pe care îl puteam de-acuma readuce la Mănăstirea Dealului într'o Românie de-a pururea reîntregită, apoi, cu toată pompa, în prezenţa Regelui, a Reginei, a familiei regale, a tuturor demnitarilor civili şi militari, Mitropolitul Pimen a oficiat orânduita slujbă. Socoteam că în clipa în care se înfăptuia Unirea tuturor Românilor acest omagiu de recunoştinţă se cuvenea aceluia care prin viaţă, ca şi prin moartea lui păstrase în conştiinţa neamului nostru idealul întregirii lui.

În tot timpul ceremoniei ochii mei erau hipnotizaţi de puternicul craniu care stătea în faţa mea şi evocam gândurile de îndreptăţită mărire, care se zbătuseră între aceste oase înnegrite de vremuri spre veşnica pildă a românismului.

La 15 Noiembrie am plecat spre Bucureşti. Cu două, trei zile înainte a avut loc o masă la Henri Catargi, mareşalul Palatului. Ţin să vorbesc de această masă fiindcă, oricât de absurd ar părea, pentru mine personal reprezenta punctul culminant al fericirii legitime prin care am trecut atunci. Idealul pentru care trăsesem spada, se înfăptuia peste aştepările

noastre cele mai optimiste, realizam unitatea integrală a neamului de la Nistru până la Tisa. Ştiam că peste câteva zile va avea loc manifestaţia de la Alba Iulia, ne pregăteam pentru reîntoarcerea triumfală la Bucureşti, toate visurile tinereţii noastre erau acuma realitate. Rostul vieţii şi al strădaniilor noastre îmi apărea pe deplin atins, şi atins peste cele mai neînchipuite aşteptări ale închipuirii noastre. Ne aflam în acel moment unic, în care toate perspectivele frumoase ne stăteau deschise şi în care umbrele fatale, greutăţile inerente oricărei situaţii, nu avuseseră încă vremea să se semnaleze atenţiei noastre.

Poate că şi atitudinea Reginei a contribuit la acest paroxism de euforie, recunosc, pur subiectiv. Într'adevăr, era şi dânsa într'o adevărată exaltare, cu acea vervă care o caracteriza adesea ne povestea convorbirea pe care o avusese câteva ceasuri înainte cu Regele. „Spune-mi Nando“, zicea ea, „îţi dai seama că ai devenit un om mare? Realizezi pe deplin în imaginaţia ta ce reprezinţi de acum încolo în istoria acestui popor? Tu, care o viaţă întreagă ai fost modest, ai fost un om ce te-ai îndoit de tine, cuprinzi cu mintea ta toată semnificaţia de a întrupa visul secular al unui neam de 18 milioane de locuitori?“ Regina nu adăuga, ceea ce am ştiut precis în urmă şi anume creştineasca, monahala smerenie cu care Regele Ferdinand primea în conştiinţa lui verdictul providenţei, care, după atât de cumplite suferinţe făcea din el Regele Tuturor Românilor.

În veselia acelor clipe, singur un ofiţer englez numit Evans, pripăşit nu-mi dau seama cum, la Iaşi, reprezenta, prin rănile groaznice care îl desfiguraseră, imaginea vie a preţului cu care popoarele au trebuit în acest înspăimântător război să răscumpere libertăţile lor fireşti şi drepturile lor de veacuri încălcate.

Drumul până la Bucureşti l-am făcut cu Ionel şi cu Vintilă Brătianu în condiţiuni relativ bune, deşi căile noastre ferate erau într'o stare de anarhică dezorganizare. Sosind la Bucureşti, am trecut în apartamentul mamei mele din strada Sevastopol şi am fost plăcut surprins să constat că totul era în cea mai bună stare. Ca să fiu drept, trebuie să spun că m'am putut încredinţa atunci că afară de câteva locuinţe, ca de pildă casa Dnei. Pia Brătianu şi aceea a lui Take Ionescu, germanii se purtaseră îm mod foarte civilizat în tot timpul ocupaţiei. Apartamentul meu din strada Caragiale îl cedasem cu câteva luni înainte lui Dorel Dumitrescu şi, când mi-am luat mobilele în primire, am regăsit chiar şi ziarele pe care le uitasem la plecare în saltarele biroului. Nu mi-a lipsit decât tabloul lui Alexandru Djuvara pe care, la moartea acestuia, mi-l dăruise în amintirea fratelui său, Trandafir, dar nu îndrăznesc să afirm că dispariţia lui se datora ofiţerilor germani care fuseseră încartiruiţi la mine.

În genere, Bucureştii mi-au apărut un oraş mare, frumos şi, de ce nu aş mărturisi-o, extrem de curat, un izbitor contrast cu bietul Iaşi al refugiului şi al mizeriilor războiului.

Una din primele vizite a fost la Dna. Pia Brătianu, văduva lui Ion Brătianu rămasă la Bucureşti cu fiicele ei Sabina şi Pia, unde înfruntase urgia restriştiilor cu o înălţare sufletească cu adevărat minunată şi nu ştia, în ceasul izbânzii supreme, cum să mulţumească soartei care i-a dat, după ce a văzut alături de ilustru ei soţ înfăptuindu-se România Mică, să trăiască îndeajuns ca să asiste şi la înfăptuirea României Mari, sub patriotica şi luminata conducere a fiilor ei.

Am avut un singur regret, acela că nu am mai găsit în viaţă pe bătrâna mea mătuşă Assika Filipescu, mama lui Nicu Filipescu, care murise la 92 de ani, cu câteva săptămâni înainte de întoarcerea noastră. Ca şi fiul ei, nu i-a fost dat să vadă întrupată întregirea neamului, destinul îi refuzase această meritată mângâiere. În ceea ce mă priveşte, aveam pentru ea nu numai o deosebită afecţiune, dar personalitatea ei vioaie, impulsivă şi sinceră până la brutalitate, mă interesase întotdeauna. Era pentru mine o veşnică bucurie să o aud vorbind despre vremurile şi oamenii de demult, căci memoria ei era minunată, iar povestirea ei plină de pitoresc şi de farmec.

La 18 Noiembrie Regele şi-a făcut intrarea solemnă în Capitală. S'a coborît din tren la gara Mogoşoaia şi de acolo, călare în capul oştirii române şi a detaşamentelor aliate franceze şi engleze, a străbătut oraşul până la statuia lui Mihai Viteazul, unde a primit defilarea armatei. De-a lungul parcursului, şcolile se înşiruiau alături de-o mulţime imensă. Am asistat la minunatul spectacol din tribuna oficială ce se ridicase în faţa statuii de-a lungul Universităţii. Când a apărut Regele cu Regina şi Generalul Berthelot, a fost un adevărat delir.

Două amănunte m'au izbit cu acest prilej, Berthelot care prea vădit se punea pe acelaşi plan cu Regele, ţinând parcă să accentueze cu o burgheză ineleganţă că datorăm Franţei această triumfală reîntoarcere, precum şi prezenţa ostentativă, imediat după suverani, a lui Barbu Ştirbey în uniformă de colonel. Nu încape îndoială, pentru cei în măsură să cunoască realitatea lucrurilor şi adevărul istoric, că ceea ce făcuse pentru patria lui îi dădea dreptul să se arate astfel, dar în alte privinţe mă întreb şi azi dacă această exhibiţie, care nu putea să nu fie comentată precum a şi fost, nu era de prisos.

Trupele engleze mi-au părut la defilare mai chipeşe şi mai disciplinate decât cele franceze, şi nu m'am înşelat, fiindcă din seara aceea soldaţii şi ofiţerii francezi au şi început să apară în manifestaţiuni pe stradă şi în localurile publice, manifestaţiuni care dovedeau o îngrijorătoare relaxare a spiritului lor de ordine.

Principele Carol nu a apărut la paradă alături de părinţii lui, ci a defilat cu oştirea călare pe un cal roib în fruntea vânătorilor de munte. Avea o înfăţişare încruntată şi posomorâtă, iar mulţimea îi arăta o vădită răceală. Era în mijlocul lichidării aventurii lui cu Zizi Lambrino, furios că

i se impunea să rupă legăturile cu această femeie şi incapabil să se arate, măcar în acea zi istorică, mai presus de frământările sau nemulţumirile intime.

Cât priveşte pe Brătianu, el a ieşit înaintea Regelui în Piaţa Victoriei, (la Capul Podului) unde primarul îi aştepta pe Suverani cu tradiţionala pâine cu sare. Lâsând pe Generalul Coandă să prezideze oficial o ceremonie la care cea mai elementară dreptate îi dădea dreptul să o facă el, a dat desigur, cea mai strălucită dovadă a abnegaţiunii lui, cea mai convingătoare mărturie că preţuia fondul, iar nu forma lucrurilor.

Seara a avut loc în sala tronului un mare banchet în prezenţa tuturor oficialităţilor civile şi militare, a miniştrilor aliaţi, a misiunilor militare aliate şi a Bucovinenilor, care veniseră să remită Regelui actul Unirii. Ştiam că la Alba Iulia, în acelaşi ceas, trebuia să se proclame şi Unirea Ardealului şi aşteptam dintr'un minut într'altul telegrama din partea fraţilor noştri Ardeleni.

Inainte de a ne aşeza la masă, Regele s'a apropiat de noi, miniştrii războiului, şi ne-a comunicat că ne conferise Marele Ofiţer al Coroanei României. Mărturisesc că ni s'ar fi cuvenit cel puţin Marea Cruce, dar parcimonia regală în materie de decoraţii ne era, în bucuria acelor ceasuri, cu desăvârşire indiferentă. Parcă văd încă delegaţia bucovineană, pe bătrânul Mitropolit Vladimir de Repta, tremurând şi cu mintea pe jumătate întunecată, Iancu Flondor vioi şi fericit, Nistor, măsurat în bucuria-i concentrată şi câţiva ţărani în frumoasele lor costume naţionale, plini de mândrie, dar oarecum miraţi de a se găsi în mijlocul acestor solemnităţi.

La masă eram în faţa Principelui Carol, care, ca şi dimineaţa la defilare a ţinut să-şi manifeste public regretabila stare de spirit. A tăcut tot timpul, având un aer plictisit şi supărat. Îmi ziceam mereu: ce ciudate sunt capriciile soartei, iată destinul care pregăteşte pentru acest tânăr Coroana unei Românii întregite, o realitate la care nimeni nu cuteza să spere când s'a născut un pătrar de veac înainte la Castelul Peleş, iar dânsul, în loc să mulţumească recunoscător Proniei Cereşti, era preocupat numai de o intrigă amoroasă şi nepăsător din cauza ei faţă de marile evenimente ce se desfăşurau sub ochii lui, spre fericirea patriei şi a dinastiei sale.

Regele a rostit la sfârşitul banchetului o foarte frumoasă şi înălţătoare cuvântare. Aveam lângă mine pe un bătrân general englez, care, când a intonat muzica imnul naţional britanic, a stat împietrit, cântând cu glas tare şi solemn „God save the King", o impresionantă evocare a mândriei englezeşti.

De la Palat am plecat în automobil cu Brătianu, ne-am adus aminte amândoi întoarcerea noastră tot în automobil de la Consiliul de Coroană de la Cotroceni, când am declarat războiul şi, cu emoţiune, am recapitulat în mintea noastră tot drumul de spini parcurs de atunci până la stră-

lucită apoteoză de acum. Într'adevăr, pe cât de îngrijorați ne-am despărțit atunci pe pragul casei din Strada Lascăr Catargi, pe atât ne-am strâns acum mâna fericiți și plini de nădejdi în viitorul strălucit ce se deschidea românismului întregit în istoricele sale hotare.

Rolul guvernului Coandă era împlinit, Generalul cel dintâi o înțelegea și cerea lui Brătianu să-l dezlege de o sarcină care îi devenea apăsătoare. Cu Regele constituirea ministerului era de altfel hotărîtă, ea a întârziat totuși câteva zile încă fiindcă atât suveranul cât și Brătianu voiau să dea formațiunii ministeriale un caracter național. De prezența în guvern a lui Averescu nu putea fi vorba, fiindcă Francezii nu-i iertau atitudinea manifestată în negocierile de la Buftea și în timpul parlamentului marghilomanist de la Iași, iar Generalul Berthelot dădea curs vechilor lui resentimente împotriva comandantului de la Mărăști, pe care în convorbiri particulare nu se sfia chiar să-l trateze de trădător al cauzei Aliaților și să declare că dacă îl va întâlni va refuza să-i întindă mâna. În asemenea condițiuni era vădit că nu ne puteam prezenta cu el la conferința păcii.

Dar nu tot astfel stăteau lucrurile cu Take Ionescu și cu Iorga. Prezența lui în guvernul chemat să susțină cauza României în fața conferinței de pace nu putea fi decât spre folosul țării. Brătianu s'a pus deci în contact cu amândoi. Cu Iorga, problema părea simplă, căci i se oferea în guvern un loc de ministru fără portofoliu, eventual ministerul Instrucției. Fiind la Iași, Brătianu a însărcinat pe Mârzescu, care și rămăsese în capitala Moldovei, să-i transmită propunerea sa și să insiste să o primească. Iorga a refuzat, plângându-se pretutindeni că Brătianu nici nu i-a făcut măcar cinstea să-i ceară personal să intre în minister și i s'a adresat printr'o terță persoană, ceea ce, zicea dânsul, considera o ofensă. Pretextul invocat nu era serios, adevărul trebuie căutat aiurea și anume în starea psihologică de atunci a lui Iorga. În sufletul lui se zbătea un complex întreg de sentimente, vanitatea, patologica lui vanitate nu se putea împăca cu triumful strălucit și epocal al politicii lui Brătianu, în ipostaza de mare făuritor al întregirii neamului, care îl înnebunea de invidie și de ciudă. Pe de altă parte, socotea că i se cuvine să fie cel puțin unul din plenipotențiarii României la masa verde a conferinței. Văzând că o atare propunere nu i se face, a fost furios și nici nu a mai vrut să stea de vorbă cu Mârzescu. În sfârșit, pe vremea aceea, susceptibil cum este, era supărat pe toată lumea, pe Palat, pe noi, liberalii, pe prietenii lui Take Ionescu, pe țara întreagă.

În tot timpul neutralității și al războiului îi făcuseră cu toții curte, îi împlinisem nu numai dorințele și capriciile de om răsfățat și nervos, dar ne îngrijisem până și de nevoile lui materiale și de cele ale familiei. Precum am mai arătat-o, vegheam în mijlocul privațiunilor refugiului ca să nu-i lipsească nimic, răsplata fiind că în urma amenințărilor lui Marghiloman a păstrat în tot timpul guvernării acestuia o desăvârșită neutrali-

tate cu o neascunsă tendinţă de a se desolidariza de noi. Când Brătianu a fost dat în judecată, nici un gest, nici o protestare, când Alecu Constantinescu a fost închis şi tratat ca un delicvent de drept comun, nici un cuvânt de simpatie, deşi ştia să primească merindele pe care acelaşi Conu Alecu i le trimitea luni de-a rândul de la moşia lui din Judeţul Bacău şi deşi ştia să spună către toată lumea, pe vremea aceea „ce om de treabă este acest Constantinescu!".

Toată atitudinea aceasta ne desgustase într'atât, încât nu ne mai ocupam de el. Eu, care din vremea neutralităţii primisem de la Brătianu însărcinarea să mă ocup de dânsul şi să caut, măgulindu-i vanitatea şi micile slăbiciuni, să-l menţin într'o atmosferă simpatică nouă şi politicii pe care o urmăream, eu, cel dintâi m'am dus la Brătianu şi i-am declarat că refuz categoric să mai joc acest rol. Pentru cauza naţională am consimţit să îndeplinesc aproape patru ani o atât de ingrată misiune şi numai eu ştiu ce am pătimit. Acuma însă, când unitatea neamului s'a înfăptuit, pentru nimic pe lume nu mai consimt să fiu trăsătura de unire între el şi partidul nostru. Eram revoltat de atâta egoism şi de atâta ingratitudine.

Aşa fiind, Iorga era cu adevărat izolat, nimeni nu-l mai ţinea la curent cu cele ce se petreceau, nimeni nu mai purta grija nevoilor lui zilnice, ajunsese să piardă şi noţiunile bunei cuviinţe. Aşa, spre pildă, a scris o scrisoare Reginei Maria plângându-se că nu primeşte pâine albă de la Palat şi cerându-i în termeni cominatorii să i se trimită fără întârziere. Precum observa cu drept cuvânt Regina, cu un amestec de humor şi de demnitate ofensată: „Credeam că sunt Regina României, nu brutarul Dlui. Iorga!" În asemenea condiţiuni şi cu această stare de spirit era firesc să nu se poată ajunge la o colaborare cu dânsul.

Cu Take Ionescu problema era mai complicată. Din toate punctele de vedere o participare a lui în guvern ar fi fost bună, prin legăturile lui în Apus, prin atmosfera pe care o crease pe lângă Aliaţi, el era în măsură să fie de un real folos în tratativele de pace. Indirect ne venise însă vestea de la Paris că acolo luase oarecare angajamente faţă de Aliaţi într'un sens tranzacţional. Nu ştiam precis nici în ce constau aceste angajamente, nici faţă de cine le luase. Dar, de bună seamă înainte de a colabora cu el şi de a-l numi delegat la conferinţa păcii, trebuia elucidat acest punct, cu atât mai mult cu cât Brătianu era hotărît să susţină la Paris integralitatea revendicărilor României, aşa precum Aliaţii o recunoscuseră prin tratatul încheiat cu noi şi pe temeiul căruia intrasem în acţiune. Era inadmisibil să ne prezentăm la conferinţă cu doi delegaţi, fiecare în parte cu politica lui deosebită.

În consecinţă s'a convenit ca Brătianu să telegrafieze la Paris lui Take Ionescu, oferindu-i pentru el şi colegii săi locuri în minister şi participarea în delegaţia păcii, sub condiţia prealabilă a venirii lui la Bucureşti, spre a se pune de acord în prezenţa Regelui asupra atitudinii de urmat acolo.

Prevăzând obiecţiuni sau şovăiri din partea sa, Brătianu interveni pe lângă unii din prietenii lui aflaţi la Bucureşti, pe cât îmi aduc aminte Mişu Cantacuzino şi Ionaş Grădişteanu; iar, fiindcă înainte de plecare, Take Ionescu spusese că, în lipsa lui, Brătianu să se adreseze pentru orice va privi partidul lor lui Cantacuzino Paşcanu, i-a telegrafiat lui Mârzescu să intervină imediat şi stăruitor pe lângă acesta, care se afla la moşia Dăgata din Judeţul Roman. Pe o vreme imposibilă şi, după homerice peripeţii, Mârzescu ajunse în sfârşit acolo, iar Cantacuzino Paşcanu consimţi să intervină în sensul cerut de Brătianu. Prietenii din Paris, în primul rând Titulescu, au insistat în sens opus pe cât ni s'a spus ulterior, rezultatul fiind că Take Ionescu nu a primit să intre în guvern şi a refuzat să vină în ţară pentru a se înţelege cu Brătianu în ceea ce priveşte conferinţa păcii. Refuzul de a participa la guvern se putea justifica, căci se putea concepe să nu le convină lui Take Ionescu şi prietenilor săi să intre într'o formaţiune ministerială în care partidul liberal avea conducerea efectivă a treburilor publice şi o necontestată supremaţie. Dar socotesc că dânsul a făcut rău de-a refuza să vină aici spre a discuta cu Brătianu atitudinea de luat la conferinţa păcii. Cu atât mai mult, cu cât însuşi Regele îl chema spre a se sfătui cu el, era deci inadmisibil să nu răspundă la chemarea ce i se adresa, o elementară şi patriotică datorie îi impunea, oricare ar fi fost părerile şi nemulţumirile lui să vină aici, să vorbească cu Suveranul şi cu Brătianu, să le explice punctul său de vedere, motivele pentru care luase angajamente şi, dacă nu putea cădea de acord cu ei, să facă ceea ce conştiinţa îi va dicta. Voi considera întotdeauna că, neprocedând astfel, Take Ionescu a făcut ţării un rău şi, în orice caz, că a săvârşit una din cele mai mari greşeli politice din viaţa lui publică.

Oricum ar fi însă, neputându-se constitui un guvern naţional, Brătianu care era cum este firesc, arbitrul situaţiei, a purces la formaţiunea unui guvern pur liberal. Astfel dânsul a luat Externele, Mârzescu a fost numit la Interne, Fotin Enescu la Domenii, ca să aplice exproprierea ce urma să fie decretată fără întârziere, Constantinescu trecea la Industrie, iar eu rămâneam la Culte şi Instrucţie. Ferechide intra fără portofoliu pentru ca în lipsa lui Brătianu să ia interimatul preşedenţiei Consiliului şi a Ministerului Afacerilor Străine.

Prestarea jurământului nostru a dat loc la o scenă interesantă. Am jurat în sala bibliotecii pe la 6 seara. După sfârşitul ceremoniei, Ferechide, solemn şi emoţionat, a înaintat spre Rege şi i-a spus: „Sire, mulţumesc Celui Atotputernic că mi-a dat destule zile ca să trăiesc clipa de faţă. Acum 42 de ani am prestat tot în această sală pentru prima oară jurământ ca ministru al Domnitorului Carol, Principele unei Românii Vasale. Sunt fericit şi mândru că am putut să jur astăzi în faţa Majestăţii Voastre ca Rege al Tuturor Românilor!“

Toată evoluţia, toată uimitoare evoluţie a neamului nostru într'un

atât de scurt răstimp se întrupa în prodigioasa viaţă politică a bătrânului care stătea în faţa ochilor noştri. Prin vorbele lui înţelegeam şi mai bine cât de nedrepte erau învinuirile pe care ni le dictau mizeriile zilnice şi ce măreţ progres au ştiut să îndeplinească poporul nostru şi conducătorii lui, atunci când, înălţându-ne peste contingentele momentane, privim luptele şi strădaniile noastre în cadrul larg şi senin al perspectivei istoriei.

Am plecat de la Palat cu o noţiune mai clară încă a ceea ce am fost şi a ceea ce suntem.

La câteva zile după constituirea guvernului a sosit şi delegaţia Ardeleană însărcinată de Adunarea de la Alba Iulia să înmâneze Regelui Actul Unirii. Ea se compunea din doi clerici şi din doi laici, clericii fiind Episcopul Miron Cristea al Caransebeşului, reprezentând Biserica Ortodoxă, şi Episcopul Hossu de la Gherla reprezentând Biserica Unită. Laicii erau Alexandru Vaida-Voevod şi Vasile Goldiş. Pe Miron Cristea îl cunoşteam din 1904, când fusesem la serbările Asociaţiei în Sibiu, avea acuma, ca şi atunci, un cap frumos, abia încărunţit de ani şi de zbuciumul lor. Pe Vaida îl cunoscusem de asemenea şi îl întâlnisem de mai multe ori de atunci. Hossu, cu înfăţişarea lui tânără şi distinsă de preot catolic cult şi rafinat, ne-a făcut tuturora o excelentă impresie. Cât priveşte pe Goldiş, seriozitatea şi modestia lui îi asigurau simpatia obştească. Secretar al delegaţiei era Caius Brediceanu, un coleg de-al meu de la Sf. Sava, încântat de a regăsi atâţia cunoscuţi şi prieteni, şi preocupat să nu rătăcească voluminosul sul cuprinzând preţiosul document al Unirii.

Este lesne de închipuit în ce atmosferă s'a desfăşurat sărbătorirea fraţilor Ardeleni. Solemnitatea la Palat, serbarea la statuia lui Mihai Viteazul cu discursuri, unde am vorbit şi eu în numele guvernului, banchete, etc. Caracteristic a fost tonul cuvântărilor ardelene, toate ditirambice pentru Brătianu. Tot atunci, introdusă de Vaida, a sosit şi delegaţia Saşilor aducându-ne adeziunea lor la România Mare, deci alt rând de banchete şi de solemnităţi. Cu aceste prilejuri am aflat şi motivele pentru care Unirea de la Alba Iulia se făcuse cu condiţiuni şi nu necondiţionat, aşa cum sfătuisem Comitetul Naţional în urma vizitei lui Bălan la Iaşi.

Fraţii de peste munţi erau în marea majoritate partizanii Unirii fără condiţiuni, câţiva fruntaşi însă, în frunte cu Maniu şi cu Vaida, care fuseseră crescuţi într'o atmosferă ungurească ostilă Vechiului Regat, veniseră la Alba Iulia cu ideea unei Uniri pe bază de autonomie, nu le convenea amestecul Vechiului Regat în treburile Ardealului şi ideea lor fixă era să păstreze pe seama lor administraţia ţinuturilor de peste Carpaţi. Aşa fiind, după laborioase discuţiuni între cele două curente, s'a ajuns la formula tranzacţională a Uniunii cu condiţii şi, fiindcă în stabilirea condiţiunilor Maniu şi Vaida căutau să recâştige cât mai mult din ceea ce fuseseră siliţi să cedeze principial, începuse să înnopteze la Alba Iulia, iar zecile de mii de oameni adunaţi acolo începuseră să-şi piardă răbdarea fiindcă domnii

Fig. 10: Episcopul Iuliu Hossu citeşte rezoluţia adunării, la Alba Iulia, 1 Decembrie 1918, prin care s'a proclamat unirea Transilvaniei cu România

continuau să pertracteze. Martori oculari mi-au afirmat că fără presiunea mulţimii, Maniu şi Vaida ar fi stăruit în pretenţiile lor. Afară de aceasta, Maniu şi devotaţii lui erau sub influenţa frazeologiei umanitariste a lui Wilson şi au ţinut să dea un colorit wilsonian întregii proceduri a Unirii.

Din această bănuitoare, nenorocită, nedreaptă şi nefrăţească stare de spirit au pornit în urmă numeroase greutăţi, care au stânjenit fără rost consolidarea unităţii noastre naţionale.

Aceste serbări au fost însă întunecate printr'o serie de morţi care ne izbeau în cele mai scumpe prietenii publice şi personale. O gripă violentă, cu fenomene pulmonare de o extremă gravitate, se ivise deodată şi secera mii şi mii de oameni, la sate, ca şi la oraşe. Regina contractase şi ea boala vizitând câţiva soldaţi francezi într'un spital şi fusese mai multe zile între viaţă şi moarte, medicii susţinând chiar că numai admirabila ei constituţie o scăpase. În schimb, toţi cei aflători într'un vagon ce a plecat spre Chişinău, printre care Generalul francez Laffont şi Fotin Enescu aŭ murit după câteva zile abia de suferinţe. Moartea lui Enescu, de care mă lega o atât de intimă prietenie şi cu care lucrasem în magistratură la Râmnicu-Vâlcea şi luni de-a rândul la băncile populare, m'a afectat puternic. Fire cinstită, muncitor şi inteligent, dânsul era sortit unui frumos viitor, prematura lui încetare din viaţă era o pierdere nu numai pentru prietenii, dar şi pentru ţara lui. Totodată au murit atunci amici de-ai mei personali, ca Nonel Arion şi Dodel Cerkez, aşa încât festivităţile alternau cu înmormântările, bucuriile cu durerile într'o stranie şi zguduitoare îmbinare.

Maniu nu a venit decât mai târziu pe la mijlocul lui Decembrie la Bucureşti ca să trateze cu Brătianu, în calitatea sa de preşedinte al comitetului dirigent, raporturile dintre Ardeal şi Vechiul Regat până la alegerile din care urma să iasă constituanta. După scurte negocieri în cabinetul ministerial la Ministerul de Finanţe, unde de-altminteri ţineam adesea şi consiliile noastre de miniştri, acordul s'a stabilit şi decretele-legi s'au promulgat. Brătianu consimţea să lase deocamdată consiliului conducerea ţinuturilor Transcarpatine. Pentru coordonarea acţiunii consiliului dirigent de la Sibiu cu aceea a guvernului central, se numeau atunci doi miniştri ardeleni fără portofoliu, Vaida şi Goldiş. Vaida fiind însă desemnat să întovărăşească pe Brătianu la conferinţa păcii, Ciceo Popp i-a luat locul în guvern. În toate aceste tratative am luat parte, am redactat chiar — permanent redactor — expunerile de motive ale decretelor-legi. Maniu mi-a luat însă ciorna sub cuvânt că vrea să figureze în muzeul de la Blaj, nu am verificat dacă şi-a realizat gândul, mă tem însă că în urma dezvlotării ulterioare a lucrurilor hârtiuţa cu rândurile mele a fost pierdută, ori că şi-a sfârşit zilele în vreun prozaic coş, sau în vreo sobă mistuitoare.

S'a discutat mult în urmă dacă Brătianu nu greşise consimţind la regimul consiliului dirigent, încurajând, cu alte cuvinte dintru început, tendinţele regionaliste ale unora din fruntaşii Ardeleni. Recunosc că problema

merita discuţii, dar, drept să spun, nu ştiu nici azi de partea cui este adevărul în această controversă. Dacă privim chestia dintr'un punct de vedere teoretic, cred că fără îndoială Brătianu a comis o greşeală, veleităţile autonomiste şi, mai ales mentalitatea de la care au purces, trebuiau stârpite din rădăcină. Dar, practic vorbind, Brătianu nu putea, în ajunul conferinţei, să provoace un conflict cu reprezentanţii autorizaţi ai Ardealului, chiar dacă dreptatea era de partea lui. Adevărul însă nu este că dânsul a cedat acestor consideraţiuni, ci că el nu-şi dădea seama de proporţiile ostilităţii Ardelenilor faţă de noi şi, aşa fiind, vedea în dorinţa lor de a păstra administraţia Ardealului mai mult o manifestare de explicabilă vanitate a unor oameni până ieri asupriţi, decât calculele răuvoitoare ale unor fraţi ce urmăreau alte scopuri decât cele atribuite de noi în entuziasmul legitim al Unirii.

Cu Flondor negocierile au mers mai greu, dificultatea consta nu atât în ceea ce cerea, cât în faptul că îşi schimba mereu părerile şi că nu reuşeam să pricepem bine ce vrea. Era vădit influenţat de anume cercuri ostile nouă, viitorul trebuia de-altminteri să o dovedească până la evidenţă. În cele din urmă, Nistor a fost delegat ca reprezentantul Bucovinei în guvernul central şi Flondor păstra conducerea administraţiei interne a provinciei. Oricum, aceste înţelegeri s'au stabilit uşor şi repede, astfel încât, înainte de plecarea lui Brătianu la Paris, pe lângă chestiunile curente de administraţie foarte numeroase şi, fireşte, foarte grele în acele vremuri de dezorganizare generală, nu ne rămânea decât să promulgăm decretul lege al exproprierii şi să procedăm fără întârziere la aplicarea lui.

După moartea lui Fotin Enescu am trecut la Domenii pentru a executa reforma agrară, am luat deci proiectul nostru de la Iaşi, l-am revăzut cu de-amănuntul, am introdus cu ajutorul juridic al lui Alecu Constantinescu câteva mici modificări şi am redactat toate expunerile de motive cuvenite. Din punct de vedere formal au fost trei decrete, unul scurt cuprinzând numai întinderile ce se expropriau atât în Vechiul Regat cât şi în Basarabia, al doilea cuprinzând toate amănuntele exproprierii în Vechiul Regat şi al treilea cuprinzând toate amănuntele reformei agrare în Basarabia.

Primul poartă data de 14 Decembrie 1918, al doilea data de 15 Decembrie 1918 şi al treilea data de 22 Decembrie 1918. Dacă decretul privitor la Vechiul Regat era opera noastră, cel privitor la Basarabia era exclusiv opera Basarabenilor, căci, după ce Sfatul Ţării a fost închis, o comisie numită de el a lucrat în tot timpul verii şi toamnei 1918 la elaborarea acestei reforme. În Noiembrie au avut loc la Chişinău ultimile discuţii, foarte aprinse de altfel, în urma cărora Sfatul Ţării convocat din nou ad-hoc a votat definitiv proiectul, apoi ni l-a adus spre a fi promulgat de Rege. Credincioşi făgăduinţei date de Brătianu Basarabenilor cu un an înainte, deşi în acest proiect erau exageraţiuni pe care nu le aprobam, ne-am mărginit să întocmim decretul şi expunerea de motive spre a-l supu-

ne sancţiunii regale în forma în care ieşise din deliberările şi din voinţa fraţilor Basarabeni care, să nu o uităm, fuseseră crescuţi în ideologia revoluţionarilor ruşi, trecuseră prin revoluţia rusească şi făcuseră din reforma agrară, aşa cum o concepeau ei, chiar o condiţie Unirii.

Oricum ar fi, cele trei decrete poartă pe lângă iscălitura Regelui Ferdinand pe aceea a lui Brătianu, ca Prim Ministru, şi a mea, ca Ministru al Agriculturii şi Domeniilor al României Întregite, precum dealtfel iscăliturile noastre se găsesc şi pe decretele-legi privitoare la reforma agrară din Transilvania şi din Bucovina. Cel dintâi a fost întocmit de Marele Sfat Naţional din Sibiu şi a fost promulgat la 10 Septembrie 1919, iar cel de-al doilea, de o comisie ad-hoc prezidată de Nistor, promulgat fiind la 6 Septembrie 1919.

Misterioasele hotărîri ale soartei răsplăteau astfel pe omul care ridicase cel dintâi, încă dinainte de război, problema exproprierii şi pe acela dintre colaboratorii lui care, fără laudă, putea revendica cea mai bogată activitate în slujba rezolvării problemei ţărăneşti. Într'adevăr, de când ieşisem din universitate, la băncile populare, la cooperaţie în genere, la casa rurală, în parlament întru apărarea reformelor de la 1907, la legea tocmelilor agricole, la trusturile arendăşeşti, în lupta prin scris şi prin grai pentru expropriere, la elaborarea proiectului de la Iaşi, închinasem toată activitatea şi tot entuziasmul tinereţilor mele îmbunătăţirii şi ridicării clasei noastre rurale. Putinţa ca iscălitura mea să figureze pe istoricul act al epocalei reforme agrare menite să prefacă întregul aşezământ economic al României, a fost cea mai strălucită recompensă ce ni se putea da. Am primit-o cu toată smerenia ce i se cuvenea.

Totuşi, până la plecarea lui Brătianu, am avut încă trei mari neplăceri, una de ordin intern, alta de ordin extern şi a treia de ordin intern şi extern, totodată. Cea de ordin intern, tulburările sângeroase de stradă de la 13 Decembrie. Îndată după întoarcerea noastră din Iaşi, simţisem că Bucureştii erau subminaţi de agitaţiuni comuniste. Fie că autorităţile de sub ocupaţie nu vegheaseră deajuns şi că, astfel, propaganda comunistă se putuse întinde neturburată, fie că Germanii, după o metodă care le era scumpă, văzând că trebuie să se retragă, au ţinut să aprindă focul în urma lor. Fapt este că muncitorii se agitau, că pe stradă defilau convoiuri cu drapele roşii şi corifeii mişcării răspândeau din larg banii în dreapta şi în stânga. Evident că şi haosul existent, miile de refugiaţi din Moldova care se întorceau la vetrele lor, starea quasi revoluţionară din Ardeal şi din Bucovina, prizonierii care soseau din diferitele ţări unde izbucnise bolşevismul, armatele care porneau peste munţi paralizând şi viaţa economică, şi posibilităţile normale de transporturi, toate acestea îngăduiau uşor lui Rakowski şi agenţilor Moscovei să uneltească şi să semene dezordine în România. De-altminteri, avusesem la redacţia „Viitorului" o lungă convorbire cu Toma Dragu, fruntaşul socialist pe care îl cunoşteam

bine încă de la Paris, şi părea el însuşi îngrijorat de cele ce vedea şi auzea în jurul lui.

O asemenea manifestaţie s'a ciocnit, la 13 Decembrie pe Strada Câmpineanu lângă Teatrul Naţional, cu un detaşament de vânători de munte. Soldaţii au tras, mai mulţi manifestanţi au căzut morţi, poliţia a arestat pe toţi fruntaşii mişcării şi i-a bătut în chip atât de crunt, încât unul din socialiştii cei mai de vază, Frimu, a şi murit peste câteva zile de pe urma rănilor dobândite. Represiunile au depăşit, astfel aşteptările şi intenţiile noastre. Mârzescu, în calitatea lui de Ministru de Interne, nu putea reuşi să stabilească vinovăţiile şi răspunderile, vădit, acţiunea îi scăpase din mână; chiar dacă trupa fusese atacată cum pretindea ea şi reacţionase prea violent, ceea ce se petrecuse la poliţie împotriva dispoziţiunilor guvernului era grav şi inadmisibil. Abia după câţiva ani, am aflat întâmplător cheia enigmei: plecam odată cu vagonul ministerial în Ardeal şi, văzând că eroul de la Mărăşeşti, viteazul General Racoviceanu nu are loc în tren, l-am invitat la mine. Stând de vorbă până seara târziu, mi-a mărturisit că 13 Decembrie era opera lui. Întorcându-se din Moldova cu regimentul său, surprinsese noaptea în gara Chitila oameni suspecţi care îndemnau pe soldaţi să-şi împuşte ofiţerii şi să facă revoluţie, că trebuie să se isprăvească cu regii şi cu burjuii; de aceea văzând că guvernul umblă cu mănuşi, s'a hotărît să cureţe el capitala de aceşti agitatori. Aflând de întrunirea lor, le-a ieşit înainte, a tras fără provocare şi tot dânsul a dispus, peste capul prefectului de poliţie, să se dea conducătorilor mişcării o lecţie, aşa încât pe viitor să se sature de comunism. Considera astfel că a adus un mare serviciu ţării sale şi, lăuda că a procedat cum a vrut el, nu cum ar fi vrut guvernul responsabil al ţării.

Cea de ordin extern, dificultăţile cu Aliaţii pentru a ne admite la conferinţă. Într'adevăr, pe când Brătianu îşi făcea bagajele ca să plece la Paris, primi o telegramă de la Antonescu prin care îl anunţa, nici mai mult nici mai puţin, că Clemenceau nu vrea să ne primească la conferinţă sub cuvânt că am încheiat cu Puterile Centrale pacea de la Bucureşti. Londra, de asemenea, ridica obiecţiuni. Stăruitoarele demersuri ale lui Antonescu au învins la urmă rezistenţele lor. Aliaţii şi-au dat seama că nu aveau dreptul să trateze în acest chip o ţară care jertfise 800.000 de oameni pentru cauza comună şi a cărei intervenţie în ceasurile grele ale războiului le fusese nu numai din punct de vedere moral, dar şi din punct de vedere strict militar, de un aşa mare şi vădit folos.

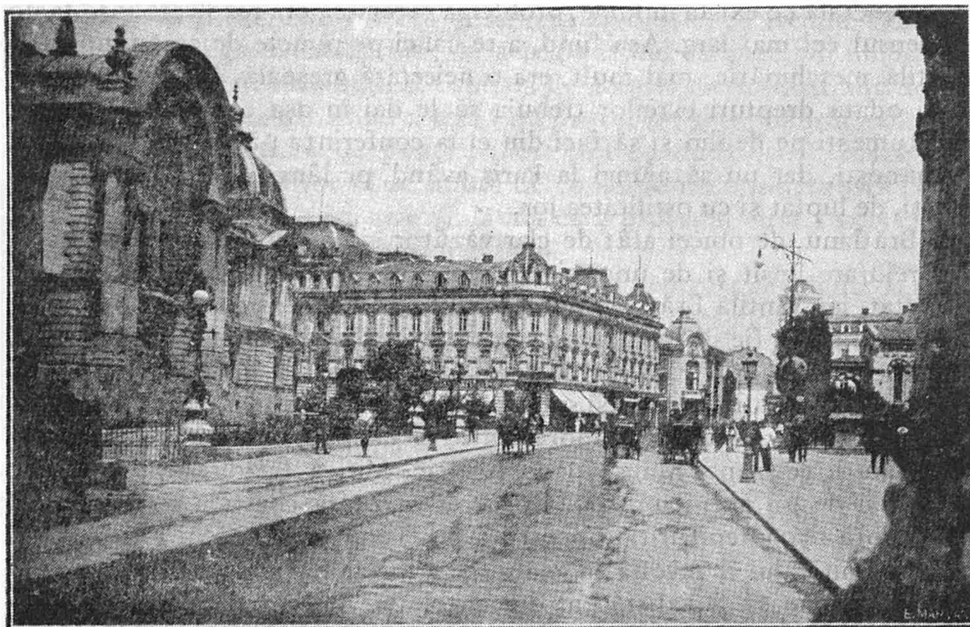
Să-i judeci însă acum pe toţi cei care au preconizat neutralitatea până la capăt a României, sau ratificarea păcii de la Bucureşti, care ar fi fost situaţia noastră la pacea generală şi ce soartă ar fi aşteptat revendicările româneşti, dacă ne-am fi înfăţişat la conferinţă în condiţiunile cerute de ei? Unitatea integrală a românismului în loc să fie o realitate, şi acum ar fi încă un vis.

În sfârşit, cea de ordin intern şi extern, neînţelegerile cu reprezentanţii evreilor. La Iaşi luasem solemn faţă de exponenţii evreimii angajamentul de a da drepturile civile şi politice populaţiunii evreieşti. Sub guvernarea Marghiloman nu protestasem împotriva drepturilor ce li se acordau prin pacea de la Bucureşti, dar, consecvenţi hotărîrii noastre principiale de a considerea nul şi neavenit tot ceea ce se făcea sub puterea baionetelor inamice, sfătuisem pe evrei să nu primească rezolvarea chestiei lor de la Puterile Centrale, ci să aştepte cu încredere deplină în cuvântul dat, ceasul păcii generale. Evreii, pentru motivele arătate, nu ascultaseră de sfatul nostru, iar Brătianu se hotărî să le acorde drepturile făgăduite prin decret-lege. Evreii nu erau însă mulţumiţi cu textul stabilit, îl găseau prea restrictiv, de aceea spre a se ajunge la o soluţie, dânsul i-a convocat la Ministerul de Finanţe, cerându-mi să particip şi eu la discuţie. Acestea au luat de la început un caracter inamical, Dr. Filderman, care se simţea susţinut de toată formidabila putere a iudaismului internaţional, vorbea agresiv şi de sus, Brătianu, jignit s'a încăpăţânat în rezistenţa lui, iar înţelegerea nu s'a putut încheia. Eu am socotit atunci, cum socotesc şi astăzi, că Brătianu a făcut o greşeală, căci prin războiul mondial, prin atmosfera generală ce exista în lume, problema evreiască era rezolvată ipso facto în sensul cel mai larg. Aşa fiind, a te calici pe puncte de amănunt era o inutilă meschinărie, mai mult, era o neiertată greşeală, fiindcă dacă dădeai odată drepturi evreilor trebuia să le dai în aşa condiţii, încât să-i mulţumeşti pe deplin şi să faci din ei la conferinţa păcii agenţi ai cauzei româneşti, dar nu să ajungi la Paris având, pe lângă toate celelalte greutăţi, de luptat şi cu ostilitatea lor.

Brătianu, de obicei atât de clar văzător şi de dibaci, a fost în această împrejurare lipsit şi de una, şi de alta. Am insistat pe lângă el, nu m'a ascultat, iar Vintilă Brătianu m'a învinuit că vreau să transform România, care trebuie să fie un stat unitar naţional, într'o adevărată şi inadmisibilă federaţie. Adevărul este că Brătianu era influenţat de atmosfera ce se făcuse în jurul lui, cei rămaşi sub ocupaţie veneau revoltaţi să-i povestească scandaloasa atitudine a unora dintre elementele evreieşti în slujba comandaturii germane. Ministrul de Justiţie, Mitică Buzdugan, puţin inteligent şi de un anti-semitism înfocat, îi prezenta chestiile tendenţios şi cu o notă necontenit iritată pentru evrei. Tonul semeţ al lui Filderman şi al prietenilor lui îl revolta în mândria lui naţională, ameninţarea lor că dacă nu vrem să le satisfacem doleanţele ele ne vor fi impuse de străinătate îl exaspera şi mai rău. Toate aceste elemente au contribuit să-i întunece dreapta judecată, după cum şi-a recunoscut el însuşi greşeala pe urmă. La Paris, sub presiunea Aliaţilor şi a marilor conducători ai mişcării evreieşti din lume, a trebuit să cedeze ceea ce refuzase lui Filderman la Bucureşti. Şi ştiu că numai bine nu i-a venit când a trebuit să negocieze cu Marele Rabin şi cu Baronul Eduard de Rothschild, pierzând ast-

fel toate beneficiile pe care i le-ar fi putut aduce gestul făcut la timp, în Decembrie 1919, în cabinetul Ministerului de Finanţe.

Oricum ar fi acum, bagajele lui Brătianu erau făcute, el pleca la conferinţă având în geantă decretul iscălit de Rege pentru eventuala numire a lui Take Ionescu ca al doilea delegat al României. Înainte de a se urca în tren mi-a spus lămurit: „Să ştiţi că voi lupta la Paris pentru aplicarea integrală a tratatului. Sunt aproape sigur că Aliaţii nu-mi vor da tot Banatul, dar puţin îmi pasă, nu mă duc acolo pentru succese vremelnice, vreau, oricare ar fi hotărîrile de azi, să menţin pentru viitor neştirbită, fie măcar pe cale de solemnă protestare, integralitatea drepturilor noastre etnice. Ceea ce a făcut Tata cu Basarabia la Berlin, voi face eu a acum la Paris cu revendicările noastre spre Apus. Chiar dacă ţara nu mă va înţelege şi nu mă va aproba azi, am credinţa că odată va da dreptate atitudinii mele".

Bucureşti: Calea Victoriei

1343

IASI, JOI, 1/14 Noemvrie 1918

Cea mai sfântă aspirațiune a Neamului se îndeplinește.

Peste suferințele trecătoare, generațiile vor râvni la zilele pe care le trăim.

Fără mirare am văzut că, despărțiți în cele mai grele împrejurări, ne-am regăsit cu aceeași simțire și cu acelaș gând.

Grabnic acum este stăpânirea încercărilor vrăjmașe ale Ungurilor,ale anarhiei, ale demagogie,prin organizație,prin propagandă,prin forță.-

Pentru organizare și propagandă temeiul este firește:

UNIREA DESAVARSITA A TUTUROR XXXXXXXXXX SUFLETELOR SI A XXXXXX TUTUROR TINUTURILOR.

TOTI IN JURUL REGELUI,CARE TINE DRAPELUL,SIMBOL AL ACESTEI UNIRI.-

LIBERTATE SI DREPTATE PENTRU TOTI,DE ORICE NEAM SI ORICE RELIGIE.-

DESVOLTARE LARG DEMOCRATICA: reforme electorale și agrare, condițiuni de viață pentru muncitorime,care să le asigure legitimele lor revindicări și parte de folosință la rodul muncii lor.-

Azi se grăbește trimiterea forțelor armate precum ați cerut.

Reamintind Președintelui D-voastre întâlnirea noastră dela Sinaia,după ce fusese primit de Regele Carol,- Vă zic tuturor cu dragoste frățiască:

CREDINTA NOASTRA NE-A MANTUIT. SA PASIM INAINTE CU NECLINTITA INCREDERE IN MENIREA NEAMULUI SI NETARMURIT DEVOTAMENT IN SERVICIUL LUI.

(ss) ION I.C. BRATIANU

Planşa Nr.1

CAPITOLUL PATRUZECI ŞI CINCI

GUVERNAREA NOASTRĂ
NOIEMBRIE 1918 – OCTOMBRIE 1919
CONFERINŢA DE PACE

Brătianu plecând, a rămas ca noi, sub preşedinţia interimară a lui Ferechide, să ducem întreaga răspundere a situaţiei interne, care nu era uşoară: trebuia să menţinem ordinea, să restabilim aparatul administrativ, să aprovizionăm populaţia, să veghem la înaintarea trupelor în Ardeal, să reorganizăm mijloacele de transport, să menţinem legăturile cu noile provincii şi să asigurăm aplicarea reformei agrare.

În acest scop ţineam în fiecare zi un consiliu de miniştri la Ministerul de Interne, ce ne răpea mult timp, dar era de neapărată trebuinţă fiindcă chestiunile ce se iveau zilnic erau atât de numeroase şi de însemnate, iar pe de altă parte priveau de cele mai multe ori diferite departamente, încât trebuia să avem un schimb de vederi şi să examinăm de comun acord soluţiile ce urmau să fie date.

Totodată parlamentul fiind dizolvat şi neavând din cauza Ardealului, unde situaţia nu era lămurită, posibilitatea să facem alegerile, reduşi fiind deci să guvernăm pe cale de decrete-legi, spre a avea o tribună permanentă de la care să aducem la cunoştinţa ţării măsurile pe care le luam, intenţiile pe care le aveam cât şi o tribună de la care să răspundem criticilor ce ni se aduceau, am hotărît să ţinem în fiecare Miercuri între 5-6 la Clubul Liberal o şedinţă în care să expunem situaţia politică a întregii săptămâni.

Aceste consfătuiri mai prezentau un folos, dădeau anume prietenilor noştri politici din Capitală şi din provincii putinţa să ne formuleze doleanţele diferitelor regiuni ale ţării şi ale diferitelor categorii sociale, ţinându-ne astfel mai de-aproape în curent cu starea de spirit a opiniei publice. La început urma ca aceste expozeuri să le facem alternativ, Mârzescu şi cu mine, în curând sarcina a rămas însă exclusiv asupra mea. Am împlinit-o cu voie bună fiindcă cred că a fost atât spre folosul ţării, cât şi spre folosul guvernării din care făceam parte.

Menţinerea ordinii nu era un lucru uşor, deşi după 13 Decembrie şi represiunea sângeroasă de atunci agitaţiunile comuniste au încetat să aibă

un caracter violent şi de stradă. Dar Rakowski nu a dezarmat, agenţii lui au continuat să lucreze foarte activ, iar banii Moscovei circulau din belşug. Agitaţiunile au luat atunci o altă formă, grevele au înlocuit tulburările din pieţele publice, succedându-se pentru fel şi chipuri de motive întemeiate sau neîntemeiate. Erau pregătite în mod regulat de o minoritate, care însă teroriza prin toate mijloacele pe cei ce refuzau să li se supună lor. Viaţa ajunsese intolerabilă şi ca să ne dăm seama până unde se întinsese răul, este destul a spune că în Aprilie, Mârzescu, Ministrul de Interne, care locuia la Capşa, a cerut să i se aducă dimineaţa obişnuitul ceai, chelnerul foarte încurcat i-a răspuns că nu îl poate servi fiindcă au proclamat grevă. Mârzescu a chemat atunci pe Traian şi pe Fluturel, vechi chelneri de la Capşa cu care trăia de atâţia ani în raporturi amicale, dar şi ei au refuzat să-l servească, erau ruşinaţi de atitudinea lor faţă de un client ce se arătase întotdeauna aşa de bun cu ei, dar tremurau de frica represiunilor.

Pe la începutul verii lucrurile s'au mai potolit, măsurile luate de noi pe de-o parte, neputinţa celor de la Moscova de-a provoca în ţară mişcări cu un caracter mai serios şi mai general pe de altă parte, au adus o destindere. Adevărata reîntoarcere la o ordine normală nu a fost însă restabilită, trebuie să o recunoaştem, decât după retragerea noastră, sub guvernarea Generalului Averescu. Brătianu a învinuit în urmă pe Mârzescu de slăbiciune şi aceasta a fost, între altele, una din cauzele pentru care la revenirea noastră în 1922 a refuzat să-i mai încredinţeze portofoliul Internelor. Cred că dânsul a fost nedrept cu Mârzescu, care era în epoca aceea stăpânit mai mult poate decât se cuvenea de grija ca noi, partid democrat, să nu fim învinuiţi de reacţionarism şi că, din această pricină, unele din măsurile lui au fost lipsite de energia pe care o reclamau împrejurările de atunci, dar nu este mai puţin adevărat că valurile cu care a trebuit să lupte erau numeroase şi mari şi că, dacă ţinem seama de toate aceste elemente, o datorie de elementară dreptate ne obligă să recunoaştem că a reuşit să le stăpânească în aşa fel, încât să permită Generalului Averescu să găsească un teren netezit pentru curmarea definitivă a răului. Mă întreb dacă mai multă brutalitate ar fi înlesnit rezolvarea satisfăcătoare a problemei. În orice caz, ţin să constat că politica lui Mârzescu ne-a scutit de atentate şi că manifestaţiunile teroriste ale mişcării comuniste nu au avut loc decât sub guvernarea Averescu.

Agitaţiunile comuniste nu au fost însă singurele din vremea aceea, căci sufla în ţară un vânt de bolşevism, psihoza de dezagregare socială care s'a observat în toate ţările la terminarea groaznicului război mondial, psihoză care a întovărăşit pretutindeni demobilizarea, provocând dezechilibrul omenirii când a trebuit de la patru ani de organizare războinică să se întoarcă la viaţa obişnuită de pace, la noi ca şi aiurea. Dar, trebuie să recunoaştem, spre fericirea noastră într'o mai mică măsură, că satele au păstrat o surprinzătoare linişte, oamenii întorşi de pe front au reluat fără

zbuciumări coarnele plugului. Ce este drept, la aceasta a contribuit în chip hotărîtor decretul-lege al exproprierii, adică siguranţa ţăranului român că de acum încolo va dobândi pământul pe care îl cerea de atâta timp. La oraşe, situaţia a fost mai tulbure şi abia după câtva timp lucrurile au reintrat în făgaşul lor normal, când ne-a ajutat mult faptul că nefiind o ţară industrială şi proletariatul muncitoresc fiind redus, terenul prielnic unor agitaţiuni mai adânci şi mai grave a lipsit.

În sfârşit, un factor care a contribuit la domolirea spiritelor a fost inflaţia. Fiind deodată abundenţă de numerar, oamenii, nu numai din popor, dar şi cei din clasele diriguitoare, au avut impresia belşugului, cum se şi spunea „belşugul victoriei". Ori este ştiut că nu există antidot mai bun împotriva pornirilor revoluţionare decât belşugul.

În legătură cu ordinea publică am avut în acea perioadă două probleme delicate de rezolvat: aceea a dezertorilor şi aceea a oamenilor politici care pactizaseră cu inamicul. În momentul retragerii în Moldova, mulţi soldaţi au profitat de dezordinea ce domnea pentru a nu-şi urma unităţile şi a se întoarce acasă. Pe temeiul strictei aplicări a legilor militare, aceşti oameni trebuia să fie pedepsiţi cu cea mai mare asprime. Erau însă aşa de numeroşi încât pedepsirea lor devenea o imposibilitate materială. Pe de altă parte, lipsa oricărei sancţiuni era iarăşi cu neputinţă, ar fi fost un rău exemplu şi aceasta cu atât mai mult cu cât cea mai mare parte din aceşti dezertori nu s'au mulţumit să se întoarcă acasă, dar ajunşi acolo s'au pus în slujba autorităţilor ocupaţiei, au avut slujbe, au îndeplinit misiuni, au terorizat populaţia, într'un cuvânt au devenit agenţii cei mai activi ai Puterilor Centrale şi ai partidelor politice ce le susţineau cauza. Părerea mea a fost ca ei toţi să fie mobilizaţi din nou, ca să facă cel puţin campania din Ardeal şi Ungaria, iar cei care, pentru diverse motive tehnice invocate de militari nu pot fi astfel mobilizaţi, să formeze o armată cu care trei ani să contribuie la refacerea ţării, în regiunile devastate. Bineînţeles, nu trebuia să li se dea în acest răstimp nici banii, nici concediile de care se bucurau în mod normal cei de sub drapel, pentru a se accentua caracterul de penalitate al noii şi prelungitei lor concentrări.

Cred că aplicarea ideii mele ar fi fost de mare folos pentru ţară şi pentru atmosfera morală de la sate şi de la oraşe. Am susţinut-o în mai multe rânduri şi cu toată stăruinţa în convorbirile cu colegii, ca şi în consiliile de miniştri. Generalul Văitoianu, care era Ministru de Război, părea hotărît să o aplice, mai târziu însă, sub pretextul dificultăţilor financiare, al discuţiilor suplimentare cu Statul Major, a tot amânat punerea ei în practică şi, în cele din urmă, am plecat de la guvern fără să fi făcut nimic. Rezultatul — refacerea ţării întârziată şi o demoralizare gravă în toate straturile sociale, populaţia şi îndeosebi ţărănimea neputând, cu drept cuvânt, să înţeleagă cum este posibil ca cei care şi-au făcut vitejeşte datoria pe front şi cei care au dezertat, au stat acasă şi s'au îmbogăţit în slujba inamicului, să fie trataţi în acelaşi fel.

Nu-mi voi ierta niciodată că, preocupat fiind de reforma agrară, nu am pus mai multă energie în susţinerea părerii mele. Asemenea greşeli explică haosul moral în care suntem osândiţi să ne zbatem de atâţia ani.

Cât priveşte oamenii politici care au pactizat cu inamicul, primul nostru simţământ, când ne-am întors de la Iaşi a fost să procedăm fără întârziere la pedepsirea lor, fiind astfel arestaţi Stere, Lupu Costache, Neniţescu, Virgil Arion, Pătrăşcanu, precum şi vreo 20 de ziarişti mai mult sau mai puţin mărunţi. Ne-am izbit însă repede de trei dificultăţi: de Rege, de Brătianu şi de criteriul precis întru stabilirea vinovăţiilor. Regele s'a opus formal la o politică de sancţiuni. Personal, ideea de-a da un exemplu în această ţară a tuturor indulgenţelor, convenea şi simţămintelor sale intime şi educaţiunii sale rigide de militar. Ştirbey însă, la care consideraţiunile de strictă moralitate nu au jucat niciodată însemnătatea cuvenită, socotea inutilă o atare operă de asanare etică. Mai mult, în interesul dinastiei credea că nu este bine ca Regele să-şi facă vrăjmaşi ireductibili din cei ce urmau a fi astfel condamnaţi şi din închegările politice ce susţinuseră cauza Puterilor Centrale. Ca să fim drepţi, trebuie să recunoaştem că la un moment dat — după armistiţiul de la Focşani şi după iscălirea preliminariilor de la Buftea — Regele se slujise, dacă nu de toţi, cel puţin de o mare parte a exponenţilor politicii germanofile. Îi venea deci greu să-i considere acum trădători şi inamici ai patriei, aşa fiind el ne-a cerut stăruitor să punem capăt acestei acţiuni.

Brătianu era de asemenea potrivnic pedepsirii celor ce pactizaseră cu inamicul, dar din alte consideraţiuni. El socotea că fiind marele învingător al procesului politic ce se desfăşurase în ultimii patru ani, avea datoria să se arate mărinimos faţă de adversarii săi învinşi, era la el o chestie de conştiinţă, o preocupare de estetism să nu pară răzbunător şi meschin în victoria lui. I se părea că osândirea celor vinovaţi desigur de purtarea lor ar fi micşorat totuşi strălucirea izbândei lui. Amnistia, uitarea şi iertarea i se înfăţişau ca singurele gesturi ce puteau face în clipa în care politica lui triumfând, îi era dat de soartă să înfăptuiască visul secular al neamului românesc. Aceste nobile simţăminte făceau fără îndoială cinste caracterului său.

În fine, este neîndoielnic că era greu de stabilit în fixarea răspunderi lor un criteriu precis şi drept. Unde începi şi unde sfârşeşti era o întrebare la care cu anevoie puteai răspunde. Într'adevăr, pe cine puteai da în judecată? Pe Marghilomanişti? Dar i-ai chemat la Iaşi şi s'au prezentat acolo ca salvatorii dinastiei. Pe toţi cei ce au primit slujbe sub ocupaţie? Dar oare nu i-ai îndemnat pe unii din ei să rămână la posturi când ai plecat în Moldova, tocmai pentru a nu lăsa populaţia din teritoriile ocupate pradă inamicului. Pe cei care s'au purtat rău, care au dat dovadă de lipsă de demnitate, care au depăşit marginile celor îngăduite de situaţia delicată în care se aflau? Unii avuseseră în adevăr o atitudine scandaloasă din toate punc-

ţele de vedere, ei constituiau însă din fericire o minoritate foarte redusă, iar cei mai numeroşi puteau invoca circumstanţe uşurătoare. Puteau susţine că au ocupat funcţiuni pentru a evita ca ele să fie deţinute direct de inamici şi puteau aduce întru apărarea lor mărturiile populaţiei că s'au purtat cinstit şi cu dragoste de ţară. La urma urmei, care era hotarul colaborărilor permise şi al celor nepermise cu inamicul? Sfera se reducea deci tot mai mult. Să te mărgineşti la Carpişti? La Lupu Costache, la Neniţescu, la Virgil Arion, la Antipa, la Alexandru Beldiman? Puteai pe sfânta dreptate să-i pedepseşti fără a pedepsi şi pe Carp care le-a fost şeful şi inspiratorul? Iar pe Carp, la 80 de ani trecuţi, după 50 de ani de cinstită viaţă publică, era bine, era politic să-l dai în judecată? Osânda pe care i-o dădeau evenimentele nu era ea mai cumplită, mai sângeroasă decât aceea pe care i-o puteau da oamenii? Să reduci tot aparatul sancţiunilor la Stere şi la câţiva oameni politici secundari a căror situaţie militară nu era în regulă?

Stere nu merita această onoare şi, oricum ar fi fost, luase parte la actul unirii de la Chişinău şi Regele îl decorase. Iar ceilalţi certaţi cu legile militare cădeau ipso facto sub rigorile jurisdicţiunilor armatei. Problema înceta prin forţa lucrurilor să mai fie de domeniul politicii şi nu era altă ieşire decât să părăsim calea apucată şi să închidem rând pe rând dosarele celor împotriva cărora se începuseră urmăririle.

Aşa am şi făcut, am lăsat ca sancţiunile tuturor vinovaţilor războiului şi ale ocupaţiei să le dea opinia publică, conştiinţa naţională a generaţiilor de astăzi şi verdictul istoric al generaţiilor de mâine. Făcut-am bine? Făcut-am rău? Veşnică întrebare şi permanentă controversă. Întrucât mă priveşte, cred că oricare ar fi fost greutăţile, câteva sancţiuni ar fi trebuit date. Prea am oferit lumii spectacolul că România este ţara impunităţii. Pentru educaţia morală a acestui popor, înfierarea legală a vinovaţilor s'ar fi cuvenit şi, desigur că prin pildele date atunci, am fi înlăturat multe scăderi ulterioare, care au înăbuşit dorul de bine, setea de dreptate ce ne însufleţesc neamul.

Pe de altă parte, am însă atât de lămurit intuiţia că dacă aş fi fost în locul lui Brătianu aş fi procedat ca el, încât nu simt în mine puterea nici de a-l învinui pe el, nici de a mă ridica împotriva hotărîrilor pe care le-am luat în acele vremuri de obştească bucurie şi de neîntrecută înălţare sufletească.

Posteritatea să judece şi să ne judece , dealtfel unele sancţini morale opinia publică nu a întârziat să le dea chiar de pe atunci. Cea mai simptomatică a fost la moartea lui Carp, care venise în primăvara 1918 la Ţibăneşti şi, deşi fusese ales în parlamentul lui Marghiloman, nu venise la Iaşi să-şi exercite mandatul. Potrivit mentalităţii şi temperamentului său, continua să ceară detronarea Regelui. Înlăturarea întregii dinastii şi să preconizeze aşezarea pe tronul României a unuia din fiii Kaiserului, adică o po-

litică de înfeudare completă faţă de Germania. Era furios pe Marghiloman, în care vedea pe omul Austriecilor şi pe oportunistul de rând care pentru o preşedinţie de consiliu pactiza cu Regele, trădător, şi care căuta să împace Puterile Centrale, menajând şi posibilităţile reluării raporturilor cu Aliaţii. Era însă furios şi pe Germani, considerând — şi nu fără temei — că l-au părăsit, preferând politica echivocă a lui Marghiloman concepţiilor lui lămurite şi intransigente. Făcea deci pe neînţelesul şi pe sihastrul la Ţibăneşti. În această stare de spirit şi în această situaţie l-au surprins în toamna anului 1918 catastrofa Puterilor Centrale şi înfăptuirea integrală a României Mari şi a reformelor democratice. O mai grozavă prăbuşire a politicii lui, a tuturor credinţelor, a tuturor năzuinţelor lui nici nu se putea închipui. Moşneagul încovoiat în încăpăţânarea lui nu a putut supravieţui loviturii. Şi-a mai târît zilele câteva luni şi la 22 Iunie 1919, după câteva zile de boală, a încetat din viaţă la Ţibăneşti.

Inadmisibilele sale declaraţii de la Consiliul de Coroană de la Cotroceni, purtarea lui în tot timpul războiului, ura cu care se năpustise împotriva Regelui care trăsese sabia pentru unitatea neamului, ostilitatea lui permanentă şi neexplicabilă faţă de aspiraţiunile noastre asupra Ardealului, îndărătnica lui împotrivire la votul obştesc şi la expropriere, până şi faptul că după trădarea ginerelui său Alexandru Sturdza îl adăpostise la Bucureşti în casele lui fără să se revolte la ideea că un ofiţer român poate circula liber în teritoriul ocupat şi unelti cu inamicul pe când camarazii lui luptau şi mureau pe front, toate acestea făceau cu neputinţă să i se aducă la înmormântare chiar cele mai elementare onoruri funebre. Membrii familiei, câţiva ofiţeri ce fuseseră găzduiţi pe moşia lui, câţiva ţărani — foarte puţini la număr — l-au dus până la mormânt şi i-au aşezat rămăşiţele în parcul castelului lângă sicriul fiului său Peter, mort pe front. Prezenţa cu titlul particular a prefectului judeţului Vaslui, Eduard Motaş, şi o mărinimoasă scrisoare a Reginei către Doamna Carp, scrisoare inspirată şi redactată de Barbu Ştirbey, au fost singurele manifestaţiuni ale oficialităţii la funeraliile omului ce ocupase peste o jumătate de veac un loc atât de proeminent în viaţa politică a României Mici, a fruntaşului politic de convingeri, de caracter, de aleasă cultură, de mare talent şi de neasemuit spirit ce a fost Petre P. Carp.

La Bucureşti, ziarele parcă se ruşinau să-i publice necrologul, partizanii politici chiar sfiindu-se în faţa prăbuşirii de azi să evoce strălucirile trecutului, nici o lacrimă, indiferenţa neiertătoare a unora alternând cu ostilitatea neascunsă a altora. Nici măcar acel minimum de ipocrizie de care uzanţele şi tradiţia îndeobşte consacrată învăluie majestatea morţii.

N'am cunoscut şi cred că nu-mi va fi dat să cunosc un sfârşit mai dramatic, nu o moarte de om — o tragedie Shakespeariană — nimic nu rămăsese în picioare din ceea ce a constituit edificiul credinţelor lui P.P. Carp. Ideea conservatoare pretutindeni în lume nimicită sau întunecată de valul

democrației triumfătoare, partidele conservatoare din România distruse și obligate să-și schimbe titulatura ca să mai poată supraviețui în lumea nouă ieșită din zbuciumările războiului. Sistemul de politică externă căruia Carp i-a închinat toată viața lui, sfărâmat și el, Germania, coloana pe care se rezema clădirea diplomatică a lui Carp bătută, pierzând Alsacia-Lorena și întreaga ei putere colonială. Hohenzollernii în exil, dinastiile din statele germanice răsturnate de pe tronurile lor seculare. Monarhia Habsburgilor, în care Carp nu a încetat să vadă o necesitate, o supremă necesitate europeană, împățită între diferitele naționalități care o compuneau. Până și Împărăția Romanofilor în parte dezmembrată, iar un regim ruso-georgico-judaic încercând aplicarea integrală a doctrinelor marxiste în această massă imensă, inertă și amorfă.

Toate ultimele prevederi ale lui Carp au fost dezmințite de desfășurarea evenimentelor în locul izbândei Puterilor Centrale, înfrângerea lor și lichidarea Austro-Ungariei, în locul izgonirii din România a dinastiei Hohenzollern Sigmaringen și urcarea pe tron a unuia din fiii lui Wilhelm II, izgonirea Hohenzollern-ilor din Germania și apoteoza Regelui Ferdinand. În locul consolidării sub egida victoriilor germane a politicii conservatoare, o Românie Mare întemeiată economicește pe expropriere și politicește pe votul obștesc. În locul unei Basarabii oferită de austro-germani drept preț al unei nefirești colaborări militare, toate teritoriile românești de la Nistru și până la Tisa. În locul pușcăriei pentru autorii războiului, oprobiul public al unui neam întreg față de complicii armatelor de ocupație. În locul istoricei osândiri a lui Brătianu, cel mai strălucit succes al politicii lui. Iar acasă, în locul ispravei patriotice a lui Alexandru Sturdza, mizerabila lui trădare cu toate consecințele ei dramatice pentru nevasta și nenorociții lui copii. Până și Tibăneștii lui iubiți, păstrați cu o grijă ce adesea se învecina cu zgârcenia, până și acești Tibănești erau sfârtecați de plugurile acelor săteni pentru care Petre Carp a profesat pururea cel mai suveran dispreț.

M-am întrebat adesea, și mă întreb și azi, dacă în fața dezmințirii — celei mai cumplite dezmințiri ce putea fi dată unui om — Carp a recunoscut cel puțin în conștiința lui, netemeinicia și inanitatea credințelor sale. Așa cum l-am cunoscut, parcă îmi vine a crede că, pus față în față cu evidența, el tot a trebuit să considere cele întâmplate ca o vremelnică întorsătură a lucrurilor. Și la drept vorbind, aș dori ca să fi fost astfel, căci prea este groaznic ca la 80 de ani, un om să constate că tot ce a gândit, tot ce a iubit, tot ce a muncit a fost zadarnic și greșit, cu alte cuvinte că viața lui a fost un zbucium fără rost.

Oricum ar fi sfârșitul lui Carp, are prin tragismul său implacabil ceva înfiorător, istoria politică a României, de la renașterea ei națională încoace, nu a înregistrat un episod mai dramatic. Există totuși o logică în acest sfârșit. Pentru cine analizează cu atenție viața lui în toată desfășurarea

și complexitatea ei, acesta apare ca deznodământul ei firesc și fatal. Într'adevăr, nu poți să fii o jumătate de veac în continuă și flagrantă opoziție cu simțămintele și cu evoluția vădită a unei țări fără ca în cele din urmă atitudinea ta să nu se ciocnească cu realitatea și catastrofa să nu se producă.

Aceasta a fost și soarta lui Petre Carp, lumea s'a întrebat mereu cum a fost cu putință ca un om cu însușiri superioare să fi lăsat în urma lui o operă atât de sterilă? Cu cât mă gândesc mai mult la această existență, cu atât îmi apare mai clară o singură explicație, aceea de-altminterea pe care am dat-o în discursul pentru care Carp m'a gratificat pe vremuri cu epitetul de „elevul Duca" și anume: într'o lume care mergea tot mai mult spre democratizare, Carp și-a făcut iluzia că se poate organiza și dezvolta România Mică pe o bază reacționară. Inspirându-se de la exemplul unei Prusii, ce dealtfel apunea, și-a închipuit că poate să facă în veacul al XIX-lea un răsărit pentru tânărul stat de la gurile Dunării.

Din această antinomie derivă toată nepotrivirea între concepțiile lui Carp și instinctul permanent al țării, ea explică totodată de ce, trăind în vremuri în care s'a făcut independența, regalitatea, organizarea internă a vechiului regat, întregirea neamului și marile reforme democratice, Carp nu a știut să lege numele lui de nici una din aceste glorioase, epocale înfăptuiri. Mai mult, dacă le punem pe toate într'un taler al balanței și vedem ce poate pune Carp pe celălalt taler ca operă pozitivă, contrastul ne apare și mai izbitor și mai jalnic, căci nu găsim alături de teorii paradoxale, de prorociri neîmplinite, de discursuri lapidare și de tăioase cuvinte de spirit, decât legea pădurilor, regimul pescăriilor, legea țuicii și alte creațiuni secundare și efemere de aceeași natură.

Așa încât ești ispitit să-ți pui chiar întrebarea dacă poate fi calificată drept inteligență, inteligență politică, spiritul care a dat dovadă de atâta neînțelegere a epocii, de atâta orbire față de problemele fundamentale care o frământau? A nega inteligența unui om ca P.P. Carp ar fi cel puțin o exagerare, dar a-i tăgădui simțul politic, intuiția și viziunea politică, mi se pare o realitate pe care la lumina faptelor și în perspectiva vremurilor nimeni nu o mai poate contesta. Totuși, oricât de lipsit de simț politic ar fi fost, cred că viața lui publică nu ar fi reprezentat șirul neîntrerupt de înfrângeri încheiat cu tragedia finală mai sus pomenită, dacă nu ar fi fost agravată printr'un alt mare cusur organic - nu avea inimă.

Disprețuia ceea ce numea sentimentalism, nu avea încredere decât în inteligență, în puterea și eficacitatea rațiunii. Iluzie mai mare decât toate celelalte, că sfera rațiunii, a rațiunii singure, este întotdeauna mărginită. Singure, imponderabilele sufletului dau bietei făpturi omenești putința ca aceste hotare înguste și pe calea intuitivă a inimii, să se avânte spre perceperi neașteptate, spre înțelegeri profetice, spre orizonturi nebănuite. Cine se reazemă numai pe instrumentul imperfect și redus al rațiunii, nu

poate fi în viaţă decât un învins. Bătrânul Brătianu dădea dovadă de un instinct genial al realităţilor politice când le spunea fiilor săi: „În ceasurile grele, în ceasurile mari, să nu ascultaţi povaţa minţii, ci îndemnul sufletului, raţionamentele să le daţi la o parte şi să urmaţi glasul poruncitor al inimii voastre".

Dacă Petre Carp ar fi privit, ca să nu luăm decât două pilde, chestia socială şi chestia naţională sub prisma inimii, în loc să le privească sub prisma minţii, dacă ar fi adus în judecarea acestor două mari probleme puţină umanitate, puţină revoltă faţă de nedreptăţile actualei organizări sociale, puţină durere pentru suferinţele românismului asuprit de cotropiri străine, dacă nu s'ar fi împotrivit cu o îndărătnică şi, de-altfel, zadarnică înverşunare, tuturor revendicărilor claselor obidite şi nu ar fi jignit până la odios sentimentul naţional, nesocotind sistematic aspiraţiunile Ardealului şi pactizând cu inamicul, pe când soldaţii ţării luptau pentru înfăptuirea lor, dacă Petre Carp ar fi avut o părticică numai din acele însuşiri sufleteşti ce fac pe oameni să se împărtăşească din legitimele emoţii ale generaţiei lui, nu ar fi rostit cuvintele pe care le-a rostit în Consiliul de Coroană de la Cotroceni când porneam în lupta pentru dezrobirea fraţilor noştri şi nu am fi azi în situaţia de a putea nici măcar propune ca în Camerile României Întregite bustul acestui mare parlamentar să figureze alături de acelea chiar ale unui General Lecca, Gr. Paucescu, Năstase Stolojan sau Duiliu Zamfirescu.

Dar Petre Carp nu avea inimă. Era nemilostiv şi rece, în viaţa privată cu nevasta şi copiii lui, în viaţa socială cu prietenii, cu ţăranii la moşie, în politică cu partizanii, ca şi cu adversarii lui. Nici un avânt, niciodată şi faţă de nimeni. Faţă de copii, severitate fără afecţiune, faţă de amici şi de partizani gogomani - cel mult o simpatie dispreţuitoare, faţă de adversari - ostilitate fără de generozitate, iar faţă de mulţime - nepăsare împinsă adesea până la cruzime. Nu a ajutat, nu a făcut vreun serviciu, nu a avut grijă nici de cei din jurul lui, nici de judeţul său. Fapt caracteristic, decenii de-a lungul nu era o şosea până la Ţibăneşti, mergeai pe drum nebătătorit de câmp, iar Petre Carp spune cui voia să-l audă, „nu iubesc florile, îmi place cel mult un stejar".

Un asemenea om nu putea fi un mare bărbat de stat, iar dacă totuşi a jucat un rol covârşitor în viaţa noastră publică, este fiindcă alături de acele defecte care îi răpeau putinţa de a imprima cu folos pecetea personalităţii sale epocii, avea fără îndoială, şi în cel mai înalt grad, trei însuşiri pe cât de strălucite, pe atât de rare: talent, spirit, probitate materială şi morală.

Adevărul este că talentul său era de o esenţă atât de superioară încât multă vreme contemporanii lui nici nu i-au recunoscut întreaga valoare. În noianul de frazeologie romantică, de arguţii advocăţeşti, de nesfârşite analize ce caracterizau elocinţa de atunci, Petre Carp reprezenta

aproape singur spiritul de sinteză şi formulă lapidară. Oratoria lui nu era oratorie de masse. Carp nu se adresa sufletului, ci pornea de la raţiune, dar era de o conciziune, de o claritate minunată. Fraza lui era turnată în bronz nepieritor, după 40 de ani discursurile lui sunt aproape singurele care se mai pot citi cu interes şi cu admiraţie.

Având o frumoasă cultură clasică, fiind unul din puţinii oameni politici de la noi care citeau — deşi domeniul cetirilor lui nu era prea variat — forma lui era întotdeauna îngrijită şi era o plăcere estetică să-l asculţi, chiar când erai departe de a-i aproba părerile. Intervenţiile sale în dezbateri aveau pururea un adânc şi meritat răsunet. În ceea ce priveşte spiritul, nimeni nu l-a întrecut, el a fost fără îndoială omul cel mai spiritual din vremea lui, replicele lui erau distrugătoare, din două cuvinte azvârlite cu aerul său ironic dobora cel mai înfocat adversar. S'a zis că era gata să sacrifice o situaţie pentru un cuvânt de spirit, este exagerat, dar desigur că vorbele lui muşcătoare i-au atras adesea duşmănii inutile. În schimb, câte bătălii nu a câştigat cu uimitoarea sa facultate de a dezarma adesea prin claritate. Când îşi punea monoclul şi se uita la cineva, rareori în duelul ce se angaja nu era el învingătorul, nenumărate erau anecdotele ce au circulat despre apostrofele şi jocurile lui de cuvinte. Este păcat că se pierd, căci cuprindeau toată gama de la patetic şi ironie, până la glumă şi la sofism.

În sfârşit, probitatea lui era cu adevărat cristalină şi deplină. El nu era numai cinstit în înţelesul material şi, ca să zicem aşa, elementar al cuvântului, dar cinstit în credinţele lui, incapabil de tranzacţii morale de orice natură ar fi ele. Într'o societate care în secularul ei contact cu Orientul şi prin necesităţile însăşi ale instinctului ei de conservare, avea repulsiunea, înnăscuta repulsiune a atitudinilor intransigente şi a hotărîrilor definitive, Carp, cu purtarea lui rectilinie şi neşovăitoare, se înfăţişa ca o excepţie şi o pildă. Politica cere poate mlădieri, spectacolul inflexibilităţii lui Carp constituie totuşi un spectacol înviorător. Recunosc că prin aceasta era înafară de geniul rasei, dar din punct de vedere pur omenesc, ce eleganţă şi ce estetism! Că Petre Carp a împins statornicia în convingeri şi în fapte mai departe decât credinţele logice, desigur a suferit cu prisosinţă şi urmările, dar ce mulţumire sufletească să mai întâlneşti printre atâţia pentru care credinţele sunt etichete de circumstanţă şi statornicia un lux inutil sau absurd, încăpăţânaţi, naivi, iluzionişti, pentru care, ca pentru Carp, ideea este sfântă, statornicia o datorie, cuvântul - cuvânt. Dacă este adevărat că ceea ce ne-a lipsit mai mult au fost caracterele, apoi Carp a fost cel puţin un caracter în cel mai desăvârşit înţeles al cuvântului. Dânsul îţi inspira respectul ce se cuvine sincerităţii depline, cu el nu aveai surprinderi, ştiai dinainte precis şi matematic care îi vor fi reacţiunile în faţa unei anume situaţii, învingea sau murea cu o idee.

Fig. 11: Petre P. Carp

De aceea, orice s'ar spune şi orice ar fi greşit el, Carp, va rămâne în viaţa României ante-belice, dacă nu ca un mare om de stat, totuşi ca o mare figură. În faţa ei, posteritatea mai prozaică în judecată, fiindcă la urma urmei este îndreptăţită să clasifice obiectiv şi necruţător după rezultate, această posteritate nu se va putea înclina nici cu recunoştinţă şi nici cu entuziasm. Fie-ne îngăduit însă nouă, contemporanilor învingători, victimele sau simplii lui spectatori, să punem în aprecierea noastră nota de firească duioşie ce le inspira atâtea lupte comune şi atâtea amintiri scumpe.

Dar, să revin acuma la situaţiunea din ţară. Menţinerea ordinii sub diversele ei aspecte era îngreunată şi de faptul că aparatul administrativ era cu desăvârşire dezorganizat, o mare parte din funcţionarii statului se retrăseseră la 1916 cu trupele în Moldova. Locurile lor fuseseră ocupate de diferiţi agenţi germanofili, de variate elemente improvizate sau suspecte, bucurându-se de încrederea armatelor de ocupaţie. Mulţi dintre aceştia dispăruseră împreună cu Mackensen, unii de frica represaliilor la care se aşteptau din partea populaţiei batjocorite şi schingiuite de ei pe vremea cotropitorilor, alţii pur şi simpu fiindcă, dându-şi seama de provizoratul funcţiunilor ce li se încredinţaseră, au crezut mai prudent să nu-şi aştepte înlocuirea. Rezultatul era că în justiţie, în administraţie domnea o confuzie generală. Simţeam la fiecare pas că nu aveam în mână aparatul statului. Până a reintrat totul în normal au trecut două, trei luni şi sforţările pe care a trebuit să le facem au fost cu atât mai mari, cu cât ni se cereau de acuma funcţionari şi în noile provincii. Am reuşit totuşi destul de bine şi de repede să punem capăt acestui rău şi să înlăturăm greutăţile care izvorau dintr'însul.

Marea şi cea mai urgentă problemă ce aveam de dezlegat era însă tot aprovizionarea ţării. Într'adevăr, cu mai multe luni înainte de retragerea lor, Puterile Centrale, într'o stare internă din ce în ce mai precară, luaseră tot ce le-a fost cu putinţă — ca vite şi cereale, şi ne lăsaseră numai strictul necesar pentru ca populaţia din teritoriul ocupat să nu moară de foame. Iar când au plecat au preluat şi aceste ultime rezerve, încât fără exagerare se poate spune că ne-au lăsat o ţară golită şi stoarsă. Depozitele din Moldova erau şi ele insuficiente, aşa încât ne pândea foametea în toată grozăvia ei. Am luat deci imediat contact cu Aliaţii prin comitetul Hoover, am organizat aprovizionarea ţării cu cereale, iar luni de zile ne-am hrănit cu grâul american pe care ni-l aduceau vapoarele aliate în porturile noastre. Delegaţii americani de-altfel oameni simpatici şi serioşi îşi instalaseră cartierul general în casa lui Costică Stoicescu din Strada Batiştei şi colaborau cu Alecu Constantinescu ce desăvârşea astfel opera de aprovizionare cu care se îndeletnicise la Iaşi în timpul războiului.

Produsele alimentare nu erau însă singurele lucruri care ne lipseau, căci prăvăliile negustorilor erau goale: nu erau stofe, nu erau ghete, toate

obiectele de primă necesitate nu se mai găseau. Pentru a ni le procura, Brătianu a avut nefericita idee să se adreseze tot Aliaţilor, dar ca stat. Un birou condus la Paris de George Danielopol făcea comenzile şi emitea pentru plata lor cuvenitele bonuri de tezaur. Indicaţiile trimise din ţară privitor la obiectele necesare şi la cantităţile acestora au fost însă adesea greşite, comandându-se lucruri fără folos, în cantităţi sau prea mari, sau prea mici. De la o vreme încoace Danielopol nemaiputându-se ocupa deaproape de această problemă s'au săvârşit abuzuri numeroase, aşa încât în cele din urmă ne-am ales din aceste operaţiuni cu o enormă datorie flotantă şi cu mari dificultăţi de-a consolida bonurile de tezaur ce apasă şi azi asupra finanţelor noastre.

Tot atunci au făcut şi cooperativele mari comenzi din îndemnul statului, ceea ce a fost o nenorocire şi pentru ele, şi pentru statul care le-a dat garanţia. Ar fi fost mult mai bine să înlesnim deschideri de credit comercianţilor noştri, aprovizionarea prin ei s'ar fi făcut mai lesne, mai normal şi fără îngreunarea tezaurului. Singura scuză ce se poate invoca întru descărcarea autorilor acestor nenorocite concepţii este că spectacolul pe care îl oferea ţara era cu adevărat îngrijorător, comerţul fiind dezorganizat, creditul inexistent, aşa încât statul apărea în chip firesc ca singura soluţie şi singurul salvator. Pe de altă parte, desigur că operaţia nu s'ar fi soldat cu rezultate atât de dezastroase dacă nu ar fi început atunci şi devalorizarea monedei noastre, care a aruncat confuzia şi haosul în aplicarea ei întâi, şi în lichidarea ei pe urmă.

Dificultatea noastră cea mai mare în acea epocă a fost însă tot chestia transporturilor, aici anarhia a fost nu numai deplină dar şi persistentă. Modestele noastre căi ferate şi-au îndeplinit misiunea în timpul războiului într'un chip admirabil, din moment ce pe o reţea redusă şi cu un material nu prea numeros ele au fost în măsură să îndeplinească toate nevoile apărării naţionale, ale populaţiunii civile şi ale trupelor ruseşti. Dar sforţarea depăşise puterile lor şi când ne-am întors din Moldova ne-am găsit în faţa unui instrument distrus. Două cifre zugrăvesc realitatea mai elocvent decât orice lungi documentări: de unde înainte de război aveam pentru nevoile traficului din România Mică aproape o mie de locomotive (920), acuma pentru nevoile întregii Românii Mari nu mai dispuneam decât de 276 locomotive.

În asemenea condiţiuni este lesne de înţeles că mijloacele de transport ajunseseră aproape inexistente. Dacă vom mai adăuga că personalul era în parte bolşevizat, că mecanicii se opreau unde le convenea, că plecau când li se plăteau anumite sume, că sabotau materialul, că şefii de gară nu mai aveau nici o autoritate asupra inferiorilor, că publicul lua trenurile cu asalt, că demobilizaţii, că apoi cei din nou chemaţi sub arme călătoreau pe acoperişurile vagoanelor fără să mai ţină seama de nici o regulă şi de nici o precauţiune, că Marele Cartier pentru operaţiunile lui din Tran-

silvania avea precădere în toate, şi de fapt împiedica direcţia căilor ferate să ia măsuri hotărîte şi să întocmească un plan general de refacere — astfel fiind nu ne vom mira de starea în care ajunseseră transporturile pe acele vremuri. Am plecat de la guvern fără să putem readuce ordinea cuvenită în această însemnată chestiune, în această chestiune vitală pentru organizarea şi normalizarea întregii noastre vieţi economice.

Mă întreb adesea şi azi dacă s'ar fi putut face mai mult şi, în consecinţă, spun că nu. Dacă am fi fost singuri, ca autorităţi civile, desigur că nu ne-ar fi fost iertat că după zece luni, oricât de mari ar fi fost pierderile de materiale în timpul războiului, să nu aducem măcar câteva simţitoare îmbunătăţiri mersului drumurilor de fier. Amestecul, permanentul amestec însă al autorităţilor militare, tendinţele lor veşnice de acaparare şi de supremaţie au paralizat sistematic orice putinţă serioasă de îndreptare.

Şi totuşi, în mijlocul acestei situaţii şi a tuturor greutăţilor trebuia aplicată reforma agrară, fără întârziere şi fără amânări, adică luate cele două milioane, de hectare din proprietatea mare şi trecute în patrimoniul proprietăţii ţărăneşti. Ca Ministru de Domenii, eu personal purtam răspunderea îndeplinirii acestei mari operaţii. A doua zi chiar după apariţia în Monitor a decretului lege, m'am pus pe muncă. Dimineaţa rezolvam la Ministerul de Domenii chestiunile privitoare la acel departament, iar după prânz de la 2-3 până târziu mă instalam la Casa Centrală a Băncilor Populare şi a Cooperativelor Săteşti în localul ei din Calea Griviţei de lângă Ministerul de Finanţe, şi mă ocupam exclusiv de reforma agrară. Ajutat de Cipăianu am întocmit personal toate instrucţiunile, având marea mulţumire sufletească ca în ziua de 1 Aprilie 1919 să pot anunţa colegilor mei în Consiliul de Miniştrii şi să telegrafiez lui Brătianu la Paris că întinderile prevăzute de decret au fost efectiv trecute de la marii proprietari la ţăranii care urmau să fie împământeniţi.

Cred cu adevărat că a fost un record ceea ce am putut face atunci, fiindcă în calea mea nu întâlneam decât greutăţi, judecătorii vacante, lipsa de telegraf şi de telefon, iarnă, epidemii. Mă mir şi astăzi cum le-am putut birui pe toate şi ţin să aduc tuturor acelora ce m'au ajutat expresia meritatei mele gratitudini.

Adversarii noştri ne-au acuzat că am trecut pământurile expropriate asupra obştilor, iar nu asupra ţăranilor individuali, s'a dus chiar atunci o campanie violentă la sate a cărei lozincă era: „Liberalii au luat pământul de la boieri, dar nu vor să vi-l dea vouă, ţăranilor, vor să vă ţină în obşti sub robia agronomilor lor şi când le-o veni bine să dea înapoi aceste pământuri vechilor proprietare!" Agenţii Generalului Averescu îndeosebi făceau această propagandă şi, absurdă cum era, prindea. În loc să primească reforma cu un legitim entuziasm, ţăranii, păstrau faţă de ea o atitudine de scepticism. Îndoiala pătrunsese în sufletul acestui popor bănuitor din fire şi trebuie s'o mărturisesc cu mâhnire că aplicarea reformei agrare

nu s'a făcut în atmosfera de însufleţire şi de înviorătoare încredere cu care ar fi fost logic să se îndeplinească şi la care ne aşteptam.

Poate că vina este şi a noastră, nu am făcut propaganda cuvenită, sau, mai exact, contra-propaganda ce se impunea faţă de zvonurile tendenţioase ale opoziţiei. Ne-am mărginit la 15 Decembrie 1918, când decretul-lege a fost publicat, să dăm instrucţii ca faptul să fie adus la cunoştinţa sătenilor prin afişări în fiecare comună, prin anunţări în public şi în biserici, am însărcinat pe învăţători să comenteze actul, etc. Întrucât aparatul administrativ nu era însă pe deplin restabilit la acea dată, am motive temeinice să cred că ordinele noastre au fost foarte imperfect executate, că în multe comune reformele nu au fost vestite cu o solemnitate de natură să izbească imaginaţia populară. Dar chiar dacă s'ar fi făcut aşa precum o cerusem noi, încă este evident că mărginindu-se totul la o singură manifestaţiune, nu era suficient pentru a contrabalansa zilnica şi sistematica acţiune de ponegrire a reformelor ce s'a făcut pe urmă luni de-a rândul.

Mărturisesc că în mare parte vina a fost a mea, am crezut că bucuria sătenilor de a obţine pământul de atâta vreme râvnit va fi aşa de mare încât acest simţământ va birui toate clevetirile adversarilor noştri. Când, în cursul lunii Aprilie m'am dus în câteva comune din jurul Bucureştiului să văd la faţa locului cum se aplicase exproprierea, mi-am dat seama imediat de atmosfera reală. Răul era însă săvârşit şi legenda creată, prefecţii şi prietenii noştri din judeţe ar fi fost atunci datori să ne vestească din vreme. Cred că dacă nu ne-au tras atenţia este fiindcă şi ei au fost victimele aceleaşi iluzii ca şi noi.

Argumentul cu care opoziţia reuşise îndeosebi să ameţească lumea satelor era că nu vrem să dăm fiecărui ţăran lotul său individual, că gândul nostru ascuns este permanetizarea obştilor. Ani de zile după aplicarea reformei agrare am auzit în adunări şi am cetit în lucrări că ideea partidului liberal era să împroprietărească ţărănimea sub forma colectivă a obştilor. Nu poate exista afirmaţie mai greşită şi mai răuvoitoare, noi am fost întotdeauna aşa cum toate manifestaţiunile noastre publice, ca şi toate documentele o dovedesc, partizanii convinşi ai împroprietăririi individuale. Dacă am recurs la obşti, este pentru că fără o măsurătoare serioasă nu se putea face această împroprietărire individuală. Or, măsurătoarea cerea timp şi obştea era singura soluţie practică la care se putea recurge pentru perioada de tranziţie. În concepţia noastră această perioadă trebuia însă să fie foarte scurtă, din nenorocire în urma măsurilor luate ulterior a fost prelungită fără rost şi existenţa obştilor ca şi a împroprietăririlor individuale au fost întârziate spre paguba ordinii sociale şi a economiei naţionale.

Atunci am pătruns tot înţelesul unei vorbe a lui C.A. Rosetti pe care mi-a relatat-o odată Take Ionescu: „Adversarii mei mă acuză că de douăzeci de ani scriu acelaşi articol în „Românul". Este adevărat, dar în mintea lumii ideile nu pătrund decât încetul cu încetul şi repetându-le mereu.

Dacă nu mai vorbeşti de ele, lumea le uită. De aceea eu ca să fac să triumfe ideea liberală în ţara mea o repet sub mii de forme în fiecare zi. Numai astfel am reuşit să o impun societăţii româneşti. Prin urmare, tinere, dacă vrei să-ţi asiguri izbânda unei credinţe, să ştii să faci ca mine: să baţi neîncetat cu ciocanul în acelaşi cui!". În iarna lui 1919 uitasem înţeleptul sfat al lui C.A. Rosetti, iar consecinţele le-am resimţit.

Oricum ar fi, marele regret al vieţii mele este că nu am putut desăvârşi opera începută atunci sub auspicii atât de fericite. Într'adevăr, programul pe care îl stabilisem şi a cărui executare era în plină desfăşurare atunci când în toamna anului 1919 ne-am retras de la putere, cuprindea următoarele patru puncte:

1/Defalcarea până la 1 Aprilie 1919 a celor două milioane de hectare arabile din proprietatea mare şi trecerea lor în stăpânirea efectivă a ţărănimii prin obştile de arendare.

2/ Organizarea unui serviciu de măsurători şi cadastrare care să măsoare în cel mai scurt timp, toate întinderile expropriate şi să facă loturile individuale de împroprietărire.

3/ Reorganizarea învăţământului agricol şi, în special, dezvoltarea învăţământului practic elementar pentru ca să ajungem cât mai repede la ridicarea nivelului agriculturii ţărăneşti, întrucât pentru noi era o dogmă că exproprierea fără îmbunătăţirea mijloacelor de cultură ale proprietăţii mici nu va da toate roadele, pe care ţara era îndreptăţită să le aştepte de la această mare reformă. Reforma agrară nu trebuia după credinţa noastră să dea numai rezultate sociale, trebuia să dea şi rezultate economice, iar bine îndrumată le putea da.

4/ Dezvoltarea cooperaţiei pentru a pune la îndemâna noilor împroprietăriţi creditul necesar gospodăriilor şi pentru a le da putinţa prin sistematica organizare a vânzărilor în comun să-şi valorifice cât mai bine produsele.

În ce stadiu era executarea acestui plan când am părăsit Ministerul de Domenii?

1/ Operaţia defalcării a fost terminată precum am arătat-o la data hotărîtă de 1 Aprilie 1919, iar obştile constituite şi în plină activitate în tot cuprinsul ţării. Din informaţiile pe care le centralizasem rezultase însă faptul că din aplicarea scării prevăzute în decretul-lege nu se obţinuse cifra de 2 milioane de hectare cerută de constituţie, ci numai cifra de 1.517.000. Trebuia deci procedat fără întârziere la completarea celor 2 milioane de hectare. Întrucât noi prevăzusem această ipoteză la facerea decretului-lege şi prin articolul 15 stipulasem formal cum se va îndeplini acest supliment de expropriere, nu rămânea decât să punem în aplicare dispoziţiunile existente.

În consecinţă, la începutul lui Iunie am şi dispus luarea măsurilor cuvenite pentru exproprierea restului de 483.000 de hectare. Ele urmau să se

execute în câteva luni, ca şi exproprierea celor 1.517.000 de la prima aplicare a cotei legale.

2/ Serviciul de măsurători şi cadastrare era complet organizat şi în plină activitate. Rămânea numai să i se aducă completări şi perfecţionări şi să se stimuleze munca diferitelor sale organe.

3/ Întrunisem încă de la începutul lui Februarie 1919 o comisie pentru reorganizarea întregului învăţământ agricol, comisie compusă din I. Athanasiu, rectorul universităţii, Sandu Aldea, Ionescu-Siseşti, Nasta, Jormescu, Brăţilă, Druţu, Haralamb Vasiliu şi Agricola Cartaş; precum şi o comisie pentru reorganizarea întregului serviciu zootehnic, comisie compusă din Vintilă Brătianu, Athanasiu rectorul, D.D. Bragadiru, Cristea Tiberiu din Cluj, Colonelul Comănescu, Profesorul Filip, Profesorul Motaş, Pavel Grosu din Chişinău, Victor Popovici din Cernăuţi şi G. Lukasievici. Ambele comisii s'au pus pe lucru şi la sfârşitul lui August, începutul lui Septembrie, mi-au înmânat interesantele şi documentatele lor proiecte, care urmau să fie traduse în lege şi puse în aplicare.

4/ Am întocmit şi proiectul complet de împroprietărire, nu rămânea decât să fie promulgat şi aplicat.

5/ Dădusem cooperaţiei statutul sub care a trăit şi s'a dezvoltat pe urmă peste zece ani, organizasem toate serviciile, pusesem în fruntea cooperativelor de credit pe Titu Axente, în fruntea cooperativelor de producţie pe Cercel, în funtea obştilor pe Ionescu-Siseşti, în fruntea îmbunătăţirilor funciare pe Busuiocescu şi ca director general care să coordoneze întreaga mişcare pe Cipăianu. Cu toate greutăţile inerente situaţiei haotice de atunci, se lucra cu intensitate şi entuziasm în toate direcţiile şi cele mai frumoase perspective ne stăteau înainte. Iată în câteva cuvinte moştenirea pe care am lăsat-o — ce s'a făcut cu ea?

1/ În loc să se aplice, pentru obţinerea restului de 1.517.000 de hectare necesare la completarea celor 2 milioane, dispoziţiunile prevăzute la art. 15 din decretul-lege, guvernul Averescu, sub îndemnul concepţiilor teoretice ale lui Garoflid, cel mai sucit spirit ce am cunoscut, a schimbat sistemul criteriilor fixe al scării matematice pe care era bazată exproprierea noastră, şi l-a înlocuit printr'un sistem de criterii aşa-zise economice, adică lăsate la aprecierea şi judecata instanţelor. Rezultatul a fost că s'a repus în mare parte în discuţie tot ceea ce se făcuse atât de bine, atât de repede şi atât de necontestat în câteva luni sub noi, iar ca în loc să se încheie capitolul exproprierii, el a durat peste zece ani spre dauna liniştii ţării şi a dezvoltării ei economice. Pe de altă parte s'a deschis, într'o ţară cu moravurile noastre, calea tuturor abuzurilor, a tuturor favorurilor, a tuturor judecăţilor fără de sfârşit, prin care am mai zis-o, dar sunt silit să o repet, s'a compromis inutil în opinia publică şi în conştiinţa ţărănimii aplicarea unei reforme. Dacă am fi rămas la putere aceasta ar fi fost isprăvită, definitiv isprăvită peste câteva luni, cu bine şi cu cinste.

2/ Întârziind cu un întreg deceniu operaţiunile definitive de exproprierè, fireşte că în chip automat s'au întârziat şi măsurătorile. Dar aici s'au făçut două greşeli şi mai grave; pe de-o parte s'au mutat mereu sătenii de pe un lot provizoriu pe celălalt, aşa încât nimeni n'a mai putut şi n'a mai avut interes să-şi îmbunătăţească, în această atmosferă de permanent provizorat mijloacele de cultură. Când azi lumea acuză ţărănimea noastră de scăderea producţiunii este nedreaptă, vina cea mare este a acelora ce au aplicat în condiţii atât de nesocotite şi neeconomice reforma agrară.

Pe de altă parte Generalul Averescu, ca să-şi întreţină popularitatea, a dat precădere şi a admis la împroprietărire categorii întregi de oameni care, sau nu trebuiau împroprietăriţi deloc, sau nu trebuiau împroprietăriţi decât în lipsa altora. Pământul expropriat a încăput astfel pe mâna multor elemente ce nu pot da ţării o puternică clasă de mici gospodari rurali. Neajunsurile economice, nemulţumirile şi nedreptăţile rezultate din toate acestea au compromis o reformă care merita o altă soartă.

3/ Tot programul de reorganizare reală a învăţământului agricol şi al îmbunătăţirii mijloacelor de cultură a fost pur şi simplu dat uitării. Şi, ceea ce este mai grav, este că nu s'a mai făcut nimic, sau aproape nimic, nu numai sub guvernul Averescu, dar nici sub guvernarea noastră de la 1922-1926. Alecu Constantinescu are în această privinţă o vină întru uşurarea căreia nu poate invoca absolut nici o scuză. Orice s'ar face de azi înainte nu poate să repare pagubele trecute nici, mai cu seamă, mentalitatea creată. Ideea care trebuia înfiptă adânc în mintea ţăranului, anume că dobândirea pământului trebuie legată de imperioasa nevoie ca el să facă pe lotul său o cultură cât mai îngrijită, această idee a fost definitiv distrusă prin nesocotita înlăturare a planului fixat de noi în 1919.

4/ În atmosfera de tărăgănări, de favoruri, de procese, de provizorat în care s'a desfăşurat după retragerea noastră problema reformei agrare, nu este de mirare că şi cooperaţia a suferit repercusiuni şi că; astfel fiind, ea nu a dat nici o direcţie rezultatelor ce eram îndrituiţi a le da la 1919. Lipsită de o direcţie hotărîtă, cooperaţia de producţie s'a încurcat materialmente şi moralmente în fel de fel de aprovizionări, care au dus-o la faliment şi dezorganizare. Cooperaţia de credit nu a primit întotdeauna şi la timp ajutoarele necesare pentru a răspunde cu adevărat nevoilor de credit ale ţărănimii. Devalorizarea leului şi creşterea anormală a dobânzilor a îndemnat pe săteni să nu-şi mai depună economiile în băncile populare. Mişcarea nemaifiind alimentată precum era firesc de jos în sus, a aşteptat mântuirea ei de sus, de la stat, iar când situaţia statului s'a îngreunat, a fost lovită de o paralizie aproape mortală. Obştile s'au desfiinţat treptat cum era şi firesc, în schimb nimeni nu a mai avut grijă să aplice principiile cooperative la procurările de maşini de seminţe precum şi la vânzările produselor ţărăneşti. Ţăranul expropriat pe care îl visasem

la 1919, prins într'o reţea sistematică de organizaţii cooperative, a fost lăsat pradă speculatorilor de tot felul şi dezorganizării economice celei mai desăvârşite. Iar în direcţia îmbunătăţirilor funciare nu s'a făcut nici un pas, nu s'a executat nici un paragraf măcar din programul stabilit în 1919.

Şi aici o mare răspundere Alecu Constantinescu poartă căci în calitatea de Ministru de Domenii în toată perioada 1922-1926 el era dator să reia programul nostru şi să aplice concepţiile de înaltă prevedere economică şi socială ce ne-au inspirat la 1919. Din nenorocire alte preocupări l-au călăuzit în timpul acestui ministeriat. S'a înfundat în căile nesfârşite ale comitetului agrar, iar pentru motive personale şi meschine a persecutat sau s'a dezinteresat deopotrivă de mişcarea cooperativă sub toate formele ei, ca şi de marea problemă a îmbunătăţirii mijloacelor de cultură. Ce păcat că Brătianu nu a vrut să ne asculte pe Vintilă şi pe mine când, cu atâta stăruinţă, l-am rugat la 1922 să nu încredinţeze lui Alecu Constantinescu definitiva aplicare a reformei agrare. Aceasta a fost prin consecinţele ei una din cele mai mari, dacă nu cea mai mare greşeală a lui Ion Brătianu.

Ca să fiu drept, trebuie să adaug însă că o parte din vină o port şi eu, întrucât eram autor al programului de la 1919, iar datoria îmi impunea să pun mai multă stăruinţă pentru a îndruma pe Alecu Constantinescu pe calea cea bună şi pentru a-l împiedica să facă funestele greşeli pe care le-a săvârşit. Vâltoarea preocupărilor care m'au stăpânit la Ministerul de Externe pot constitui o circumstanţă uşurătoare, dar recunosc că nu mă poate absolvi de răspunderile ce-mi incumbă. Astfel, capitolul reformei agrare care reprezenta o pagină atât de însemnată din cariera mea politică se încheie pentru mine cu remuşcări pe care aş fi nesincer dacă le-aş tăgădui.

În mijlocul muncii înfrigurate de la 1919 eram însă plin de înflăcărare şi de iluzii şi urmăream de departe numai operaţiunile noastre militare din Ardeal şi din Banat. Dealtfel este o caracteristică fericită sau nefericită a firii mele când consider ceva virtual câştigat să nu mă preocup de amănuntele fatalei realizări. Ştiam că Ardealul este de acuma al nostru, restul era pentru mine secundar. Bineînţeles urmăream cu toată atenţia cuvenită fazele importante ale desfăşurării operaţiilor noastre militare de peste munţi. Eram în cabinetul lui Brătianu la întoarcerea din Iaşi, când Franchet d'Experey a venit la Bucureşti şi când comandantul armatelor de la Salonic a mărturisit că nu cunoştea tratatul nostru de alianţă, că prin urmare nu ştia că Aliaţii recunoscuseră drepturile noastre asupra întregului Ardeal, fiindcă, dacă ar fi ştiut-o, nu ar fi indicat linia Mureşului în armistiţiul său cu Ungurii.

Cu multă bunăvoinţă şi prietenie s'a oferit atunci să facă el singur demersurile cuvenite pentru a repara greşeala involuntară pe care o făcu-

se în dauna noastră. Ştiam că mai ales în nordul Ardealului, în Someş, în Bihor şi în Satul Mare trupele noastre au trebuit să lupte cu un bolşevism care se întindea tot mai mult, aşa încât soldatul român se înfăţisa populaţiei paşnice ca un îndoit dezrobitor naţional şi social.

Ştiam deasemenea că în Banat era o situaţie intolerabilă, că Sârbii ocupau în mare parte chiar teritoriile ce incontestabil ne reveneau, că se purtau pretutindeni ca nişte cuceritori trufaşi, nu ca aliaţi. Că trupele franceze de acolo aveau un comandant, Generalul Gambetta, un nepot al marelui Gambetta, care avea faţă de noi o atitudine inadmisibilă, căci făcea făţiş pe maghiarofilul şi ducea în tovărăşia unei unguroaice o viaţă care constituia un scandal public, chiar în acele vremuri de nevroză generală.

Ştiam deasemenea că în Dobrogea Aliaţii puneau o inexplicabilă întârziere la evacuarea teritoriului nostru naţional.

Toate acestea nu mă supărau, cât îmi dovedeau la Aliaţi o mentalitate ce mă îngrijora cu adevărat. Evenimentele trebuiau dealtfel să confirme în curând temeinicia acestor temeri.

Dar, oricât de puţin am urmărit de aproape mersul înaintării noastre peste munţi, nu am putut rezista tentaţiei de a trece graniţa de acuma desfiinţată şi de a păşi pe pământul Ardealului eliberat, astfel am fost primul ministru care după Unire a mers în Transilvania. Profitând de o vizită pe care a trebuit să o fac la Râmnicul Vâlcei în luna Februarie, am luat cu mine pe Grigore Procopiu şi ne-am dus cu automobilul prin valea Oltului la Sibiu. Când am sosit în dreptul vechiului pichet de graniţă ne-am dat jos şi nu voi uita niciodată emoţia care ne-a cuprins. În faţa realităţii materiale toată însemnătatea vremurilor ce le trăiam îmi apărea şi mai vie, şi mai zguduitoare, parcă nu puteam crede că visul tinereţii noastre se împlinise cu adevărat.

Înainte de Şelembergul lui Mihai Viteazul ne-a ieşit întru întâmpinare Generalul Panaitescu la Sibiu, unde era atunci sediul consiliului dirigent, şi al comandamentului militar şi unde mi s'a făcut o primire din cele mai prieteneşti. Maniu, din fire amabil, voia să ne reţină câteva zile. Generalul Moşoi mi-a oferit la cazinoul militar un mare dejun la care au participat şi membrii consiliului dirigent. Toasturi, bucurie, entuziasm. După câteva ore am plecat. A doua zi „Epoca" vărului meu Grigore Filipescu a crezut de cuviinţă să mă insulte pentru cutezanţa pe care o avusesem de-a merge în Ardeal, eu,care am fost ministru ţării în tot timpul războiului şi în toată perioada în care s'a zămislit întregirea neamului. Până la ce absurditate poate merge uneori la noi patima politică!

Aici este însă locul să vorbesc şi de-a doua vizită pe care în acea vreme am făcut-o în Ardeal, de astă dată nu a mai fost vizita modestă care a avut darul să exaspereze „Epoca", ci vizita oficială a Suveranilor noştri.

Într'adevăr, la sfârşitul lui Mai 1919 Regele şi Regina, de mult dornici

să viziteze Ardealul, au hotărît să facă acolo vizita lor oficială, sau, mai bine zis, turneul lor triumfal. Brătianu fiind încă la Paris, Ferechide a întovărăşit pe Suverani în calitatea sa de Prim Ministru ad-interim, iar ca miniştri am fost delegaţi Constantinescu, Văitoianu şi cu mine.

Această călătorie a fost un vis, un vis de nedescris. Zece zile am trăit în mijlocul celor mai mişcătoare scene de entuziasm, bucuria unui popor dezrobit, care îşi vede Regele şi Regina şi-i sărbătoreşte într'o patrie de-a pururea reîntregită. Totul a fost organizat de consiliul dirigent cât se poate de bine, Maniu şi toţi prietenii lui ştiind să dea festivităţilor caracterul ce se cuvenea. Am vizitat Oradea, Bechiş Ceaba, Baia Mare, Careii Mari, Bistriţa, Clujul, Turda, Munţii Apuseni, Câmpeni, Abrudul, mormântul lui Avram Iancu la Ţebea, Bradul, Alba Iulia, Blajul, Sibiul, Făgăraşul şi Braşovul.

Să povestesc cu de-amânuntul toate scenele şi întreaga călătorie este cu neputinţă, ţin totuşi să reamintesc câteva din episoadele cele mai caracteristice. Aşa spre pildă minunatele convoiuri etnografice de la Oradea şi de la Bistriţa, impunătoarea defilare de la Bechiş Ceaba, care nu ne-a rămas în urma tratatului. Prânzul de la Blaj în sălile boltite ale Mitropoliei şi în atmosfera atât de nouă pentru noi a „clarisimi-lor - şi reverendisimili-lor“. Dejunul în castelul conţilor Karolyi de la Careii Mari, castel în care întâlneai atâtea urme ale Regelui Eduard şi ale Arhiducelui Rudolf, care venea să vâneze acolo în tovărăşia magnaţilor unguri, şi unde trona acuma voluminos şi exuberant bravul General Moşoi. Emoţionanta sosire în cetatea de la Alba Iulia, vizitarea sălii unde fusese proclamată Unirea. Călătoria în Munţii Apuseni, opririle prin satele pline de pitoresc ale Moţilor, unde ne aştepta toată populaţia cu flori şi preoţi în odăjdii, cu crucea şi cu evanghelia, pe când sunau clopotele bisericuţelor de lemn. Hora cea mare pe care cu Regele în frunte am jucat-o la Câmpeni în sunetele cimpoaielor şi originalelor buciume. Slujba de la mormântul mişcător de simplu al lui Avram Iancu din curtea bisericii de la Ţebea. Neaşteptata întâlnire la şcoala din Brad cu Dna. Hortansa Buzoianu, mama fiilor Davila, şi la Baia Mare cu indescriptibilul Pokol de Lozna Mare, care a oferit aur din minele sale pentru Coroana Regală. Discursul Regelui într'o modestă şcoală din Munţii Apuseni, unde a reamintit atât de potrivit vechea zicătoare de acolo: „Munţii noştri aur poartă, noi cerşim din poartă'n poartă“. Primirea totodată plină de fast şi de însufleţire a celor din Cluj, nobilii Unguri în frunte cu un bătrân Conte Degenfeld, aşteptând în costum de magnaţi pe Rege pe peronul gării de la Satul Mare ca să mulţumească României că i-a salvat de bolşevism, recunoştinţă cu prisosinţă uitată de atunci. Toată nobleţea regiunii Bechiş Ceaba venind să salute pe Suveranii noştri şi să le zugrăvească păţaniile ei cu oamenii lui Bela Kuhn până la sosirea trupelor române. În fruntea delegaţiei, Contesa Almasy, care asistase la asasinarea lui Tisza şi ne povestea amănuntele dramei.

Dar netăgăduit că din atâtea episoade interesante, din atâtea amintiri neşterse, se desprind mai vii în mintea mea două scene, una prin ceea ce evocă în simplicitatea ei, cealaltă prin mişcătoarea ei măreţie.

Prima s'a petrecut la Sibiu, a doua în câmpia de la Turda la mormântul lui Mihai Viteazul. La Sibiu, spre apusul soarelui, vorbeam într'un colţ al tribunii oficiale înălţată în piaţa din centrul oraşului cu Goga. Un convoi etnografic, de-altminteri foarte frumos şi bine organizat, defila într'una şi nu se mai sfârşea. Deodată se apropie de noi Ferechide uitându-se foarte agitat în toate părţile ca un om ce căuta ceva. Goga îl întrebă: „Doriţi ceva, Domnule Ferechide? Vă pot ajuta?" Ferechide răspunde: „La ce caut eu nu mă poate nimeni ajuta, caut casa în care am locuit în această piaţă, dar mă uit necontenit şi nu o pot identifica", „Dar când aţi fost ultima oară la Sibiu?" îl întrebăm Goga şi cu mine. „Când la 1848, tatăl meu a fugit din Bucureşti după revoluţie şi ne-am refugiat aici unde am stat mai multe luni". Copilul fugar de atunci la României vasale nu-şi închipuia că va întovărăşi odată ca Prim Ministru în acest oraş pe Regele României întregite.

Într'adevăr, fantastic destin individual, dar şi izbitoare imagine a drumului parcurs în răstimpul unei singure vieţi omeneşti de neamul nostru. Am stat cu Goga îndelung pe gânduri, în faţa ochilor noştri nu mai trecea acuma convoiul etnografic al satelor din jurul Sibiului, ci defilau luptele şi suferinţele prin care în 80 de ani de neam chinuit şi sfâşiat a putut, înfruntând toate primejdiile şi învingând toate greutăţile, să se înalţe de la robie la neatârnare şi la întregire.

La Turda scena a fost adevărat din domeniul poveştei. Pe câmpia ce se întinde în jurul locului unde Mihai Viteazul a fost omorît, erau adunaţi mii şi mii de ţărani din ţinuturile învecinate, toţi în haine de sărbătoare, bărbaţi, femei, copii şi bătrâni. După ce s'a sfârşit slujba religioasă de la mormânt, Regele şi Regina au trecut pe jos printre şirurile de ţărani. Şi atunci populaţia, care nu se aştepta nici la această simplicitate, nici la acest contact direct cu Suveranii, s'a dedat în chip spontan la o manifestaţiune care întrece tot ce se poate închipui. Nu numai că uralele nu se mai sfârşeau, dar oamenii cădeau în genunchi, sărutau poalele costumului naţional cu care era îmbrăcată Regina, aruncau flori, se repezeau să sărute mâna Regelui. Cei mai mulţi plângeau de bucurie şi de emoţie strigând: „De acuma putem muri că ne-am văzut ţara dezrobită şi Regele nostru, al nostru, Românilor!" Nu mai ştiam cum să apărăm pe Rege şi pe Regină foarte mişcaţi şi ei de acest delir popular. Cred că scena de la Turda a fost cea mai strălucită şi cea mai emoţionantă concretizare a bucuriei Unirii, nici unul din cei care au trăit acele clipe nu le vom uita vreodată.

Am fost şi a treia oară în Ardeal, la începutul lui August. Maniu m'a primit la Sibiu cu multă prietenie, am făcut cunoştinţă cu numeroşi fruntaşi ai vieţii ardelene, fiindcă tocmai atunci sfatul lor era întrunit

şi se discuta reforma agrară. Dar atmosfera din primele luni după Unire se schimbase, pe de-o parte tendinţele regionaliste se accentuau tot mai mult, regăţenii nu mai erau fraţi dezrobitori, erau fraţii cotropitori, sau rivali, iar pe de altă parte Goga lucra pe capete ca să îndepărteze de partidul liberal simpatiile reale pe care până atunci Ardelenii le avuseseră pentru el şi pentru fruntaşii lui. Originea neînţelegerilor dintre noi şi naţionaliştii de peste munţi, imposibilitatea de a ajunge cu ei la formule de colaborare, sta în acţiunea desfăşurată de dânsul pe acele vremuri la Sibiu. Se înapoiase de la Paris mai ostil decât oricând împotriva lui Brătianu, resentimentele din timpul neutralităţii şi al războiului făcuseră din el un inamic ireductibil al Brătienilor şi al partidului liberal. În plus, ambiţiunile lui personale îl îndemnau să împiedice o politică de apropiere cu liberalii, care ar fi întărit pe Maniu şi pe antagoniştii lui din Ardeal.

Tot în cursul acestei scurte călătorii m'am putut convinge că, după câteva luni numai de administraţie, consiliul dirigent stârnise mari nemulţumiri şi împotriva lui. Lumea ardelenească începuse să-l numească „consiliul deliquent". Din nenorocire faimoasele „pofte seculare" despre care vorbise Goga începuseră să se manifeste cu o regretabilă intensitate. Popularitatea lui Maniu şi a celor din imediata lui apropiere scădea în chip simţitor.

La înapoierea din Sibiu, pe când eram la Braşov, a sosit vestea ocupării Budapestei. În mulţime, nebănuit de nimeni, am asistat la manifestaţiunea populaţiei şi la iluminarea oraşului. Pentru mine, ocuparea capitalei Ungariei nu avea aceeaşi însemnătate ca pentru publicul cel mare şi, deci, bucuria mea era mai moderată. Faţă de atacurile armatelor lui Bela Kuhn hotărîsem să luăm ofensiva pentru a asigura definitiv liniştea la graniţele noastre şi, deşi ştiam foarte bine că vom întâmpina rezistenţe din partea Aliaţilor eram decişi să intrăm în inima Ungariei şi să ocupăm Budapesta. Socoteam, cu drept cuvânt, că după ocuparea Bucureştilor şi după doi ani de cotropire străină această reparare ni se cuvenea, că era un act de dreptate pe care soarta ni-l oferea şi pe care nu eram îndrituiţi să-l respingem.

Aş fi vrut să văd tricolorul fâlfâind pe castelul de la Buda, dar nu am putut, întâi fiindcă Regele Ferdinand s'a opus ca pe palatul Împăratului Carol, care se purtase cavalereşte cu el în Ianuarie 1918, să fie înălţat drapelul românesc şi, al doilea, fiindcă Brătianu a interzis formal tuturor colegilor săi să meargă la Budapesta cât timp au stat acolo trupele noastre. Şi unul, şi altul au avut dreptate, înfrângerea Ungurilor era destul de deplină şi de dureroasă ca să nu o accentuăm prin inutile acte de umilinţă şi de învingătoare trufie.

Noi, cei care venisem la guvern în Noiembrie 1918 ne adunam cu greu unităţile descompletate prin demobilizările de sub Marghiloman, noi, cei care discutasem cu Franchet d'Esperey linia Mureşului, eram însă îndrep-

Fig. 12: Armata Română la Budapesta în 1919

tățiți să fim în toamna 1919 pe deplin mulțumiți de drumul parcurs și de rezultatele obținute de pe urma operațiunilor militare. Războiul se sfârșea nu numai cu integrala Unire, dar și cu apoteoza de la Budapesta. În visurile noastre cele mai frumoase nu am fi putut dori mai mult.

Pe când desfășuram în toate direcțiile această activitate în interior și obțineam aceste îmbucurătoare rezultate, la Paris Brătianu lupta cu greutățile conferinței de pace. Deși îmi încredințase la plecare un cifru special ca să'mi comunice direct tot ce va fi mai secret și mai însemnat, aveam foarte puține și incomplete știri despre ceea ce făcea sau, mai bine zis, pătimea în capitala Franței. Am aflat însă repede că lucrurile nu merg bine și că pesimismul cu care Brătianu pornise din țară se adeverea a fi fost pe deplin întemeiat.

Nici nu sosise bine la Paris și putuse constata că lupta ce va avea de dat va fi o luptă disperată. Într'adevăr, la Belgrad, unde s'a oprit în drum, Principele Moștenitor Alexandru, pe atunci Regent, l-a invitat la dejun și după masă i-a destăinuit că Take Ionescu încheiase o înțelegere cu Pasici înainte de armistițiu, prin care convenea la cedarea unei părți a Banatului și chiar la oarecare schimbări și compensațiuni teritoriale înspre Bulgaria. Aceste angajamente fuseseră luate și față de Balfour, participând la ele și Venizelos. Brătianu se temea de mult de atitudinea prea tranzacțională pe care ar adapta-o eventual Take Ionescu, dar nu credea să fi mers până la înțelegeri formale, pe care, de-altfel, nu avea nici o calitate să le încheie, nefiind ca Pasici Primul Ministru al țării sale. Era deci revoltat și îndurerat de această atitudine a șefului conservatorilor democrați.

La Paris, deci,a găsit o atmosferă deplorabilă, nu numai în ce ne privește pe noi, dar chiar toate țările mici, cei cinci Aliați mari fiind porniți să hotărască totul singuri și să ne trateze cu cel mai adânc dispreț. Principiul pe care Brătianu nu-l introdusese în textul tratatului nostru, egalitate de tratament a membrilor conferinței, nu era ținut în seamă, dar nici măcar regulile unei elementare politeți, nu erau respectate între cei care totuși vărsaseră în comun sângele lor pentru izbânda aceleași cauze. Așa spre pildă, Clemenceau nici nu a crezut de cuviință să convoace într'o seară pe toți delegații ca să le facă cunoștință, așa încât diferiții reprezentanți ai țărilor aliate alergau unii după alții, spre a se cunoaște și adesea așteptau cu zilele la porțile colegilor ca întrevederile să poată coincide și, mai ales, ca cei mari să găsească timpul potrivit pentru a răspunde audiențelor solicitate.

Cu o asemenea mentalitate inițială nu este de mirare că s'a ajuns la rezultatele ce vom vedea. Wilson făcea pe semizeul, toată lumea se înclina în fața acestui sărman profesor universitar la care megalomania nu era decât începutul unei paralizii generale, și pe care de-altminteri țara lui trebuia să-l dezavueze în mod public peste câteva luni, spre surprinderea Europei întregi.

De la primele întrevederi cu Clemenceau, Brătianu s'a ciocnit cu el. Mai întâi, a putut repede constata că Aliaţii sub cuvânt că America nu participase la tratatul nostru de alianţă din 1916, înţelegeau să susţină drepturile noastre în chipul cel mai larg, dar pe temeiul marilor principii de naţionalitate şi de auto-determinare ale popoarelor, principii ce urmau să constituie baza tuturor hotărîrilor conferinţei, nicidecum însă pe temeiul tratatului pe care îl considerau ca nul şi inexistent. O teorie pe care fireşte Brătianu nu voia să o admită. În fine, integritatea Banatului era virtual pierdută dacă te luai după atitudinea şi înţelegerile lui Take Ionescu, după simpatiile speciale de care se bucurau Sârbii, după intrigile lui Berthelot privitoare la pacea noastră separată.

În faţa acestei situaţii Brătianu a încercat să coalizeze pe cei mici spre a forma un bloc ca să poată ţine piept celor mari. A întâmpinat pretutindeni aprobări, dar nu mai mult, toţi se plângeau, toţi protestau în conversaţii particulare, nimeni nu se hotăra însă la o acţiune efectivă şi pe faţă. Mici interese speciale precumpăneau întotdeauna până în cele din urmă asupra concepţiilor mai largi ale intereselor obşteşti. În asemenea condiţiuni, Brătianu nu avea la îndemână decât două soluţii, sau să părăsească terenul pe care se pusese de la început, adică aplicarea tratatului, integritatea Banatului, egalitatea de tratament şi, supunându-se punctului de vedere al augurilor conferinţei, să le facă întru toate pe plac; sau să stăruie cu hotărîre şi îndărătnicie în executarea părerilor sale iniţiale. Având în vedere concepţiile ce îl stăpâneau însă de la plecarea lui la Paris, era lesne de înţeles că se va menţine neclintit în atitudinea sa de intransigenţă.

A făcut bine, a făcut rău? Am socotit atunci ceea ce socotesc şi azi că a avut dreptate, desigur dacă ar fi adoptat cerinţele Aliaţilor, i-ar fi fost uşor, cu însuşirile pe care le avea, să-şi creeze o atmosferă de simpatii şi să culeagă aceeaşi lauri uşori pe care i-a cules, spre pildă, un Venizelos. Mai mult, probabil că odată pornit pe calea tranzacţiilor şi a tocmelilor ar fi putut obţine câţiva kilometri şi câteva sate în plus în Banat.

Dar nu aceasta cerea România, nu aceasta putea schimba înfăţişarea finală a patriei noastre întregite. Brătianu ştia că graniţele noastre cu adevărat corespunzătoare intereselor României sunt câştigate, el vroia deci, precum am mai spus-o, ca o protestare solemnă împotriva împărţirii Banatului să fie înregistrată în analele internaţionale pentru ziua de mâine, dacă nu pentru cea de azi, cum a rămas înregistrat la 1877 protestul tatălui său cu privire la Basarabia şi refuzul său de-a schimba teritorii româneşti cu alte teritorii.

Această protestare a lui Brătianu va folosi poate o zi Românismului mai mult decât tranzacţiile ispititoare de la conferinţa de pace şi decât aclamaţiunile trecătoare pe care le-ar fi putut stârni. Afară de aceasta este bine că în haosul şi în trufia cuceritoare a marilor Aliaţi, care s'au

dovedit atât de incapabili să asigure popoarelor pacea la care le dădea dreptul biruinţele lor militare şi lumii, pacea pe care o aştepta după atâta zbucium şi atâtea jertfe - este bine că în acest haos şi în această trufie un om, vorbind în numele unei ţări mici, să fi avut curajul să ridice glasul pentru a cere respectarea iscăliturilor şi egalitatea drepturilor.

În vremurile democratice de azi este cel puţin paradoxal ca cei care au avut aceleaşi îndatoriri, la sacrificii, să înceteze la izbândă să aibă aceleaşi drepturi. Pe asemenea temelie nu se poate clădi lumea nouă de care vorbesc apostolii democraţiei moderne, şi sunt mândru pentru ţara mea că reprezentantul ei a fost acela care a afirmat aceste adevăruri în faţa conferinţei de pace prin declaraţiile, ca şi prin gesturile lui.

Orice s'ar spune prefer această atitudine de mândrie intransigentă şi de demnitate ofensată, complezenţelor aducătoare de succese dubioase şi de beneficii problematice. De-altminteri, această atitudine a lui Brătianu a supărat pe moment pe mulţi din conducătorii conferinţei care preferau, evident în mijlocul greutăţilor de atunci, oameni mlădioşi rezistenţelor neînduplecate. Dar, nu este mai puţin adevărat că în urmă, după ce înfrigurarea conferinţei a trecut, aceiaşi conducători, judecând lucrurile de la Paris în perspectiva mai nepărtinitoare a vremii, au apreciat cum se cuvine rolul lui Brătianu şi i-au asigurat un loc de cinste în stima celor ce fuseseră principalii săi antagonişti.

Când am văzut câţiva ani după conferinţă pe Clemenceau, el, care în 1919 fusese cel mai înverşunat împotriva lui Brătianu, mi-a mărturisit fără înconjur că, deşi s'a ciocnit cu el, este dator să-şi arate toată admiraţia pentru tenacitatea cu care a înţeles să-şi apere drepturile ţării. Şi mi-a adăugat chiar: „Mă întreb adesea dacă el nu este acela care a avut dreptate şi noi cei ce am greşit!".

Odată pornit pe drumul intransigenţii a exagerat voit uneori nota şi era logic să fie astfel. Totuşi cred că Brătianu a comis în acea epocă două greşeli inutile. Prima, raporturile sale cu Take Ionescu şi, a doua, vizita la Paris şi Londra a Reginei Maria. Este evident că după angajamentele pe care Take Ionescu le luase înainte de armistiţiu cu Pasici şi cu Venizelos, angajamente prin care consimţea la împărţirea Banatului, şi pe care nici nu era în drept să le ia, căci, oricare ar fi fost personalitatea sa, nu era atunci decât un simplu particular, o colaborare la conferinţă între Brătianu şi dânsul era imposibilă. Nu puteau conlucra doi oameni care aveau două concepţii ce reprezentau două politici deosebite.

Dar, orice ar fi făcut Take Ionescu, oricât de mare ar fi fost vina lui, Brătianu avea datoria, îndată ce a sosit la Paris, să meargă la el, să se explice cu dânsul, să caute a-l convinge de greşeala lui, să se străduiască a-l readuce pe calea cea dreaptă. Că nu ar fi reuşit, că sforţările lui ar fi fost zadarnice, nu importă. Încercarea trebuia neapărat făcută, căci este inadmisibil ca aceşti oameni care colaboraseră în timpul războiului,

care erau exponenţii unor partide istorice din ţara lor, să fi schimbat în momente atât de hotărîtoare numai cărţi de vizită. Este inadmisibil ca singurul lor contact în tot timpul cât se hotărau la conferinţă destinele României, să se fi mărginit la a se fi întâlnit numai o dată, întâmplător, pe pragul unei uşi şi că toată convorbirea lor să se fi mărginit la un salut rece şi la un bună ziua banal. Nici azi nu pot pricepe cum a putut face Brătianu această neiertată eroare. Am auzit diverse explicaţii, dacă nu justificări. Nu le repet fiindcă nici una nu este satisfăcătoare, dimpotrivă, întăreşte vina în loc de a o uşura. Adevărul este că Brătianu, cu toate marile însuşiri, avea câteodată încăpăţânări meschine, deodată parcă era alt om. Se zice că tatăl său, când vedea la copiii lui asemenea apucături, obişnuia să spună „îndărătnicie oltenească", ştiut fiind că D-na Brătianu era olteancă, o Pleşoianu din Râmnicul Vâlcei. Dar, oricum ar fi, păcat că Brătianu a găsit de cuviinţă să manifeste aceste trăsături, sau mai bine zis defecte caracteristic olteneşti, tocmai la Paris şi în asemenea împrejurări.

Desigur că Take Ionescu avusese şi el o atitudine care nu se poate scuza, nu-i era îngăduit să pledeze şi să ia chiar angajamente contra politicii oficiale a ţării lui, oricare ar fi fost credinţele sale personale, trebuia să-şi dea seama că procedând astfel slăbeşte poziţia României la conferinţa de pace. Într'adevăr, era clar că şi Aliaţii şi Sârbii vor opune mereu de-acum înainte pretenţiilor lui Brătianu concesiunile consimţite de compatriotul lui Take Ionescu şi că, aşa fiind, dacă ar fi fost sorţi serioşi de reuşită în chestia Banatului, certurile noastre intestine le-ar fi compromis cu desăvârşire. Conferinţa de pace va rămâne pagina neagră în viaţa lui Take Ionescu. Aceste nenorocite raporturi între amândoi au mai avut şi alt mare neajuns, au oferit celor din Paris spectacolul întristător al neînţelegerilor româneşti, amicii lui, afară de rare excepţii, nu s'au mulţumit să rămână pasivi, au început să critice pretudindeni pe Brătianu şi politica lui. Intrigile s'au dezlănţuit şi numai spre întărirea prestigiului nostru nu au fost. Am fi putut şi ar fi trebuit să scutim ţara de consecinţele unor atari exhibiţiuni dăunătoare.

Vizita Reginei Maria la Paris şi Londra a fost de asemenea o greşeală care s'ar fi putut evita. Văzând ce dificultăţi întâmpină şi ştiind că Regina oferise întotdeauna să-l ajute prin relaţiunile şi legăturile ei de familie, Brătianu a avut nefericita inspiraţie să o roage să vină în Franţa. Întâi, admiţând chiar că legăturile familiei regale ne puteau fi de folos, trebuia să meargă Regele şi Regina împreună, era inutil să se scadă prestigiul Suveranului şi să fie prezentată România ca o ţară ale cărei destine sunt conduse peste capul statului de Regină. În al doilea rând, influenţa suveranilor şi a şefilor de stat în genere era foarte redusă, precum Brătianu s'a putut lesne şi repede convinge. Regele George al Angliei înţelegea să rămână ceea ce este, un rege strict constituţional, recunoştea în conversaţiile particulare cu Regina şi cu Brătianu că Lloyd George nu este omul

indicat pentru a trata pacea, că lucrurile ar merge mult mai bine cu un spirit ponderat, cu un om de înaltă cultură ca Asquith. Iar Poincaré — ca să nu citez decât cazurile cele mai tipice — era în război deschis cu primul său ministru Clemenceau, pe care îl critica pretutindeni fără sfială, dar când i se cerea să intervină, se punea imediat la adăpostul prescripţiilor constituţionale, care îi mărgineau puterile, dar pe care era dator să le respecte.

Aşa fiind, Regina nu a putut fi de folos cauzei României şi, deşi populaţia Parisului i-a făcut o primire entuziastă şi i-a dat câtva timp iluzia că este idolul capitalei franceze, oamenii serioşi nu au înţeles rostul vizitei ei, iar alţii au regretat pur şi simplu să vadă această Regină, această femeie frumoasă, în postura ingrată a unei solicitatoare. În acele vremuri în care atâtea tronuri se prăbuşiseră şi în care altele se clătinau încă, acest spectacol nu era de natură nici să întărească ideea monarhică, nici să-i sporească prestigiul.

În plus, s'au săvârşit cu acest prilej şi unele greşeli cu adevărat regretabile, spre pildă, în loc ca bătrânul Clemenceau să facă el o vizită Reginei, precum o cereau nu numai uzanţele, dar cele mai elementare reguli ale politeţii mai ales faţă de o femeie, s'a orânduit o vizită a Reginei României la primul ministru al Republicii Franceze. Îmi aduc aminte că atunci când am primit vestea, am crezut că este o greşeală de transmisiune a agenţiei Havas şi nu pot pricepe nici azi cum Clemenceau, care era un cavaler, a putut consimţi la un gest atât de incompatibil cu eleganţa franceză şi cum Brătianu, de obicei atât de mândru, a putut admite ca Regina ţării lui să fie tratată în acest chip. Regalitatea implică prin însăşi esenţa ei stricta respectare a ierarhiilor şi a distanţelor, regalitatea care se coboară de pe piedestalul ei îşi sapă singură temeliile. Nu înţeleg ce s'a petrecut în capul lui Brătianu, căruia îi plăcea întotdeauna să ne repete aceste aforisme.

Dar încă o dată, afară de aceste două greşeli, cu cât îmi cercetez mai de-aproape conştiinţa, cu atât cred că Brătianu a avut dreptate să aibă la conferinţa de pace atitudinea pe care a avut-o. El a rămas să iscălească pacea de la Versailles în celebra „galerie des glaces", în care la 1871 se proclamase Imperiul German, deşi a protestat că textul — un întreg volum — i s'a dat în ajun cerându-i-se să-l aprobe fără ca măcar să-i cunoască sumar cuprinsul. El a expus în faţa Consiliului celor Cinci cererile României cu o demnitate şi cu o elocinţă care i-au atras legitimele felicitări ale tuturor acelora care l-au auzit, dar când a fost vorba să iscălească tratatul de la Saint Germain a luat trenul şi s'a întors în ţară, declarând categoric că nu admite statutul minorităţilor pe care îl socoteşte ca o gravă şi nemeritată ştirbire ce aduce suveranităţii noastre naţionale.

Într'adevăr, era profund jignitor ca drept urmare a unui război în care am sângerat toţi deopotrivă şi din belşug, Europa să iasă împărţită în

țări cu suveranitate deplină și în țări cu suveranitate redusă. Din două lucruri una, sau protecția minorităților etnice trebuia să se supună prescripțiunilor edictate de conferința de pace, sau protecția acestor minorități era o simplă cerință a civilizației, a spiritului de umanitate al timpurilor noastre și atunci nu era nici un motiv ca să se presupună că unele state vor ști să se arate demne de aceste cerințe, iar altele nu, și să se facă unora din ele ofensa de a le considera incapabile de a se purta omenește cu minoritățile lor. O atare deosebire între marile și micile puteri era nu numai o lovitură dată demnității atâtor state, dar era atât o sfidare a principiului democratic cât și a ideilor de dreptate pentru întronarea cărora Aliații luptaseră. În consecinață, Brătianu cu toată atitudinea lui de până atunci, nu putea da adeziunea sa unor atari concepții. El încerca și aci să organizeze protestul unanim al celor astfel maltratați, însă nici acest front nu a putut fi constituit. Toți recunoșteau temeinicia argumentării sale, dar nimeni nu a avut curajul să înfrunte hotărîrile Consiliului celor Cinci Mari Puteri. Brătianu s'a mulțumit deci să-și manifeste singur indignarea.

Cu Vintilă Brătianu și cu Mârzescu am plecat la Predeal întru întâmpinarea lui și câteși patru ne-am întors în automobil la București. În drum ne-a povestit pe larg tot ce îndurase la Paris și era hotărît să se retragă de la putere cât mai curând, să recomande Regelui un guvern prezidat de Ardeleni și să ducă o luptă înverșunată împotriva lui Averescu, despre care avea dovezi că întreținuse chiar în timpul războiului raporturi cu inamicul. Socotea că va fi nevoie până în cele din urmă să se consimtă la granița ciuntită a Banatului mai repede decât la clauzele privitoare la regimul minorităților, dar nu voia ca el, care a stabilit tratatul de alianță și care a condus politica țării în timpul războiului și în ceasurile întregirii, să pună iscălitura lui și a partidului său pe un asemenea act internațional. I-am dat dreptate și, desigur că demisia guvernului nu ar fi întârziat, dacă tocmai atunci nu ar fi început luptele noastre pe Tisa și nu ni s'ar fi deschis perspectiva ocupării Budapestei. Fiindcă evenimentele luau această întorsătură, cel puțin să prezidăm noi la înfăptuirea acestui episod glorios, meritam aceasta pentru toată strădania neutralității, pentru toate suferințele războiului, pentru toată politica înțeleaptă ce o urmasem.

După câteva spătămâni, Brătianu a plecat să viziteze Ardealul și, pe cât de neobservată a trecut reîntoarcerea lui în București, pe atâta a fost de triumfătoare călătoria lui acolo. Într'adevăr, după cum am spus-o aiurea, cât voi trăi nu voi uita întoarcerea în automobil la București: omul care de fapt realizase visul secular al neamului, venind înapoi de la conferința de pace cu România Mare legal recunoscută și intrând în Capitală fără o aclamație, fără o primire, ca un simplu particular neobservat de nimeni care se întoarce dintr'o excursie. De bună seamă, dacă Brătianu ar fi făcut o politică de oportunism banal, dacă ar fi măgulit ca alții pe augurii conferinței, opinia publică de la noi l-ar fi înțeles și l-ar fi sărbătorit.

Fig. 13: Iuliu Maniu

Pe când, adoptând o atitudine de demnitate şi de rezultate ce nu se pot culege pe moment, publicul cel mare, aţâţat de uneltirile opoziţiei, considera ca nereuşită misiunea lui la Paris şi nici măcar nu a conceput, în greşita lui apreciere a lucrurilor, să-l întâmpine cu flori şi cu felicitări.

În schimb, în Ardeal nu i-au fost precupeţite nici cuvintele de slavă, nici aclamaţiunile populare. În inima Ardealului, în părţile ungureşti, pe Tisa, unde a asistat în înaintarea trupelor şi s'a întâlnit cu Regele, în Banatul a cărui integritate o apărase cu atâta înverşunare la conferinţă, la Sibiu cu Sfatul Naţional, pretutindeni, Brătianu a fost primit cum merita să fie primit omul a cărui politică asigurase reîntoarcerea la patria mumă a Românilor din fosta monarhie a Habsburgilor. Ca apoteoza să fie deplină, pe când colinda Ardealul, a primit şi vestea oficială a intrării trupelor noastre în Budapesta.

Ardelenii, care s'au arătat în urmă atât de ingraţi faţă de el, au fost atunci la înălţimea îndatoririlor, iar Brătianu care nu a fost niciodată copilul răsfăţat al popularităţii, a cunoscut-o totuşi în toată splendoarea ei cu prilejul acestei vizite triumfale. Cu atât mai crude i-au apărut, câteva luni mai târziu, deziluziile şi surda ostilitate pe care Ardelenii i-o rezervau.

Reîntors din Ardeal, guvernul era virtual demisionat, dar actul formal al demisiei îl amânam dintr'o zi într'alta din cauza celor ce se petreceau în capitala Ungariei. Aliaţii furioşi ne-au cerut să părăsim imediat Budapesta. Bineînţeles, nici prin minte nu ne-a trecut sa ne supunem acestor injoncţiuni şi, după câteva brutalităţi verbale ale „Tigrului", cei cinci au renunţat singuri la pretenţiile lor. Diamandy, trimis acolo de Brătianu ca un comisar civil pe lângă comandamentul militar al Generalului Mărdărescu, fiindcă se complăcea din fire în aceste roluri de arbitru, reuşi să potolească pe reprezentanţii Aliaţilor, dintre care cel italian în special ne manifesta o ostilitate scandaloasă, şi să instituie un guvern democratic cu sentimente mai puţin şoviniste decât diferitele grupări influenţate de faimoşii grofi maghiari. După ce Ungaria a fost curăţată de bolşevici şi rolul nostru de pacificatori isprăvit, dispărând deci ultimul motiv care mai putea prelungi şederea noastră la guvern, am înaintat Regelui demisia.

Înainte de a-i remite demisia Regelui, Brătianu a convocat la mânăstirea de la Sinaia un Consiliu la care au asistat toţi miniştrii noilor provincii, precum şi Maniu. După ce şi-a expus politica, a cerut fiecăruia să declare categoric dacă aprobă sau nu această politică. El voia prin aceasta să solidarizeze cu dânsul reprezentanţii Ardealului, Bucovinei şi Basarabiei, ca, pe de-o parte, să prezinte Aliaţilor un front unic pentru ca dânşii să nu mai poată susţine că integritatea Banatului şi opoziţia faţă de tratatul minorităţilor sunt părerile personale, „fanteziile nesuferitului Brătianu", şi ca, pe de altă parte, aceşti fraţi de peste munţi să nu mai poată zice pe viitor că Brătianu a lucrat după ideile lui, fără ştirea şi fără consimţământul lor.

Precauţiune inutilă, fiindcă deşi toţi în frunte cu Maniu au făcut declaraţiunile cele mai categorice de aprobare şi de desăvârşită solidaritate, ştim ce preţ au avut cuvintele şi asigurările lor.

Scena demisiei propriu-zise s'a petrecut la Castelul Peleş, unde, într'un mic salonaş între sala de muzică şi bibliotecă am ţinut un ultim Consiliu de Miniştri, un Consiliu de adio, în care Regele ne-a mulţumit pentru serviciile aduse lui şi ţării şi în care şi noi i-am mulţumit pentru concursul şi înalta Sa bunăvoinţă.

Astfel şi-a sfârşit activitatea guvernul constituit în Noiembrie 1918 după reîntoarcerea triumfală de la Iaşi şi s'a încheiat epoca prorpiu-zisă a războiului. O nouă fază începea, aceea a alegerilor pentru constituantă şi a reintrării vieţii noastre publice în făgaşul normal al vremurilor de pace. Când ne-am reîntors de la Iaşi voiam să facem alegerile cât mai curând, dar ne-am dat repede seama că era cu neputinţă. Într'adevăr, cu Ardealul neocupat în întregime, cu hărţuielile trupelor lui Bela Khun în jurul Tisei, cu prelungirea ocupaţiei sârbeşti în Banat şi a ocupaţiei aliate în Quadrilater, nu se puteau face alegerile, După mai multe amânări în cursul primăverii, am căzut de acord să le ţinem în toamnă.

Plecând de la putere, se punea însă chestia cine să prezideze aceste alegeri. Brătianu, după cum am arătat, ar fi voit să vină după el un guvern prezidat de Ardeleni. Maniu s'a opus însă, două fiind argumentele de căpetenie pe care le invoca pentru a justifica refuzul său. Întâi, zicea el, acest guvern va trebui să iscălească pacea, ori dacă Dl. Brătianu şi partidul liberal refuză să-şi lege numele de împărţirea Banatului, cu atât mai puţin eu şi partidul naţional din Ardeal am putea consimţi la o atare ştirbire a drepturilor fraţilor noştri asupriţi. Repeta chiar formula: „să ştiu că mi se taie mâinile şi nu pot iscăli un astfel de tratat, sau încă să vreau şi n'aş putea eu, un Român dezrobit, să pun iscălitura mea pe un atare act internaţional", cuvinte care aveau darul bineînţeles să umple de bucurie sufletul lui Brătianu, ce nu avusese încă prilejul să cunoască valoarea afirmaţiunilor fraţilor noştri de peste munţi.

În al doilea rând, Maniu zicea că fiind nou venit în politica ţării, nu se credea indicat să prezideze el primele alegeri ale României Întregite. După aceea, dacă indicaţiile corpului electoral vor îngădui-o, nu va refuza să-şi asume răspunderile puterii. Acuma însă alţii sunt mai chemaţi decât el.

Ne-am oprit deci la soluţia unui guvern de alegeri luat în afară de partide. Dar şi aci se iveau două mari greutăţi: cine să-l prezideze şi din cine să fie compus pentru ca să ofere tuturor partidelor garanţii de imparţialitate şi totuşi, în atmosfera tulbure de atunci, prima aplicare a regimului votul obştesc să nu ne ducă la un adevărat haos intern.

Brătianu îi recomandă Regelui un guvern prezidat de Corneliu Manolescu-Râmniceanu care împlinind tocmai vârsta legală, plecase din fruntea Curţii de Casaţie. Suveranul conveni şi încredinţă lui Corneliu Manolescu-

Râmniceanu misiunea de formare a guvernului. De acord cu Brătianu alcătuise o listă ministerială în care figurau numele unor persoane care, deşi neînscrise în partidul liberal, simpatizau cu noi şi puteau fi influenţaţi de noi (printre alţii Dissescu şi Petre Missir). Totul era gata, viitorii miniştri se pregăteau să plece la Palat ca să presteze jurământul, când aflăm deodată că Regele şi-a schimbat părerea. Ce se petrecuse? Opoziţia, care era furioasă de soluţia Manolescu-Râmniceanu, care vedea într'însa — şi nu fără oarecare temei — un guvern liberal camuflat, a delegat pe Take Ionescu să protesteze la Palat. Take Ionescu, în audienţa sa a fost atât de ameninţător, încât Regele s'a intimidat şi a dat înapoi.

Pentru lămurirea lucrurilor trebuie să adaug că Barbu Ştirbey lipsea din ţară. Într'adevăr, din primăvara când Brătianu era încă la Paris, faţă de campaniile ce se duceau cu atâta violenţă împotriva lui, Ştirbey socoti că este în interesul Coroanei, ca şi în interesul lui personal să dispară de pe scenă. În consecinţă, şi-a dat demisia din postul de administrator al Domeniilor Coroanei şi, devenind simplu particular, a plecat pentru o călătorie prelungită în străinătate.

Nehotărît cum era din fire şi lipsit de sfetnicul său obişnuit, intimidarea Regelui nu era greu de explicat. A fost însă o surprindere pentru noi toţi când am aflat că însărcinase cu formarea cabinetului pe Generalul Văitoianu. Ni s'a destăinuit pe urmă că fusese influenţat în hotărîrea lui de Colonelul Boyle, un aventurier canadian care izbutise să câştige asupra Reginei un surprinzător ascendent, ce a mers la un moment dat până la a contrabalansa şi chiar periclita situaţia lui Barbu Ştirbey la Palat. După purtarea lui faţă de refugiaţii de la Odessa, purtare cu adevărat demnă de toată lauda, numitul Boyle evolua în preajma Curţii Regale şi căuta să profite de augustele sale protecţii pentru a face afaceri mănoase. Legat, nu ştiu precis în urma cărui concurs de împrejurări cu Văitoianu, şi văzând după audienţa lui Take Ionescu dezorientarea Regelui, i-a sugerat soluţia Văitoianu.

Acesta a constituit prin urmare un guvern de militari, încredinţând numai Ministerul Afacerilor Străine unui civil şi anume lui Mişu, ca şi Ministerul de Justiţie lui Em. Miclescu de la Curtea de Casaţie. Miniştrii ardeleni, bucovineni şi basarabeni din guvernul nostru au rămas neclintiţi la posturile lor, ca prefecţi fiind delegaţi magistraţi sau militari. Câteva ceasuri după ce Generalul Văitoianu fusese însărcinat cu formarea guvernului, m'am dus să comunic ceva lui Alecu Constantinescu. Surâzând ironic, feciorul mi-a spus că are ordin să nu primească absolut pe nimeni şi mi-a arătat trântite pe un scaun din sala de intrare mantaua şi chipiul noului prim-ministru. Conu Alecu îl dăscălea şi trebuie să recunosc că Generalul Văitoianu a fost de o docilitate cel puţin egală aceleia de la care ne-am fi putut aştepta din partea lui Corneliu Manolescu. În tot timpul cât a stat la guvern nu a ieşit din cuvântul lui Brătianu, aşa se şi explică de ce doi

ani mai târziu, când acesta şi-a constituit marele minister, s'a crezut dator să facă apel la dânsul şi să-i încredinţeze un loc de frunte.

Soluţia nu a avut însă nici ea darul să mulţumească şi să potolească opoziţia. Dimpotrivă, raporturile personale dintre Văitoianu şi Generalul Averescu fiind din cele mai rele, acesta din urmă a văzut în desemnarea lui o lovitură directă împotriva sa. În consecinţă, cu toate că şi Argetoianu, principalul său aghiotant politic, şi Take Ionescu aliatul său, au făcut cele mai disperate sforţări ca să-l împiedice, Averescu a refuzat să se prezinte în alegeri. Această hotărîre a avut o înrâurire covârşitoare asupra întregii desfăşurări a vieţii noastre publice de după război, căci curentul popular pe care Averescu îl stârnise negăsind posibilitatea să-şi manifeste voinţa în jurul numelui generalului, a fost captat de singura grupare de opoziţie mai serioasă şi mai nouă — ţărăniştii.

Nu vreau să zic că ţărănismul nu ar fi luat naştere dacă Generalul Averescu s'ar fi prezentat la alegeri, dar este netăgăduit că i-ar fi trebuit ani de zile pentru ca să ocupe un loc de frunte în viaţa politică a ţării. Astfel fiind, s'a pomenit consacrat dintr'o zi pe alta factor politic precumpănitor, spre surprinderea chiar a întemeietorilor şi a fruntaşilor lui, care atunci când lupta electorală începuse nu aveau de fapt organizaţii decât în câteva judeţe din Muntenia şi ar fi fost foarte fericiţi să poată strecura acolo un număr de reprezentanţi în parlament.

Greşeala generalului Averescu a încurcat nu numai tot eşichierul politicii româneşti, dar a fost fatală şi partidului său. Popularitatea lui nu se baza numai pe aureola ce îşi dobândise pe front printre mobilizaţi, ci şi pe convingerea intimă la sate că el este omul intereselor şi al aspiraţiunilor ţărănimii. Când ea a văzut că două partide îşi dispută acest rol şi când ţărăniştii au putut invoca de azi pe mâine în favoarea lor o titulatură atrăgătoare, un succes electoral strălucit, o scurtă şedere la guvern tocmai destul de lungă pentru a-i consacra ca un partid de guvernământ, dar nu îndeajuns de prelungită ca să-i uzeze prin actele lor ministeriale, situaţia Generalului Averescu a fost ipso facto clătinată. Venind totuşi câteva luni mai târziu la putere, prestigiul său era deja atins, şi mai puţin de doi ani de guvernare în vremurile tulburi şi grele de atunci au fost suficiente ca că-i distrugă cu desăvârşire popularitatea, să-i dea lovitura de pe urmă căreia nu s'a mai putut niciodată ridica şi să devină în viaţa noastră politică un pleonasm, o înjghebare de ideologie justificabilă şi fără de rost precis.

Întrucât ne priveşte, am plecat în lupta electorală plini de iluzii, convinşi că vom dobândi o serioasă majoritate în tot cuprinsul vechiului regat. Lozinca noastră era refuzul de a primi ştirbirea suveranităţii noastre naţionale pe care tratatul minorităţilor voia să ni-l impună, o temă cam subtilă pentru un corp electoral chemat atunci abia să-şi exprime voinţa şi compus într'o atât de largă măsură de analfabeţi.

Dealtfel, îndată ce am sosit în Vâlcea şi am luat direct contact cu sa-

tele, mi-am dat seama că popularitatea lui Averescu era mult mai mare decât ne-o spuseseră prietenii din diferitele colţuri ale ţării. Nu mai era o popularitate, era o mistică, o adevărată nevroză, treceai cu automobilul pe şosea şi te pomeneai cu căruţaşi pe care-i întâlneai în drum salutându-te după obicei şi strigând „Trăiască Tata Averescu!" Până şi femeile îi pomeneau cu evlavie numele. Într'o comună de pe Valea Cernei numită Bătăşani, ţăranii îmi afirmau că în timpul războiului Averescu venise cu aeroplanul şi se îngrijise personal de aprovizionarea şi de nevoile lor şi că acuma tot el este acela care le-a dat pământ. Inutil să spun că totul era inexact, şi — simptomatic — asemenea lucruri mi se spuneau mie, cel pe care oamenii îl cunoşteau bine, cel care le făcusem nenumărate servicii, mie care eram autorul decretului-lege de expropriere, care prezidasem la aplicarea acestei mari reforme şi al cărui nume figura alături de al lui Brătianu pe proclamaţiile oficiale afişate la primărie chiar în momentul acestor stranii declaraţii.

În ziua votului ultimele iluzii ce ne-am mai fi putut face despre realitatea lucrurile s'au risipit şi ele. Sate întregi veneau la vot cu secera, semnul ţărăniştilor, pusă în vârful unei prăjini şi urlând cu frenezie: „Trăiască Averescu!" Îmi aduc aminte că dimineaţa am mers lângă Râmnicul Vâlcii la Păuşeşti Măglaşi să văd cum decurg alegerile. Abia sosit am găsit prietenii noştri complet izolaţi şi mulţimea manifestând împotriva noastră. Mai mult, un băieţandru care vocifera mai tare, văzându-mă, strigă: „Toţi oamenii care sunt cu Averescu şi cu secera să treacă de partea asta a şoselei!" şi într'o clipă cei 150-200 de oameni adunaţi acolo au trecut după dânsul. De partea noastră au trecut doi-trei ţărani, vădit jenaţi şi şovăielnici şi ei. Era dovada concretă a recunoştinţei ţărănimii pentru cei ce luptaseră peste douăzeci de ani ca să-i dea pământ şi vot. Deşi în viaţă nu am lucrat niciodată în vederea recunoştinţelor posibile sau probabile, deşi sunt din fire înzestrat în această privinţă, aş putea spune, cu un scepticism organic, mărturisesc însă că spectacolul la care îmi era dat să asist depăşea aşteptările mele şi că am resimţit în acele clipe poate cea mai adâncă durere din viaţa mea politică.

La Vâlcea, deşi Averescanii nu participaseră la luptă, deşi candidatul lor, Generalul Zizi Cantacuzino plecase în străinătate, deşi agenţii lui făceau propagandă intensă ca ţăranii să se abţină de la vot, prin singurul fapt că lista nu fusese retrasă oficial în termen şi deci că „Steaua" figura pe buletin, lista lor a întrunit peste 7000 de voturi. În ţară lucrurile au mers şi mai rău ca la Vâlcea, unde, oricât, am obţinut totuşi majoritatea voturilor, prin autoritatea mea personală. În unele judeţe a fost un adevărat dezastru, ţărăniştii au luat cele mai multe locuri şi, deşi eram în genere partidul cel mai numeros reprezentat în Cameră, nu aveam majoritatea absolută şi, având în vedere opera pe care o săvârşisem — adică România Mare, votul obştesc şi exproprierea — precum şi condiţiunile extrem de

favorabile în care se dăduse lupta pentru noi, lipsa lui Averescu, simpatia guvernului, ajutorarea chiar a aparatului administrativ, nu mai încăpea nici o îndoială, rezultatul alegerilor reprezenta pentru noi o mare înfrângere.

Fireşte că toţi cei din partidul nostru - şi erau numeroşi - care trăiseră cu credinţa că ţărănimea ne va fi recunoscătoare pentru reformele pe care le înfăptuisem în favoarea ei, erau acuma dezorientaţi şi demoralizaţi, îmi vorbeau până şi de sfârşitul partidului naţional liberal.

Brătianu însă nu şi-a pierdut nici o clipă sângele rece, ne-a arătat că înfrângerea se explică prin faptul că guvernând de atâta vreme, lumea necăjită de durerile războiului şi de greutăţile vremurilor post-belice, a vrut cu orice chip ceva nou, şi că printr'un explicabil proces psihologic, necazurile zilnice au precumpănit în conştiinţa publică realizările epocale. Aşa fiind, ne-a îndemnat să ne punem pe muncă pentru a reorganiza mai temeinic partidul, pentru a-l adapta mai bine nevoilor votului obştesc şi pentru a combate totodată psihoza averescană şi primejdioasa demagogie ţărănistă.

Vintilă Brătianu, Mârzescu şi cu mine ne-am luat această sarcină pe care, judecând lucrurile la lumina timpului, pot spune acuma că am dus-o la bun sfârşit după ani de zile însă de muncă, de trudă şi de neînfrântă credinţă în idealurile pe care le slujeam.

Deocamdată aveam încă în Noiembrie 1919 preocupări mai imediate care aşteptau dezlegarea noastră. Fiind grupul cel mai numeros şi organizarea împestriţată a parlamentului implicând formarea unui guvern de coaliţie, se punea întrebarea să participăm sau nu la un atare guvern? De la prima consfătuire am fost unanim de părere să refuzăm participarea noastră în oricare formaţiune ministerială. Ţara se rostise împotriva partidului, era deci o chestie de demnitate şi o datorie elementară să tragem consecinţele neîncrederii ce ni se manifestase.

Date fiind împrejurările, ne convenea chiar ca ţărăniştii să-şi asume răspunderile puterii, sub conducerea Ardelenilor, am fi dorit să se găsească chiar o formulă care să permită şi lui Averescu să intre într'o asemenea combinaţie ministerială de concentraţiune. Aceasta cu atât mai mult, cu cât Generalul Averescu de când se retrăsese din alegeri o apucase pe o cale cu totul periculoasă, vorbea pretutindeni de detronarea Regelui, conspirând chiar cu comuniştii. Atunci au avut loc vestitele conciliabule ale lui Argetoianu cu Moscovici, o pagină tristă pentru General şi o nouă dovadă a compromisurilor de care este capabil pentru putere aristocraticul Costică Argetoianu. Regele a hotărît însă, pentru a avea vremea să se orienteze puţin, să nu procedeze la schimbarea guvernului decât după deschiderea parlamentului.

În zilele care au precedat convocarea Camerelor am suferit, atât partidul cât şi eu personal, o mare pierdere. George Danielopol a murit în

floarea vârstei, după câteva zile de boală. Pe când îşi făcea campania electorală în Olt dormise, bineînţeles fără să ştie, în casa unui ţăran fruntaş din sudul judeţului în care bolise cineva de vărsat negru şi, nefiind vaccinat sau revaccinat, a contractat această grozavă boală. Şi astfel, printr'o crudă ironie a soartei, Danielopol, care avusese fobia microbilor toată viaţa lui, care umbla veşnic cu dezinfectante, a pierit răpus de o boală de care, graţie vaccinului lui Jenner, omenirea nu mai moare de mai bine de o sută de ani.

Pentru partid, prematura lui încetare din viaţă a fost o grea lovitură. Prin probitatea lui excepţională, prin puterea sa de muncă, prin cultura, prin talentul, prin frumoasa lui inteligenţă, prin judecata lui sănătoasă şi prin rectitudinea caracterului său, Danielopol era chemat la un mare viitor. În el, nu numai cauza naţional liberală, dar ţara întreagă ar fi avut pentru grelele vremuri de după război un slujitor priceput, un om de cinste, de capacitate şi de autoritate.

Pentru mine, care eram legat cu el printr'o intimă prietenie încă de la Paris, dispariţia lui a fost o foarte dureroasă încercare. Este o vârstă la care nu se mai pot închega prietenii, ajunsesem la această vârstă la care constatam cu groază cum în câţiva ani moartea secerase pe atâţia din amicii mei cei mai de aproape şi mă lăsa printre oamenii generaţiunii mele ca să port aproape singur povara greutăţilor şi răspunderilor vremurilor zbuciumate ce ne stăteau înainte. Când încă zguduit de emoţiile înmormântării sărmanului Danielopol coboram în oraş pe Calea Şerban Vodă, urca spre cimitir un modest convoi funebru. Era Vlahuţă dus de câţiva prieteni şi admiratori la lăcaşul său de veci. România întregită cuprinsă în frigurile închegării post-belice îngropa cu aceeaşi nepăsare pe oamenii ei de viitor şi pe marii ei poeţi.

La deschiderea parlamentului care a avut loc la Ateneu, sala din Dealul Mitropoliei fiind prea îngustă pentru a cuprinde pe cei 568 deputaţi ai sufragiului universal, s'a petrecut o scenă pe care ţin să o pomenesc. Pe când aşteptam cu toţii sosirea Suveranilor, iar sala şi lojele erau ticsite de lume, deodată vedem apărând îmbrăcată în alb, acoperită de bijuterii şi decoraţii, o doamnă palidă şi scheletică. Era Doamna Zoe Sturdza, văduva lui Dimitrie Sturdza, mama nenorocitului Alexandru Sturdza. La apariţia acestei vedenii spectrale, adunarea a fost cuprinsă de un adevărat fior, unii, plini de milă, s'au înclinat în faţa ei, alţii, jigniţi, au întors capetele cu mai multă sau mai puţină ostentaţiune. Sărmana femeie se căznea să surâdă şi, stăpânind o vizibilă emoţie, să poarte capul sus. Dar ce căuta acolo? Ce sentimente o mânaseră, când apăsau pe bieţii săi umeri de mamă o aşa groaznică povară, să înfrunte privirile şi fireştile comentarii ale reprezentaţiunii naţionale? Era o sfidare? Era, dimpotrivă, un act public de desolidarizare faţă de odioasa faptă a fiului ei? Afirmarea că peste vinovăţia copilului înţelege să reprezinte şi să sublinieze în

aceste clipe de înălţare naţională tradiţiile de netăgăduit patriotism ale bărbatului ei? Nimeni nu a ştiut, nimeni nu a înţeles. Apariţia familiei Regale a împrăştiat atmosfera de tulburare sufletescă ce cuprinsese sala şi numai proverbiala îngăduinţă românească a ferit pe Dna. Sturzda de incidente care în alte ţări ar fi fost fatale.

De la prima şedinţă a noii Camere s'au putut vedea limpede două lucruri: întâi că era prea largă prin amestecătura de partide, de grupuri, de formaţiuni improvizate în ultima vreme sau strecurate în parlament prin jocul unei reprezentaţiuni a minorităţilor - un adevărat haos: Duma lui Kerenski! Şi în al doilea rând, că întreaga Cameră era însufleţită de o nestăpânită ostilitate faţă de noi, de partidul naţional liberal.

Ardelenii au primit cu ovaţii pe Iorga, iar de noi se fereau ca de ciumaţi. Oamenii cu care eram până în ajun în cele mai bune relaţii, abia mai erau amabili. Mulţi ne lăudau până atunci, acum nu aveau pentru partidul naţional liberal decât cuvinte de ocară, de dispreţ şi de duşmănie. Vădit, intrigile lui Goga la Sibiu, tonul presei bucureştene care de luni de zile ne ataca fără cruţare, pe Brătianu îndeosebi, gândurile ascunse de preeminenţă, de regionalism, de dispreţ pentru tot ce este regăţean ale lui Maniu şi ale lui Vaida, îşi ajunseseră scopul, dezvăluindu-se acuma fără înconjur. Şanţul era săpat între partidul liberal şi Ardeleni, desigur nu din vina noastră, fiindcă de la Unire şi până la alegeri am lăsat - poate chiar mai mult decât se cuvenea - mână liberă Ardelenilor în toate chestiunile care îi priveau şi îi interesau. O clipă măcar nu ne-am gândit să ne infiltrăm politiceşte peste Carpaţi, mai mult chiar cu miniştrii ardeleni trăisem în guvernul central în cele mai frăţeşti raporturi. La Paris, Vaida avusese de-asemenea cu Brătianu foarte cordiale legături, la etragerea noastră de la putere colegii ardeleni ţinuseră cuvântări ca să ne mulţumească pentru sentimentele ce nu am încetat a le arăta şi ca să ne asigure că nu vor uita cât vor trăi colaborarea cu noi precum şi călduroasa noastră conlucrare. Nimic nu ne îndrituia deci să ne aşteptăm după câteva săptămâni la o aşa violentă şi publică explozie de manifestări ostile. După deziluzia ţărănească trebuia să cunoaştem şi deziluzia ardeleană.

Dar scenele din primele zile nu au fost nimic pe lângă ceea ce am fost sortiţi să vedem chiar de la discuţia declaraţiunii ministeriale a lui Vaida. Acolo ne-a fost dat să asistăm la acest spectacol de necrezut: primul parlament al României Mari ascultând în tăcere pe Brătianu şi salutând apoi cu aplauze frenetice discursul lui Marghiloman! Într'adevăr, pe când Brătianu a arătat într'o cuvântare care a ţinut două şedinţe toată politica sa din timpul neutralităţii războiului, şi de la conferinţa de pace - un document istoric de o nepreţuită valoare - emoţionanta sa expunere nu a stârnit nici un aplauz, nici o aprobare pe băncile fraţilor ardeleni. După propria lor mărturie primiseră de la Vaida şi de la Maniu ordinul formal să păstreze o atitudine de duşmănoasă indiferenţă faţă de omul care

jertise totul pentru întregirea neamului şi care, prin politica pe care o făcuse şi pe care o destăinuia acuma în toate amănuntele ei, reuşise să o înfăptuiască.

În schimb, aceiaşi deputaţi au acoperit cu aplauzele lor entuziaste pe omul osândit de opinia publică a vechiului regat ca pe un adversar al unităţii noastre naţionale, pe omul care se împotrivise intrării noastre în acţiune, pe omul care refuzase să urmeze în Moldova parlamentul din care făcea parte, şi care, rămânând în teritoriul ocupat, pactizase cu inamicul, pe omul care văzuse în pacea de la Bucureşti mijlocul de-a relua spre fericirea României vechile noastre legături cu monarhia Habsburgilor, pe omul, în fine, care chiar în ajunul prăbuşirii Austro-Ungariei nu credea în putinţa dezrobirii fraţilor ce îl aplaudau acuma şi avea la Iaşi atitudinea stranie, neînţelegătoare şi de neînţeles, omul care revoltase conştiinţa multora şi patriotismul tuturora. Este adevărat că în faţa acestei uluitoare răsturnări a tuturor prevederilor logice, precum şi a cerinţelor celei mai elementare dreptăţi, Părintele Lucaci s'a sculat şi, înaintând spre tribună, a strigat pe un ton melodramatic lui Marghiloman: „Eşti un trădător!“ Marghiloman s'a clătinat un moment, s'a roşit, dar şi-a revenit repede în fire şi i-a răspuns: „Nu am speculat vagoanele de grâu care au fost date pentru Ardeal în timpul neutralităţii!“. Părintele Lucaci, nebucurându-se de simpatia oamenilor lui Maniu şi Vaida, a fost dezaprobat de aceştia şi, astfel, incidentul provocat de el a avut darul să sporească încă succesul lui Marghiloman, care din aplauze în aplauze şi-a sfârşit cuvântarea într'o adevărată apoteoză.

Este cert că discursul său a fost de o rară dibăcie şi că marele său talent de orator parlamentar putea impresiona în chip deosebit pe cei ce nu-l auziseră până atunci, dar rămâne inadmisibil şi dureros ca la primul contact oficial şi public între lumea politică din vechiul regat şi cea din Ardeal, simpatiile acesteia să se fi manifestat împotriva acelora care luptaseră pentru cauza lor şi pentru unitatea neamului.

Apărătorii idealului naţional nu meritau o asemenea nesocotire şi Ardelenii ar fi putut să nu debuteze în viaţa publică şi parlamentară a patriei întregite printr'un act de nepermisă ingratitudine. De-altminterea, sentimentele adânci ale aleşilor Ardealului ne-au fost dezvăluite pe deplin de Vaida, când, răspunzând în calitatea sa de Prim Ministru oratorilor care se perindaseră la tribună cu prilejul acestor dezbateri, a spus categoric că cele două curente, trecutul şi prezentul (adică noi şi ei), nu se vor putea înţelege deocamdată, că noile partide ieşite din înfrăţire vor fi superioare tuturor partidelor istorice - adică înfrăţire cu noi nu, şi în orice caz, vremea noastră a trecut - că Ardelenii au fost părăsiţi adesea de vechiul regat, dar că era fiindcă se credea că aşa o cer interesele ţării - adică se milostiveşte să ierte păcatele vechiului regat - că ne-am făcut o iluzie dacă ne-am închipuit că până la război am fost un stat liber - adică

de ce să nu primim tratatul minorităţilor, căci la urma urmei suveranitatea noastră tot nu a fost deplină în trecut - că situaţia lăsată de Nemţi a fost mai bună decât cea lăsată de liberali - adică chiar Mackensen a fost pentru ţară, o mai mică nenorocire decât regimul Brătianu - şi, în sfârşit, că vor fi pururea recunoscători lui Nicolae Filipescu, Ion C. Brătianu, Take Ionescu şi... Alexandru Marghiloman! „Noi nu vom uita că pentru aceşti patru oameni cauza noastră a fost şi a lor".

După aceste aluzii, cuvinte şi resentimente destăinuite, nici o îndoială şi nici o iluzie nu ne mai putea fi îngăduită. Brătianu, care ştia să tacă, dar care uneori ştia să nu uite, a înregistrat ofensa cu o durere sufletească atât de vie, încât din acea clipă între el şi Ardelenii din partidul naţional legătura lăuntrică a fost pentru totdeauna ruptă, şi convingerea mea adâncă este că în acea zi Vaida a distrus guvernarea lui, osândindu-şi partidul la o opoziţie de zece ani.

Dar ostilitatea Ardelenilor nu era numai verbală, ea se manifesta pe toate planurile. La injoncţiunile Aliaţilor de a semna tratatul de la Saint Germain, Generalul Văitoianu, după sfaturile noastre, rezistase până la capăt. Abia venit la putere însă, Vaida uitând atitudinea lui de la Paris, declaraţiile făcute de atâta vreme, asigurările lor din Consiliul de la Sinaia, se grăbi nu numai să iscălească, dar să se laude urbi et orbi cu politica lui şi a prietenilor săi criticând pe Brătianu, care deodată devenise pentru ei un încăpăţânat şi un neînţelegător. Dealtfel, şarpele ambiţiunilor internaţionale îl muşcase pe Vaida, se vedea deja un mare personagiu pe scena lumii, reparând acolo spre gloria românismului greşelile lui Brătianu. Îndată după sfârşitul marilor dezbateri parlamentare a plecat la Paris şi la Londra. Deşi nu cunoştea chestiile, deşi Trifu de la Externe trebuia să-l iniţieze în cele mai elementare amănunte şi să-i slujească de inspirator, în megalomana lui naivitate ataca toate chestiile, până şi recunoaşterea Sovietelor, şi era convins să el ne-a adus Basarabia şi că i-a redat României prestigiul compromis de Brătianu.

În lipsa lui, prietenii săi din guvern sub preşedinţia lui Ciceo Popp, nu se mulţumeau să colaboreze cu ţărăniştii, fraternizau chiar cu ei într'o simptomatică comunitate de vederi şi de sentimente. Mihalache, adevăratul întemeietor al partidului ţărănesc, era Ministru de Domenii, Lupu cu puţine zile înainte încă socialist sui generis, era Ministru de Interne, iar Costăchescu, un sterist de la Iaşi, deţinea portofoliul Cultelor şi al Instrucţiei.

Naţionalii din Ardeal proclamau pretutindeni simpatia lor pentru ţărăniştii din vechiul Regat şi nu mai vorbeau decât de afinităţile sufleteşti pe care şi le descoperiseră cu acest partid nou democratic, plin de vigoare şi plin de viitor. Şi împreună cu Iorga, ales preşedinte al Camerei, care era fericit să poată da curs sentimentelor sale antiliberale, se constituiseră într'o federaţie naţională menită să asigure României Mari o eră nouă.

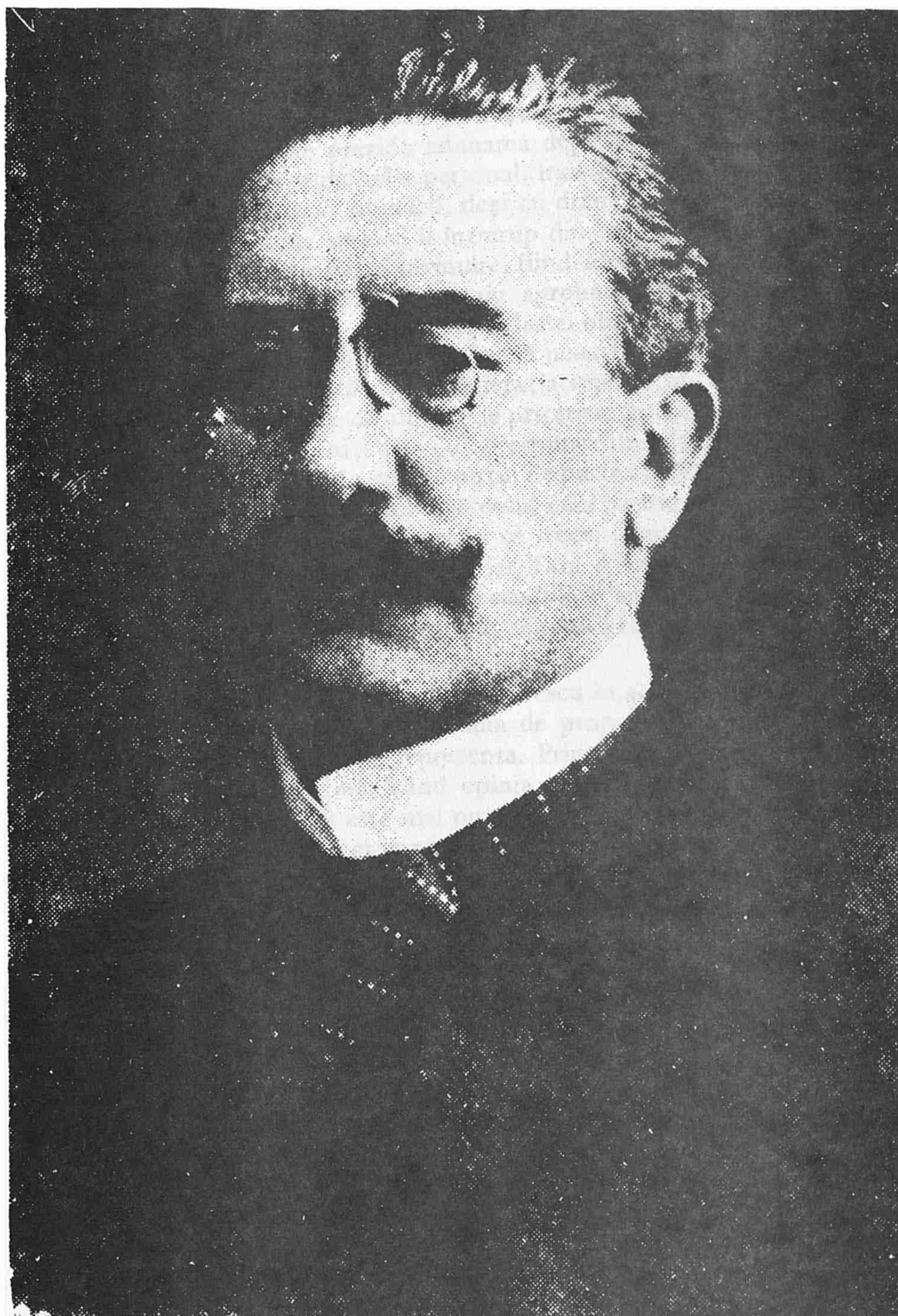

Fig. 14: Al. Vaida Voevod

Până şi vocabularul electoral al ţărănismului nou născut deveni vocabularul obişnuit şi oficial al guvernului aşa-zisei federaţii. Nu se mai vorbea decât de oligarhia liberală, de lumea veche pe care o reprezenta Brătianu şi de lumea nouă pe care, fireşte, o reprezenta coaliţia naţional-ţărănistă. Iorga, care prezida adunarea deputaţilor cu părtinirea caracteristică temperamentului său personal, irascibil şi pătimaş, polemiza mereu cu noi în aplauzele adunării, deşi cu drept cuvânt obişnuia să se spună că el vorbeşte, iar oratorii îl întrerup din când în când, nici nu se preocupa de această întemeiată învinuire, fiindcă era din plin compensată prin satisfacţiile pe care i le pricinuaiu aprobările majorităţii faţă de lupta fără curţare ce o ducea împotriva nefastei oligarhii liberale.

La urma urmei această izbucnire de ură ne-ar fi fost indiferentă, dacă cel puţin am fi avut conştiinţa că federaţia reprezenta sentimentul public, sau că guvernul Vaida dă dovezi de pricepere în conducerea statului. Din nenorocire, nici una, nici alta nu corespundea realităţii. Sentimentul public se manifesta din ce în ce mai puţin de partea federaţiei şi din ce în ce mai mult de cea a Generalului Averescu, căci legenda lui în loc să dispară, se accentua. Psihoza creştea pe zi ce trece, când Generalul se arăta undeva la sate era un adevărat delir, iar Tata Averescu în uniformă se arăta tot mai des. În alegerile parţiale candidaţii averescani, persoane de obicei necunoscute, adunau totuşi sub semnul eroului de la Mărăşeşti aproape unanimitatea sufragiilor.

Cei care au văzut în intimitate pe Averescu în această perioadă mi-au afirmat că nu-şi dădea pe deplin seama de proporţiile popularităţii lui şi de puterea reală pe care o reprezenta. Printr'un fenomen ciudat, s'a crezut mai popular în urmă, când opinia publică dezamăgită începuse să se depărteze de el. Nu este mai puţin adevărat că, îngrijorat de incapacitatea guvernului Vaida şi împins de partizanii lui, îndeosebi de Argetoianu, Generalul Averescu era tot mai nerăbdător să vină la putere, ceea ce fireşte sporea încă febrilitatea unei atmosfere politice îndeajuns şi, pe alocuri, îngrijorător de încordată.

La 5 Decembrie, când Vaida a succedat lui Văitoianu, Regele convinsese pe Generalul Averescu să intre în primul guvern al Ardelenilor, dar după câteva zile de convieţuire dându-şi seama că se compromite într'o situaţie subalternă şi încătuşată, şi-a dat deci demisia, convins fiind mai mult decât oricând că puterea i se cuvine întreagă şi neîntârziat.

De asemenea, nepriceperea guvernamentală a federaţiei era evidentă. Ea se înfăţisa rând pe rând sub aspecte comice şi sub aspecte tragice. Vlad, la Ministerul de Finanţe afirma cu siguranţa pe care numai o naivitate ridicolă, sau o totală inconştienţă o puteau da unui om, că va opri în câteva zile scăderea cursului leului, care lua cu adevărat proporţii îngrijorătoare, iar apariţiile lui la tribuna Camerei erau întotdeauna prilejuri de delectare pentru ironişti şi de ilaritate pentru toţi.

Bontescu prins de ai lui cu afaceri suspecte trebuia să plece din guvern şi să renunţe astfel pentru multă vreme la aureola de mare economist pe care Ardelenii i-o creaseră. Maniu, care nu ştiu de ce refuza puterea în folosul „fratelui Alexandru“, făcea pe sfinxul şi, între timp în Ardeal haosul alterna cu corupţia la consiliul dirigent, stârnind proteste numeroase şi nemulţumiri crescânde. Mihalache la Domenii se deda la o demagogie primejdioasă în jurul reformei agrare, iar Lupu la Interne făcea pe revoluţionarul.

Comuniştii, sub inspiraţia directă a lui Rakowski, din ce în ce mai influent la Moscova, simţindu-se încurajaţi de slăbiciunile unora şi de complicitatea indirectă a altora, ridicau fără sfială capul, cortegii nesfârşite defilau pe străzile Capitalei, grevele reîncepeau, drapelul roşu fâlfâia pretutindeni. Lupu avu imprudenţa să fraternizeze sub cutele acestui steag cu lucrătorii comunişti de la Monitorul Oficial, o administraţie de stat. Un vânt general de dezordine sufla peste oameni, ca şi peste instituţii. Vădit, ne aflam în plină anarhie.

În atari condiţiuni, prelungirea la guvern a regimului naţional-ţărănist devenea o primejdie. Regele, deşi hotărît să facă apel la Averescu, aştepta totuşi întoarcerea lui Vaida din străinătate ca să provoace criza ministerială. Acesta însă, fie că bănuia intenţiile Guvernului, fie că se complăcea în atmosfera marilor cancelarii din Apus, îşi tot amâna sosirea. Totuşi este probabil că starea de lucruri s'ar mai fi prelungit, dacă nu ar fi intervenit următoarele fapte: Mihalache întocmise un proiect agrar cu totul radical şi voia să-l treacă de urgenţă prin Cameră, iar Ardelenii, sub pretext că nu găsesc apartamente ieftine şi comfortabile în Bucureşti, voiau cu orice chip să voteze o lege prin care limitau numărul de camere de care chiriaşii sau proprietarii puteau dispune şi-i obligau să cedeze restul cu preţuri reduse celor ce vor voi să se instaleze în locuinţele lor. Un fel de sistem asemănător aceluia ce se practica în Rusia de la întronarea bolşevismului.

Aceste două proiecte erau inadmisibile. În special Brătianu se hotăra să reacţioneze cu toată energia când văzu că prin proiectul Mihalache până şi o fermă ca Florica — scumpa lui Florica — era ameninţată de distrugere. El interveni prin Ştirbey la Rege, care i-a declarat lui Ciceo Popp că până la întoarcerea Primului Ministru nu va mai iscăli nici un mesagiu, pentru că nu poate consimţi ca legi de o aşa mare însemnătate să fie supuse corpurilor legiuitoare, fără aprobarea formală şi fără serioasa cercetare a şefului guvernului. Văzând aceasta, membri cabinetului s'au gândit să aducă proiectele pe cale de iniţiativă parlamentară. Junian a depus deci proiectul agrar, Mirto proiectul chiriilor şi Madgearu un proiect privitor la asociaţiile muncitoreşti, de asemenea neaprobat de Rege.

Brătianu nu mai venise de câteva săptămâni la Cameră, spectacolul de Dumă prerevoluţionară al adunării de la Ateneu îl dezgusta. Stăruind pe lângă el să vină cel puţin din când în când pentru a face un scurt act de

prezență, consimți în cele din urmă să asiste la ședința din 12 Martie, sub condițiunea să-l iau de acasă și să-l întovărășesc în această plicticoasă vizită, ceea ce am și făcut. Întâmplarea a vrut însă ca tocmai în acea zi să fie depuse cele trei legi mai sus amintite și ca fizionomia Camerei să fie mai haotică și mai revoluționară decât oricând. Majoritatea luă o atitudine direct ostilă Regelui, în aplauzele ei Mihalache, căruia i se adusese învinuirea că lucrase peste capul Suveranului, nu se sfii să declare că „legăturile lui cu factorii constituționali se vor rezolva aiurea". Așa fiind, nu mai era nici o clipă de pierdut, Brătianu a plecat de la Cameră și a sfătuit imediat pe Rege să provoace criza și să cheme pe Averescu, ceea ce Regele a și făcut.

Soluția firească era chemarea la putere a lui Averescu, Brătianu cel dintâi o recunoștea și o recomanda Regelui. Deși raporturile dintre General și Brătianu fuseseră atât de rele, o împăcare intervenise, sub influența Palatului se întâlniseră pe înserate și în mare taină în locuința lui George Tătărescu din strada Frumoasă și se stabilise chiar un fel de acord între ei. Brătinau va ajuta pe Averescu să vină la guvern, iar acesta va pregăti succesiunea liberalilor după retragerea lui de la putere, pentru a asigura astfel o continuitate în opera de ordine și de consolidare ce trebuia întreprinsă și pentru a facilita posibilitatea revenirii la putere a național-țărăniștilor, până ce vor dovedi o maturitate politică și o moderațiune de concepții, fără de care nu puteau constitui în evoluția normală a vieții noastre publice decât un factor de tulburare și un element de legitimă îngrijorare.

A doua zi la ora 14.00 guvernul Averescu era constituit și Vaida afla la Londra printr'o telegramă cifrată că era demisionat. De bună seamă procedura era, ca și socialismul lui Lupu,„sui generis", dar Regele nu avea altă alternativă. O amânare putea atrage consecințe prea grave, el avea datoria către țară, către opera istorică pe care o înfăptuise, să reîntroneze ordinea cât mai neîntârziat și să ne ferească de inutile convulsiuni.

Averescu a dizolvat parlamentul și a convocat pentru luna Mai corpul electoral. De acum reintram în făgașul normal al vieții politice, întrerupt sau tulburat de înfrigurarea neutralității și de zbuciumul războiului. După epoca glorioasă a întregirii neamului, a înfăptuirii visului nostru secular, o eră nouă începea, era consolidării României Mari. Generațiile viitoare vor avea a judeca în perspectiva istoriei, dacă fruntașii vieții noastre publice și dacă partidele politice ieșite din frământările acestor vremuri de închegare, au știut să-și îndeplinească chemarea cu același superior simț al realităților, cu aceeași înălțime de vederi, cu același luminat patriotism cu care înaintașii noștri au știut să conducă destinele românismului de la vitregia robiilor străine, la deplina unitate a neamului în hotarele lui etnice și în drepturile lui de-a pururea.

DIVERSE

MĂLDĂREŞTI

IULIE – AUGUST – SEPTEMBRIE 1933

CAPITOLUL PATRUZECI ŞI ŞASE

MOARTEA REGELUI FERDINAND

De fapt, sănătatea Regelui Ferdinand era serios atinsă încă din 1925, când în urma operaţiei de hernie a avut o groaznică criză de flebită cu emboliile succesive de care numai în chip miraculos a scăpat. Durerea adâncă pe care în Decembrie 1925 — Ianuarie 1925 a suferit-o prin plecarea fiului său a fost o lovitură fatală şi pentru starea lui fizică.

De atunci se poate spune că boala care trebuia să-l doboare un an şi jumătate mai târziu era de fapt declarată.

În Mai 1926, pe când guvernul Averescu făcea alegerile — nenorocitele alegeri de bariere şi Ausweis-uri — familia regală a făcut o excursie pe Dunăre. La întoarcere am aflat că Regele este suferind, de aceea întrebând pe Barbu Ştirbey mi-a răspuns că slăbeşte mereu şi că diagnosticul medicilor este o boală de stomac. Adevărul era că nimeni nu-i dădea vreo importanţă, iar familia regală, cunoscută prin incuria ei în privinţa bolilor, se mărginea la consultaţiile doctorului lor curent, Romalo — om foarte de treabă, dar în acel moment suferind şi dânsul. În cursul verii, Regele plecă să facă o cură la Vichy, iar la Paris fiind, Dr. Romalo care îl întovărăşea, a consultat câteva somităţi. Nu ştiu până la ce punct medicii francezi au examinat cu seriozitate pe Suveran, fapt este că nici ei nu au dat alarma, însă starea bolnavului se înrăutăţea într'una. După cura de la Vichy se simţea mult mai rău şi mult mai slab decât de la plecarea lui din ţară, dar cu toate acestea atât familia regală cât şi guvernul continuau să nu dea bolii vreo însemnătate deosebită.

Aflându-mă la începutul lui Septembrie în Braşov la Barbu Ştirbey, Mocsonyi care era şi el acolo mi-a mărturisit că nu înţelege nepăsarea generală în ceea ce priveşte starea Regelui, că i se pare cazul foarte grav şi că ar trebui provocat un consult serios cu medici din ţară şi din străinătate. De fapt era atât de alarmat, încât vorbea chiar de necesitatea unei împăcări cu Principele Carol pentru a asigura fără zbuciumări o succesiune la tron, ce putea fi mai apropiată decât ne-o închipuiam.

Ştirbey, căruia i-am împărtăşit îngrijorările şi gândurile lui Mocsonyi, era însă de altă părere, credea că starea Regelui nu era prea gravă — de fapt

Romalo o afirma cu o stăruinţă tot mai mare — şi atribuia starea de spirit a lui Mocsonyi mai mult dorinţei lui intime de a provoca reîntoarcerea Principelui Carol.

La puţin timp după aceea, Regina Maria a hotărît să plece în America, o călătorie lungă pe care dorea de ani de zile să o facă, împotriva căreia Brătianu se opusese necontenit, dar pentru care obţinuse uşor încuviinţarea Generalului Averescu. Înainte de a pleca, Regina a petrecut două-trei zile cu Principesa Ileana la Măldăreşti. Am profitat de ocazie ca să o întreb dacă nu crede imprudent să absenteze atâta timp când starea Regelui lăsa de dorit; mi-a spus însă că medicii afirmă că nu are nimic grav şi că personal are chiar impresia că de câtva timp merge spre bine. „Altminteri", a adăugat, „fireşte nu aş întreprinde călătoria mea în Statele Unite, oricât de mult m-ar interesa şi amuza acest drum pe care mi l-am dorit de atâţia ani". Plecând Regina cu Principele Nicolae şi cu Principesa Ileana, Monarhul rămase singur la Sinaia cu Principesa Elena şi cu micul Principe Mihai. Oficial, ştirile erau continuu asigurătoare, de aceea Regele a plecat chiar pe Dunăre cu nepoţii lui, Principii de Hohenzollern-Singmaringen. Ştirbey de asemenea, deşi nu mai văzuse de câtva timp pe Suveran, nu era neliniştit. În schimb, indirect mi-au parvenit din două izvoare deosebite informaţiuni care infirmau optimismul general şi care mi-au inspirat cele mai serioase îngrijorări.

Întâi am aflat din cercurile Principesei Elena că Regele avea dureri îngrozitoare, că potrivit naturii sale tăcute nu se prea plângea, dar că în unele momente suferinţa era atât de mare, încât îşi încleşta mâinile de birou şi crispaţiunile întregii sale fiinţe trădau chinurile pe care se străduia să le ascundă celor din jurul lui.

În al doilea rând, mergând în Ardeal pentru o întrunire politică, am întâlnit în gara Sinaia un ofiţer care era adesea de serviciu la Palat şi care s'a socotit dator să-mi atragă atenţia asupra sănătăţii Regelui: „Cei de la Palat", mi-a zis el, „tot spun că Majestatea Sa nu are nimic, dar noi vedem cum se topeşte de la o săptămână la alta. Hainele i-au ajuns prea largi, este galben la faţă ca un cadavru şi ştim pozitiv că are mari dureri. Regina este în America, guvernul său nu ştie, sau nu vrea să ştie ce se petrece. Atrageţi de urgenţă atenţia D-lui Brătianu să se ia măsuri energice, că altfel Regele se prăpădeşte,v'o spunem noi, cei ce suntem aci în jurul lui".

Foarte impresionat, de îndată ce m'am întors la Bucureşti am comunicat lui Brătianu cele ce mi s'au spus. De-acuma, însuşi Ştirbey a început să vadă că prea era izbitoare deosebirea între realitate şi afirmările lui Romalo. Din îndemnul lui s'a hotărît să se cheme în consult un medic din Paris, un mare specialist în bolile de stomac şi intestine. Între timp Ducele de Spoleto, fiul Ducelui de Aosta, a venit la Bucureşti în vizită oficială. Cu acest prilej s'a dat o mare recepţie la Palatul Regal, ultima în vechea clădire, care după câteva zile trebuia să cadă pradă flăcărilor. În calitatea

mea de fost ministru am fost şi eu poftit la această recepţie. Şi cum nu mai văzusem pe Rege de luni de zile, când uşile din fund s'au deschis şi a apărut alături de principele italian, am rămas înmărmurit. Era alt om, un schelet, cu ochii stinşi, purta vădit pe faţă pecetea morţii. Din acea clipă pentru mine nu a mai fost nici o îndoială că avea cancer şi că era pierdut.

Peste câteva zile diagnosticul era din nenorocire confirmat de Dr. Hartman. Mai mult, tumoarea era atât de înaintată, încât o intervenţie chirurgicală era indispensabilă. Hartman procedă fără întârziere la operaţie, făcând Regelui un anus artificial. Regina a fost rechemată telegrafic în ţară, telegrama găsindu-o în drum spre coastele Pacificului. A doua zi a pornit spre Bucureşti punând astfel capăt unei călătorii, care fiind organizată de persoane ca Loie Fuller a compromis-o în mod inutil şi a contribuit mult la ştirbirea popularităţii ei la noi.

De acuma situaţia era următoarea: Regele era pierdut, se putea cel mult spera că printr'un tratament de radium să i se prelungească pentru câtva timp existenţa. Şi încă, părerile cu privire la tratamentul cu radium erau împărţite, unii din medicii noştri — fiindcă şi ei fuseseră chemaţi în consult, alături de Hartman — aşteptau de la radium o prelungire a bolii, alţii susţineau în schimb că de cele mai multe ori acest tratament provoacă o recrudescenţă a procesului canceros şi, ca atare, precipită deznodământul fatal.

S'a adus prin urmare, plătindu-se un preţ foarte ridicat, o bucată de radium, un specialist din Belgia a fost chemat pentru primele aplicaţiuni, continuate în urmă de Dr. Severeanu. Durerile încetaseră şi starea era mai mult staţionară. Era însă de netăgăduit că viaţa Regelui nu putea fi prelungită decât cu câteva luni, singur Averescu bizuindu-se pe spusele Doctorului belgian îşi mai făcea iluzii. Fiind invitat împreună cu el la un dejun la Cotroceni, am rămas uluit auzindu-l spunând că este sigur că Regele mai poate trăi trei ani. Dr. Cantacuzino afirma categoric că nici un om serios nu poate susţine o asemenea erezie medicală şi, de fapt, nu era nevoie să fii o somitate în ale medicinii pentru a-ţi da seama fie că Generalul Averescu fusese victima unei mistificări, fie că îi convenea pentru anume scopuri politice să acrediteze această versiune. Brătianu nu se sfia să susţină această din urmă ipoteză.

Sigur era, însă, că Regele nu împărtăşea iluziile reale sau aparente ale primului său ministru, sărmanul ştia că moartea îl pândeşte şi îşi aştepta sfârşitul cu o seninătate sufletească cu adevărat creştinească. Crescut precum se ştie de preoţi catolici şi de o mamă cunoscută pentru bigotismul ei, era adânc credincios. Cei ce l-au cunoscut mai bine au spus întotdeauna,

şi cu drept cuvânt, că firea lui l-ar fi predispus mai mult pentru călugărie decât pentru tron. De fapt,şi ca Rege,ducea în propriul său Palat cu totul altă viaţă decât aceea a membrilor familiei sale. Trăia singuratec în biroul lui cu cărţile, cu gândurile, cu florile şi cu câinii lui. Îi plăcea retragerea şi tăcerea, sufletul său de o rară nobleţe nu cunoştea vanitatea măririlor omeneşti. Cu două, trei zile înainte de a merge la Alba Iulia spre a fi încoronat ca Rege al României Întregite, a fost la Posada şi Martha Bibescu mi-a reprodus spusele lui: „era fericit că providenţa divină i-a hărăzit să întrupeze visul secular al neamului peste care îi fusese dat să domnească. Nu-şi atribuia lui meritele acestei minunate ursite, o privea ca o favoare cerească în faţa căreia se înclina cu smerenie.

Tot astfel şi în faţa morţii, primea verdictul Celui Atotputernic cu resemnarea omului care aşteaptă de la viaţa de apoi adevărata mulţumire şi adevărata fericire. Mă întreb însă alături de această nepăsare creştinească faţă de moarte nu era la el şi un alt simţământ, acela că şi-a împlinit misiunea mai presus de toate prevederile şi de toate visurile lui şi, prin urmare, conştiinţa că putea părăsi cu sufletul împăcat acest pământ unde printr'o ciudată contradicţie a destinului îi fusese dat să cunoască toate gloriile, dar şi toate suferinţele. Moartea îi apărea deci ca sfârşitul unor glorii ce nu-l fericeau şi al unor suferinţe ce-l frământau peste măsură.

Oricum ar fi fost, Regele Ferdinand îşi îndura boala pe care o ştia fatală fără un murmur, fără un gest de revoltă sufletească, sau măcar de firească părere de rău. Nu vorbea nimănui de sfârşitul său, deşi atât Regina cât şi copiii îşi dădeau seama că este deplin conştient de starea lui. Ultima bucurie a fost vizita fratelui său, Principele Wilhelm de Hohenzollern-Sigmaringen. Cei doi fraţi erau uniţi printr'o adâncă afecţiune, războiul îi despărţise vremelnic, ceea ce fusese o tragedie pentru amândoi. Erau atât de fericiţi că acuma se pot revedea ca pe vremurile dinainte de război, când Moştenitorul Tronului Român petrecea în fiecare an la Sigmaringen săptămâni întregi în sânul familiei sale scumpe şi în strânsă intimitate cu fratele său iubit.

Stăteau ceasuri întregi de vorbă depănându-şi amintirile din copilărie, ştiau şi unul şi altul că în curând moartea îi va despărţi, aşa încât aceste lungi întrevederi aveau ceva profund dramatic, dar, lucru curios, şi cu fratele său - după mărturisirile acestuia către Regină - Regele a fost rezervat asupra gravităţii bolii. A ţinut însă să se împărtăşească împreună, preotul catolic i-a spovedit şi le-a dat sfânta cuminecătură. Parcă pe pragul morţii Regele voia ca sub egida bisericii să fie pentru ultima dată pecetluită dragostea lor, frumoasa lor iubire de fraţi.

De asemenea tot pe atunci, Regele a apărut ultima dată în public. Împreună cu Regina a asistat la o reprezentaţie de binefacere la Teatrul Naţional şi când a intrat în loja regală, slab, palid, vădit atins de aripa morţii, toată sala s'a sculat în picioare şi, adânc emoţionată, i-a făcut cea

mai îndelungată şi mişcătoare ovaţiune a domniei sale. A avut astfel dovada iubirii ce lumea îi purta, precum şi a îngrijorării generale pe care sfârşitul său prematur îl inspira tuturora. Nu ştiu însă dacă în sufletul său a precumpănit în acele clipe simţământul mulţumirii, sau al confirmării publice a sfârşitului ce se apropia.

De-altminteri, după Paşte evenimentele trebuiau să se precipite. Pe deasupra cancerului, care, în loc să cedeze în faţa aplicaţiunilor de radium dimpotrivă, se generaliza, Regele a contractat şi o congestie pulmonară. Slăbit cum era, boala prezenta deci o gravitate excepţională, mai mult, doar un miracol putea înlătura un deznodământ fatal. Totuşi, miracolul s'a produs, după câteva zile de criză acută în care orice speranţă părea pierdută, spre surprinderea generală bolnavul birui rău. Dar este lesne de înţeles cum a ieşit din această boală, ultimele puteri de rezistenţă ale organismului său erau de acuma zdrobite, cancerul îşi putea netulburat continua opera destructivă.

Averescu, încă plin de iluzii, stăruia ca Regele să plece în Italia spre a'şi desăvârşi convalescenţa, o veche idee a lui, în care, interesat sau dezinteresat, îl încuraja doctorul belgian. Brătianu s'a opus însă din răsputeri, bănuind că Generalul vrea să îndepărteze pe Suveran pentru ca în momentul morţii să fie singur în ţară şi, prin urmare, să pună mai uşor în aplicaţiune planurile ce urmărea.

Care erau acestea? Dar avea cu adevărat planuri şi care anume? Era greu de precizat, Averescu atunci ca şi mai târziu a protestat cu vehemenţă împotriva intenţiilor ce i se atribuiau. Nu este mai puţin adevărat că se petreceau o serie de fapte suspecte, care puteau îndritui pe deplin bănuielile lui Brătianu. Aşa spre pildă, în cercurile guvernamentale se vorbea mereu de necesitatea instituirii unei dictaturi, fiindcă se ştia că Generalul se rostise împotriva Regenţei aşa cum fusese ea constituită şi, pe de altă parte, fiind dat că intimii lui Goga nu se sfiau să reclame urbi et orbi o dictatură, suspiciunile nu erau neîntemeiate.

În al doilea rând, îngrijorările erau legitime şi din alt punct de vedere: de ce stăruia Generalul Averescu să plece Regele în Italia, când toţi medicii noştri serioşi afirmau ceea ce, de-altfel, era evident, că o schimbare de climă nu poate avea nici o influenţă asupra unei afecţiuni canceroase pe care tratamentul de radium nu numai că nu o redusese, ci dimpotrivă determinase o recrudescenţă. De ce se încăpăţâna Generalul Averescu să susţină că starea Regelui poate fi prelungită încă trei ani, când toţi medicii afirmau contrariul şi când ultima boală nimicise, pentru orice om de bun simţ, puţinii sorţi de prelungire normală a unui cancer în plină recrudescenţă şi generalizare? Întrucât nu se putea da nici un răspuns valabil acestor întrebări, era cel puţin logic ca Brătianu să privească cu îngrijorare uneltirile Generalului.

În sfârşit, atitudinea lui Averescu nu era limpede nici faţă de Princi-

pele Carol. Este adevărat că rostise în parlament în Februarie un discurs foarte categoric în ceea ce priveşte actul de la 4 Ianuarie 1926 şi noua ordine de succesiune la tron. Dar nu este mai puţin adevărat că, în acelaşi timp, Generalul Averescu trimisese emisari Principelui Carol la Paris. Ce-i spuseseră aceşti emisar? Averescu pretindea: „sfaturi de cuminţenie", atât şi nimic mai mult. Brătianu însă se îndoia, întâi fiindcă văzuse că în toamnă avusese şi Goga întrevederi cu Principele în capitala Franţei, întrevederi pe care le ascunsese şi pe care Brătianu nu putea presupune că Ministrul de Interne le avusese fără ştirea Primului Ministru şi, al doilea, fiindcă în genere Brătianu nu avea încredere în cuvântul Generalului. De când Brătianu îl prinsese cu un îndrăzneţ neadevăr rostit în guvernarea de la 1907–1909 şi nu se sfiise – deşi afirma un lucru dovedit inexact – să-şi dea cuvântul de onoare de militar, îl considera pe Averescu un om perfid, pe cuvântul căruia nu se putea pune nici un temei. Scena de atunci a fost dealtfel cauza demisiei lui Averescu din guvernul de la 1909, cauza lungii ostilităţi dintre cei doi oameni, precum şi motivul pentru care acuma, după ce se împăcaseră, Brătianu căuta în orice negocieri politice să se asigure şi în scris de angajamentele Generalului.

Aşa fiind, Brătianu îl credea pe Averescu capabil ca, pe de o parte, să-l atace pe Principele Carol în parlament şi, pe de altă parte, să negocieze la Paris reîntoarcerea lui pe tron. În asemenea condiţiuni, Brătianu a pus în mişcare tot ce a putut pentru a dejuca planul călătoriei în Italia. Astfel, ajutat de Regina Maria şi de Ştirbey a reuşit, iar Regele a rămas în ţară. De îndată ce s'a mai întremat puţin a plecat la Scroviştea, fiindcă se simţea mai liniştit acolo decât la Cotroceni şi de mult avea o predilecţie pentru acest pavilion de vânătoare din pădurea de la Periş.

Starea lui era însă din ce în ce mai rea, nu se mai hrănea aproape de fel, avea o repulsie invincibilă pentru tot ce i se dădea să mănânce. Stăruinţele Reginei şi ale Principesei Ileana, care nu-l mai părăseau o clipă, erau zadarnice. Slăbiciunea şi oboseala erau de asemenea crescânde, stătea aproape tot timpul în pat sau lungit pe terasa de sus a pavilionului său unde iscălea documentele de stat cu acel simţ al datoriei care îl caracterizase întotdeauna, în ceasurile de răgaz se distra desenând planurile grădinei ce se proiectase la Scroviştea. Din când în când discuta cu grădinarul aranjamente de flori, vechea lui pasiune pentru botanică.

Din vreme, Ştirbey aflând că Regele nu'şi făcuse testamentul, îl îndemna să'şi ia ultimele dispoziţiuni. Cu o docilitate împinsă până la nepăsare, Regele îşi scrise testamentul, rugând pe Ştirbey în prealabil să se pregătească o ciornă. În plus a redactat şi o scrisoare lăsând câteva obiecte unor persoane mai intime ca, spre pildă, lui Valentine Argetoianu şi lui Julie Ghika, care au moştenit astfel două din inelele ce purta obişnuit. Această scrisoare a întocmit-o singur, fără amestecul sau sugestiunile cuiva.

Pe cât de indiferent îi era ca testamentul şi codicilul său oficial să

fie cunoscut de Regină şi de anturajul lui, pe atât era de gelos să păstreze secretul în jurul scrisorii cu micile legate particulare. Faţă de atitudinea lui Averescu, Brătianu şi Ştirbey, de acord cu Regina Maria, s'au gândit să-l îndemne a adresa Primului său Ministru o scrisoare publică, prin care să afirme hotărîrea lui neclintită ca ordinea succesorală stabilită la 4 Ianuarie să fie menţinută şi strict respectată. Aceasta cu atât mai mult, cu cât opoziţia începea să şoptească că Regele ar vrea să recheme pe fiul său, revenind astfel asupra celor hotărîte în 1926.

Fără greutate şi fără nici o şovăire a aprobat ideea şi a scris cu mâna lui scrisoarea cuvenită. Am văzut originalul, scrisul îşi păstra aspectul obişnuit, adică era ca întotdeauna admirabil la vedere şi indescifrabil la citit. Aceste dispoziţiuni fiind luate, Brătianu nu se gândea să provoace răsturnarea lui Averescu, considerând că succesiunea la tron putea fi potrivit ordinei constituţionale liniştit şi normal asigurată în urma tuturor măsurilor luate şi a declaraţiunilor făcute chiar sub un asemenea guvern.

Un eveniment fără însemnătate la prima vedere deşteptă însă bănuielile şi îngrijorările lui Brătianu. Generalul cerea să fie autorizat a purta permanent uniforma, deşi de aproape zece ani era ofiţer în rezervă. Ce însemna aceasta? Pregătirea dictaturii? Un mijloc de a se înfăţişa armatei, care va fi mâine lipsită de comandantul ei suprem constituţional, sub forma şi cu ţinuta unui conducător de fapt? Averescu îşi afirma încă o dată buna lui credinţă şi îşi manifesta indignarea faţă de suspiciunile al căror obiect era. De aceea la întrevederea ce a avut loc între ei, la Brătianu acasă, nici argumentele, nici solicitările acestuia nu au fost în stare să-l determine să renunţe la proiect. Bănuielile lui Brătianu dobândeau astfel o confirmare puternică, dânsul hotărînd să lămurească atunci pe deplin chestia. Când recomandase în 1927 Regelui să cheme la guvern pe Generalul Averescu, acesta îi dăduse asigurarea formală că se va retrage de la putere de îndată ce Brătianu i-o va cere. Oricât ar părea de straniu, Generalul încheiase acest pact categoric cu şeful partidului liberal. De aceea Brătianu i-a cerut să se retragă, să execute angajamentul solemn ce şi-l luase, întrucât în condiţiile actuale nu-i va mai putea da sprijinul său ca până acuma. Averescu a refuzat. „Ai uitat că te-ai angajat faţă de mine", îi repeta Brătianu. „Se poate", spuse Generalul, „nu socotesc însă că este momentul să mă retrag acuma şi nu mă voi retrage!".

Cu aceste cuvinte, dialogul s'a sfârşit, Averescu a părăsit casa lui Brătianu, iar acesta mai convins decât oricând că Generalul urmăreşte scopuri îngrijorătoare, se hotărî să pună în joc toată influenţa lui pentru a provoca fără întârziere răsturnarea Guvernului Averescu. Ştirbey, care împărtăşea în totul neliniştea lui Brătianu, mai ales în urma ultimei conversaţii, consimţi să intervină în acest sens la Rege şi la Regină. Mişu, care bănuia şi el de câtva timp intenţiile lui Averescu şi care de-altfel nu prea îi era favorabil, îşi uni sforţările cu acelea ale lui Ştirbey.

S'a zis în urmă că Regele nu ar fi vrut să-l înlocuiască pe Averescu, că i s'a smuls hotărîrea abuzându-se de starea lui. Ştirbey, care nu se ascundea de mine, mi-a afirmat întotdeauna contrariul şi cred că aceasta trebuie să fie şi realitatea. Evident că lipsa de voinţă ce a caracterizat pe Regele Ferdinand toată viaţa nu era să dispară tocmai acum, când boala i se agravase, iar puterile i erau atât de sleite. De ce ar fi rezistat solicitărilor sfetnicilor lui intimi de astă dată, când nu le-a rezistat în trecut? Dar, aşa cum l-am cunoscut pe Regele Ferdinand, teama ca Averescu să se folosească de moartea lui pentru a răsturna ordinea succesorală, sau pentru a proclama o dictatură militară în folosul său, trebuie să-l fi impresionat adânc şi să fi determinat - indiferent de spusele anturajului său - să-i ceară acestuia demisia. Am deci convingerea că mai puţin decât oricând se poate vorbi în acest caz de siluirea voinţei unui muribund. Este adevărat că la ultima întrevedere cu Averescu, Regele a părut şovăitor, dar prin temperamentul său avea oroarea execuţiilor. În starea de depresiune fizică în care se afla atunci, era aşadar firesc ca, mai mult decât oricând, să caute a îndulci hotărîrea la care se oprise.

Averescu nu se aştepta la această lovitură şi, în primul moment a căutat să reziste. Goga, care nu bănuia nimic din cele ce se întâmplau, mersese într'o excursie la Putna şi ţinuse acolo discursuri care trădau siguranţa lui în viitorul guvernării averescane. Uluit de întorsătura evenimentelor, se întoarse în grabă la Bucureşti şi se precipită la mine, rugându-mă să intervin pe lângă Brătianu să renunţe la răsturnarea guvernului, fiind gata să'i dea toate garanţiile. I-am răspuns că îi voi transmite cele ce mi-a spus, dar că sunt sigur că va fi fără de nici un rezultat. Întâi, fiindcă este prea târziu şi, al doilea, fiindcă tot ce au făcut în ultimele săptămâni, propria lui atitudine, limbagiul prietenilor intimi, iar acum în urmă, convorbirea dintre Brătianu şi Averescu, justifică toate suspiciunile tăgăduind în plus temeinicia îngrijorărilor ce le inspiră prietenilor mei politici. Altfel, risc să fiu taxat de naiv. Goga plecă foarte deprimat, ce va fi spus şefului său nu ştiu, fapt este însă că Generalul Averescu a rămas convins că eu eram acela care intrigasem împotriva lui pe lângă Brătianu şi ani de zile mi-a păstrat, din această pricină, un resentiment pe atât de viu, pe cât de neîntemeiat.

Vreo două, trei zile situaţia a fost cu adevărat îngrijorătoare, Averescu discuta, protesta, se codea să-şi înainteze demisia, întrevederile cu Mişu se succedau fără rezultate pozitive. Între timp aflăm însă că în secret dădea ordine să se aducă la Bucureşti anumite unităţi armate. Oamenii de încredere, civili şi militari, veneau la Brătianu cu dovada uneltirilor ce se urzeau, deci nu mai era vreme de pierdut. Pot spune că rareori l-am văzut pe Brătianu mai îngrijorat, se gândise chiar la măsurile de luat eventual cu ajutorul armatei, spre a dejuca planurile lui Averescu, planuri care păreau a lua într'adevăr o întorsătură gravă.

Când criza atinsese punctul ei culminant, Averescu deodată şi-a dat demisia. Ce se întâmplase? Se convinsese oare că rezistenţa lui nu are sorţi de izbândă? Nu urmărise cu adevărat oare scopuri ascunse şi, deci, în faţa dorinţei hotărîte şi repetat exprimate a Regelui se înclina ca un sfetnic ascultător şi ca un vechi militar crescut în spiritul ierarhiilor şi al disciplinei? Mărturisesc că este aici o enigmă, pe care nici azi nu o pot descifra. Astfel încă o dată voinţa lui Brătianu inspirată nu din dorinţa de a veni la putere, ci din teama de a vedea ţara expusă la periculoase zbuciumări, se împlinise.

Brătianu se oprise din timp, în privinţa succesiunii, la soluţia unui guvern de tranziţie. Nu voia să preia direct puterea tocmai spre a nu părea că urmărise scopuri egoiste de partid, când a insistat pentru retragerea lui Averescu. Pe de altă parte, credea că un astfel de guvern va uşura situaţia Regelui şi totodată, va îndulci raporturile cu naţional-ţărăniştii, raporturi pe care Brătianu ţinea mult să le îmbunătăţească, sperând prin aceasta că la moartea Regelui, ei nu se vor avânta într'o politică de agitaţiuni carliste, precum ameninţau să o facă.

Guvernul acesta trebuia să prezideze alegerile şi din el trebuia să facă parte, alături de liberali, naţional-ţărănişti, Lupu şi Argetoianu. Brătianu era convins că majoritatea fiind a noastră, va putea constitui un guvern liberal care va avea o deosebită autoritate, apărând în faţa ţării şi a străinătăţii ca adus la putere de voinţa naţională.

Cine să prezideze însă această formaţie ministerială tranzitorie? Bineînţeles cineva sigur, care să nu-l trădeze, sau să nu scape din mână hăţurile ca să ne pomenim cu o majoritate ţărănistă, adică cu o soluţie şi mai primejdioasă în momentul morţii Regelui, decât soluţia Averescu. După oarecare dibuiri, Brătianu se opri la Ştirbey, o desemnare care a provocat în unele cercuri surprindere şi în altele o vie indignare. Trei consideraţiuni determinaseră această hotărîre. Întâi încrederea absolută ce avea şi ce putea să aibă în cumnatul său. A doua, dorinţa de-a complace Reginei, căreia ştia că îi convine o atare desemnare. Şi, a treia, ideea lui că Barbu Ştirbey, merita să primească şi consacrarea unei înalte demnităţi publice, pentru toate marile sale servicii pe care le-a adus ţării.

Întrucât mă priveşte, nu cred că Brătianu a avut o fericită inspiraţie alegând pe Ştirbey pentru prezidarea acestui guvern intermediar. Ce este drept, acesta, prin legăturile lui cu naţional-ţărăniştii putea mai uşor decât altul prezida - poate - în acel moment un guvern care să concentreze toate forţele mai de seamă ale ţării şi obţine totodată, în calitatea sa de Prim Ministru, o nouă adeziune formală a naţional-ţărăniştilor la ordinea succesorală de la 4 Ianuarie 1926. Dar Ştirbey, prin legăturile lui cu Palatul, prin campaniile care se duseseră împotriva lui, trebuia să apară ca o sfidare a opiniei publice şi, ca atare, să arunce asupra ultimelor acte ale Regelui Ferdinand un oprobiu pe care nu-l merita, sărmanul, nici ca Rege, şi nici ca om.

Voi regreta întotdeauna că Brătianu a avut slăbiciunea să împingă pe Ştirbey pe această cale aşa cum voi regreta întotdeauna că acesta nu a avut tăria să respingă o asemenea propunere, că ar fi fost mai bine pentru amintirea rolului istoric al unuia şi pentru autoritatea morală a celuilalt. De-altminteri, cea mai bună dovadă că guvernul Ştirbey a fost o inspiraţie nefericită este că nici nu şi-a putut îndeplini menirea. Miniştrii naţional-ţărănişti intraţi în guvern au făcut declaraţia de adeziune la ordinea succesorală, dar Maniu a ştiut să lucreze în aşa fel, încât să lase pentru partid o portiţă deschisă, o portiţă prin care echivocul să fie menţinut şi pe mai departe.

Pe de altă parte, după puţine zile Junian şi colegii lui naţional-ţărăniştii au înţeles că Ştirbey favorizează pe liberali şi s'au retras din guvern. În asemenea condiţii ce folos mai putea prezenta, un asemenea ministru? Nu mai era un guvern naţional, nu mai putea avea simpatia, sau cel puţin neutralitatea naţional-ţărăniştilor, putea cel mult, prin confuzia ce crea în opinia publică şi prin lipsa lui de autoritate reală, să ducă la alegeri atât de împestriţate, încât de pe urma lor să iasă în locul guvernului puternic cerut de moartea apropiată a Regelui, un guvern slab sub a cărui egidă să devină posibile toate surprizele şi toate aventurile. Aşa fiind, era mai simplu şi mai bine să se facă apel direct la liberali, cu riscul că naţional-ţărăniştii vor continua să fie nemulţumiţi, dar cel puţin ţara va avea un guvern tare sub care succesiunea la tron să se poată face fără zbucium şi fără pericole pentru normala dezvoltare a statului român.

Ştirbey îşi dădu deci demisia, dar, spre surprinderea lui Brătianu şi a mea, cu regret, cu un adânc regret. El, care se complăcuse o viaţă întreagă în rolul de „éminence grise", fusese deodată muşcat de şarpele ambiţiilor oficiale şi văzute. S'a despărţit de această preşedinţie de consiliu, pe care ştia cum o luase şi cu ce anume mandat, se despărţi de ea cu o părere de rău ce nu putea ascunde şi, ceea ce este mai curios, cu intima lui convingere că ar fi putut guverna mai bine şi cu mai mult folos decât Brătianu. De-altfel nici nu se sfia să ne-o mărturisească între patru ochi. Pe mine faptul nu m'a mirat că Ştirbey, osândit ani de zile să stea în dosul cortinei, să resimtă deodată voluptatea scenei, a luminilor rampei şi a contactului direct cu publicul. Era explicabil, era omenesc.

Dar, ceea ce nu am înţeles nici atunci, nici azi, este cum un om cu o judecată atât de sănătoasă şi atât de ponderată ca dânsul să nu-şi fi dat seama că după viaţa pe care o dusese şi după rolul pe care îl jucase, putea să stea cu adevărat sub reflectoarele nemiloase ale unei reprezentaţiuni publice. Trecutul său era incompatibil cu rolul ce voia să-l joace de-acuma, marele său merit fusese tocmai că o înţelesese atât de bine ani de-a rândul. Prin ce dezicere, prin ce rătăcire a judecăţii s'a abătut deodată de la directiva întregii sale vieţi, va rămâne pururea pentru mine, care l-am cunoscut atât de bine, o tulburătoare întrebare.

Recunosc că Stere îl convinsese că poate juca un rol public şi că îl asigura de sprijinul şi de simpatia naţional-ţărăniştilor, dar cum era cu putinţă să se fi lăsat influenţat de judecata unui Stere, ale cărui slăbiciuni şi scăderi le cunoştea atât de bine? Hotărît, o schimbare atâncă se operase în mintea până atunci atât de armonios echilibrată a lui Ştirbey. Mi s'a recomandat întotdeauna să mă feresc de marile ambiţii comprimate, se vede că nici ambiţiile sale - care au fost mari, foarte mari, nu au putut rezista până la capăt comprimării voluntare la care le supusese.

Oricum ar fi, Ştirbey demisionat,Brătianu îşi constitui repede ministerul menţinând în guvern pe Lupu, pe Argetoianu şi pe Stelian Popescu ca să nu dea un caracter prea exclusiv de partid formaţiei ministeriale. Apoi, oferi Externele lui Titulescu, care primi fără şovăire să intre în ministerul liberal, dorind chiar să se înscrie în partidul nostru cu acest prilej, iar mie Ministerul de Interne, un departament care, prin atribuţiunile lui poliţieneşti, mi-a displăcut întotdeauna, dar pe care eram dator să-l primesc pentru însemnătatea pe care o prezenta pentru viaţa internă de partid, precum şi pentru marea răspundere legată de el acuma, în preajma sfârşitului din ce în ce mai apropiat al Regelui.

În câteva ceasuri, toţi prefecţii, toţi demnitarii statului au fost numiţi şi am dat ţării impresia că la cârma ei în vremurile de îngrijorare ce trăiam eram un guvern puternic, care ştia şi ce vrea, şi unde merge. Era ceea ce ţara aştepta şi voia.

Cu prilejul prestării jurământului, mi-a fost dat să-l văd pentru ultima oară pe Regele Ferdinand. Am plecat la Scrovişte în automobil cu Brătianu şi cu Generalul Paul Angelescu, Ministrul de Război în guvernul Ştirbey, care păstra acest portofoliu şi în noul minister. După ce ne-am adunat toţi colegii, Brătianu s'a urcat la Rege şi a conferit câtva timp cu el, supunându-i spre iscălire şi câteva decrete urgente. Când s'a coborît, fotograful, care îl urmărea fără milă în toate părţile, a luat acel instantaneu care este desigur cea mai bună şi cea mai evocatoare fotografie a lui. Este încruntat desigur sub emoţia convorbirii cu Suveranul, a grijilor ce îl stăpâneau şi a răspunderilor ce îl apăsau. Părul este vâlvoi, parcă chinuit ca şi sufletul lui. Sub braţ poartă un teanc de documente, înaintează falnic, hotărît, nici o imagine nu dă mai bine impresia de putere ce se desprindea din persoana lui Ion I. C. Brătianu. Cine va voi să ştie vreodată cum era cu adevărat, va trebui să privească această fotografie a unui om îndeobşte puţin fotogenic.

Pe urmă am fost introduşi şi noi la Suveran. Regele ne aştepta pe terasa de sus, era într'un fotoliu, îmbrăcat în civil, în faţa lui o mescioară cu Crucea şi cu Evanghelia. Lângă el un preot de sat, cam surprins că-i revine îndatorirea să participe în virtutea sacerdotului său la o atât de însemnată ceremonie. Slăbiciunea Regelui era impresionantă, dar ceea ce m'a izbit mai cu deosebire a fost expresia figurii lui. Avea deja masca mor-

ții, în privirea lui stinsă se citea un amestec de bunătate, de resemnare și de infinită melancolie. De fapt, pe pragul eternității se desprindeau din ochii lui cele trei trăsături caracteristice ale caracterului său, cu o intensitate pe care nu o aveau atunci când puterile fizice îi îngăduiau să fie mai stăpân pe sentimentele intime.

După ce am depus jurământul a rostit câteva cuvinte arătându-ne însemnătatea misiunii ce ne incumbă și încrederea ce o pune în noi. Și-a arătat satisfacția că în guvern participă și reprezentanți neutri, sau ai unor alte formațiuni politice. Își dădea seama în mod vădit că prezidează la constituirea ultimului său minister. Brătianu a răspuns foarte scurt, aveam toți instinctiv grija de a nu prelungi o scenă care îl obosea. Tot timpul de-altfel nu s'a mișcat din fotoliu său. La plecare ne-a dat fiecăruia mâna, mie, cu o notă de afecțiune, mi-a adăugat: „Te plâng, Ministerul de Interne este un minister plicticos și cu preocupări care știu că nu sunt cele ce au predilecția Dumitale". A surâs trist și, pe când mă retrăgeam, m'a mai salutat prietenește cu mâna.

Raporturile mele cu Regele Fedinand, al cărui sfetnic am avut cinstea să fiu 9 ani, au fost ce este drept întotdeauna dintre cele mai bune și, pot chiar adăuga, dintre cele mai cordiale. În toate împrejurările mi-a manifestat o deosebită simpatie și știu că nu se sfia să proclame aprecierile lui măgulitoare despre activitatea și persoana mea. Este adevărat că și eu în schimb am avut pururea pentru el sentimente duioase. Noblețea de suflet a acestui „grand Seigneur" în toată accepțiunea cuvântului, îmi inspirase de la primul contact mai direct cu el o vie și caldă afinitate.

Pe de altă parte, împrejurările făcuseră ca să fiu alături în atâtea momente mari și istorice, încât o puternică legătură sufletească se stabilise între mine și Suveranul pe care îmi fusese dat să-l slujesc. De aceea am părăsit, firește, pavilionul de la Scroviștea cu emoțiune. Întrucât Regele nu mai putea lucra cu miniștrii lui, știam că după toate probabilitățile va fi ultima dată când îl voi vedea și că, astfel, se închide pagina cea mai însemnată, fiind de fapt cea mai istorică a vieții mele.

Așa a și fost. Din acea zi a prestării jurământului nu l-am mai văzut pe Regele Ferdinand. Căldurile începând să fie supărătoare, medicii hotărîră ca dânsul să-și stabilească reședința la Sinaia, el părăsi așadar Scroviștea cu părere de rău. Brătianu s'a dus la Periș să-l salute la plecare și cu toate că putea încă să umble de la automobil până la vagon, toți cei prezenți au fost impresionați de înfățișarea lui și de progresele ce boala făcea din zi în zi. Singura fericire a fost că nu mai suferea de când Dr. Hartman procedase la intervenția chirurgicală.

La Sinaia își petrecea vremea mai mult culcat, fiindcă slăbiciunea creștea neîncetat. Când vremea era frumoasă, stătea într'un cort care fusese așezat în apropierea Pelișorului. După spusele celor de la Palat, părea tot mai străin de ceea ce se petrecea în jurul lui, parcă se și despărțise

de cele pământeşti. Cu Regina era foarte afectos şi prevenitor, arătându-se recunoscător pentru îngrijirile devotate ce i le dădea. Principesa Ileana, de asemenea, îl înconjura cu o dragoste mişcătoare. Iar Regina Mignon a Jugoslaviei, care avea pentru tatăl ei o deosebită afecţiune, se ţinea mereu în contact cu Sinaia, dornică să vină cât mai des să-şi vadă părintele.

Cât priveşte pe ceilalţi copii, Principele Nicolae părea să nu-şi dea seama de iminenţa sfârşitului. Principele Carol la Paris şi mai puţin încă, îşi închipuia poate că se exagerează starea Regelui cu cine ştie ce machiavelice intenţii faţă de el. Iar Regina Elisabeta a Greciei, multă vreme copilul său favorit, se plimba în Anglia cu o inconştienţă vecină nepăsării şi nu a sosit la Sinaia decât întâmplător, în ajunul încetării lui din viaţă.

Că Regele îşi trăieşte ultimele zile era evident, cât se va prelungi însă această lentă agonie medicii nu puteau preciza. În orice caz, era o chestie de săptămâni, dacă nu chiar de zile.

În aceste condiţiuni, grija noastră a guvernului era ca nu cumva moartea Suveranului să ne surprindă cu parlamentul neconstituit. Făcuserăm alegerile într'un minimum de timp, oamenii, conştienţi, ne-au dat întregul lor concurs fiindcă lumea îşi dădea seama că interesul superior al ţării cerea ca Regele murind să fie cel puţin la cârma statului un guvern puternic, prezidat de către fruntaşul politic cu mai multă autoritate. Obţinusem deci lesne o însemnată majoritate şi, oricare ar fi fost invinuirile opoziţiei, pot afirma că aceste alegeri fuseseră de departe cele mai libere de la război şi de la introducerea sufragiului universal. Naţional-ţărăniştii preocupaţi însă şi în acele clipe de interese sublaterne de partid, nu au avut, de îndată ce parlamentul s'a întrunit, decât o singură grijă, aceea de-a contesta validarea tuturor alegerilor pentru a putea susţine în ţară şi, mai ales în străinătate, că şi această reprezentaţiune naţională nu este expresia voinţei corpului electoral, ci rodul furturilor de urne şi al siluirii alegerilor. Aproape trei săptămâni a trebuit să asist la defilarea de dimineaţă până seara a tuturor corifeilor naţional-ţărănişti, care susţineau cu mijloacele quasi-obstrucţioniste cele mai imaginare şi pătimaşe contestaţii.

Mărturisesc că rareori răbdarea mea personală şi răbdarea unei majorităţi în genere au fost supuse la o grea încercare. Iar când pe Dealul Mitropoliei se vorbea şi se tot vorbea, aşa încât nu mai ajungeam să validăm mandatele spre a putea avea Camera valabil constituită, de la Sinaia ni se trimiteau mereu instrucţiuni să ne grăbim, fiindcă puterile Regelui declină din oră în oră. Făceam tot ce era omeneşte posibil ca să scurtez dezbaterile, evitam incidentele, lăsam fără răspuns cele mai absurde învinuiri, făceam personal apel la prietenii din opoziţie, înfrânam pornirile de firească enervare şi de legitimă indignare ale partizanilor noştri.

În sfârşit, după tot felul de intervenţii şi de uneltiri, am izbutit ca numărul cerut de regulament pentru constituirea Camerei să fie împlinit. De acuma era înlăturat pericolul ca moartea Regelui să ne surprindă cu o

Cameră neputând valabil delibera şi vota. Data morţii sale nu mai putea fi un izvor de complicaţiuni strict juridice.

Brătianu, care se dusese la Sinaia,s'a înapoiat cu impresia că deznodământul nu este atât de iminent. Ştirbey, după spusele medicilor, nu numai că era de aceeaşi părere, dar şi părăsise ţara pentru câteva zile cu soţia sa. Cu toate acestea, noi luasem până în cele mai mici amănunte toate măsurile în vederea succesiunii la tron, ordinele erau scrise şi dispoziţiunile fixate spre a preveni eventualele agitaţiuni carliste ce s'ar fi putut ivi. În armată, de-asemenea, totul era orânduit pentru ca fără întârziere jurământul de credinţă către micul Rege şi către Regenţă să fie prestat şi, prin urmare, ca schimbarea de domnie să se facă fără zguduiri şi fără primejdii. Dispusesem chiar ca o telefonistă să stea în permanenţă noaptea la Ministerul de Interne spre a mă vesti imediat în caz de nevoie.

În seara de 19 Iulie, după o zi obositoare petrecută la Cameră în nesfârşitele dezbateri ale validărilor, dormeam, convins după ultimele informaţiuni de la Sinaia că pericolul nu este urgent, când deodată aud telefonul sunând cu o stăruinţă suspectă. Era Castelul Pelişor, aghiotantul de serviciu. „Am, Domnule Ministru, durerea să vă anunţ că Majestatea Sa Regele a încetat din viaţă. Sunteţi primul pe care l-am vestit, voi telefona imediat şi Ministrului de Război. Am vrut, cum era şi firesc, să previn întâi pe Primul Ministru, însă nu-l găsesc. N'aţi putea să'mi indicaţi unde se află?".

Mărturisesc că îl credeam la Sinaia, de fapt era la Braşov în vila lui Ştirbey, unde ştirea nu i-a parvenit decât înspre ziuă, când a şi plecat imediat spre Sinaia, să ia contact cu Regina şi cu Principesa Elena, spre a hotărî ultimele amănunte cu privire la înmormântare. În răstimp, eu şi luasem contact cu Franassovici şi cu Generalul Paul Angelescu, toate ordinele ce intrau în atribuţiunile noastre fiind expediate. De la 6 dimineaţa eram la minister şi puteam constata că telefonista nu era la postul ei. Potrivit obiceiului pământului, socotise că Regele nu va muri tocmai în noaptea aceea şi, în consecinţă, cu de la sine putere părăsise serviciul la ora în care i se părea că somnul o invita la odihnă. Din această cauză Sinaia avusese oarecare greutăţi să comunice autorităţilor Capitalei moartea Suveranului ţării. Am stabilit cu Brătianu la telefon, ca în aceeaşi zi micul Rege să sosească la Bucureşti, să se depună la Parlament jurământul Regenţei şi al armatei, iar în toate garnizoanele să se jure credinţă Regelui Mihai. Trebuie să spun că totul s'a desfăşurat după programul întocmit, cu o preciziune şi cu o repeziciune neobişnuite la noi.

Principesa Elena şi micul Rege au sosit la Cotroceni. I-am ieşit întru întâmpinare cu Brătianu, era sărmana femeie foarte emoţionată, se întreba ce soartă îl aşteaptă pe copilul ei chemat a se urca pe tron atât de tânăr şi având peste hotare un tată pe care deocamdată ţara nu-l dorea, dar ale cărui intenţii în viitor constituiau pentru Coroana fiului o permanentă sabie a lui Damocles.

Fig.15: Ion Duca cu Regina Maria şi Principesa Elena la Curtea de Argeş la parastasul pentru Regele Ferdinand

Copilul, în schimb, era cam îngândurat, simţea să se întâmplase ceva anormal. Principesa Elena ar fi vrut să-i ascundă urcarea sa pe tron, „este prea mic, nu va înţelege nimic“, spunea dânsa. Servitorii însă, care până în ajun îi spuneau Alteţă Regală, s'au apucat să-i spună acuma, Majestate. Copilul a întrebat surprins de ce toată lumea îi zice deodată altfel ca înainte? Guvernanta engleză i-a explicat motivul, bunicul său murind el a devenit Regele ţării, adăugând că de aceea el trebuie să fie şi mai cuminte ca în trecut, „Bine“ a răspuns el, „voi fi cuminte dacă sunt Rege, dar voi mai avea dreptul să mă joc, nu-i aşa?“.

La Parlament, scena a fost mişcătoare, toţi senatorii şi deputaţii au aclamat îndelung pe micul Rege când a intrat împreună cu Principesa Elena şi cu cei trei Regenţi, în afară de reprezentanţii partidului naţional-ţărănesc, care s'au sculat în picioare cu toată adunarea, dar care au păstrat o tăcere semnificativă şi confirmatoare a politicii de echivoc ce-şi propuseseră să urmărească. În faţa acestor ovaţiuni copilul, neobişnuit cu asemenea scene, s'a intimidat puţin şi, instinctiv, s'a lipit de fustele mamei sale. A fost în sală un moment de intensă şi legitimă emoţiune. După glorioasa domnie a Regelui Ferdinand, ce era oare să fie domnia acestui copil care avea parcă intuiţia pericolelor, ce soartă i le hărăzise? Gestul instinctiv fusese simbolic, de-altminteri el nu a durat decât o clipă, Principesa Elena l-a împins uşor înainte, iar copilul, la care desigur pornirile atavice şi-au reluat drepturile, a înaintat un pas ca şi cum ar fi fost conştient de astădată de situaţie, salutând demn şi stăpân pe el, pe reprezentanţii naţiunii.

Regenţii au jurat unul după altul, Principele Nicolae cu un glas prea tare, Patriarhul cu oarecare emoţiune, iar Buzdugan cu o vădită satisfacţie de a fi ajuns la o asemenea demnitate. Întorşi la Cotroceni spre a întovărăşi familia regală care se reîntorcea la Sinaia, în aceeaşi seară, Principesa Elena mi-a comunicat impresiile noului Rege: îi plăcuse foarte mult ceea ce văzuse la Cameră, dar avea o nedumerire, nu pricepea de ce toţi domnii aceia strigau atât de tare şi mai ales „de ce atâţia dintre ei plângeau?“ Repercusiunile unei ascensiuni la tron asupra sufletului unui biet copil!

A doua zi am plecat toţi miniştrii la Sinaia pentru a readuce la Bucureşti rămăşiţele pământeşti ale Regelui Ferdinand. Brătianu, ca şi noi de-altfel, era mulţumit că întreaga armată depusese jurământul fără incidente şi că liniştea cea mai deplină domnea în ţară. Lumea primise în chip normal schimbarea de domnie, simţământul care predomina era acela al părerii de rău pentru moartea Regelui Ferdinand, iar nicidecum de a se preocupa, de a dori urcarea pe tron a Principelui Carol. Din Paris ni se comunicase că Principele fusese surprins de sfârşitul tatălui său care, încă o dată, nu ştim de ce nu-l prevedea atât de apropiat, şi că era deci foarte afectat. Nu făcuse însă nici o manifestaţiune deosebită.

La Sinaia, când am sosit la Pelişor în hall, Regele era întins în coşciugul lui. Ce departe de înfăţişarea impunătoare a Regelui Carol mort! Aici zăcea un sărman trup omenesc distrus de boală, o umbră scheletică a celui ce fusese Regele întregirii românismului. Ne-am prezentat Reginei, care, foarte emoţionată, nu şi-a putut stăpâni plânsul, dar care a ţinut să ne declare că va fi întotdeauna gata să ajute ţara, dacă va fi nevoie de ea.

Cu acest prilej am aflat amănuntele ultimelor clipe ale Regelui. De câteva zile deja slăbiciunea lui era îngrozitoare, în noaptea morţii stătuse târziu de vorbă cu Regina, iar în urmă adormise şi Suverana se retrăsese în apartamentul ei. Puţin mai târziu, sora de caritate şi Kammerdienerul care îl vegheau l-au văzut trezindu-se, se plângea că nu se simte bine. A fost chemat doctorul şi Regina, vestită, se coborî repede din odaia ei. Câteva clipe în urmă a expirat în braţele ei. Regele Ferdinand îşi dăduse obştescul sfârşit cum trăise, în linişte şi în tăcere.

Drumul de la Castelul Pelişor la gara Sinaia şi de acolo la Cotroceni nu a prezentat nimic deosebit, lume multă în toate gările, protocolarele onoruri militare, unanime şi sincere regrete pentru un om care fusese bun şi nobil, pentru un Rege a cărui domnie fusese mare şi glorioasă. M'au izbit doar două lucruri în chip mai deosebit. Întâi, tendinţa Regenţilor de a-şi afirma rangul, şi greutatea cu care lumea le recunoştea situaţia pe care o aveau. Parcă văd în cortegiu pe Regenţi căutând să o ia tot înainte şi cei din jur trecând peste ei. Era totodată şi comic şi simptomatic.

Al doilea, incuria Palatului, care aşezase corpul Regelui într'un coşciug de duzină cumpărat de la primul întreprinzător de pompe funebre. Abia după intervenţiile lui Drossu s'a hotărît să se îmbrace sicriul - ca şi la Regele Carol - în catifea purpurie, spre a-i dat o înfăţişare mai regală. Scena tapiţerului ciocnind coşciugul în care Regele îşi dormea somnul de veci spre a-l acoperi cu stofa aleasă, a fost cel puţin penibilă. Am asistat fără să vreau la ea - aveam impresia unui sacrilegiu.

Dar mai târziu a avut loc o scenă şi mai macabră: după îmbălsămare, când s'a făcut toaleta mortului, l-au îmbrăcat în uniforma de vânător. În urmă, s'a descoperit însă că în dispoziţiunile sale testamentare Regele ceruse să fie îngropat în uniforma sa de cavalerie. Discuţii deci - ce să se facă? În cele din urmă, Regina şi Principele Nicolae hotărîră că voinţa sa trebuie respectată şi, în consecinţă la Cotroceni seara, s'a procedat la dezbrăcarea şi reîmbrăcarea cadavrului. Fiindcă operaţia era grea, în cele din urmă s'a ajuns la soluţia ca Regele să fie îngropat într'o uniformă tăiată şi necusută la spate. Jalnic şi nepermis.

Timp de două zile, publicul a fost admis să defileze în faţa trupului neînsufleţit al Suveranului, o mulţime enormă a vrut să-l vadă pentru ultima oară. Poliţia întâmpina cele mai mari greutăţi ca să menţină ordinea, a trebuit, ca Ministru de Interne, să merg spre a vedea cum se petrec lucrurile. Când am sosit cu Generalul Nicoleanu jos în dreptul podului de

Fig.16: Ion Duca cu Regența, Principesa Ileana și cu Brătianu la înmormântarea Regelui Ferdinand

la Malmaison, mulţimea reuşise tocmai să rupă cordoanele de jandarmi şi năvălea de-a valma spre Palat. Nicoleanu a reuşit, deşi nu cu uşurinţă, să restabilească liniştea. Cu acest prilej, am putut aprecia încă o dată prezenţa lui de spirit, puterea glasului şi autoritatea sa printre cetăţenii Capitalei. Ruperea cordoanelor era desigur un incident, ceea ce m'a impresionat însă dureros era aspectul acestei mulţimi. Pe de-o parte, nici o reculegere, vorbea, glumea, râdea, ai fi zis că merge la o paradă de 10 Mai, nu la un mort, iar pe de altă parte nici o ţinută în portul ei. Femeile îndeosebi, parcă se vorbiseră pentru a se îmbrăca în culorile cele mai bătătoare la ochi, am avut chiar impresia că niciodată nu am văzut mai multe rochii roşii şi stacojii. Întrucât ştiu că lumea deplângea sincer dispariţia Regelui, fenomenul nu se poate explica decât printr'o lipsă de educaţie civică mai adâncă. Altminteri nu ar fi fost iertat să se dea unei scene, care trebuia să poarte pecetea şi majestatea morţii, înfăţişarea de iarmaroc şi gălăgie a agolmeraţiilor profane.

De-altfel, din punct de vedere spectacular mulţimea care defila putea fi deziluzionată. Corpul Regelui Ferdinand era expus cu multă simplicitate în marele salon, aproape pe locul ce îl ocupa la vestitul Consiliu de Coroană în care s'a hotărît intrarea noastră în război. Pe câteva trepte joase era aşezat sicriul deschis, patru lumânări ardeau la colţuri şi pe jos zăceau câteva coroane modeste, printre care se observa, legată cu o mare panglică de culoare roşie aprinsă, aceea a fiului său Carol.

Câteva zile mai târziu a avut loc ceremonia înmormântării. După serviciul divin ortodox - cel catolic, ca şi pentru Regele Carol avusese loc înainte şi în intimitate - cortegiul a pornit spre Gara de Nord, străbătând deci tot Bucureştiul. Cortegiul era impunător, foarte bine orânduit, iar mulţimea mai numeroasă ca oricând. Pe stradă, la ferestre, pe acoperişuri, pe pomii bulevardului, pretutindeni bărbaţi, femei şi copii. Dar, judecând după lipsa de reculegere şi după înfăţişarea multicoloră a lumii ai fi crezut - odată mai mult - că asişti la vreo defilare militară, iar nu la trecerea unui convoi funebru. Mai demne decât populaţia orăşenească a Capitalei s'au prezentat delegaţiile de săteni ce se adunaseră prin toate gările, până la Curtea de Argeş având în frunte autorităţile şi preoţii lor în odăjdii. Acolo era, în simplicitatea omagiului adus, reculegere sinceră şi respectul morţii.

La Curtea de Argeş totul s'a desfăşurat potrivit protocolului, oboseala şi căldura acestui sfârşit de Iulie au dat însă ultimului act al ceremoniei un caracter de osteneală generală. De îndată ce sicriul a fost coborît în mormânt, lumea s'a grăbit să plece. De astă dată nu am mai asistat la pecetluirea mormântului, dar am aflat în urmă că şi aici au fost unele incidente regretabile, căci sau nu veneau zidarii, sau nu se găsea tot materialul cerut. Hotărît, funeraliile primului Rege al României Întregite s'au făcut cu tot fastul cuvenit, le-a lipsit însă ceva din nota mişcătoare ce

ar fi trebuit să aibă ducerea la locaşul de veci a unui om care jertfise totul pentru binele, fericirea şi mărirea poporului peste care domnea. Şi este cu atât mai curios că a fost astfel, cu cât, fără exagerare, poporul român a resimţit adânc pierderea Regelui Ferdinand, şi i-a arătat în clipa despărţirii supreme o evlavioasă recunoştinţă. Mulţimile însă nu suportă emoţiile prelungite, de prea multe luni se obişnuiseră cu ideea morţii lui pentru ca aceasta să nu se fi răsfrânt vrând, nevrând asupra atmosferei din jurul funeraliilor.

În acelaşi timp în rue Jean de Beauvais, la capela română din Paris, Principele Carol în civil asista la oficiul divin ce se celebra pentru odihna sufletului gloriosului, dar mult amărâtului său părinte. Câţiva tineri au strigat timid la plecare „Trăiască Carol II!“ Principele, cu ochii plini de lacrimi, a sărit în automobilul său, care a pornit în grabă. Ecou dureros al evenimentelor petrecute în ultimii ani şi care au dat un atât de dramatic aspect ultimelor zile ale lui Ferdinand I de Hohenzollern Sigmaringen Întregitorul, după veacuri de suferinţă şi de restrişte a neamului românesc.

După câţiva ani, m'am dus odată la Curtea de Argeş să mă înclin în faţa mormântului aceluia pe care avusesem nepreţuita cinste să-i fiu ministru în toată epoca de înfăptuire a visului nostru secular. Peste cripta funerară se aşezase o lespede prea strâmtă, prea groasă, într'un cuvânt nu piatra ce se cuvenea să acopere osemintele Regelui Întregirii. Inscripţia redactată de Iorga corectează însă în parte sărăcia mormântului. Regele Ferdinand ar fi meritat altceva, sau mai somptos, sau care să aibă măreţia adevăratei simplicităţi. Dar la urma urmei nu lespedea mormântului va statornici locul Regelui Ferdinand în istoria României. Înfăptuirile lui sunt menite să supravieţuiască cenuşii lui.

Nu este mai puţin adevărat însă că am plecat atunci de la Argeş cu impresia că şi dincolo de mormânt rămâne adevărată şi întemeiată deviza personală pe care şi-o alesese Regele Ferdinand: „Per aspera ad astra“.

MOARTEA LUI ION I.C. BRĂTIANU

Moartea lui Ion I.C. Brătianu a fost cu totul neaşteptată. Este adevărat că starea sănătăţii lui lăsa de dorit, de câţiva ani era necontenit indispus şi din când în când avea leşinuri, care ne provocau fireşte legitime îngrijorări. Medicii lui de aci — Danielopol îndeosebi, precum şi medicii pe care îi consultase în străinătate — afirmau însă cu toţii că nu are nimic grav şi că inima în special este în foarte bună stare.

Nu ştiu de ce nu mă mulţumeau aceste diagnosticuri optimiste, realitatea le dădea prea dese dezminţiri şi de câtăva vreme îndeosebi presimţirile mele pesimiste sporeau neîncetat. Cu vreo câteva săptămâni înainte de moartea lui avusese la Florica într'o Duminică un leşin prelungit. Doamna Brătianu, foarte speriată, îmi telefonase să trimit de urgenţă pe Danielopol şi pe Dr. Nanu Muscel. Întors la Bucureşti, deşi medicii nu atribuiau nici o gravitate stării lui generale, se întremase mai încet şi mai greu decât de obicei. Oricum ar fi fost, nimic nu ne îndrituia să presupunem că Ion I.C. Brătianu îşi trăia ultimele zile.

Într'o Sâmbătă din Noiembrie 1927 mă convocase la ora 6 acasă la o conferinţă cu Titulescu. Întrucât acesta urma să plece la Roma ca să aibă o întrevedere cu Mussolini, Brătianu ţinea să-i dea ultimele instrucţii, rugându-mă să asist şi eu la întrevedere. Titulescu a sosit bolnav, cu aproape 39 de grade temperatură, Brătianu l-a certat că nu i-a spus-o dinainte. „Este adevărat“, zise el, „că şi eu sunt indispus, dar sunt numai uşor răcit, aşa încât puteam merge la D-ta acasă“. Într'adevăr, Brătianu nu părea bolnav, în tot timpul conferinţei, care a durat peste o oră, a fost cât se poate de interesant şi de voios. Ne-a făcut o lungă expunere a raporturilor României cu Italia încă de pe vremea tatălui său, şi a insistat asupra dorinţei lui şi a guvernului său de a întreţine şi pe mai departe raporturi cordiale. Titulescu a luat note, pe care sunt sigur că trebuie să le mai aibă printre hârtiile lui.

Când ne-am despărţit, l-am întrebat încăodată pe Brătianu ce are şi mi-a răspuns: „Nu ştiu, dar nu mă simt bine, presupun că încep o gripă“. A rămas ca a doua zi, Duminică, să vin dimineaţa la el să-i raportez ce se întâmplă cu întrunirea opoziţiei. Trebuie să adaug că naţional ţărăniştii începuseră o violentă campanie împotriva noastră, că pentru acea Dumi-

nică se proiectase o întrunire cu scandal pe stradă şi că din această cauză Brătianu, după îndemnul meu, renunţase să plece de cu Sâmbătă seară la Florica, după cum obişnuia; acest fapt îl plictisise grozav, fiindcă nu exista pentru el plăcere mai mare decât aceea de a petrece week-end-ul la mult iubita lui reşedinţă de lângă Piteşti, la acea Florică unde se născuse, unde îşi petrecuse copilăria, unde era mormântul tatălui său şi unde lucrase o viaţă întreagă cu atâta drag şi cu atâta străduinţă.

A doua zi, Duminică m'am dus deci la Brătianu pe la 10-10.30 ca să-i comunic că nu ştiu încă pentru ce motive opoziţia a renunţat la manifestaţiile proiectate, aşa încât prezenţa lui la Bucureşti nu mai era necesară şi, prin urmare, că putea pleca la Florica fără neajuns. L-am găsit îmbrăcându-se ca să meargă la inaugurarea noului local al Crucii Roşii. Se plângea că îl doare puţin în gât, dar că se simte totuşi mai bine decât în ajun. Era bine dispus şi, de la început a glumit cu mine, plângându-se de tirania ce exercit asupra lui, asupra plecărilor sale la Florica. „Aşadar îmi dai voie acum să plec? Rău am ajuns, nu mă pot duce la Florica fără să am autorizaţia D-tale formală!“ şi aşa mai departe.

Pe când glumea în acest fel, se gargariza şi se plângea că totuşi inflamaţia nu cedează. „De ce nu te gargarisezi cu clorat de potasiu?“ îi spusei. „Mie îmi face cel mai mare bine“. „Ah“, îmi zice tot glumind, „aceasta este o gargară pentru muritorii obişnuiţi. Ce crezi, eu am gargara mea specială, o gargară minunată şi personală, a cărei reţetă o păstrez numai pentru mine?“ şi pe urmă, pe un ton serios şi plictisit adăugă: „Curios, dar nu reuşesc să scad inflamaţia“. Au fost ultimele cuvinte pe care le-am schimbat cu Ion I.C. Brătianu. M-am despărţit de el convins că în cursul zilei va pleca la Florica precum o proiectase, departe în orice caz de a bănui că indispoziţia lui putea prezenta cea mai mică gravitate.

Pe seară am telefonat la el, nu atât ca să întreb cum îi este — fiindcă încă o dată nu atribuiam nici o importanţă micii lui inflamaţii în gât — cât pentru a vedea dacă a plecat sau nu la Florica. Vasile, servitorul lui devotat, mi-a răspuns că nu a plecat, că nu este bine, că s'a pus în pat de la dejun, de când s'a întors de la Crucea Roşie, că are temperatură ridicată şi că Dr. Danielopol a spus că este gripă. Luni dimineaţă am telefonat iarăşi, mi s'a răspuns că este tot aşa şi că doctorul afirmă că boala îşi urmează cursul.

Telefonând din nou, Luni seara, a venit la aparat Doamna Brătianu, care mi-a spus că, deşi doctorul este optimist, starea bărbatului ei nu-i place. Întrebând-o de ce, mi-a spus că nu numai din cauza temperaturii, care este mare, dar că îi displace starea lui generală, fără să poată preciza bine de ce. Vorbind şi cu Vintilă Brătianu, l-am văzut foarte liniştit, căci Danielopol afirma că nu este nimic care să justifice vreo îngrijorare. Am împărtăşit deci şi eu, care de obicei sunt atât de pesimist în materie de boli, seninătatea generală.

Şi aşa au mers lucrurile până Miercuri dimineaţa. Nu mă duceam la Brătianu fiindcă gripa fiind contagioasă, fusesem rugat de D-na Brătianu să nu vin. Din întâmplare nu aveam nimic deosebit să-i comunic, mă mărgineam să întreb de două-trei ori pe zi cum îi mai este şi mi se răspundea într'una că temperatura este tot ridicată, dar că doctorii nu sunt neliniştiţi şi că gripa îşi urmează evoluţia normală. Barbu Ştirbey împărtăşea neîngrijorarea generală.

Miercuri dimineaţa pe la ora 11, eram la Ministerul de Finanţe cu Vintilă Brătianu, spre a discuta anumite afaceri când, deodată, uşa se deschide zgomotos şi apare Dr. Angelescu descompus la faţă: „Nu ştiu dacă vă daţi seama că Ionel este în pericol de moarte?" Cu câteva minute înainte vorbisem cu Vintilă despre boala fratelui său, care, ca şi mine, socotea că nu este nimic serios — o gripă obişnuită cu o amigdalită mai puternică. Stupoarea noastră era deci lesne de înţeles. „Cum se poate Doctore, medicii spuneau că nu este nici un motiv de îngrijorare şi D-ta ne declari acuma că Brătianu este între viaţă şi moarte!" „Da, aşa este, să dea Dumnezeu să mă înşel, dar după mine ceasul este atât de grav, încât sunt mai puţini sorţi de scăpare decât de moarte şi eu, atât în calitatea mea de medic, cât şi în calitatea mea de prieten şi de colaborator de guvern, mă consider dator să vă previn fără înconjur. Ionel este Primul Ministru al ţării, gândiţi-vă ce este de făcut dacă dispare şi luaţi imediat toate măsurile cuvenite. Nu este o anghină simplă, nu ştiu precis ce are, dar ştiu că este o infecţie de o înspăimântătoare virulenţă".

Dr. Angelescu inaugurase la Sighişoara câteva şcoli cu Jean Th. Florescu, pe atunci şeful organizaţiei noastre în Târnava Mică, şi nu se întorsese decât Marţi seara la Bucureşti. Aflând că Brătianu este suferind, se dusese să-l vadă şi a fost imediat serios îngrijorat de starea lui. Optimismul lui Danielopol şi al lui Nanu Muscel i se părea cu desăvârşire neîntemeiat şi dezminţit de realitate din ceas în ceas. Petrecuse pe lângă bolnav o bună parte a nopţii şi vedea cum inflamaţia din gât îi îngreuna respiraţia până la sufocare. Adusese şi pe ajutorul său de la Colţea, pe Dr. Popescu, care din acel moment nu a mai părăsit căpătâiul lui Brătianu.

Eu personal, care aveam demult o deosebită încredere în diagnosticurile lui Angelescu, fiindcă fusese singurul doctor care văzuse clar şi precis din primul moment boala lui Brezulescu şi pe aceea a lui Mârzescu, mi-am dat imediat seama că totul este pierdut, că o minune singură îl mai putea salva. Într'o goană am plecat câteşitrei la Brătianu acasă, vestea că starea lui este gravă începuse să se răspândească între timp şi încăperile erau pline de rude şi prieteni. De când Doctorul Angelescu venise să ne vorbească la Ministerul de Finanţe, situaţia se agravase, Brătianu, cu toate baloanele de oxigen care i se dădeau, nu mai putea respira, devenise negru şi se înăbuşea.

Pe când discutam cu Vintilă în birou ce să facem, în odaia de culcare

Dr. Meţianu, chemat în consultaţie şi văzând că bolnavul se prăpădeşte, a hotărît să i se facă în grabă o traheotomie. Emoţionat de răspundere, mâna i-a tremurat şi a avut câteva momente de şovăire, pe când Brătianu se asfixia. Văzând această situaţie disperată, Dr. Angelescu i-a luat bisturiul din mână şi a practicat el inciziunea. Cu câteva minute înainte, Brătianu a priceput gravitatea situaţiei, şi chemând pe Constantin (Bebe), i-a încredinţat cheile şi câteva acte importante.

Brătianu îşi reveni repede, dar fireşte cum nu mai putea vorbi, scria pe foiţe de hârtie — care mai există — spre a-şi indica dorinţele şi a-şi spune gândurile. Găsi chiar mijlocul să glumească în aceste împrejurări cu Dr. Angelescu şi, dacă nu mă înşel, cu sora lui Sabina Cantacuzino. Îmbunătăţirea a fost însă de scurtă durată, speranţele noastre au renăscut, dar ele s'au risipit repede. Îndată după dejun temperatura a crescut, iar fenomenele de intoxicaţiune generală a organismului în loc să scadă, precum o nădăjduiam, s'au accentuat tot mai mult. De la începutul bolii, rinichii nu funcţionau şi toate silinţele medicilor erau zadarnice, precipitând astfel procesul de descompunere a sângelui. Medicii se arătau tot mai speriaţi de violenţa infecţiei streptococice, căreia organismul puternic al sărmanului Brătianu îi opunea o disperată, dar deşartă rezistenţă.

În timpul acesta convenisem cu Vintilă Brătianu ce să facem în cazul, din nenorocire din ce în ce mai probabil, al unui deznodământ fatal. Cum dânsul era prea emoţionat ca să pună în execuţie măsurile hotărîte, îmi reveni mie trista sarcină în clipele atât de dureroase pentru noi toţi, de a îndeplini aceste îndatoriri.

Convenisem imediat, fără discuţii şi fără şovăiri, că Vintilă Brătianu va lua preşedinţia consiliului şi că guvernul, având încrederea Regenţei, care nu putea să dorească o schimbare de regim după şase luni, precum şi sprijinul parlamentului să-şi continuie activitatea. Tot atunci am hotărît ca şi şefia partidului să o ia Vintilă. De fapt era mai demult stabilit, căci cu câtva timp înainte, când Ionel Brătianu şi-a făcut testamentul, a pus în scris şi dorinţele în ceea ce priveşte succesiunea lui politică. Mă chemase atunci şi îmi ţinuse următorul discurs: „Socotesc că şefia partidului ţi se cuvine Dumitale şi cred că, de-altfel, lucrul este în asentimentul prietenilor noştri politici, dar, având în vedere serviciile aduse de Vintilă, eu cred că este în interesul chiar al Dumitale că dacă, precum este firesc, eu mor înaintea lui, să-i cedezi locul. Vei veni astfel în fruntea partidului mai târziu, dar cu mai multă experienţă şi cu mai multă autoritate".

Nu am nevoie să adaug că nici prin minte nu-mi trecuse să o iau înaintea lui Vintilă pe care îl stimam atât de mult şi pe care îl consideram întotdeauna în politică drept un frate mai mare, astfel încât chestiunea succesiunii la conducerea partidului era din vreme perfect lămurită. Murind Brătianu, rolul meu era clar, anume să execut această ultimă şi, voi spune, fireasca dorinţă a lui sprijinind pe Vintilă în îndeplinirea misiunii lui cu

acelaşi cald şi statornic devotament ca şi în zilele rele pe Ion I.C. Brătianu.

Toate aceste dispoziţiuni trebuiau însă aduse la îndeplinire şi ceasurile erau numărate, căci mica îmbunătăţire de după traheotomie se arăta tot mai vădit trecătoare şi iluzorie. Trebuia vorbit cu Regenţa, trebuia prevenit Palatul, trebuia obţinut asentimentul lor, trebuia să ne înţelegem cu colegii din guvern şi cu factorii de căpetenie din partid. Deşi zdrobit de emoţiune şi de durere în faţa sfârşitului neaşteptat al omului cu care lucrasem atâţia ani în intimă colaborare, am fost silit să alerg şi să aranjez totul. Prin Barbu Ştirbey am prevenit pe Regina Maria şi pe Principele Nicolae. A fost pentru ei — ca pentru noi toţi de-altfel — o lovitură de trăznet. Regina Maria îndeosebi, care ţinea foarte mult la Brătianu, nu putea crede în trista realitate, de aceea a şi venit cu fiicele ei la Brătianu acasă să afle mai multe şi să stea de vorbă cu D-na Elisa Brătianu. Principele Nicolae nu făcuse nici o obiecţie la propunerile noastre, deşi părea a crede că deznodământul fatal va fi evitat. În familia noastră regală domneşte întotdeauma un invincibil optimism în materie de boală.

Pe când Ştirbey era la Palat, eu m-am dus la Buzdugan. L-am găsit acasă în modestul apartament pe care îl locuia în Strada Ştirbey Vodă încă de pe vremea când nu era decât prim-preşedinte al Curţii de Casaţie. Buzdugan, uluit şi el de vestea neprevăzută pe care i-o aduceam, mi-a spus că nu crede nimerit ca succesiunea lui Ionel Brătianu să o ia fratele său. „Vintilă“ zicea el, „este prea intransigent, politica lui economică ridică prea multe ostilităţi peste hotare, ar fi mai bine să iei D-ta preşedinţia consiliului, iar eu — şi sunt sigur de asemenea că şi colegii mei — îţi vom da tot concursul nostru“. I-am arătat îndată că nu pot primi această însărcinare, că socotesc că ea se cuvine lui Vintilă ale cărui state de servicii sunt superioare şi mai vechi decât ale mele, că de-altfel lucrul a fost convenit din vreme chiar cu Brătianu, că fireşte pierderea lui Ionel se va resimţi adânc în partid, în guvern şi în ţară, dar, cu concursul Regenţei, nu mă îndoiesc că vom putea să ne îndeplinim misiunea, Vintilă fiind în fruntea ministerului. I-am vorbit pe un ton atât de hotărît, încât credeam că nu va mai insista. Spre marea mea surprindere însă Buzdugan a revenit la asalt, stăruind ca eu să iau conducerea guvernului. Văzând că sforţările lui sunt zadarnice, a renunţat în cele din urmă, dar nu fără a-mi repeta că regreta hotărîrea noastră şi că se teme să nu o regretăm şi noi. Mărturisesc că nu mă aşteptam la această reală neîncredere a lui Buzdugan în Vintilă Brătianu şi, cu toate aprecierile extrem de măgulitoare la adresa persoanei mele, am plecat de la el mâhnit, atât de mâhnit încât nu am spus nimănui cele petrecute. Presimţeam că această stare intimă de spirit a Regentului va fi un nou izvor de greutăţi pentru noi în calea tot mai spinoasă ce ne aştepta de acum încolo, în urma dispariţiei lui Brătianu din mijlocul nostru.

Buzdugan s'a însărcinat să vorbească şi cu Patriarhul. Cu colegii am

convenit repede, câţiva m-au întrebat oarecum cu sfială dacă eu nu râvnesc preşedinţia consiliului şi a partidului şi dacă primesc cu adevărat fără mâhnire şi fără rezerve mintale şefia lui Vintilă Brătianu însă, la declaraţiile mele categorice şi la afirmarea mea că lucrul fusese convenit cu însuşi Brătianu, nimeni nu a mai spus nimic.

Titulescu, bolnav după cum am zis încă de Sâmbătă, era în pat când mi-a dat fără înconjur adeziunea sa şi părea sincer afectat de pierderea unui om cu care până în ultimele luni colaborase, dar nu avusese nici raporturi intime, nici raporturi tocmai amicale. Pe cât era de bine şi des cu Vintilă, pe atât cu Ionel legăturile chiar până acum în urmă, erau puţin cordiale. Atracţiune reală între ei nu exista.

În urma tuturor acestor vizite şi demersuri rămăsese stabilit că îndată ce Brătianu va închide ochii, ne vom duce la Palat şi, cu Vintilă în frunte, vom presta din nou jurământ. Era într'adevăr de cea mai mare însemnătate ca faţă de o lovitură ca aceea pe care o primeam, să dăm cel puţin ţării impresia că avem încrederea neştirbită a Regenţei, că nu ne-am pierdut capul şi că îndureraţi, dar hotărîti, ne continuam drumul înainte. Având în vedere lupta violentă pe care naţional-ţărăniştii, exasperaţi de opt ani de opoziţie, o întreprinseseră, o atare atitudine era o absolută necesitate.

Pe seară m-am reîntors în Strada Lascăr Catargiu. De acum, casa lui Brătianu era plină, familia, prietenii intrau, îşi exprimau păreri, făceau propuneri, se jeleau. Emoţiunea lui Constantin Brătianu, spre pildă, era impresionantă. Ceea ce sporea înfrigurarea generală era că vădit medicii dibuiau, nu ştiau precis în prezenţa cărei boli se aflau. Vorbeau acuma de o anghină a lui Ludwig. Fapt este că starea bolnavului se agrava mereu. După discuţii prelungite, doctorii au hotărît să facă o nouă incizie profundă în gât, spunând că probabil se află în profunzime un abces şi că, descoperindu-l,Brătianu putea fi salvat.

În consecinţă l-au operat din nou pe jumătate anesteziat, chinuindu-l zadarnic, fiindcă nu au găsit nimic şi de acum recunoşteau că nu mai este nimic de făcut. Brătianu intrase în agonie, rămânea numai de văzut cât va rezista organismul în lupta cu moartea, căci inima — acea inimă care în ultimii ani ne îngrijorase atât de mult — rezista cu o putere şi cu o energie minunată. De dorit era ca această groaznică agonie să se termine cât mai curând, fiindcă atât chinurile fizice, cât şi cele morale ale bolnavului erau cu adevărat patetice. Într'adevăr, dânsul îşi păstrase toată luciditatea de spirit, simţea că moare, nu putea vorbi în urma traheotomiei, nu mai avea după a doua operaţie nici putere de a mai scrie, urmărea deci cu ochii cele ce se petreceau în jurul lui şi, în aceşti ochi se citea cât suferea şi trupeşte şi sufleteşte.

Multe persoane intrau în odaia lui să-l vază, dar întrucât mă priveşte, mărturisesc că nu am avut acest curaj. De-altfel, dezaprobam această funebră exhibiţie, care nu putea decât să sporească încă chinurile sărmanului Brătianu.

Pe la miezul nopţii, starea lui de somnolenţă părea a-i fi alinat suferinţele, cel puţin pe cele morale. Prietenii, Vintilă îndeosebi, m-au rugat să plec acasă să mă odihnesc, adăugând că mă vor chema când sfârşitul va fi iminent. Am plecat deci pe la trei dimineaţa, puţin mai târziu mi-a telefonat însă Dinu Brătianu, fiindcă medicii credeau că sfârşitul nu mai poate întârzia. Când am sosit, spectacolul era jalnic, în salon Doamna Brătianu înconjurată de rude era zdrobită de durere,dar stăpână pe ea, în sufragerie eram noi, miniştrii, în salon şi în anticamera bolnavului se aflau medicii care îl mai chinuiau, convinşi şi ei că nici o măsură nu mai poate avea vreo eficacitate, dar considerându-se datori tocmai fiindcă era vorba de Primul Ministru al ţării, să încerce totul până în ultima clipă. Brătianu nu mai era în obişnuita lui odaie de culcare, fusese transportat în camera de alături, care de obicei era iatacul Doamnei Brătianu, fiindcă era mai spaţioasă şi avea un pat mai mare decât îngustul pat de bronz în care Brătianu dormea de atâţia ani.

Pe chipurile tuturora se citea durerea şi îngrijorarea, durerea pentru pierderea unei rude, a unui prieten sau a unui conducător iubit, îngrijorarea pentru ţara care rămânea lipsită de cel mai de seamă om de guvern al ei tocmai acum, când murise şi Regele Ferdinand, când în fruntea statului era o Regenţă fără experienţă şi fără autoritate, când înlăuntru valul demagogiei naţional-ţărăniste lua proporţii răzvrătitoare şi când peste hotare Principele Carol continua să revendice tronul la care renunţase şi rămânea astfel un punct firesc de atracţie pentru toate nemulţumirile interne şi pentru toate speculaţiunile internaţionale.

Toată această lume zguduită de o puternică şi de o legitimă emoţiune, nu-şi găsea astâmpăr, venea, pleca, intra în camera bolnavului să-l vadă o ultimă dată, interpela medicii, care, neputincioşi dădeau din umeri, căuta să consoleze pe Doamna Brătianu. În câte un colţ se discuta acest sfârşit şi consecinţele lui, în altul, un intim plângea singuratic, la uşă ziariştii cereau informaţii pentru ultimele ediţii, iar în curte se auzeau automobilele care circulau, întrerupând cu zgomotul motoarelor atmosfera funebră ce plutea peste locuinţa marelui bărbat de stat, ce încă mai rezista — el, omul tuturor rezistenţelor — chemării nemiloase a morţii.

Preotul Mihălcescu de la Biserica Amzei a fost chemat spre a împărtăşi pe bolnav. Brătianu primi împărtăşania cu deplină conştiinţă şi urmări cu ochii mari deschişi foarte atent rugăciunile preotului. Murea deci creştineşte, după datina ţării pe care o iubise atât de mult şi o slujise cu atâta folos şi cu atât strălucire.

De acum, se aştepta sfârşitul din minut în minut, ca să nu-şi dezmintă firea, Brătianu rezista însă peste prevederile medicilor şi peste aşteptările tuturor. Voi păstra pururea amintirea groaznică a acestor clipe. La un moment dat, s'a crezut că îşi dăduse ultima suflare şi Doamna Brătianu, împreună cu membrii familiei, au fost chemaţi la căpătâiul muribundului.

Parcă mai văd procesiunea, era patetică. Organismul lui Brătianu mai rezista însă şi abia dimineaţa, când se lumina de zi, îşi dădu sufletul, înconjurat de toţi ai lui.

Am prevenit de îndată pe Regenţi şi, la 7,30—8,30, eram cu toţi miniştrii la Palat. Cei trei Regenţi au venit şi am prestat jurământul. Vintilă Brătianu, care sub aparenţele sale închise şi aspre ascundea o fire de extremă sensibilitate şi un suflet de o rară nobleţe, făcea supraomeneşti sforţări ca să-şi stăpânească emoţia. Pe lângă durerea ce îl covârşea, îşi dădea seama de toată răspunderea ce apăsa de acum pe umerii lui. El jucase şi până atunci un mare rol în viaţa partidului şi al ţării, în unele direcţii ca în cele economice chiar un rol hotărîtor, dar avea o atât de mare încredere în simţul politic al fratelui său, încât de directivele mari ale vieţii publice nu se preocupase niciodată în chip deosebit, se mărginise doar să înainteze pe căile indicate de Ionel. De acum, aceste directive urma să le dea dânsul, şi conştiinţa lui atât de curată, atât de cinstită, era adânc tulburată.

Buzdugan a spus câteva cuvinte, deplângând dispariţia lui Brătianu, urându-ne să putem continua opera lui. De-altfel, câteşi-trei Regenţi erau sincer afectaţi de moartea sa şi conştienţi de golul astfel lăsat în viaţa ţării, precum şi de toate îngrijorătoarele ei repercursiuni. Vintilă a răspuns în scurte cuvinte, toată ceremonia ţinând abia câteva minute. Când am ieşit din Palat sunase abia 8 dimineaţa, era ceaţă, burniţa, străzile erau goale, măturătorii singuri îşi începuseră lucrul. Capitala nu bănuia încă moartea Primului Ministru şi constituirea unui nou guvern sub preşedinţia lui Vintilă Brătianu. Zic nu bănuia, fiindcă într'adevăr, lucru ciudat, în acel Bucureşti în care de obicei nici un secret nu poate fi păstrat, în care totul se află, totul se ştie şi chiar se inventează din senin, boala lui Brătianu fusese atât de fulgerătoare, încât marea majoritate a publicului abia îl credea suferind.

Miercuri, adică abia în ajunul morţii, se răspândise în cluburi şi în unele cercuri politice vestea gravităţii bolii, în restul Capitalei şi în ţară în general nu se bănuia încă nimic. Vestea a căzut deci ca un trăznet neaşteptat, a fost o stupoare generală şi o mâhnire reală. Neamul nostru poate să aibă multe cusururi, dar are netăgăduit două mari însuşiri: simţul politic, un simţ politic care poate fi în zile obişnuite tulburat de patimi, dar care a reacţionat întotdeauna luminos şi puternic în ceasurile grele ale vieţii noastre naţionale; şi, în al doilea rând, nu este rău sau, mai exact cum spunea bătrânul Corbescu „are gură rea, dar inimă bună", aşa încât oricare ar fi fost nedreptăţile luptelor din timpul vieţii, în faţa morţii se recunosc meritele şi serviciile unui om. Prin simţul său înnăscut, poporul nostru nu putea să nu-şi dea seama de ce reprezenta Brătianu în osatura politică a acestui stat şi, ca atare, el a avut imediat intuiţia golului ce moartea lui neaşteptată o pricinuia. O mare, o reală îngrijorare a stăpânit pe toţi,

acum şase luni Regele Ferdinand, azi Brătianu, prea multe şi grele lovituri ale soartei. Nici un om conştient nu-şi putea ascunde legitimele preocupări.

Prin bunătatea sa firească poporul nostru, care fusese adesea atât de nedrept cu Brătianu, uita repede toate resentimentele, toate atacurile lui, pentru a-şi reaminti numai că de cel dispărut erau legate înfăptuiri epocale, întregirea neamului şi temeliile democratice atât politice, cât şi economice ale României Mari. De pretutindeni i se aducea lui Brătianu omagiul ce i se cuvenea glorioasei sale opere, România ştia să arate acum cel puţin că nu cunoaşte ingratitudinea.

De asemenea, în străinătate, vestea neaşteptată a încetării din viaţă a marelui bărbat de stat român a produs o vie emoţiune. Comentariile presei au fost foarte elogioase, meritele lui, contestate de atâtea ori cât a trăit, erau acum recunoscute fără înconjur şi fără precupeţire. Se spunea astfel că nu numai România îl pierde pe cel mai de seamă dintre oamenii ei de stat, dar că însăşi Europa pierde pe unul din principalii ei bărbaţi politici.

Dacă este adevărat că a şti să mori este pentru un om de stat un merit tot atât de mare ca şi acela de a fi ştiut să trăieşti, atunci desigur că acest merit nu i-a lipsit lui Brătianu. A murit în plină apoteoză, plâns de o ţară şi regretat de o lume întreagă. Pe el, soarta l-a scutit de zilele de restrişte după cele de mărire. Pe el, soarta l-a scutit de supravieţuirile degradatoare sau provocatoare de nedreptăţi, de compătimiri. Pe el, soarta l-a scutit de melancolia apusurilor şi de tristeţea bătrâneţelor. Pe el, moartea l-a trăznit ca pe un stejar, în toată maturitatea însuşirilor, în toată plenitudinea puterilor sale.

M'am convins demult de logica ce există între viaţa şi moartea oamenilor. Sfârşitul lui Brătianu adeverea încă o dată această strânsă corelaţiune. Brătianu fusese parcă sortit unui mare destin. Se născuse la Florica în ziua de 20 August 1864, adică tocmai în ziua promulgării legii rurale, prin care desfiinţând claca, generaţia renaşterii române pregătise împroprietărirea ţărănimii Principatelor Dunărene. Crescuse alături de ilustrul său părinte în zilele din care trebuia să iasă neatârnarea ţării şi proclamarea regatului. Ajunsese de tânăr la cele mai înalte demnităţi prin numele ce-l purta, prin trăsătura de unire ce reprezenta între generaţia părintelui său şi generaţiunile noi. Însuşirile de care dădu repede dovadă îl împinseră de timpuriu la conducerea partidului naţional liberal şi la conducerea statului. Războiul mondial i-a dat putinţa să îndeplinească visul secular al neamului, iar în atmosfera victoriei a înfăptuit marile reforme democratice, votul obştesc şi exproprierea, proiectate de el încă înainte de război, printr'o superioară prevedere şi o profetică viziune a vremurilor ce aveau să vină. În sfârşit, prin guvernările post-belice, tot lui îi fusese dat să pună temeliile organizării şi consolidării României Întregite.

O asemenea viaţă, un asemenea destin trebuia să se încheie printr'o moarte ca preşedinte de Consiliu în atotputernicie şi în mijlocul conştiin-

ţei unui neam întreg de toată întinderea pierderii pe care o suferea. Un mai logic, un mai simbolic sfârşit nici nu se putea.

Ca să fiu drept, trebuie însă să spun că jalea pe care moartea lui Brătianu a pricinuit-o în diferitele straturi ale societăţii noastre a fost o jale mai mult de natură raţională, decât de natură sentimentală. Brătianu a fost respectat, dar nu a fost niciodată cu adevărat iubit. A fost respectat pentru că, oricare ar fi fost patimile adversarilor, sau obişnuita nepăsare a mulţimilor anonime, toţi îşi dădeau seama de puternica lui personalitate, de nepreţuitele, de istoricele servicii pe care le adusese ţării şi neamului său. Trăise însă prea departe de mulţime, avusese prea puţin contact direct cu opinia publică, iar o presă pe care el prea mult o dispreţuise îl prezentase cu totul sub altă înfăţişare decât cea adevărată.

Pe de altă parte, firea lui chibzuită, meditativă, autoritară, organic potrivnică gesturilor pline de avânt, nu era de natură să-l apropie de masele populare, veşnic seduse de temperamentele comunicative, de atitudinile teatrale, de slăbiciunile omeneşti, în care cei mulţi regăsesc oglindindu-se propriile lor scăderi, propriile lor îndoieli, propriile lor frământări sufleteşti. Brătianu a fost aşadar regretat mai mult cu judecata, decât cu inima.

Îndată după prestarea jurământului ne-am îngrijit să-i facem o înmormântare demnă de el, revenindu-mi iarăşi sarcina de a organiza şi această funebră ceremonie. În ziua de Joi, adică în ziua morţii, după o sumară autopsie care, fie zis în treacăt, nu a lămurit nimic, lăsându-i moartea tot înconjurată de un fel de mister*, corpul lui Brătianu a rămas acasă în camera şi patul în care îşi dăduse obştescul sfârşit, vegheat fiind zi şi noapte de rude şi de prieteni. Vineri dimineaţa, aşezat pe un afet de tun şi cu sicriul învelit în drapelul naţional, l-am dus la Ateneu, unde a fost expus până Duminică dimineaţă, când se orânduise înmormântarea. O enormă mulţime a defilat neîncetat în faţa sicriului descoperit. Brătianu, pe patul lui de moarte, nu era deloc desfigurat, părea că doarme, întrucât însă cu prilejul operaţiilor ce suferise în ultimele zile fusese ras, apărea o falcă energică şi voluntară pe care barba o ascunsese şi care îi schimba înfăţişarea obişnuită. De aceea Vasile, credinciosul său servitor, aşezase cutele drapelului şi florile în aşa chip încât schimbarea nu era vădită.

În jurul catafalcului, miniştrii şi prietenii politici, deputaţi şi senatori făceau cu schimbul de gardă, şi nu era un spectacol banal să vezi la un

* S'a pretins, faţă de virulenţa cu totul neobişnuită a infecţiei, că Brătianu fusese otrăvit, se bănuia că nişte Ruşi aflători la el în serviciu ar fi presărat pe pâinea ce i s'a dat o cultură de streptococi anume pregătită. Unii afirmau că atentatul era de natură sovietică, alţii mergeau până a învinui opoziţia naţional-ţărănistă. Nu a fost dovedit nimic şi nu vreau să las plutind asupra nimănui vreo bănuială. Virulenţa infecţiei a fost desigur suspectă, dar pe de altă parte nefuncţionarea rinichilor şi anghina lui Ludwig pot fi nişte explicaţii, fără a mai fi nevoie să se recurgă la alte ipoteze, care de-altfel se fac prea des şi prea uşor, când este vorba de oameni ce ocupă situaţii însemnate.

Fig. 17: Ion Duca la înmormântarea lui Ion I.C. Brătianu

moment dat nemişcaţi de-o parte pe Dr. Lupu şi de alta pe C. Argetoianu. Fără voie îmi reaminteam cu câtă violenţă acelaşi Lupu ataca activitatea lui Brătianu, cu câtă patimă îl denunţa opiniei publice ca duşman al poporului, ca reprezentantul cel mai autorizat al infamei oligarhii naţional-liberale. Trebuia de altfel să mărturisesc că întristarea lui Lupu era sinceră şi ne-a mişcat pe toţi, fie remuşcarea — nu trebuie uitat că Lupu îşi începuse cariera politică sub oblăduirea lui Brătianu — fie firea lui tipic românească în această privinţă, adică „gură rea, dar inimă bună" — fapt este că Dr. Lupu l-a plâns pe Ion I.C. Brătinau cu o adâncă şi neprefăcută emoţiune.

Cât despre Argetoianu, caleidoscopicele lui peregrinări politice în care o patologică sete de putere întunecase demult şi noţiunea statorniciei şi respectul convingerilor, îl aduseseră de curând pe meleagurile lui Brătianu pe care poate că fără de această moarte neprevăzută castelanul de la Breasta s'ar fi statornicit. Fatalitatea voia însă ca de acum împrejurările înseşi să conspire pentru a îndemna pe Argetoianu să-şi continuie evoluţiunile din lagăr în lagăr şi din credinţă în credinţă.

Totuşi, trebuie să recunosc că a doua zi după moarte, Argetoianu a avut un gest elegant: a venit — el care până atunci colabora numai cu noi — să se înscrie în partidul liberal, cum spunea „ca un simplu soldat". Păcat că eleganţele pe care atavismele sale le pot explica, nu pot rezista însă neastâmpărului care l-a condus pe acest om, de-altfel inteligent, cult şi nelipsit de capacitate, sub toate steagurile şi, rând pe rând, în slujba tuturor reacţiunilor, ca şi a tuturor demagogiilor.

Atitudinea mulţimii a fost interesantă, ea destăinuia minunat simţămintele de care am vorbit. În genere era mult mai reculeasă decât la moartea Regelui Ferdinand, unde vădit preocupările spectaculare covârşeau simţămintele de reală emoţiune şi, adesea chiar, regulile decenţei.

Programul înmormântării cuprindea un serviciu divin la Ateneu, transportarea sicriului la gară, de-acolo cu trenul la Florica şi aşezarea lui în capelă. Totul s'a făcut cu mare solemnitate, la serviciul divin asistând lumea oficială, în cap cu Regenţa şi toţi fruntaşii vieţii noastre publice, fără deosebire de partide. Totuşi Buzdugan spre uimirea mea a lipsit. Informându-mă, aghiotantul său mi-a spus că „suferea de reumatisme" şi că se temea să stea în rotonda de la Ateneu pardosită cu mozaic. Dacă am fi ştiut, am fi putut pune un covor în dreptul fotoliului său, scutind astfel pe un om care îi datora lui Brătianu atâtea şi, în primul rând, situaţia lui de Regent al Regatului, de o atitudine ce purta prea mult stigmatele ingratitudinii.

Mai târziu, urmărind evoluţiunile lui George Buzdugan, m'am întrebat adesea dacă în sufletul său nu-i purta lui Brătianu un resentiment mai adânc. Într'adevăr, Brătianu nu se putea obişnui să-l trateze ca pe un Regent, ci mai mult ca o făptură a lui. Îi atrăsesem în câteva rânduri atenţia

că Buzdugan își luase cu totul în serios rolul la care îl ridicase şi că ar trebui să-i menajeze susceptibilitatea. Oricum ar fi, Regentul putea alege însă un alt prilej pentru a-și exprima simțămintele înăbușite până în ajunul morții președintelui său de Consiliu. Era cel puțin o inelegantă inutilă.

Ce este drept, nu a fost singura din acea zi. Discursurile ce s'au rostit au prilejuit şi altele. Mi-am adus atunci aminte de o vorbă pe care Brătianu mi-o spusese înainte de război: „Să știți, când voi muri nu vreau nici armată, nici discursuri". Mi-a părut rău că nu am respectat-o, deşi aveam scuza că dânsul nerepetându-și această dorință în testament, putea fi socotită ca nefiind cu adevărat ultima lui voință. Am regretat totuși fiindcă aceste discursuri m'au mâhnit adânc, ele au fost prilejul unor întristătoare scene de meschinărie politică și omenească. Toate partidele au ținut să-și spună cuvântul, dar nici unul nu a avut eleganța să aducă marelui adversar dispărut omagiul cuvenit prin şeful său respectiv. Îmi aduceam aminte că la moartea lui Take Ionescu, Brătianu vorbise chiar el și nu trecuse decât puțină vreme de când controversa Banatului îi despărțise atât de pătimaș. Această mărinimie a fost se vede mai presus de sufletul D-lor Maniu, Iorga şi Averescu. Iuliu Maniu a însărcinat pe Vaida să vorbească, Iorga pe Tașcă și Generalul Averescu pe Generalul Coandă.

Dar nu numai atât, parcă a fost o întrecere între ei pentru a drămui meritele lui Brătianu. Binevoiau să recunoască faptul că a declarat războiul, dar printr'un fel de conspirație tacită se fereau să-i atribuie întregirea neamului, necum marile reforme democratice. Vaida părea a reduce rolul lui Brătianu în chestia națională la o scenă duioasă ce a avut loc între ei la Paris pe vremea conferinței de pace. Tașcă, probabil cenzurat de Iorga, a fost de o parcimonie care stârnea indignarea, mai ales în gura unui personaj ca el. Dar cel ce m'a jignit mai mult a fost Generalul Coandă, pe care Brătianu îl făcuse primul ministru al întoarcerii triumfale la București — și care, drept răsplată, trecuse de partea lui Averescu, văzând după război valul de popularitate ce stârnise și socotind, probabil, că steaua partidului liberal a apus definitiv. Acest om trebuia sau să tacă, sau, cel puțin acum, în fața acestui mormânt deschis, să aducă tributul cuvenit adevărului istoric și să exprime simțămintele de recunoștință ce le datora memoriei celui dispărut.

În sfârșit, vorbind în numele organizației noastre din Capitală, Jean Th. Florescu a încheiat seria cuvântărilor printr'un discurs declamatoriu, care a adus și o notă de ridicol în ceremonia de-altfel impunătoare și solemnă a acestor funeralii naționale. Hotărît, Brătianu avusese dreptate când spusese „fără discursuri!"

Firește, nici nedibăciile oratorice ale unora, nici micimile sufletești ale altora, nu vor putea să sporească sau să micșoreze opera și gloria lui Brătianu, acestea desfid judecata trecătoare a contemporanilor și a adversarilor meschini. Dar ele au introdus o notă de patimă măruntă în măreția apoteotică a acestui patetic sfârșit.

Fig. 18: Ion I.C. Brătianu

Pe străzile Capitalei, la gară, de-alungul liniei ferate până la Chitila, pretutindeni pe urmă până la Florica se adunase o mare mulţime. Nici la Regele Carol, nici la Regele Ferdinand nu văzusem mai multă aglomeraţie şi mai multă reculegere, preoţii în odăjdii aşteptau înconjuraţi de autorităţi şi de săteni trecerea trenului funebru prin diferitele gări.

La Florica sicriul a fost aşezat într'un car tras de boii aceia minunaţi pe care Brătianu îi creştea cu atâta dragoste şi de a căror rasă şi înfăţisare era atât de mândru. În după-amiaza de iarnă întunecoasă şi ceţoasă, convoiul, urmat de o mare mulţime de prieteni, de autorităţi şi de săteni, urca încet şi jalnic dealul până la capelă. Acolo, o ultimă şi scurtă rugăciune după datinile bisericii noastre şi corpul lui Brătianu a fost depus provizoriu în cripta laterală din dreapta, alături de locul unde este îngropată mama sa, D-na Pia Brătianu, rămânând ca în urmă să fie aşezat în cripta centrală într'un sarcofag identic cu acela al tatălui său şi alături de dânsul.

Regina cu fiicele ei şi cu Principele Nicolae ţinuse să asiste la punerea în mormânt a ilustrului colaborator al soţului ei, pe deplin conştientă de altfel de însemnătatea acestei dispariţii şi adânc afectată.

Mărturisesc că această parte a ceremoniei, deşi mai puţin impunătoare, a fost totuşi cea mai mişcătoare, Brătianu se ducea să doarmă somnul de veci după o viaţă atât de strălucită în istoria neamului său, pe acelaşi deal pe care cu 63 de ani înainte văzuse lumina zilei. Se născuse la Florica în vremurile României vasale, se odihneşte în pace tot la Florica, dar în vremurile României Întregite.

Ţărâna României visurilor noastre împlinite îi va fi desigur uşoară şi faptele lui îngăduie memoriei sale să aştepte în linişte verdictul istoriei nepărtinitoare.

Les morts exigent des vivants de rendre impérissable l'oeuvre de justice et de liberté pour laquelle ils se sont sacrifiés

Ion I. C. Brătianu

MOARTEA LUI VINTILĂ BRĂTIANU

Sănătatea lui Vintilă Brătianu lăsa mult de dorit, suferea de o hipertensiune arterială şi nu se îngrijea. Când i se atrăgea atenţia asupra nevoii de a se ocupa mai serios de sănătatea lui, răspundea sau cu formula că ştie că va muri subit de inimă şi că, la urma urmei, este cea mai frumoasă moarte, sau că în zilele grele ce le trăim, omul trebuie să-şi facă datoria până la capăt şi să moară „în tranşee". Zadarnic îi spunea fratele său Ionel: „Vintilă, prea te surmenezi, munceşte mai puţin, aşa îţi supui organismul la o tensiune la care este imposibil să reziste!" Nu voia să ţină seama de nici un sfat, de nici o rugăminte. Îşi continua cu o îndărătnică febrilitate viaţa de muncă, de muncă ce este drept foarte ordonată, dar de muncă incontinuă şi extrem de intensă. Nu cunoştea nici odihna, nici distracţiile.

Totuşi, până la moartea fratelui său Ionel, de bine de rău sănătatea lui a rezistat, acest sfârşit i-a dat însă o lovitură de pe urma căreia nu s'a mai ridicat. Îmi aduc aminte că printr'o supremă încordare fizică şi morală se străduise să-şi înăbuşească durerea şi să muncească zi şi noapte pentru a face faţă noilor răspunderi ce apăsau de acuma pe umerii lui. Şi reuşise mai presus de aşteptările noastre.

La Crăciun se dusese să se odihnească la Mihăeşti vreo zece zile, două săptămâni. Când s'a întors la Bucureşti, spre uimirea mea îndurerată m'am găsit în faţa altui om, era îmbătrânit cu zece ani, slăbit şi gârbovit. Mai ales privirea lui era schimbată, purta parcă stigmatele morţii. Nu m'am putut stăpâni să împărtăşesc câtorva intimi îngrijorarea mea şi de atunci semnele neîndoielnice ale înrăutăţirii sănătăţii lui s'au înmulţit neîncetat.

În toamna anului 1928, când ne-am retras de la putere, el însuşi vedea că forţele îl părăsesc, căci în mai multe rânduri mi-a spus: „Nu mai pot să lucrez, eu, care eram atât de activ, îmi dau seama că nu mai pot să fac nici cea mai mică sforţare". Şi citeam pe faţa lui cât suferea de pe urma acestei stări, cât îl chinuia sentimentul scăderii forţei sale de muncă. Dintr'o călătorie în Italia şi Sicilia s'a întors parcă ceva mai întremat, dar această îmbunătăţire a fost de scurtă durată şi continua să mi se plângă că nu poate lucra. Căutam să-l mângâi zicându'i: „Nu te speria, că te vei în-

drepta". Dar el îmi răspundea mereu: „Nu — nu, simt că este ceva mai adânc, nu mai pot lucra, pregătiţi-vă pentru a duce sarcina, eu văd limpede că nu voi mai putea fi în stare să o fac!"

Ducându-ne o dată pentru o întrunire la Cernăuţi, a leşinat pe când eram la masă în vagonul restaurant. Am rămas fireşte cu toţii adânc turburaţi, dar fiindcă mai avusese asemenea leşinuri şi în trecut, nu i-am dat o prea mare însemnătate. Din ce în ce mai des avea şi hemoragii nasale, tensiunea nu scădea cu toate curele şi dietele ce făcea, iar nervozitatea lui lua proporţii uneori vădit bolnăvicioase. Cele mai mici contrarietăţi — şi câte nu are un om politic şi un şef de partid — îl iritau peste măsură. Ca întotdeauna în asemenea cazuri cusururile lui obişnuite se accentuaseră peste măsură, adesea era greu să mai lucrezi cu el şi ne trebuia îndeosebi nouă, intimilor lui, o răbdare însufleţită de toată dragostea ce i-o purtam, pentru a evita conflicte penibile.

Întoarcerea Principelui Carol, pe care căutase să o evite, precum şi repercursiunile pe care le-a avut atât asupra vieţii interne a partidului, cât şi asupra situaţiei partidului în genere, nu au fost de natură să-i micşoreze frământările sufleteşti. În marele său patriotism, noua stare de lucruri nu putea decât să sporească grijile lui cu privire la viitorul ţării, la a cărei întregire şi consolidare contribuise atât de mult.

Pe de altă parte, de peste doi ani asista la o luptă înverşunată împotriva politicii lui economice. Guvernul naţional ţărănist căuta să distrugă tot ce se clădise românesc în ultimile decenii, formula „prin noi înşine" nu mai era combătută, era luată în derâdere. Până şi în rândurile noastre mulţi erau convinşi că politica economică a lui Vintilă Brătianu dăduse faliment. El simţea cum neîncrederea sau îndoiala pătrunsese până în preajma lui şi suferea de aceasta mult mai dureros decât de rana fizică. Conştiincios şi cinstit cum era, se întreba dacă nu cumva greşise şi cu cât se gândea, cu cât îşi rememora credinţele de o viaţă întreagă, cu atâta era mai puternic convins că avusese dreptate, că drumul cel bun, cel folositor interesului naţional fusese cel trasat şi urmat de el. Şi aşa fiind, nedreptatea ce se făcea cauzei pe care o reprezenta îl indigna, iar nedreptatea ce i se făcea lui, lui, cel ce pururea punea cauza ţării mai presus de propria sa persoană, îl îndurera.

Cu o melancolie, a cărei evocare mă emoţionează şi acuma, ne spunea: „Îmi vine să cânt ca Barbu Lăutarul:

„Eu mă duc, mă prăpădesc,
Ca un cântec bătrânesc"

sau încă: „Am impresia că vremea mea s'a dus şi că am ajuns un anacronism".

În zadar îi răspundeam: „Politica D-tale a fost cea bună, suflă acuma un vânt de rătăcire. Va trece, lumea se va întoarce la soluţiile D-tale. În amănunte, în modalităţi ai putut greşi, ca orice om, dar în liniile generale,

în concepţiile fundamentale nu ai greşit. De-altminteri „prin noi înşine“ nici nu a fost formula economică a D-tale, România o datorează tatălui D-tale şi generaţiei lui. D-ta nu ai făcut decât să o reiei şi să o dezvolţi. Întrucât mă priveşte, sunt sigur că în curând dreptatea, care ţi se refuză azi cu atâta patimă, ţi se va da cu prisosinţă până şi de adversarii D-tale cei mai înverşunaţi“.

El însă dădea neîncrezător din cap, având aerul să spună: „Când vor veni zilele acelea le veţi vedea voi, eu nu le voi mai apuca...“ şi repeta din nou versurile lui Barbu Lăutarul:

„Eu mă duc, mă prăpădesc,
Ca un cântec bătrânesc“.

Ieşeam de la el cu inima zdrobită, spectacolul acestui om care îşi presimţea sfârşitul şi se vedea atât de nedrept hulit din toate părţile şi totuşi atât de convins că îşi slujise ţara şi neamul potrivit adevăratelor şi permanentelor interese, avea ceva cu adevărat dramatic. Vintilă Brătianu, care prin austeritatea lui apăruse o viaţă întreagă rece şi puţin uman, se adeverea în sfârşit sub loviturile bolii, nedreptăţii şi restriştelor aşa cum era în realitate, un melancolic, un timid, un delicat, un sentimental, un suflet de o rară nobleţe şi profund omenesc.

Cu tot zbuciumul care îl chinuia mai presus de ce ne putem închipui, Vintilă Brătianu îşi concentra totuşi ultima energie spre a-şi putea face până la capăt datoria. La începutul toamnei luase parte la o mare întrunire organizată de Neamţu la Craiova, mai târziu ţinuse să participe şi la întrunirile de la Iaşi şi Cluj. La Iaşi, ţinuse să asiste ca o protestare împotriva atitudinii nepotului său, care îl mâhnise atât de mult, iar la Cluj se socotea întotdeauna dator să meargă ca să afirme deosebitul interes şi deosebita dragoste ce purta Ardealului. În sfârşit, la începutul lui Decembrie a venit şi la Constanţa, a fost ultima lui întrunire la care a luat cuvântul. Era obosit, dar hotărît să lupte pentru a asigura ţării sub noua domnie un regim constituţional şi continuarea operei de consolidare internă potrivit tradiţiunilor. Pe la mijlocul lui Decembrie, ceruse Regelui o audienţă, dar Suveranul întârziase să i-o acorde. Vintilă Brătianu a socotit că nu merita să fie tratat în acest chip şi, în consecinţă, s'a dus personal la Generalul Ilasievici să-i comunice că întrucât ceea ce voia să spună Majestăţii Sale avea un caracter urgent şi, prin urmare şi-a pierdut acum însemnătatea, preferă să renunţe la audienţa solicitată.

Vestea a produs în ţară o impresie adâncă, Vintilă Brătianu primind nenumărate dovezi de aprobare, chiar de la oameni străini de partid şi de politică. Cu toate că gestul său primise asentimentul opiniei publice, atitudinea generală a Regelui, zvonurile care circulau cu privire al cei din preajma Palatului, menţinerea la putere a naţional-ţărăniştilor, constituirea guvernului Mironescu, toate acestea creaseră o atmosferă foarte ostilă tânărului Suveran. Iar faptul că de la întoarcerea lui se observaseră atâtea ma-

nifestaţii de servilism, atât la oamenii politici, cât şi la diverse categorii sociale, sporise încă nemulţumirea obştească.

Demnitatea lui Vintilă Brătianu apăru, deci, ca o excepţie înviorătoare, ca un simbol al protestelor generale. Lumea spunea „bine că a mai rămas un om care ştie să poarte capul sus şi să reprezinte mândria vremurilor strălucite de odinioară pe aceste vremuri de compromisuri, de oportunism şi de slugărnicie". Mărturisesc că nici noi nu ne închipuiam că renunţarea la audienţă a lui Vintilă Brătianu va face atâta vâlvă.

Cu acest gest, viaţa politică a lui Vintilă Brătianu s'a încheiat.

Într'adevăr, de sărbătorile Crăciunului el hotărîse să se ducă la Mihăieşti. Doamna Brătianu cu Vintilică trebuiau să vină câteva zile în urma lui. Aşa fiind, el a plecat din Bucureşti Sâmbătă 19 Decembrie 1930 cu trenul de dimineaţă. M'am dus să-l văd în ajun şi să-i urez sărbători fericite. L-am găsit mai bine decât oricând, îmi aduc aminte că făcusem în mine însumi reflexia că de mult nu-l mai văzusem cu faţa atât de odihnită şi cu privirea atât de senină. Ca de obicei de altfel a fost cu mine foarte afectuos. În ajun, tocmai se întorsese fiul meu de la Washington, unde stătuse doi ani. Vintilă Brătianu îmi vorbi de el cu multă prietenie şi-şi exprimă dorinţa să-l vază. Totodată, îmi împărtăşi proiectele pe care le avea la moşie, făcea într'adevăr în această privinţă tot felul de planuri, fiindcă, neputându-se ocupa de averea lui în ultimii ani, afacerile îi erau foarte încurcate. Avea datorii de vreo zece milioane şi aceasta îl îngrijora de asemenea foarte mult, contribuind la starea lui generală de deprimare. De politică am vorbit puţin, lucruri fără însemnătate.

M'a condus până la poartă; nu bănuiam că va fi ultima mea întrevedere cu el, eu, care lucrasem aproape zilnic în strânsă şi atât de prietenească colaborare aproape un pătrar de veac.

A plecat deci Sâmbătă dimineaţa. Până la Piteşti a călătorit cu G. Tătărescu, cu care a avut o lungă şi interesantă convorbire privitor la situaţia politică, împărtăşindu-i grijile lui cu privire la noua domnie şi repetând în mai multe rânduri fraza: „Eu mă duc, nu mai am mult de trăit, voi însă, cei tineri, să aveţi grijă de ţară şi aduceţi-vă aminte cuvintele mele: vă aşteaptă vremuri grele şi fiţi la înălţimea lor!"

La Ploieşti îl aştepta Purcăreanu şi, mai voios ca în ultima vreme, a plecat la Sâmbureşti cu automobilul. Acolo a rămas toată ziua de Duminică, mergând pe moşie, inspectând gospodăria, verificând socotelile, necruţându-şi nici o clipă puterile.

Luni dimineaţa a pornit tot cu automobilul spre Mihăieşti. S'a oprit câteva momente la Drăgăşani, unde a întâlnit întâmplător câţiva prieteni politici care au venit să-l salute. A vorbit cu ei, glumind chiar, de aceea nu i-a părut nici unuia indispus sau mai obosit ca de obicei, iar pe urmă şi-a urmat calea de-a lungul Oltului pe şoseaua naţională până la Mihăieşti.

După dejun se odihni puţin, apoi a coborît în vale la grajduri, unde s'a

supărat constatând că prin neglijența îngrijitorului se încubase o epidemie printre vite și că instrucțiunile pe care le dăduse nu fuseseră executate. Pe când era acolo iritat și vădit congestionat, a sosit Dl. Vangler, un Elvețian aflat demult în serviciul societății Govora-Călimănești, cu care era în raporturi prietenești. Acesta venise să se înțeleagă cu el în privința unei vânători ce voia să organizeze pentru Vintilică, dar văzându-l în această stare a căutat să-l liniștească și să-l scoată din grajd. Vintilă Brătianu stăruia totuși să rămână acolo fiindcă aștepta dintr'un moment într'altul pe veterinar. Pe când vorbea cu el, Vangler observă deodată că se clatină, că un picior nu-l mai susținea și că avea o dificultate de elocuțiune. Imediat Vangler stărui să-l poarte împreună cu servitorii până sus în casă, dar dânsul refuză cu îndărătnicie orice sprijin și se încăpățânează să urce coasta singur, nesusținut. În fața neînduplecatei lui voințe cei din jur au fost siliți să cedeze, iar Vintilă Brătianu a pornit la deal. Printr'o sforțare supraomenească, în care se afirma întreaga lui voință de a nu se lăsa doborît de moartea ce-și întinsese asupra lui ghiarele ei necruțătoate, se târî aproape până sus. Urcarea aceasta a fost simbolică și totdeodată dramatică. Simbolică, fiindcă îi exprima mai mult decât orice voința îndărătnică atât de caracteristică. Dramatică, fiindcă din clipă în clipă puterile îi cedau și începea să-și dea seama că din această luptă disperată — ultima lui luptă — în care, potrivit firii lui nu voia să cedeze, va fi totuși învins. Toată viața, toată natura sărmanului Vintilă Brătianu erau cuprinse, erau sintetizate în acest spectacol uimitor.

La vreo 50-60 de metri de casă, la răscrucea dintre drumul cel mare și o potecă transversală, puterile îl părăsiră, căzu lângă un pom și își pierdu cunoștința. A fost desigur un al doilea atac de congestie cerebrală, de astă dată violent și fatal; fu dus pe brațe acasă și culcat în salon pe o lungă canapea ce se afla de-a lungul zidului unde i s'au dat primele îngrijiri. Bolnavul nu-și redobândi însă cunoștința.

În timpul acesta, Vangler se precipitase cu automobilul la Râmnicu Vâlcea ca să aducă un medic. Doctorul Florentin însă nu a mai putut face nimic, cazul era disperat. Niculescu mi-a telefonat pe la opt seara știrea la București, iar familia a fost vestită în același moment. Din nenorocire, Dinu Brătianu plecase cu două zile înainte la Paris, de aceea nu erau la București decât surorile lui Vintilă. D-na Brătianu cu Vintilică, D-na Sabina Cantacuzino și cu Dr. Danielopol porniră în grabă la Mihăiești cu automobilele, deși, după informațiile obținute la telefon, era de așteptat că orice intervenții medicale vor fi zadarnice.

Pe la trei noaptea au sosit la Mihăiești, între timp însă Vintilă Brătianu își dăduse obștescul sfârșit. Într'adevăr, pe la zece seara a avut un nou atac și peste câteva minute a murit fără a mai fi vorbit, fără a mai fi dat dovadă că suferea sau că-și dădea seama de ceea ce se petrece în jurul lui. Când a expirat, erau în jurul lui numai străini, oameni de casă și persoane venite de la Râmnicu Vâlcea.

Fig. 19: Vintilă I.C. Brătianu

Marţi dimineaţa, când lumea a deschis ziarele şi a citit vestea acestei morţi subite şi atât de patetice a fost o uimire şi o întristare generală. Printr'o adevărată magie, Vintilă Brătianu, până în ajun omul cel mai impopular, a devenit dintr'odată nu numai o mare figură naţională, dar o figură iubită, populară, plânsă cu sinceră şi obştească durere. Oricât ar părea lucrul de curios, moartea sa a stârnit mai multe regrete şi o emoţiune mai reală decât a lui Ionel Brătianu, care fusese regretată, ca să zic aşa, prin raţionament, pe când aceea a fratelui său a fost deplânsă din adâncul inimii, cu o unanimitate pe care nu am văzut-o la moartea nici unuia din oamenii noştri politici. Persoane, care viaţa întreagă combătuseră pe Vintilă fără cruţare, aveau acum lacrimile în ochi. Netăgăduitele sale calităţi atât de statornic contestate totuşi — caracterul, sinceritatea convingerilor, integritatea, minunata lui dezinteresare, patriotismul său — erau acum recunoscute şi ditirambic slăvite.

Mă întrebam mereu de ce atâta nedreptate ieri încă, fiindcă era în viaţă, numai critici, numai hulă, iar azi, fiindcă îşi dăduse sufletul, numai laudă, numai recunoştinţă pentru serviciile aduse ţării şi pentru curatele intenţii ce-l călăuziseră de-a lungul întregii sale vieţi. Şi totuşi, aşa era, oricât ar fi părut de straniu, de neaşteptat. Era aşa în rândurile partidului în care de luni de zile întâmpinam greutăţi ca să înăbuş mişcările de nemulţumire şi chiar veleităţile de răsturnare a lui. Era aşa în lagărul adversarilor politici la care vedeai că manifestaţiunile de doliu nu pornesc din preocupări de convenienţă, ci dintr'o sinceră zguduire sufletească. Era aşa în cercurile largi ale opiniei publice în care Vintilă Brătianu apărea deodată un om popular. Era aşa în toate straturile sociale de sus până jos, de la pătimaşi până la nepăsători, de la cei ce s'au ciocnit cu el, la cei ce au colaborat de aproape cu el, de la cei ce l-au cunoscut în intimitate, până la cei ce nu l-au cunoscut decât sub imaginea deformată a ziarelor ostile şi a adversarilor pătimaşi.

Mărturisesc că a fost pentru mine o revelaţiune şi o surprindere. Nimeni din noi nu-şi dădea până în acea clipă seama de ceea ce reprezenta în realitate Vintilă Brătianu în sufletul, în conştiinţa poporului român.

Intrucât guvernul se grăbea să treacă mai multe legi înainte de vacanţa de Crăciun, aveam tocmai în acele zile şedinţe şi dimineaţa. La orele 10 când am sosit la Cameră mi-am dat îndată seama că efectul morţii lui Ionel Brătianu nu fusese nimic pe lângă impresia produsă de moartea lui Vintilă Brătianu. Imediat după deschiderea şedinţei, preşedintele, guvernul, toţi şefii şi reprezentanţii de partide au slăvit în cuvântări mişcătoare dispariţia sa. În lunga mea carieră parlamentară am asistat la multe şedinţe de funebră comemorare, la nici una, hotărît la nici una, nu mi-a fost dat să văd însă ceea ce am văzut în acea dimineaţă. Deputaţi naţional-ţărănişti care, cu o săptămână înainte nu puteau auzi rostindu-se numele lui fără să sară în sus, oameni cu care eu şi prietenii mei, cei ce conduceam

lupta parlamentară eram siliţi să schimbăm cuvinte neplăcute spre a ne apăra şeful absent — căci Vintilă Brătianu nu mai venea decât rar la Cameră — aceiaşi deputaţi, aceiaşi oameni ascultau acum cu figura zguduită de emoţie cuvintele atât de elogioase rostite de oratori, de la tribună. Nu voi uita niciodată uimirea mea când, privind în juru-mi, am văzut între alţii plângând pe deputatul Răuţ de la Dorohoi, care se distinsese tocmai ani de-a rândul prin violenţa atacurilor sale împotriva lui Vintilă Brătianu. După şedinţă nu m-am putut stăpâni să nu-i arăt mirarea mea. Mi-a răspuns: „L-am atacat şi acuma o regret, dar l-am respectat întotdeauna, cum am respectat puţini oameni în lumea aceasta".

Da, Vintilă Brătianu a putut să nu fie iubit, dar a fost pururea respectat, acest respect, acest adânc şi unanim respect explică mişcătoarea manifestaţiune de doliu pe care moartea lui o stârnise de la un capăt al ţării la celălalt. Dar nu aceasta ar fi fost singura explicaţie. Am căutat adesea să tălmăcesc rostul impresiei atât de adânci provocată de acest sfârşit, căci a fost într'adevăr un curios fenomen de psihologie naţională. Cred că explicaţia stă într'o serie de motive deopotrivă subtile şi complexe.

În primul rând, un simţământ de remuşcare, incontestabil că în faţa acestei morţi neaşteptate pentru publicul cel mare, a acestei morţi atât de mişcătoare, lumea şi-a dat seama că fusese prea aspră, prea nedreaptă cu dânsul, că acest om care a fost un mare caracter şi un mare patriot nu merita să fie urmărit cu atâta ură. În vremurile în care atâţia ambiţioşi vulgari, atâţia oameni interesaţi, atâtea personaje lipsite de credinţe adevărate şi de intenţii curate ocupă situaţii precumpănitoare şi se bucură de aclamaţiile trecătoare ale mulţimii, era nedrept, profund nedrept ca toată hula să se fi îndreptat împotriva unui om a cărui singură vină este de a fi stat o viaţă întreagă cu o abnegaţiune de ascet în slujba ţării şi a convingerilor sale. Şi astfel pe cale de reacţiune, sub lovitura morţii, conştiinţa nedreptăţilor, a prelungitelor nedreptăţi săvârşite s'a prefăcut într'o surprinzătoare, dar de fapt logică mişcare de neprecupeţită recunoaştere a meritelor sale.

Dar nu a fost numai remuşcarea, a fost un omagiu adus unui caracter într'o epocă în care opinia publică era tocmai scârbită de spectacolul lipsei de caractere pe care îl oferea atât lumea noastră politică, precum şi societatea noastră în genere. Noua domnie dăduse loc la un aşa-zis mezat de conştiinţe, la atâta încovoiere la atâtea tranzacţii morale, încât în setea ei după caractere, privirile se îndreptaseră asupra lui Vintilă Brătianu ca asupra ultimei speranţe şi a singurei excepţii. Şi iată că acuma soarta răpea din mijlocul nostru şi această supremă întrupare a virtuţilor la care aspiram cu atâta însufleţire.

Mai era însă în această psihoză şi un protest la adresa Regelui. Opinia publică era în acel moment stăpânită de două sentimente: unul de nemulţumire împotriva pornirilor noului Suveran, iar al doilea, de indignare

împotriva factorilor politici care nu aveau tăria de a-i opune o rezistenţă deopotrivă cerută de interesele ţării, ca şi de înseşi interesele dinastiei. Vintilă Brătianu, mai ales de când cu refuzul audienţei, apăruse în ochii mulţimii ca singurul om care a avut îndrăzneala civică de a sta dârz şi drept în faţa noului Rege. Opinia publică era deci adânc îndurerată de faptul că moartea secerase tocmai acum pe omul în care îşi pusese nădejdile, omul care reprezenta sentimentul ei cel mai intim.

În sfârşit, ţara avea conştiinţă, instinctul puternic că intrăm într'o epocă grea, că opera consolidării României Întregite suferă o oprire în evoluţia ei şi trece printr'o criză. Mai mult decât oricând era nevoie de cei care reprezentau stâlpii puternici şi de nădejde ai edificiului nostru politic. Or, soarta parcă se năpustise cu toată urgia asupra lor, în trei ani ea ne răpise rând pe rând pe Regele Întregitor de neam, pe principalul său sfetnic şi acuma pe Vintilă Brătianu care personifica prin numele, ca şi prin trecutul lui, mai mult decât oricare altul tradiţiile vremurilor de mărire şi de slavă. În opinia publică era, aşadar, în chip firesc o îngrijorare şi o revoltă care se prefăceau în acele sincere manifestaţiuni de regret pentru sfârşitul neaşteptat al lui Vintilă Brătianu.

Guvernul a hotărît să i se facă funeralii naţionale, ceea ce D-na Brătianu primi, cu condiţia însă ca ea să suporte cheltuielile. Exprima astfel simţămintele soţului ei care, în grija sa pentru banul public, nu ar fi consimţit niciodată ca înmormântarea lui să fie o sarcină oricât de mică pentru visteria atât de împovărată a ţării. Miercuri dimineaţă, după ce în ajun luasem toate măsurile pentru demna comemorare a celui dispărut, m'am dus la Mihăieşti. Am sosit dimineaţa, ningea încet şi totul era acoperit de zăpadă. Este inutil să insist asupra emoţiei ce mă stăpânea fiindcă, pe lângă că lucrasem o viaţă întreagă zi de zi alături de dânsul, îi păstram o reală afecţiune şi un nesfârşit respect. Ştiam că putea greşi, de câte ori nu fusesem în dezacord cu el, dar ştiam că tot ce făcea pornea dintr'o puritate de gânduri şi de intenţii cu adevărat apostolice.

Când am sosit, în casa goală şi tăcută se sfârşea tocmai îmbălsămarea corpului. După o oră, rămăşiţele lui au fost aşezate în sicriu şi acoperite cu un drapel tricolor. Am intrat ca să mă înclin în faţa lor, părea că dormea senin şi cu conştiinţa împăcată. M'au podidit lacrimile şi am ieşit. Întrucât îşi exprimase dorinţa să nu i se aducă nici flori, nici coroane,totul avea o înfăţişare de austeritate, care accentua parcă majestatea morţii.

Înmormântarea trebuind să aibă loc la Florica, în consecinţă, din ajun, corpul a fost transportat de la halta Govora cu un tren special. Nu l-am întovărăşit deoarece a fost necesar să stau în Bucureşti să mă ocup de ultimele dispoziţii şi totodată să-l aştept şi pe Dinu Brătianu, care se întorcea de la Paris. Acest transport a dat loc la scene foarte mişcătoare. Întâi, plecarea de la Mihăieşti a fost impresionantă, mi-au povestit-o prietenii de la Râmnicu Vâlcea: Când s'a pus în mişcare convoiul era încă întuneric,

tot satul cu lumânările aprinse venise să-l întovărăşească până la haltă. Cortegiul a scoborît încet dealul casei, prin aleea de nuci plantată de Vintilă Brătianu, îndreptându-se în cântecele preoţilor, în mijlocul reculegerii generale şi la lumina făcliilor către drumul de fier.

Iarăşi fapt curios, ţăranii de la Mihăieşti faţă de care el fusese atât de bun, se arătaseră cât a trăit plini de ingratitudine. Votau mereu mai mult cu adversarii lui politici, decât cu partidul al cărui suflet şi şef era. Acum însă îl plângeau cu lacrimi adevărate slăvindu-i faţă de toţi bunătatea şi părinteasca oblăduire. Să fi fost iarăşi remuşcare? Până şi fostul lui administrator care, după ce abuzase ani de zile de indulgenţa lui, îl părăsise cu câteva luni înainte lăsându-i toată gospodăria încurcată şi toată averea îndatorată, până şi acesta se aruncase înaintea sicriului deschis şi, plângând cu hohote, îi cerea iertare stăpânului faţă de care fusese necredincios.

În gările de pe parcurs multă lume, slujbe, discursuri şi oameni care plângeau. Noaptea, corpul a stat expus în capelă, iar dimineaţa au avut loc funerariile. Toate oficialităţile, discursuri şi emoţiune generală. Sicriul fusese aşezat la uşa criptei, iar oratorii — printre care a trebuit să fiu şi eu — au vorbit de sus, din pridvorul capelei. Adversarii — Mihai Popovici îndeosebi — au recunoscut tot ce până în ajun tăgăduiseră.

Un minunat soare a dat strălucire întregii ceremonii şi, după ultimele rugăciuni ale preoţilor, mulţimea s'a împrăştiat, iar zidarii au pecetluit sicriul tot în cripta din dreapta, unde cu trei ani înainte fusese aşezat corpul lui Ionel Brătianu. Acolo, în faţa mormântului mamei sale, Vintilă Brătianu îşi doarme somnul de veci. Fratele său va odihni în curând în cripta centrală într'un sicriu monumental, alături de tatăl lor Ion Brătianu.

Şi în mormânt Vintilă va sta modest în colţul său, fără să eclipseze gloria unui tată pentru care a avut o veneraţiune nemărginită şi a unui frate pentru care nu a avut decât o singură grijă: aceea de a-l sluji cu o dragoste neţărmurită şi cu o desăvârşită uitare de sine. Şi astfel, mormântul său va fi pururea ca un simbol al frumoaselor legături de familie, al exemplarelor raporturi dintre fraţi, ca încă o mărturie a vieţii sale de muncă dezinteresată, de neobişnuit devotament şi de monahală modestie.

Nu ştiu ce epitaf va orândui familia să i se înscrie pe piatra funerară. Ştiu însă care va fi epitaful posterităţii — respect faţă de un mare caracter, recunoştinţă faţă de un om care nu a trăit decât pentru ţară şi pentru credinţele lui.

ION G. DUCA

Ion G. Duca *s'a născut la București în anul 1879, fiul lui Gheorghe I. Duca și a lui Lucie Ghika, tatăl său fiind ctitorul Școalei de Poduri și Șosele, precum și Director General al Căilor Ferate Române; bunicul său a fost Ministru de Război în anii 1868-1869, adică la începutul domniei Principelui Carol.*

Urmând cursurile liceului Sfântul Sava, și-a trecut apoi doctoratul în Drept și Științe Politice la Sorbona, susținând-și în 1902 teza, al cărei titlu era „Societățile Cooperative în România".

Revenit în Țară, Ion Duca a intrat în magistratură, fiind curând repartizat judecător la Horez, dată la care a început legătura lui de o viață întreagă cu Județul Vâlcea.

Paralel și-a început activitatea politică în partidul liberal, sub oblăduirea lui Ion I.C. Brătianu, vechi prieten al tatălui său.

Intrat în parlament ca deputat de Vâlcea în 1907, și-a ținut primul discurs cu prilejul discuțiilor privitoare la problema tocmelilor agricole, Take Ionescu și cu Petre Carp fiind printre politicienii zilei cari l-au încurajat cel mai mult cu acest prilej.

În același timp Ion Duca a fost numit Director al Băncilor Populare, când a dovedit odată mai mult că atât dezvoltarea socială, cât și cea economică a Țării nu putea fi așezată pe o bază trainică decât prin organizarea temeinică a țărănimii.

Intrat ca Ministru al Educației și Cultelor în guvernul liberal din 1914, prezidat de Ion Brătianu, a fost printre membrii cei mai activi ai cabinetului care să lupte pentru intrarea României în război alături de Aliați.

La sfârșitul războiului a fost însărcinat cu expunerea de motive a decretelor legi ce trebuiau să orânduiască raporturile între Ardeal și Vechiul Regat până la alegerile pentru constituantă; apoi, Ministru de Domenii fiind, a avut sarcina să execute reforma agrară, punându'și astfel iscălitura pe cele trei decrete din Vechiul Regat, precum și pe acelea ale reformelor din Transilvania și Bucovina.

Din 1922 până în 1926 a fost Ministru de Externe, principalele sale activităţi fiind în cadrul Ligii Naţiunilor, cât şi la variatele întruniri ale Micii Înţelegeri, cu care prilejuri a fost unul dintre cei mai aprigi susţinători ai principiilor democratice în viaţa internaţională, cât şi al integrităţii tratatelor de pace.

Ministru de Interne în ultimul guvern al Regelui Ferdinand din 1927 până în 1928, a rămas în opoziţie la înapoierea lui Carol II, până când noul Suveran a adus la putere partidul liberal, al cărui şef Ion Duca devenise în 1930, la moartea lui Vintilă Brătianu.

În Noiembrie 1933, Ion G. Duca a devenit Prim Ministru al Ţării Româneşti, până la uciderea lui câteva săptămâni mai târziu, pentru că încercase în zadar să apere şi să lupte pentru principiile democratice pe care le urmărise cu atâta îndărătnicie din tinereţe.

Fig. 20: Ion G. Duca

Bibliografie

Parte din lucrările lui I. G. Duca aflate la Biblioteca Academiei

— 10 Mai. *Conferinţă rostită în cercul român din Paris la 8 Mai 1898, Bucureşti, 1902.*

Le societes coopératives en Roumanie;*Paris, 1902.*

Mişcarea băncilor populare în România. *Comunicarea făcută la Congresul internaţional al cooperaţiunei din Budapesta, Bucureşti 1904.*

Curs complet de Istoria diplomatică a Europei. *Predat şi verificat de dl. profesor I. G. Duca. Redactat de G. Nicolescu, Bucureşti, 1905.*

Discursul *relativ la legea pentru învoieli agricole rostit la şedinţa Adunării Deputaţilor de la 12 Decembrie 1907. Bucureşti, 1908.*

Le mouvement coopératiste en Roumanie. *Bucarest, 1910.*

Discursul *rostit în şedinţa Camerei de la 9 Decembrie, Bucureşti, 1911.*

Politica noastră externă, *Bucureşti, 1913.*

Ion C. Brătianu şi chestia agrară. *Bucureşti, 1921.*

Doctrina liberală. *Conferinţă, 15 Februarie 1923.*

Note zilnice radactate de ministrul de afaceri străine al României în calitatea sa de delegat al guvernului român la Conferinţa de Pace de la Lausanne din Noiembrie 1923 - care a avut ca scop lichidarea războiului turco-grec din Anatolia. 157 p. + scrisoarea originală trimisă de I. G. Duca lui Ionel Brătianu.

Chestiunea graniţii Banatului. *Expozeu făcut în şedinţa Adunării Deputaţilor din 27 Decembrie 1923, Bucureşti, 1924.*

La Politique Extérieure de la Roumanie. Les efforts de la Roumanie pour la consolidation de la paix mondiale, *Bucarest, 1924.*

Budişteanu R. Societatea Naţiunilor şi principiul suveranităţii statelor. *Prefaţă de I. G. Duca, Bucureşti, 1929.*

Tineretul liberal — *Dare de seamă, 7 Decembrie, 1930.*

Un grand ami de la cause roumanie, *Bucarest, 1930. (Saint Aulaire).*

Congresul General al Paridului Naţional Liberal. *Discurs-program, 22 Februarie 1931.*

Ion C. Brătianu. *Bucureşti, 1932.*

Portrete şi amintiri, *Bucureşti, 1932, (ed. I, II, III, IV).*

Partidul naţional liberal şi situaţiunea ţării, *Bucureşti, 1932.*

Amintiri *(Conferinţă) Bucureşti, 1933.*

Raporturile unui ministru tânăr cu Regele Carol I, *Bucureşti, 1933, ed. I şi II.*

Const. I. C. Brătianu. În memoria lui Dimitrie A. Sturdza. *Bucureşti 1933.*

IMAGINI

DIN VIAŢA POLITICĂ A LUI

ION G. DUCA

Fig. 21: Ion Duca cu Regina Maria şi Ion Brătianu cu prilejul vizitei oficiale a Suveranilor în Polonia

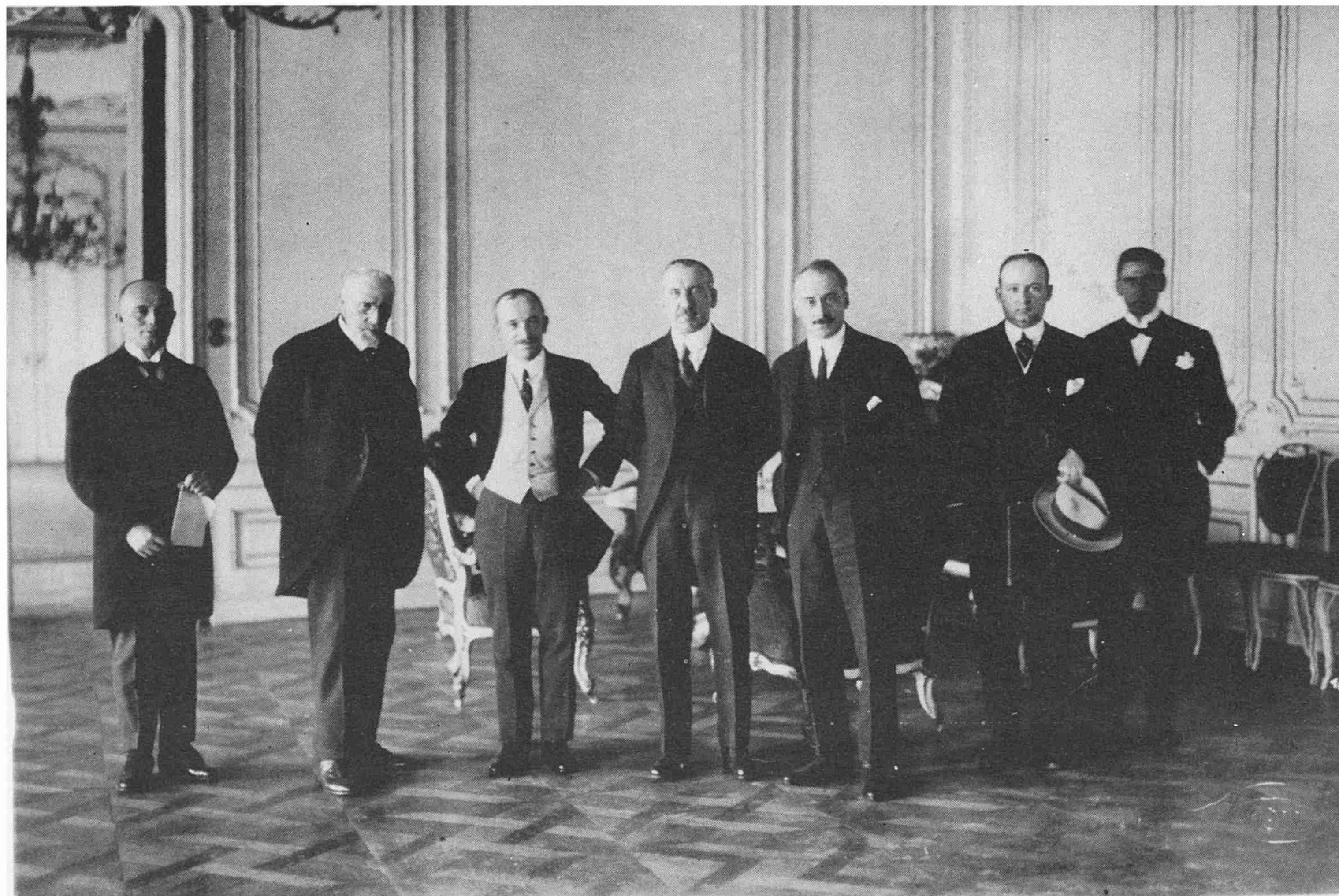

Fig.22: Întrunirea Micii Antante la Praga — Beneş, Nincici, Duca

Fig.23: Ion Duca cu Raymond Poincare la Paris, cu prilejul vizitei oficiale a Suveranilor în Franţa

Fig.24: Întrunirea Micii Antante în 1925, în casa lui Ion Brătianu, la Florica

Fig.25: Ion Duca cu Ion Brătianu cu prilejul vizitei Cancelarului Austriei, Seipel, la București

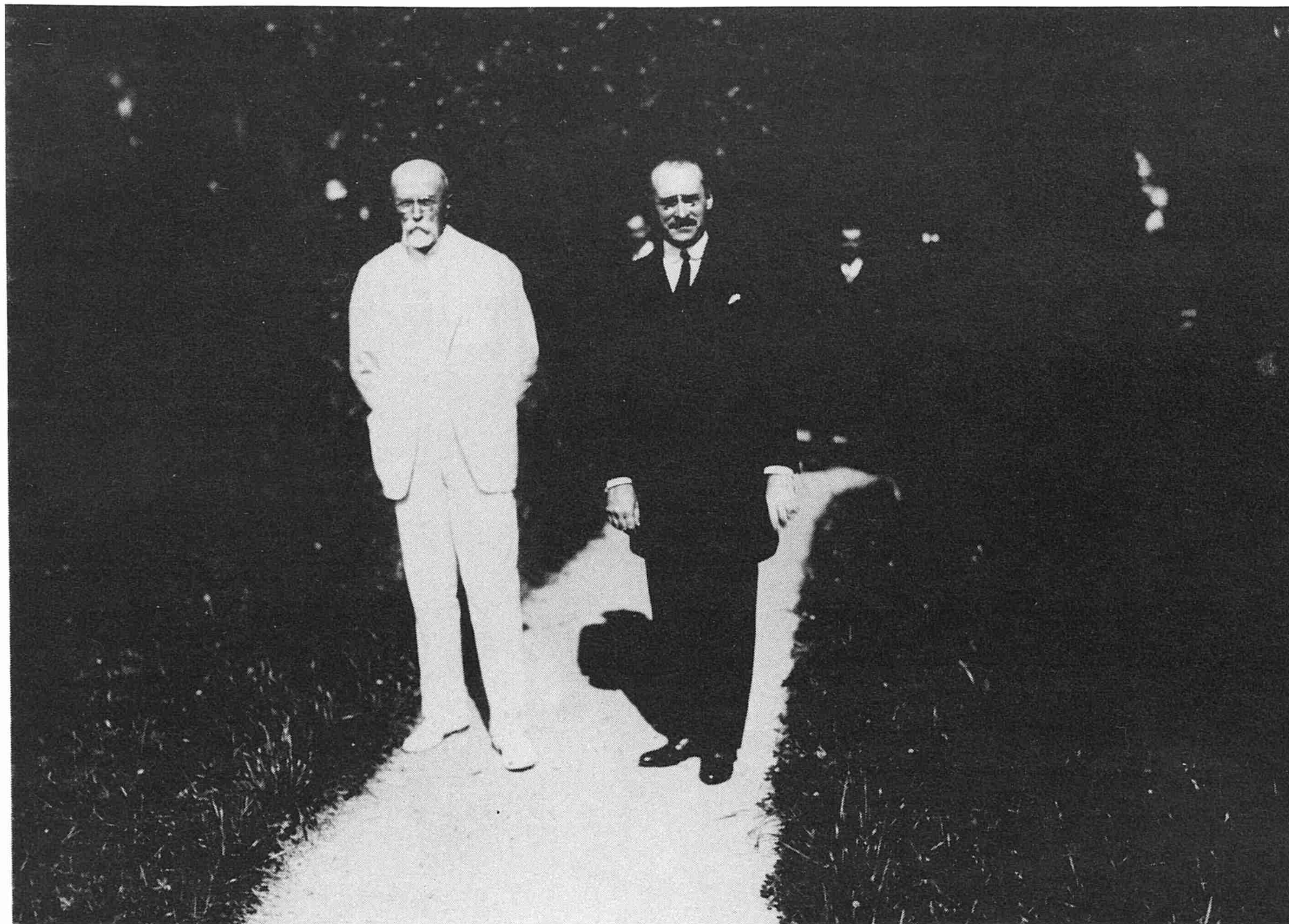

Fig. 26: Ion Duca cu Preşedintele Masaryk, 1923

Fig. 27: Ion Duca cu Constantin Diamandy la Conferința din Lausanne, 1923

Fig. 28: Ion Duca cu Suveranii României la vizita lor oficială în Elveția, 1924

Fig. 29: Ion Duca în trăsura regală cu Suveranii României şi Belgiei,1924

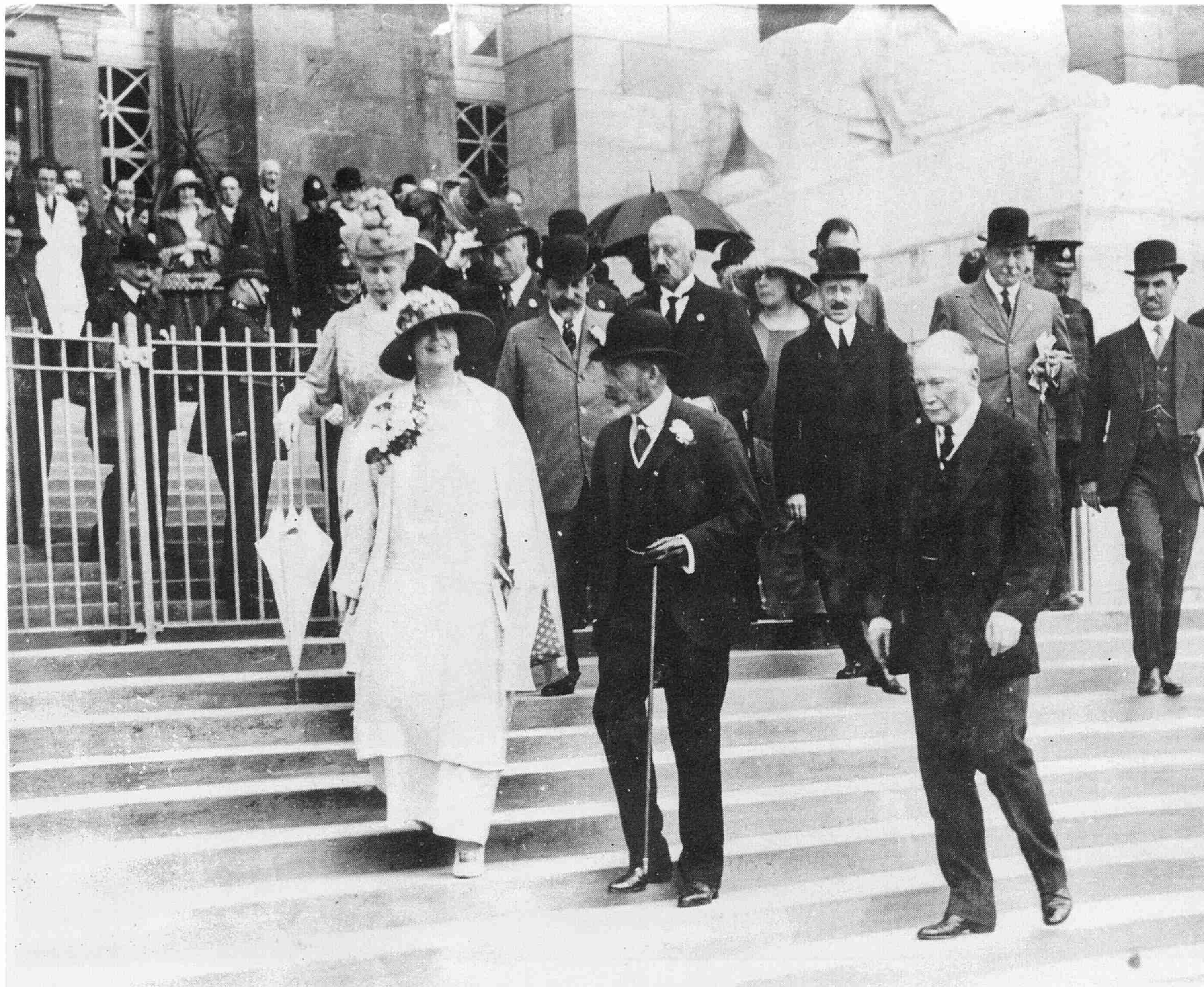

Fig. 30: Ion Duca cu Suveranii României şi Angliei cu prilejul vizitei oficiale la Londra în 1924

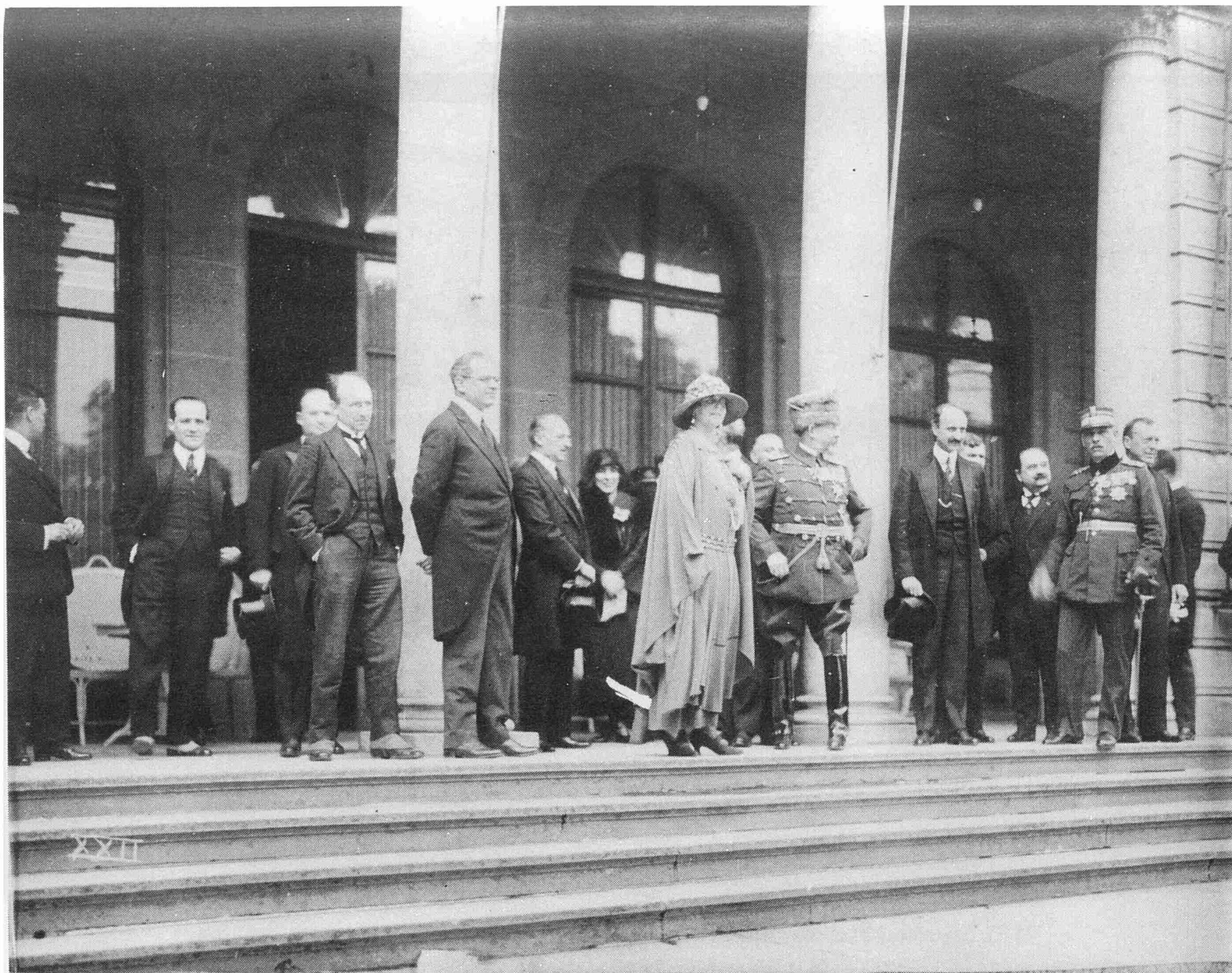

Fig. 31: Ion Duca cu Regele Ferdinand și Regina Maria cu prilejul vizitei lor oficiale la Liga Națiunilor în 1924

Fig. 32: Principele Carol cu Ion Duca cu prilejul vizitei sale la Măldăreşti, 1925

Fig. 33:Ion Duca cu Regina Maria la Mănăstirea Horez, 1926

Fig. 34: Ion Duca ieşind de la Palat după o audienţă cu Carol al II-lea

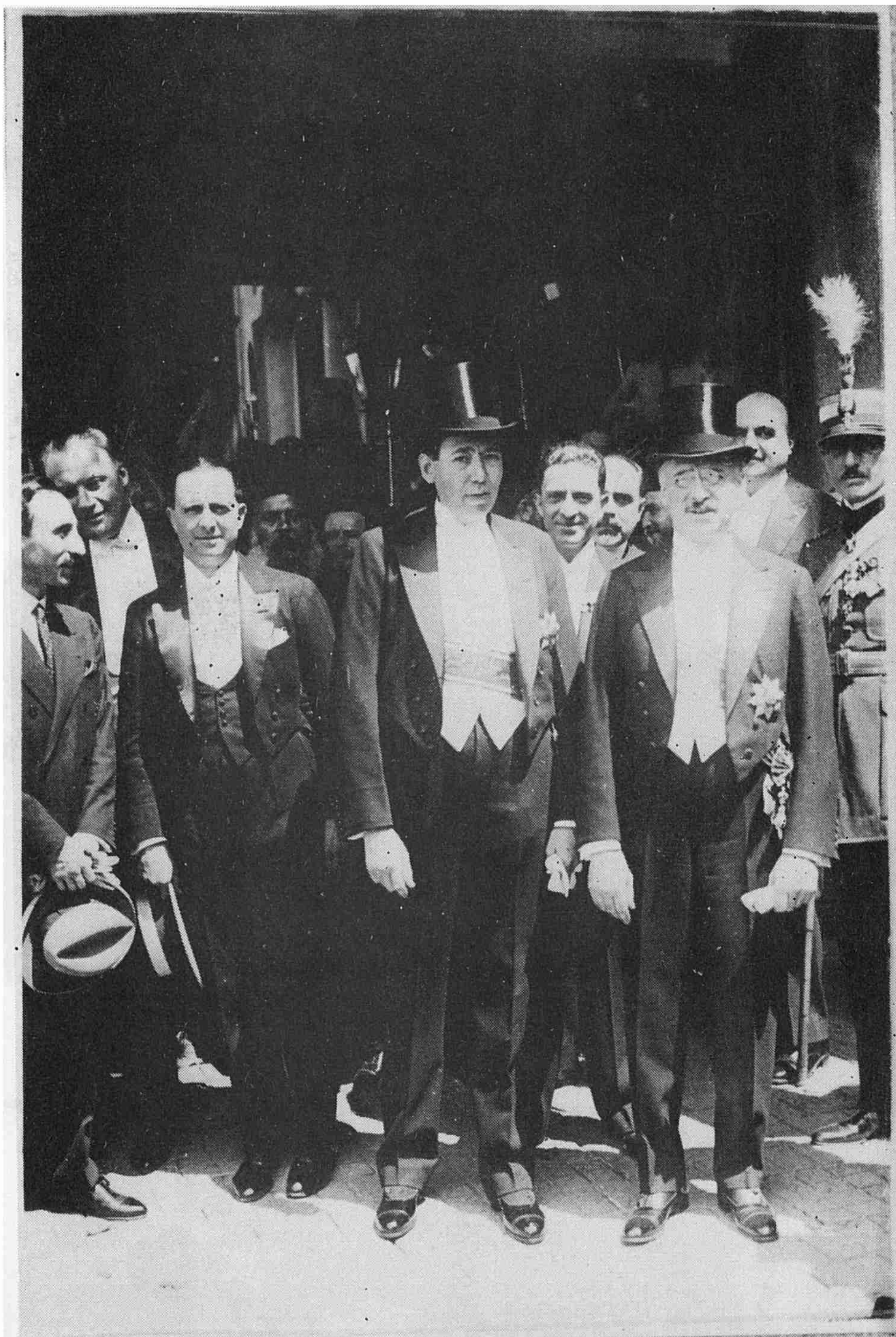

Fig. 35: Ion Duca şi Nicolae Titulescu în faţa Parlamentului în 1927

Fig. 36: Guvernul Liberal prezidat de Ion Duca, Noiembrie 1933

Fig. 37: Ion Duca asistând la o ceremonie cu Regele Carol al II-lea şi Principele Moştenitor

Fig. 38: Funeraliile lui I.G. Duca la Bucureşti

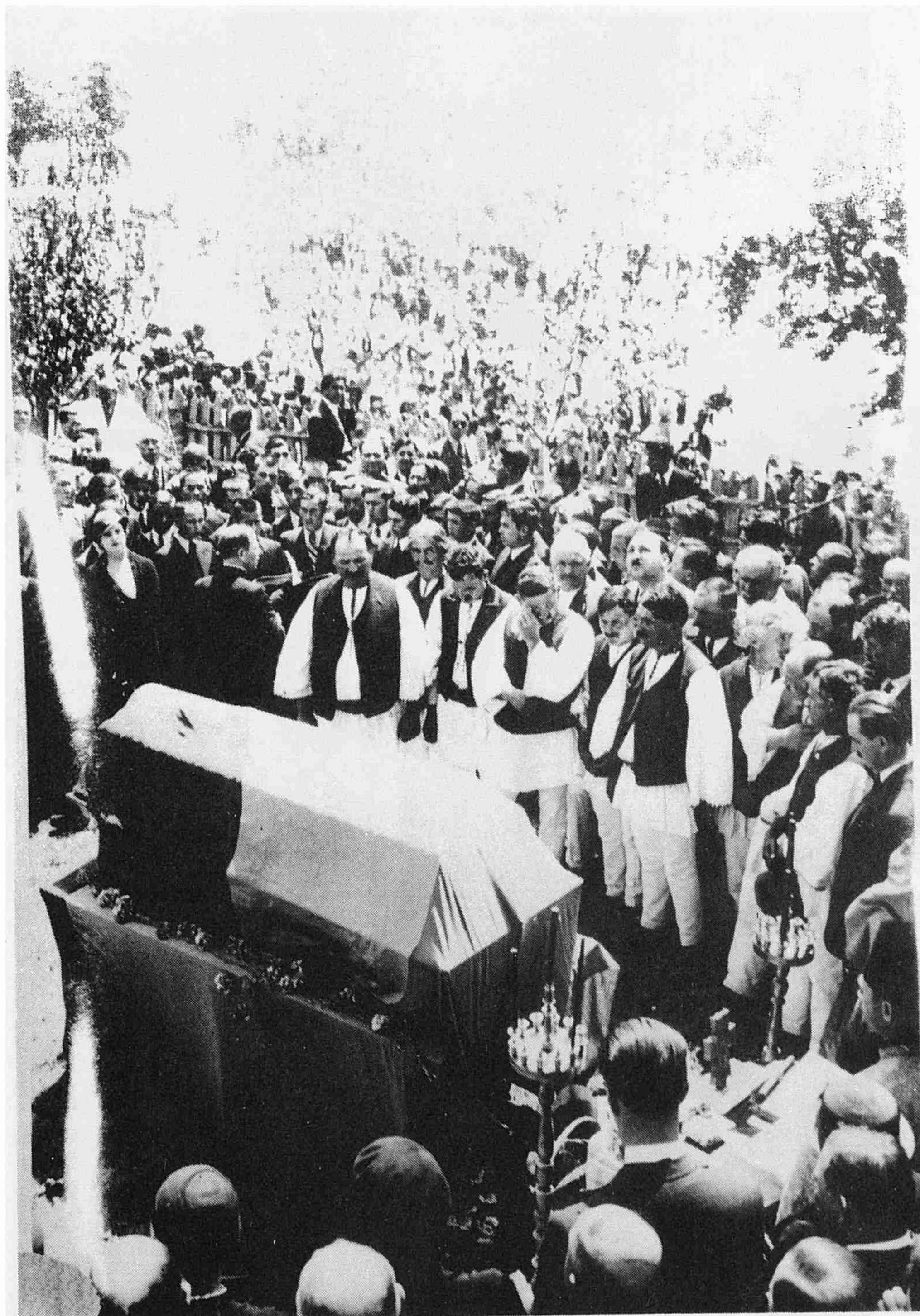

Fig. 39: Sicriul lui Ion Duca în fața Bisericii din Urșani

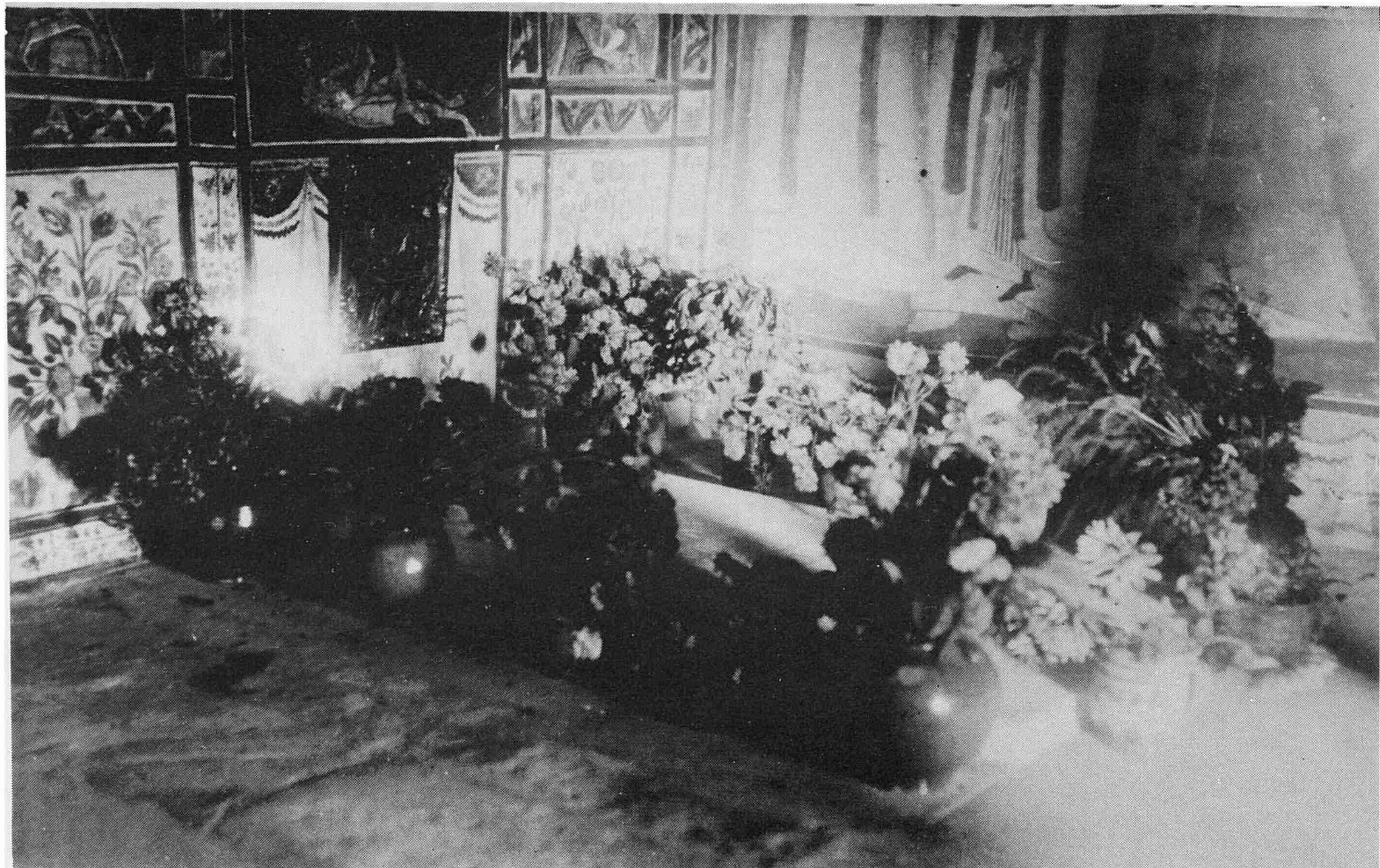

Fig. 40: Mormântul lui Ion Duca dela Urşani

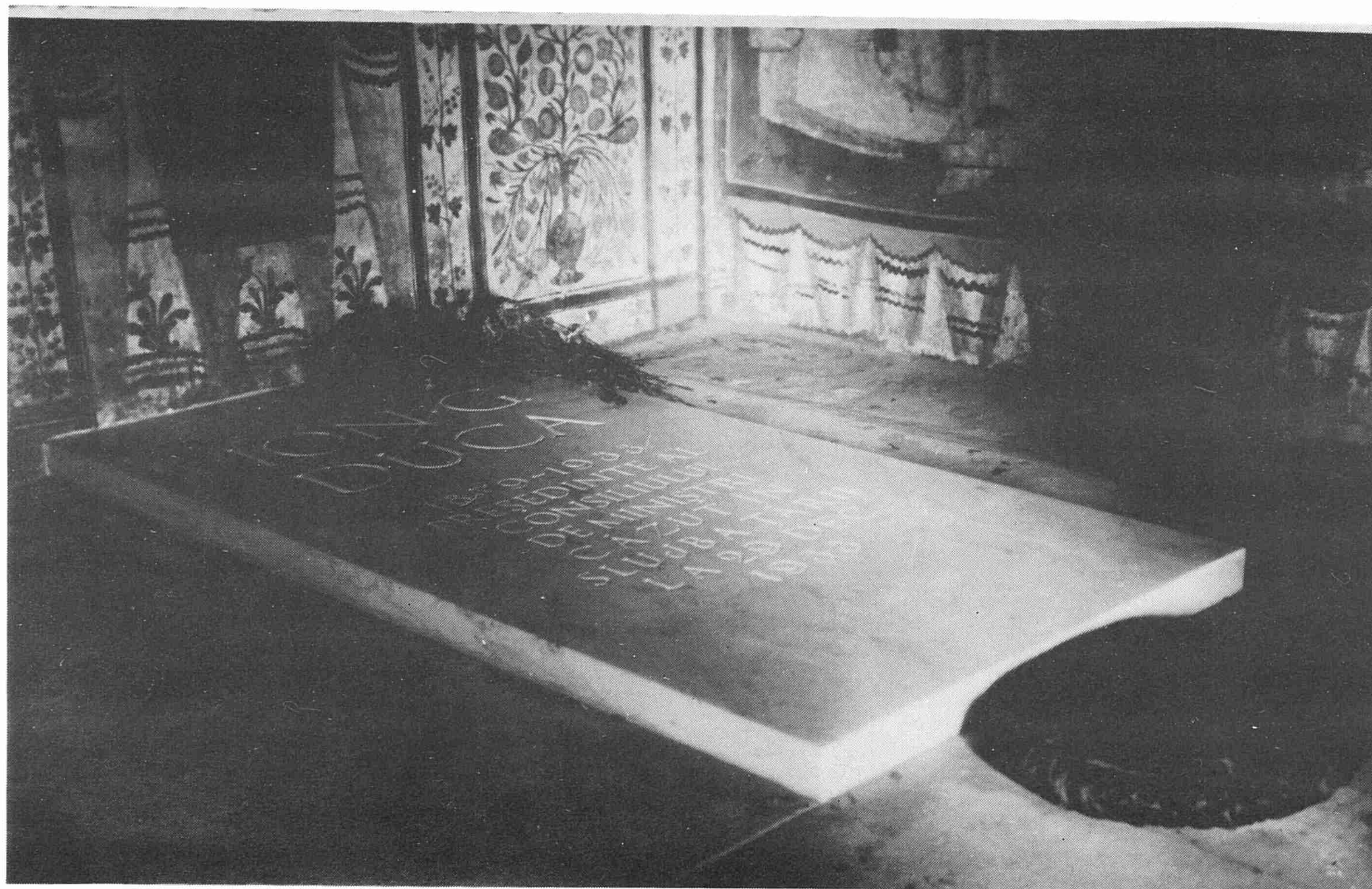

Fig. 41: Mormântul lui Ion Duca dela Urşani

INDEX GENERAL

Vol. I, II și III

EXPLICAȚIA FIGURILOR

Fig. 1: Ion G. Duca în ziua formării Guvernului Liberal, Noiembrie 1933
Fig. 2: Mareşalul Constantin Prezan (1861—1943, n. la Snagov, Ilfov), comandantul Armatei a IV-a de Nord şi apoi a Grupului de armate din Sud în timpul Primului război mondial
Fig.3: Meniul banchetului cu prilejul aniversării de argint a căsătoriei Suveranilor României, Iaşi, 28 Decembrie 1917
Fig.4: Mareşalul Alexandru Averescu (1859—1938, n. la Ismail), Comandantul Armatei a II-a (1916—1918. S'a distins în luptele de la Mărăşeşti (Iul.1917). Prim Ministru (Ian. -Mart. 1918, 1920-1921, 1926-1927)
Fig.5: Alexandru Marghiloman (1854—1925, n. la Buzău), unul dintre leaderii Partidului Conservator. Prim Ministru (Martie-Octombrie 1918) Semnatarul Păcii dela Buftea - Bucureşti (1918)
Fig.6: Actul Unirii Basarabiei cu Regatul României votat la 27 Martie de către Sfatul Ţării, la Chişinău
Fig.7: Dumitru I.(Take) Ionescu, (1858—1922, n. Ploieşti), lider al Partidului Conservator—Democrat (1908). Prim Ministru (1921-1922). Unul dintre iniţiatorii şi creatorii Micii Antante (1920-21)
Fig.8: Regina Maria cu Principesele regale la Bicaz în vremea războiului de întregire (1918)
Fig.9: Consiliul Dirigent al Transilvaniei format după întoarcerea lui Iuliu Maniu dela Viena
Fig.10: Episcopul Iuliu Hossu al Gherlei citeşte rezoluţia Adunării dela Alba Iulia prin care s'a proclamat Unirea Transilvaniei cu România (1 Decembrie 1918)
Fig.11: Petre P. Carp (1837—1918, n. Iaşi), junimist, liderul Partidului Conservator (1907-1912)
Fig.12: Un escadron de artilerie al Armatei Române la Budapesta, 1919
Fig.13: Iuliu Maniu (1873—1953, n. la Şimleul Silvaniei), fruntaş al luptei eliberării Transilvaniei de sub Austro-Ungaria şi al Unirii cu România. Preşedintele Consiliului Dirigent al Transilvaniei (1918-1920), Preşedintele Partidului Naţional Român (1918-1926) şi al Partidului Naţional—Ţărănesc (1926-1933, 1937-1947). Prim Ministru (1928-1930, 1932-1933). A sfârşit tragic în închisorile comuniste.
Fig.14: Alexandru Vaida -Voevod (1872-1950, n. Olpret, Cluj), medic, fruntaş al luptei de eliberare a Transilvaniei de sub Austro-Ungaria, unul dintre conducătorii Partidul Naţional Român din Transilvania şi al Partidului Naţional Ţărănesc, Prim Ministru (1919—
Fig.15: Ion G. Duca cu Regina Maria şi Principesa Elena la parastasul pentru Regele Ferdinand I la Curtea de Argeş
Fig.16: Ion G. Duca cu Regenţa (în stânga Prinţul Nicolae), Principesa Ileana şi cu Ionel Brătianu la înmormântarea Regelui Ferdinand
Fig.17: Ion G. Duca la înmormântarea lui Ion I.C. Brătianu

Fig.18: Ion (Ionel) I.C. Brătianu (1864-1927, n. Florica, fiul lui Ion C. Brătianu, Preşedintele Partidului Naţional Liberal (1909-1927), Prim Ministru (1908-1910, 1914, 1918, 1918-1919, 1922-1926 şi Iunie-Noiembrie 1927). Fruntaş al luptei politice pentru desăvârşirea întregirii şi unităţii naţionale şi statale, al făuririi României Mari, iniţiator a numeroase reforme. Şeful delegaţiei române la Conferinţa de pace de la Versailles
Fig.19: Vintilă I.C. Brătianu (1867-1930, n. Florica), fiul lui Ion C. şi fratele lui Ion (Ionel) I.C. Brătianu, Preşedinte al Partidului Naţional–Liberal (1927-1930), unul dintre iniţiatorii politicii „prin noi înşine". Ministru de finanţe în mai multe guverne şi Prim Ministru (1927-1928)
Fig.20: Ion G. Duca
Fig.21: Ion G. Duca cu Regina Maria şi Ion I.C. Brătianu cu prilejul vizitei oficiale a Suveranilor României în Polonia
Fig.22: Intrunirea Micii Antante la Praga — Beneş, Nincici, Duca
Fig.23: Ion G. Duca cu Raymond Poincare la Paris, cu prilejul vizitei oficiale a Suveranilor României în Franţa
Fig.24: Întrunirea Micii Antante în casa lui Ion Brătianu, la Florica, în 1925
Fig.25: Ion G. Duca cu Ion I.C. Brătianu cu prilejul vizitei Cancelarului Austriei, Seipel, la Bucureşti
Fig.26:Ion Duca cu preşedintele Masaryk, 1923
Fig.27: Ion Duca cu Constantin Diamandy la Conferinţa din Lausanne, 1923
Fig.28: Ion Duca cu Suveranii României în vizita oficială în Elveţia, 1924
Fig.29: Ion Duca în trăsura regală cu Suveranii României şi Belgiei,1924
Fig.30: Ion Duca cu Suveranii României şi Angliei cu prilejul vizitei oficiale la Londra în 1924
Fig.31: Ion Duca cuRegele Ferdinand şi Regina Maria cu prilejul vizitei lor oficiale la Liga Naţiunilor în 1924
Fig.32: Principele Carol cu Ion Duca cu prilejul vizitei sale la Măldăreşti, în 1925
Fig.33: Ion Duca cu Regina Maria la Mănăstirea Horez, 1926
Fig.34: Ion Duca ieşind de la Palatul Regal după o audienţă cu Regele Carol al II-lea
Fig.35: Ion Duca şi Nicolae Titulescu în faţa Parlamentului în 1927
Fig.36: Guvernul Liberal prezidat de Ion Duca, Noiembrie 1933
Fig.37: Ion Duca asistând la o ceremonie cu Regele Carol al II-lea, Principele Moştenitor Mihai şi Prinţul Nicolae
Fig.38: Funeraliile lui Ion G. Duca la Bucureşti
Fig.39: Sicriul lui Ion Duca în faţa Bisericii din Urşani
Fig.40: Mormântul lui Ion G. Duca dela Urşani
Fig.41: Mormântul lui Ion G. Duca dela Urşani

***Planşa 1:** Facsimil după un mesaj adresat de Ionel Brătianu conducerii Partidei Naţionale din Ardeal, aflat în păstrarea lui Hoover Institution, Stanford*

CUPRINSUL

Execuţia copertei şi jachetei
de
Valentin Anesia (Valane) –Paris
Imprimarea copertei şi jachetei: Finberger Druck, Munchen
Legat: Buchbinderei Steinberger GmbH, Munchen

Machetă: Ion Dumitru
Prima corectură: Ioana Angelescu, Munchen
A doua corectură: George I.Duca, Stanford
Culegerea textelor în compozer: Doina Tăutu, Nana Basilescu,
Ion Dumitru, Ioan Bodiu
Punerea în pagină: Doru Constantin Braia, Ion Dumitru
Imprimat: Ioan Bodiu, Ion Dumitru
Strângerea filelor în volum: Alexandra Dumitru, Doina Isabell Dumitru,
Hilde Dumitru, Constantin Dumitrescu, Cornel Ionescu, Ion Opincariu
Alcătuirea Indexului General: vol. I: Ion Dumitru, Doina Tăutu;
vol.II: Cornel Ionescu: vol.III: Hilde Dumitru, Ion Opincariu
Fotografiile intercalate în text şi figurile: 2, 4-7, 9-14, 18 şi 19 au fost reproduse după Enciclopedia României, Bucureşti 1936–1938 şi din arhiva editurii
Figurile 1, 3, 8, 15–17, 20–41 şi cele de pe ambele feţe ale jachetei au fost reproduse după clişeele şi originalele puse la dispoziţie de George I. Duca şi Hoover Institution on War, Revolution and Peace,
Stanford University, California
Traducerea textului din Franceză (pag.5) în Română (pag.6) de
Ioana Angelescu

Volumul de față a fost tras într'un tiraj de 999 exemplare
prin procedeul Offset, pe hârtie DIN A 4, de 80 gr. iar figurile pe hârtie
Offset de 90 de gr. şi Dacapo de 90 gr., în tipografia editurii,
8000 Munchen 40, Kaiserstr.65

Predat la cules: Decembrie 1982; Început imprimatul: Mai 1982
Încheiat imprimatul: 31 August 1982; Predat la legat: Septembrie 1982

Colecția „Memorii şi Mărturii"
Editura Jon Dumitru —Verlag
8000 Munchen 40, Siegfriedstr.3, Tel. (089) 34 61 32
Verlagswerkstatt: 8000 Munchen 40, Kaiserstr.65/0, Tel. (089) 34 31 93

Î n c o l e c ț i a
„Memorii și mărturii“
mai apare:
George I. Duca,
„CRONICA UNUI ROMÂN ÎN VEACUL XX“
(în trei volume, bogat ilustrate cu portrete, fotografi de epocă și imagini din viața personalităților care au dominat scena politică a României)

VOLUMUL I:
Europa — România — Familia, în anul nașterii mele 1905 . Bucureștii copilăriei mele — Casele Duca și Moruzii în Oltenia și Moldova. Conacurile vechi ale rudelor noastre . Politica României sub Carol I — Familia Regală văzută prin ochii unui copil . Ion Duca intră în politica Țării — Partidul Liberal și Ion I.C. Brătianu. Partidul conservator al Mamei mele . Ion Duca intră în guvernul liberal în 1914 — Izbucnirea războiului mondial — Neutralitatea — Moartea lui Carol I — Evenimentele ce au influențat viața unui copil în cadrul lumii în care creștea . Noii Suverani ai Țării — Războiul Întregirii — Viața la Iași — Tragediile și victoria neamului — Rolul lui Ion Duca tălmăcit de fiul său — Reforma agrară . Viața politică trăită de un adolescent plin de curiozități — Ion Duca preia Externele. Evenimentele internaționale și familia Duca . Familia Știrbei — Familia Regală și influența lor asupra adolescenței lui Georges Duca . Viața studențească în România și în străinătate — Liga Națiunilor și Nicolae Titulescu . Intrarea în cariera diplomatică — Statele Unite în anii douăzeci — Călători în Lumea Nouă . Externele în primii doi ani ai domniei lui Carol II — Influența avută de Regina Maria și de Principesa Ileana asupra perioadei 1922-1932 a tinereților mele .

